

ÉVKÖNYV

21

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 21.

Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 21

Kulturális gyakorlat és reprezentáció

Szerkesztette
Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt

Kiadja a KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
400162 Kolozsvár, Croitorilor (Mikes) u. 15.
telefon/fax: +40 264 432 593
e-mail: kriza@mail.dntcj.ro
www.kjnt.ro

© Kriza János Néprajzi Társaság, 2013

Lektorálta:
dr. Pozsony Ferenc

Borítóterv:
Szentés Zágon

Számítógépes tördelés:
Sütő Ferenc

ISBN 978-973-8439-73-3

Készült a kolozsvári GLORIA és IDEA Nyomdában
Igazgató: Nagy Péter

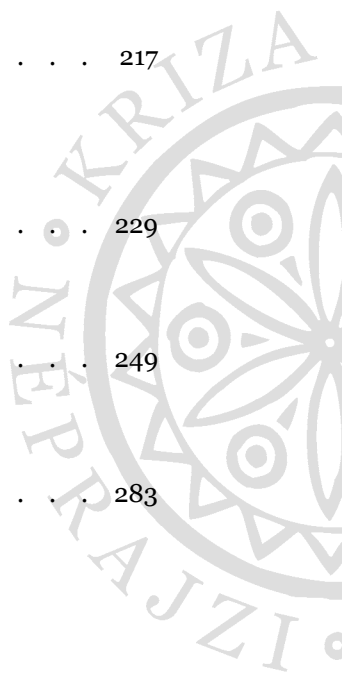
© www.kjnt.ro/szovegtar

Tartalom

Előszó.	7
Nagy Zsolt Kitalált hagyományok – lokális ünnepek. A felső-erdélyi és partiumi gyümölcsfesztiválok kialakulásának 19. századi előzményei	9
Jakab Albert Zsolt Megemlékezési ünnepek Kolozsváron a dualizmus korában	35
Ilyés Sándor Narratív reprezentáció és szubkulturális gyakorlat: kolozsvári fiatalok az 1950–1960-as évek munkásklubjaiban	61
Szabó Lilla Kisebbségi közösségek Háromszéken: románok és cigányok	93
Szikszai Mária Az idő szakrális tagolása egy szatmári sváb faluban	107
Mogyorósi Ágnes A csatka búsú identitásformáló ereje a cigány zarándokok körében	121
Nagy Ákos Templom a határon. Egy felekezeti konfliktus identitásfolyamatai és reprezentációi	135
Zsigmond Júlia Mit szabad a szabadidőben? A vallásosság hatása bibliaórás kolozsvári református egyetemisták szabadidő-szervezésében	155

Pulszter Zsuzsanna Gazdasági stratégiák, értékrendek és a Szociális Földprogram összefüggései egy ormánsági kistelepülésen	173
Szócsné Gazda Enikő 1880–1945 közti adatok az egyházak, nőszövetségek székelyföldi népművészet-irányító tevékenységéhez	201
P. Buzogány Árpád A népművészet határán	217
Simon Krisztián Amatőr együttesek táncházzal való viszonya. A debreceni és kolozsvári kérdőíves felmérések összehasonlító vizsgálata	229
Vajda András A Maros megyei tájházak, falumúzeumok és néprajzi gyűjtemények jelenkori használata.	249
Tekei Erika A lokális kultúra reprezentációja és egy néprajzi kiadvány repciója Magyarvistában	283

Előszó

A kötet a *Kulturális gyakorlat és reprezentáció* című, a Haáz Rezső Múzeum társszervezésében lezajló vándorkonferencián (Székelyudvarhely, 2013. április 19–20.) elhangzott előadásokból közöl. A cím a társadalom és kultúra kutatásnak arra a (mai) felfogására utal, amely a gyakorlatban megragadható, cselekvésben, eseményben zajló kultúra vizsgálatára és értelmezésére összpontosít. Ezen kutatói felfogás, szemlélet és kutatási attitűd szempontjából annak van társadalmi és kulturális relevanciája, amit az emberek, a csoportok megmutatnak, láthatóvá és nyilvánossá tesznek, reprezentálnak, elmondanak magukról.

A kultúra alakulásában ma két egymást kiegészítő, ugyanakkor egymással ellentétes folyamat figyelhető meg. Egyrészt jelen van a kultúra vagy kultúrák inflálódása és a kultúra összekapcsolása látszólag távol eső területekkel. Ebben az értelemben ma már nem csak etnikus, regionális, nemzedéki vagy csoportkultúrákról beszélünk, hanem a test, a sport, a vállalkozók, az utazás – és a sor még sokáig folytatható – kultúrájával számolhatunk. Ezzel összefüggésben a saját csoport kultúrája, de a mások kultúrája iránt is fokozottá vált az érdeklődés, egyre többen válnak a kultúra aktív alakítóivá, tudatos szelektálóivá, fogyasztóivá. A kultúrák burjánzása mellett ugyanakkor megfigyelhető a kulturális szféra jelentőségének a csökkenése és háttérbe szorulása a gazdasági tényekkel szemben, amit kiegészít az, hogy a kultúráról is gazdasági terminusokban beszélünk: a kultúra eladhatósága, termékként való promoválása kerül előtérbe. E kettős folyamat belső feszültségeinek eredményeként a kulturális gyakorlatok és reprezentációk közötti tér egyre inkább kiszélesedik és különféle mozgásoknak, értelmezéseknek, elképzeléseknek ad helyet. A két évtizedes hagyományt folytató, illetve felújító vándorkonferencia előadásai ennek a mozgástérnek a sokszínűségét, a lehetőségek gazdagságát járták körül.

A konferencia kérdéskörei a következők voltak: 1. a társadalom és a kultúra konstrukcióinak értelmezései, 2. társadalmi és kulturális gyakorlatok, 3. kulturális rendszerek és hálózatok, 4. a kultúra előállításának és használata, 5. a kultúra helyei, a kultúra médiumai, 6. kulturális közve-

títés és kultúraközvetítők, 7. termékké válás, kommodifikáció és kultúra, 8. határteremtés és -átlépés: identitásfolyamatok és reprezentációik, 9. változó közösségek, átalakuló régiók, 10. mikrovilágok és globális rendszerek.

A tanulmányok, az itt összefoglalt eredmények pedig ismételtén rámutatnak arra, hogy a néprajzkutatás milyen sok irányban indulhat el, milyen sokféle tematikát képes lefedni, ugyanakkor lépést tud tartani a kultúra állandóan változó jellegével, annak állandóan megújuló termékeivel, valamint a reprezentációk különböző szintjének megnyilvánulásával. Azt gondoljuk, hogy a szakmai párbeszéd, az eredmények és orientációk összevetése nélkülözhetetlen a kultúra, a kulturális gyakorlat jelenlegi állapotának megértésében.

A szerkesztők

Nagy Zsolt

Kitalált hagyományok – lokális ünnepek. A belső-erdélyi és partiumi gyümölcsfesztiválok kialakulásának 19. századi előzményei

A (vidék)fejlesztésre, (falu)turizmusra, a kulturális és természeti örökség védelmére, reprezentációjára, az identitások keresésére és megerősítésére az 1990-es évektől Erdélyben is fokozott figyelem irányult. Ennek eredményeként a megyei és országos eseménynaptárakba,¹ az utazási irodák programkínálatába újabb és újabb fesztív jellegű, méretű rendezvények kerültek be, s bár Romániát ma sem tartják számon a fesztiválországok között,² e modern világ szekuláris történelme által – a szakrális ünnepciklusokkal szemben – „a haladás kiegyenesített vonalán elhelyezett ünnepélyek” (Roy 2005: 11) vizsgálata szükségszerűnek mutatkozik, hisz évente több száz könnyű és komolyzenei-, színházi-, film-, gasztronómiai- és sportesemény megszervezésére kerül sor e tér-ségben is.³

Jómagam a Belső-Erdély és Partium területén létrejött gyümölcsfesztiválok kutatására vállalkoztam néhány évvel ezelőtt, s ezidáig összesen huszonöt fesztív gyümölcsünnepet sikerült azonosítanom és dokumen-

¹ A legutóbb megjelent ilyen jellegű kiadvány: Hegedüs–Márton–Tamás szerk. 2013.

² Nem így például Hollandiát, Skóciát, Franciaországot vagy Belgiumot (Aradi 2013: 7). Magyarországot, az évente megrendezett mintegy 3 000 fesztiválja miatt a sajtó joggal emlegeti „Fesztiválok Országának” (Dér 2013: 24).

³ „A »Megéneklünk, Románia«, Ceaușescu, Păunescu emlegetése, vagyis a letűnt múlt után jó érzés napjaink médiájában elmerülni, olvasva, hallgatva, nézve a tudósításokat a [...] kolbásztöltő-versenyekről, csipkebogyó-ünnepről, netán a kolozsvári Szalonna Fesztivál [...]. Ha pedig egy színházi, film- vagy zenei fesztiválnak mi adhatunk otthont, sikerrel – és érdemes nemzetközi részvétellel –, akár büszkék lehetünk.” – fogalmazta meg egy cikkében Kántor Lajos irodalomtörténész (Kántor 2013: 77).

tálnom.⁴ Kutatási témám választásánál lényeges szempont volt, hogy a jelenséget történetiségében éppúgy vizsgálni lehessen, mint recens működésében. A téma valójában eszköz, amelyen keresztül egy kor társadalmi, gazdasági és kulturális átalakulásainak kérdéseire kívánok választ találni, hiszen meggyőződésem, hogy a fesztiválok fontos kulcsai lehetnek e folyamatok megértésének.⁵ Jelen tanulmányban a gyümölcsfesztiválok 19. századi előzményeit, kialakulásuk kulturális, gazdasági és társadalmi kontextusát igyekszem bemutatni; azt igyekszem bizonyítani, hogy ezen ünnepek esetében *kitalált hagyományokról* beszélhetünk.⁶ Általános

⁴ Beszterce-Naszód megye: Magyardéce (cseresznye); Bihar megye: Berettyószéplak (dinnye), Érkörtvélyes (dinnye), Siter (szelídgesztenye); Hargita megye: Csíkrákos (áfonya), Gyergyószentmiklós (áfonya), Homoródkarácsonyfalva (szelídgesztenye), Homoródújfalú (csipkebogyó), Oroszhegy (szilva), Székelyudvarhely (gyümölcs), Székelyvarság (málna); Kolozs megye: Kalotaszentkirály (csipkebogyó), Magyarvalkó (alma); Kovászna megye: Ozdola (cseresznye), Zalán (szilva); Maros megye: Bátos (alma), Geges (alma), Kerelőszentpál (dinnye), Marosvásárhely (alma), Marosvécs (cseresznye), Mezőbodon (cseresznye), Vármező (áfonya); Máramaros megye: Nagybánya (szelídgesztenye); Szatmár megye: Halmi (eper), Szatmárpálfalva (szilva).

⁵ Egyetértek a heortológus és fesztiválanropológus Jack Santinóval, aki szerint a fesztív ünnepeknek *rejtett dimenziói* vannak, azaz jóval többek, mint amennyinek tűnnek (Santino 2010: 8). Ez nyilván azt is jelenti, hogy a jelenség feltérítéséhez alaposabb tanulmányozás szükséges, nem szabad megelégednünk a materiális, megfogható dolgok leírásával, mint ahogyan azt korábban többen is tették a strukturalizmust képviselő szakoskutatók közül. E dolgozatomban is nem magát a „szokást”, hanem annak „környezetét” kívánom körüljárni, a kontextuselmélet tudományos szemléletét követve. Elsősorban a gyümölcsünnepek létrejöttének hátterében zajló folyamatok, azoknak összefüggésben való láttatása, azaz a *rejtett dimenziók* feltérítése a célom, nem a relevanciával bíró szokások. Nieder Müller Péter (Nieder Müller 1981: 184) és Verebélyi Kincső (Verebélyi 2005: 150–160) által javasolt bemutatására, vagy a Németh Imre által kezdeményezett foratókönyvszerű-leírásra (Németh 1966; 1979) vállalkozom.

⁶ Eric J. E. Hobsbawm volt az, aki történelemszövegekből álló munkacsoportjával az 1980-as évek elején a *kitalált hagyomány* (*inventing traditions* vagy *invention of tradition*) fogalom használatát kezdeményezte olyan kulturális elemek, szokások, társadalmi jelenségek leírására, amelyeknek megjelenése a 19. századtól figyelhető meg, s amelyek kívül esnek a köztudatban ősi és változatlanul fennmaradt kultúráként élő, apokrif jellegűként meghatározott hagyomány (a hagyomány jelentéséről, fennmaradásának idejéről, tartalmáról, birtoklásáról stb. lásd: Shils 1988; a népszokáskutatásban használt hagyomány terminusról lásd: Pozsony 2006: 39–42) kategóriáján. Vö. Hobsbawm–Ranger szerk. 1983. Innen lásd különösen és vö.: Hobsbawm 1983. A *kitalált hagyományok* kutatására hazai szakemberek is vállalkoztak, s a magyar szakoskutatás utóbbi két évtizedben megjelent publikációinak döntő többsége e témakör valamely területének érintésével született. Magyarul e témában megjelent áttekintés: Soós 1996; Kovács 2006. „A felgyorsult modernizáció hatására a rendszerváltozást követő időszakban gyökeresen megváltozott a Kárpát-medencében élő magyar közösségek tér- és időhasználata. Éppen ezért csakhamar számos tudományos ülészak, kiállítás és kiadvány foglalkozott ezzel az aktuális kérdéskörrel.” – írja kötetében minderről dr. Pozsony Ferenc néprajzkutató (Pozsony 2006: 35).

áttekintést, összefüggő képet kívánok adni tehát annak az évszázadnak a viszonyairól, amelyben véleményem szerint az általam kutatótt fesztív rendezvények létrejötteinek gyökerei is keresendők.⁷

A gyümölcészet ügyének felkarolása a kapitalizmusban

A 19. század második fele a kapitalizmus időszaka, a fejlődő ipar, bank-szervezetek, és növekvő piacok jellemezték e kort. A falusi gazdaságok az új körülményekhez valamilyen módon igazodni kényszerültek, meg kellett teremteniük – szinte a semmiből – az árutermelésnek és a piaci árucserére épülő gazdasági rendnek az alapjait. Ennek következtében szinte minden parasztüzem bizonyos specializációra kényszerült, egyes vidékek gazdaságai pedig valóságos monokultúrát folytattak, azaz egy növényfaj intenzív termesztésébe, vagy egy állatfaj tenyésztésébe kezdtek (Erdei 1942: 46). Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy mi történt azon településeken, illetve régiókban, ahol egy-egy gyümölcs termesztésére való szakosodásba fogtak a falusi gazdák.⁸

⁷ Itt jegyzem meg azt, hogy ezen összegést mélyfúrászerű kutatások, esetelemzések előzték meg (Nagy Zs. 2011, 2013a, 2013b, 2014), több esettanulmány megjelenés előtt áll (úó. 2013c, 2013d); jelen dolgozatban következtetésem egy részét ezen publikációim eredményei alapján vonom le. Itt köszönöm meg a kutatómunkámban nyújtott szakmai segítséget dr. Pozsony Ferencnek, dr. Szabó Árpád Töhötömnek, dr. Szőcsné Gazda Enikőnek, Veres Katalinnak, illetve Zsigmond Csaba Lászlónak.

⁸ Monokultúra alatt nem feltétlenül a gazdaságtudományokban is használt monokultúra-fogalmat, azaz az egyoldalú mezőgazdaságot értem. E terminust nem csak a „monó”, hanem a „kultúra” felől is igyekszem megközelíteni, értelmezni és használni. Monokultúraként definiálom azon településeket, illetve régiók gazdaságát is, ahol ugyanazon növény huzamosabb és nagyobb mennyiségben való termesztésére vannak ugyan adataink, de az egyéb növényi kultúrák vagy más gazdasági ágazatok megléte is megfigyelhető az adott területen. A monokultúra véleményem szerint egy terület gazdaságának sajátosságaira, önállóságára, egységére és teljességére utal, tartalmazza a gazdálkodók részéről mindazt, amit saját történeti létük alatt megteremtettek, létrehoztak, kialakítottak, tárgyiasítottak, mentális, viselkedési vagy viszonyulási formában kifejezésre juttattak és ezt mások fölébe emelték. Monokulturális gazdasági rendszerről beszélék tehát abban az esetben is, amikor a helyi társadalom önmagát ekként határozza meg (a helyiek önmagukat a környezetükkel szemben, a környezet pedig a kulturális-gazdasági másságra hivatkozva, s e másságot elismerve az adott terület lakóival szemben), amikor az egy-egy gazdasági ágazat művelése és a róla való beszélés (a narrációk, narratívumok) idővel identitásformáló tényezővé, társadalmi gyakorlattá, attitűddé válnak, még akkor is, ha valójában a helyi közösség és a környezete is tudatában van annak, hogy a statisztikai adatok, gazdasági mutatók egyértelműen mást, vagy egyenesen a „mitizált” valósággal ellentétes képet mutatnak.

Az 1850-es és az 1910-es évek közötti időszakban született különböző feljegyzéseket olvasva azt tapasztaljuk, hogy a szerzők – amellet, hogy romantikus szemlélettel átitatott természetrajzi leírásokat, különböző lát-nivalókban gazdag települések, erőforrásokban bővelkedő táji környezetek ismertetését közlik – aggodalmukat fejezik ki az Erdélyben tapasztalható gazdasági és infrastrukturális fejletlenség miatt. Erre a hiányosságra hívta fel a figyelmet újságcikkek hosszú sora, s a székely területek közigazdasági és közművelődési állapotát felmérő Kozma Ferenc is megjegyezte, hogy a „népesség foglalkozása aránytalanul szabálytalan” (Kozma 1879: 70). Át-tekintve például az 1870-es népszámlálási adatokat, azt tapasztaljuk, hogy míg Székelyföld területén az őstermelők számához (181 132 fő) viszonyítva kevesen foglalkoztak az erre épülő kereskedelemmel (1 555 fő) és iparral (13 027 fő), addig a szász területeken ez az arány jóval megnyugtatóbb képet mutatott (őstermeléssel 117 141, kereskedelemmel 3 036, iparral 22 775 fő).⁹

A kor elitrétege¹⁰ viszonylag hamar ráeszmélt arra a tényre, hogy ipar hiányában, a technikai forradalom századában, hosszú távon azok a vidéki települések, ahol a monokultúrás gazdasági szerkezetre való áttérésre töreksenek, s a mezőgazdaság valamely ágát, például a gyümölcsstermesztést jelölik ki fő tevékenységi körnek, a helyiek termékeikből nem számíthatnak elegendő jövedelemre.¹¹ A 19. század második felében már írott források segítségével dokumentálhatóak Erdélyben is olyan kezdeményezések, melyeknek háttérében az a felismerés állt, hogy egy-egy gyümölcsre koncentráló monokultúra csak megfelelően kidolgozott reklámmal, stratégiával tartható életben, mivel egy-egy helyi közösség csak így számíthat piaci siker elérésére, termékeinek versenyképességére.¹²

⁹ Vö. Kozma 1879: 69.

¹⁰ Maga a monokultúrás gazdasági szerkezetre való áttérés is gyakran az elit, az értelmi-ségi réteg kezdeményezése (volt).

¹¹ Románia erdélyi részének vidéki településein, ahol napjainkig monokultúrás szerkezet jellemzi a gazdaságot, a helyiek ma is hasonló problémákkal találják szembe magukat (Bíró–Vincze 2011: 283).

¹² „Jelenleg a mi gyümölcsismeheni jártasságunk csak egy olyan világ, mely önmagunknak világít: mások alig veszik észre pislogását s bizonyosan utolsó lobbót vet, mihelyt fejünk fölött az enyészet hullámai összecsapódnak!” – írja a gyümölcsészet helyzetéről 1877-ben Bereczki Máté pomológus (Bereczki 1877: 26). A kor kertészeti szaklapjaiból (*Kerti gazdaság* [1857–1863], *Kertész Gazda* [1865–1966, 1869–1873], *Kertészeti Füzetek* [1878–1880], *Gyümölcsészeti és konyhakertészeti füzetek* [1880–1891], *Magyar kertész* [1885–1886], *Kertészeti Lapok* [1886–1912, 1924–1933], *Magyar Kertész* [1890–1891], *Gyümölcskertész* [1891–1912], *A Kert* [1885–1919], *Mauthner útmutatója* [1899–1912], *Kertész Gazda* [1901–1902]) viszonylag átfogó képet kapunk a nehézségekről.

A termelőket kívánták segíteni e téren az egy-egy településen tevékenykedő specialisták¹³ mellett a különböző pomológiai és kertészeti egyesületek is, melyeknek megjelenése Magyarországon éppen erre az időszakra tehető. Az első pomológiai egyesület 1820-ban alakult Nyíregyházán. Ezt követően sorra jöttek létre az újabb szervezetek: 1858-ban az Országos Kertészeti Társulat, 1861-ben az Országos Kertgazdászati Társulat, 1872-ben a Pesti Kertész Társulat, 1880-ban az Országos Ipartestület Kertészeti Szakosztálya, 1885-ben az Országos Magyar Kertészeti Egyesület, 1912-ben a Magyar Kertészek Országos Szövetsége. Érdekes viszont, hogy a gyümölcsstermelők közös érdekeinek képviselőjére külön először csak Trianont követően, 1932-ben alakult országos szintű szervezet, a Gyümölcsstermelők Országos Egyesülete, amelynek megyénként is működtek tagegyesületei (Ganczaughné Albert 1999: 667).

A társulatok többnyire a szőlősök, a gyümölcsösök, a faiskolák telepítésében vagy újratelepítésében, a szaporítóanyag biztosításában, növényvédelmi akciók lebonyolításában, a szakvéleményezésben és szaktanácsadásban, a tagok terményeinek értékesítésében, a kertészek érdekvédelmében, a különböző kertészeti törvények megalkotásának sürgetésében, a hivatalos közlönyök kiadásában,¹⁴ a kertészeti lapok indításában s a szakoktatás megszervezésében¹⁵ vállaltak döntő szerepet.

¹³ Értsd alatta a növénynevelést (oltást, szemeztést stb.) kertészeti szakmai képzésben elsajátító értelmiségieket (hivatalnokok, lelkészek, tanítók). „Régen minden faluban volt (talán még ma is van) egy-két oltogató ember (többnyire a tanító), aki szívesen tett eleget törekvő, gyümölcskedvelő társa kérésének.” – írja az erdélyi körte- és egyéb gyümölcsfajtaokról írott monográfiájában Nagy-Tóth Ferenc (Nagy-Tóth 2006: 69). Erről lásd még: Csoma 1997.

¹⁴ Lásd például az Országos Magyar Kertgazdászati Társulat *Falusi Gazda* (1861–1868) című közlönyét.

¹⁵ A kertészeti szakoktatás megszervezésére már korábban is voltak kezdeményezések. Keszthelyen működött például Európa első agrár-felsőoktatási intézménye, melyet Festetics György alapított az 1790-es években, eredetileg azért, hogy az uradalom számára olyan szakembereket neveljen ki, akik munkájuk nyomán a birtok jövedelmét gyarapítják. Bővebben lásd: Süle 1967. A magánlétesítmény kívülállók számára is nyitva állt, így erdélyiek is látogathatták. Gegesi Kiss József (1820–1900) ezen intézmény falai között sajátította el a gyümölcsstermesztés alapjait, majd szülőfalujában, Gegesen és Marosszék más településén is több gyümölcsösöt telepített, fellendítve ezzel a Bekecsalja térségének gyümölcsstermesztését. Ennek emlékére 2009-ben és 2010-ben a helyiek először Rigmányban majd Gegesen Alma Fesztivált szerveztek. Bővebben lásd: Nagy Zs. 2011; 2013.

A nyilvános előadássorozatok és tanfolyamok mellett a lokális, regionális és országos kertészeti, konyhakerti és gyümölcsészeti kiállítások többsége is ezen egyesületek szervezőmunkájának érdeme. 1877-ben Bereczki Máté pomológus a gyümölcstárlatokról a következő sorokat fogalmazta meg: „Tagadhatlan, hogy a gyümölcstenyésztés megkedveltetésére s általánosítására igen szükségesek és hasznosak a gyümölcstárlatok, főképp, ha azok a gyümölcsészet, – mint tudomány, – utasításai és kívánalmi szerint vannak berendezve.” (Bereczki 1877: 36). E terménytárlatok a 19. században kialakult kertészeti tájkörzetek piackeresési és értékesítési feladatainak megoldásában egyre nagyobb szerepet játszottak s ezen kiállításokat tekintem a mai gyümölcsfesztiválok előzményeinek, hisz már tartalmaznak számos fesztív elemet, amelyet a 2000-es években megjelenő gyümölcstüneteken is megfigyelhetünk.¹⁶

A tárlatok szervezésének oroszánrészt az Országos Magyar Kertészeti Egyesület vállalta magára, emellett a Magyar Nemzeti Múzeumnak is meghatározó szerepe volt az előkészítési munkálatokban, a helyszínek biztosításában. Anélkül, hogy teljességre törekednék, a következőkben csak néhány fontosabbat emelek ki a gyümölcstüneteket is bemutató kiállítások közül.

Az első országos terménykiállítás 1851-ben a Magyar Nemzeti Múzeum első emeleti termeiben nyílt meg Budapesten (Csoma 1996: 73), amelyet további nagysikerű tárlatok követtek. A vidéki városok közül Kolozsvárott, Kézdivásárhelyen, Kassán, Szegeden, Pozsonyban, Sárospatakon, Debrecenben szerveztek kertészeti terményeket bemutató rendezvényeket. Kolozsváron például 1852-ben a helyi Gazdasági Egyület rendezett gyümölcstárlatot, 1853-ban pedig gyümölcs- és terménykiállítás nyílt (Csoma 1996: 75). Országos kiállítás, amelyen kertészeti bemutató is volt 1872-ben Kecskeméten és Szegeden, 1879-ben Székesfehérvárott, 1881-ben Tiszafüreden és Nagyenyeden nyílt (Ganczaughné Albert 1999: 666).

¹⁶ „A valódi (autlienticus) nevű gyümölcstünetektől külön osztályba oszthatnák s teljes nevüket darabka papírra fölírva vagy a gyümölcs szárára akaszthatnák, vagy a gyümölcs mellé, szembetűnő helyre tehetnők ki.” – írja 1877-es kiállítási javaslatában Berecki Máté pomológus (Bereczki 1877: 36). Napjaink erdélyi és magyarországi gyümölcsfesztiváljai a gyümölcstünetek és a gyümölcstünetből készült termékek reprezentálására, illetve forgalmazására is vállalkoznak. A fent idézett javaslathoz hasonlóan állították ki például 2009-ben és 2010-ben, a gegesi Alma Fesztiválon a település határaitban fellelhető almafajtákat, 2012-ben a magyardécsei Cseresznyemajálison pedig tizenegy féle cseresznyét.

A *Vasárnapi Újság* hasábjain megjelent hír szerint 1881 októberében Budapesten nyitottak meg kiállítást, nagyszámú érdeklődő jelenlétében: „Az országos gyümölcskiállítás, melyet az orsz. gazdasági egylet rendezett, e hó 15-én nyílt meg a redut termeiben s négy napig fog tartani. A megnyitási ünnepélyre József főherceg, Koburg herceg és a főváros összes testületei külön meghívókat kaptak. E hó 16-án lesz a jutalmak kiosztása, kedden pedig nagy gyümölcs-árverést tartanak. A kiállítás igen gazdag s nagy iránta az érdekeltség.” ([sz. n.] 1881: 671). Az említett tárlaton számos termelő, köztük több erdélyi is részt vett, Maros-Torda vármegyét például hárman képviselték s a rendezvénynek később katalógusát is megjelentették ([sz. n.] 1881a).

A további kertészeti kiállítások sorát Csoma Zsigmond és Ganczaughné Albert Katalin kutatásaiból ismerjük. „Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás előkészítésében az OMGE Kertészeti és Szőlőművelési és Borászati Szakosztálya is kivette a részét. A 49 kertészeti kiállító között ott volt Mauthner Ödön, Mühle Vilmos és Petz Ármin (id. és ifj.) is. A 15 gyümölcsészeti kiállító egyike Bereczki Máté volt, aki *Gyümölcsészeti vázlatok* című alapvető pomológiai munkáját mutatta be. 1896-ban, a millenniumi ünnepeségek keretében rendezett kiállításon a hazai kertészet állandó és öt időszakos kiállítással vett részt. A mintegy 40 kiállító önálló pavilont kapott. A kiállítás idején az OMKE Budapesten Országos Kertészeti Kongresszust rendezett.” (Ganczaughné Albert 1999: 666). Ganczaughné a mezőgazdasági kiállításokról is átfogó képet ad, azonban helytelenül állapítja meg, hogy az első ilyen jellegű tárlatot Szegeden rendezték 1899-ben. Egy 1895-ös, Gere Istvánnak köszönhető sepsiszentgyörgyi felvétel is tanúsítja,¹⁷ hogy Erdélyben már négy évvel korábban is volt hasonló esemény.

A felsorolt példákban is látható, hogy a 19. század második felében és a 20. század elején tömegesen jelentek meg azok a rendezvények, *kitalált hagyományok*, melyek amellet, hogy találkozási- és tapasztalatcserelehetőséget jelentettek az ország különböző területeiről érkező, hasonló érdeklődésű gazdáknak, az állam is felhívhatta a figyelmet az ajánlott gyümölcsfajtákra és a korszerű termesztési módokra. Emellet ezen ünnepeknek már kezdetektől jelentős közösségi és nemzeti identitásformáló

¹⁷ Székely Nemzeti Múzeum fotótéka, Sepsiszentgyörgy. Leltári jelzet: F.12. *A sepsiszentgyörgyi gazdasági kiállítás*. Sepsiszentgyörgy, Gere István felvétele, 1895.

hatásuk volt, amely a hobsbawm-i értelemben használatos *kitalált hagyományok*nak is egyik fő jellemzője.

Az egykori Magyarország területén megjelenő gyümölcsfesztiválok többsége ugyan a 19. század második felétől dokumentálható, de eddigi kutatásaim azt bizonyítják, hogy helyenként az értelmiség már korábban is szükségét érezte gyümölcsünnepélyek megszervezésének. Már a század közepén egyfajta nemzeti identitásformáló tényezőként vannak jelen ezen események az ország különböző pontjain. Az egyik legelső ilyen gyümölcsünnep a palotai dinnye-ünnep volt 1859. augusztus 27-én, amelyről ugyan a névadó dinnye hiányzott, de az esemény mégis nagy érdekeltségre tartott számot s a nagy számú résztvevők többsége magyar nemzeti színű bokkrétával ékesített ruhában járta magyar zenére a magyar táncokat, majd nyolc nagy üstből fakanalakkal fogyasztotta el az alföldi pásztorok által készített magyar parasztgulyást. Az eseményről részletes beszámolót adott közre a *Kerti Gazdaság* című lap is (Lukácsy 1859), amely alapján egyértelműen nyomon követhető az ünnepség nemzetépítő jellege.

Az első valódi erdélyi gyümölcsünnep, gyümölcsfesztiválok kialakulását a 19. század végére tehetjük. Fesztív méreteket öltött például a magyardécsi Cseresznyemajális, amelyet először 1893-ban szerveztek meg.¹⁸ Feljegyzések és fényképfelvételek utalnak egyéb – főként székelyföldi – gyümölcsfesztiválok 19. század végi megjelenésére, kialakulására, meglétére is. A mai gyergyószentmiklósi Kokozja Fesztivál (vagy Erdei Kincseink Napja) elnevezésű rendezvény előzményének tekinthető a Tarisznay Márton néprajzkutató által is emlegetett szeptember 7-i őszi vásár: „A legjobb kokozját emberemlékezet óta a szeptember 7-i gyergyószentmiklósi ún. őszi vásáron lehetett kapni.” – írja egyik tanulmányában

¹⁸ Magyardéce évszázadok óta gyümölcs, s különösen cseresznye termesztésére szakosodott mezővárosi település. Egy 1750-es összeírás szerint az éghajlat a gyümölcs termesztésének kedvezett, ami a falu fő kereseti forrását jelentette már ebben az időszakban is. A cseresznye képezte a kertekből származó jövedelem döntő hányadát, amelyet a helyiek elsősorban a közeli városok piacain árusítottak, például Szamosújváron (Kádár 1900: 263–307). Ugyancsak a kulturális emlékezet őrizte meg az adatot, miszerint az első cseresznyefesztiválra 1893-ban került sor, írásos vagy képi dokumentáció a hitelességét egyelőre nem támasztja alá, áttekintve a 19. század második felében, a gyümölcsészet terén történeteket, elképzelhető, hogy valaki (feltehetően a lelkész) fejből egy nagyobb méretű gyümölcsünnep megszervezésének gondolata pattant ki. A magyardécsi cseresznye-termesztésről lásd még: Nagy M. 1970; Beke 1978; Márton 1998; Simon 2000; Mezei-Szőcs–Vincze 2012.

a szerző (Tarisznyás 1982: 40).¹⁹ A piachelyekhez kapcsolódva tehát alkalmanként nagymértékűvé vált már ebben az időszakban egy-egy gyümölcsfajta árucseréje, ami kedvező feltételt jelentett egy-egy nagyobb méretű gyümölcsünnep létrejöttéhez, megszervezéséhez. E spontán, történetileg kialakult vásárokat az éppen megalakuló különböző kertészeti egyesületek és társaságok dokumentálhatóan egyre inkább kiállítás- és bemutató- majd fesztiváljellegűekké próbálták alakítani. Nem véletlen az sem, hogy ebben az időszakban az éppen aktuális mezőgazdasági javak egy-egy sokadalom elnevezésében (például cseresznyeverési-, dinnye-, szüreti-, almaéresi-stb. vásár) is helyet kaptak.

A 19. század közepéig Magyarországot mint a gabona és szőlő hazáját lehetne definiálni, nem csak azért, mert területeinek nagy részén e két növényi kultúra dominanciája volt megfigyelhető, hanem főként azért, mert – részben ebből adódóan – a falun élő lakosság nagy hányadának fő jövedelemforrását biztosították az említett gazdasági ágazatok. A gyümölcs termesztése, a pomológia egészen e század második feléig nem bírt nagyobb jelentőséggel, gyümölcsfák – az udvarházak, kastélyok és kolostorok kertjeitől eltekintve – inkább csak az ún. háztáji kertekben és kaszálókon mint határjelek, árnyékot nyújtó hagyásfák voltak fellelhetőek, míg nagyobb kiterjedésű ültetvényekről csak szórványosan tudunk. Mindez a 19. század közepétől, a korszak gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatainak köszönhetően megváltozott.

A 19. századi gyümölcsstermesztés terén elért látványos eredményeket (a számos szaklap megjelenését, a terménykiállítások sokaságát stb.) áttekintve, joggal merül fel a kérdés: mi okozta e szembeötlő és hirtelen, néhány évtized alatt végbemenő változást a gazdasági életben? A válasz – mint maga a folyamat is – összetett. A gyümölcstermesztés ügye felé való fokozott fordulást több tényező együttes hatásának köszönhetjük: az 1875-től megjelenő filoxéravésznek, a vasúthálózat kiépítésének, a folyószabályozási munkálatok befejeztének, illetve az ipari forradalom vívmányainak, a mezőgazdaság gépesítésének, a városiasodásnak és polgárosodásnak, a

¹⁹ Tarisznyás egy – az idézetnél néhány évvel korábbi – közleményéből ismerhetjük meg a gyergyói gyűjtőgyűjtésre vonatkozó kutatásában segédkező adatközlőket: szinte kivétel nélkül a 19. század második felében vagy a század végén születetteket szólatlatott meg, így az „emberemlékezet óta” kifejezés mindenképpen a 19. századra (is) értendő. Vö. Tarisznyás 1978: 33.

gyárak megjelenésének, a piacok fejlődésének. A felsorolás természetesen nem törekszik, nem is törekedhet teljességre. Itt csak azon tényezők kerültek megemlítésre, amelyek szűkebb vagy bővebb ismertetését jelen tanulmány terjedelmi keretei megengedik. A következőkben ezek összefüggésben való bemutatására vállalkozom.

Gazdasági, társadalmi és kulturális kontextus

A *Dactylophaera vitifoliae* nevű törpe levéltetvet (magyarul Szőlő-filoxéra vagy Szőlő-gyökértetű), – mely rövid idő alatt képes volt óriási kiterjedésű szőlős területeket kipusztítani azáltal, hogy a növény elől elszívta az éltető nedveket és gyökerén, levelén stb. gubacsokat idézett elő – származási helyén, Amerikában határozták meg először az 1850-es években (Bisztray–Véghelyi–Zanathy 2010: 61). A kártevő valószínűleg az Izabella nevű kékszőlő vesszőivel került Franciaországba az 1850-es évek végén, majd borvidékről borvidékre hurcolva az 1870-es évek elejére megfertőzte egész Európa szőlőállományát.²⁰ A filoxerával megtámadott szőlőtáblában először sárga foltok tűntek fel, a növények levelei megsárgultak, lehullottak, majd 4–6 év alatt teljesen kipusztult az ültetvény. „Hazánkban a földművelésügyi miniszter már 1872-től több körlevélben figyelmeztette a gazdasági és borászati egyleteket, a törvényhatóságokat a veszélyre. A következő évben pedig már rendeleti úton tiltották meg a gyökeres vesszők külföldi behozatalát. Ausztriában 1874-ben elpusztult Klosterneuburg híres borászati és kertészeti iskolájának kísérleti szőlőtelepe, ahonnan sok szőlővessző került Magyarországra. Ezután Magyarország rögtön rendeletben tiltották meg a gyökeres és sima vesszők külföldről, osztrák tartományokból és Horvát-Szlavóniából való behozatalát.” (Máté 2002: 56). A vész, mindenféle óvintézkedés ellenére azonban nem került ki a Kárpát-medence szőlőültetvényeit sem, 1875-től²¹ számítva két évtized alatt Magyarország szőlősterületeinek 2/3-át veszítette el.

A filoxéra ugyanakkor nem csupán a szőlőt, hanem a dohányültetvényeket is nagyban károsította. Eddigi kutatásaim azt mutatják, hogy Belső-Erdély és Partium területén főként a marosszéki és háromszéki

²⁰ Németország, Svájc, Spanyolország, Portugália stb. (Máté 2002: 55).

²¹ Ekkor jelezték először a kártevőt Magyarországon, a vajdasági Pancsován (szerbiül Pančevo).

dohánytermesztésre volt erőteljes hatással a kártevő. A jelenség vizsgálata még folyamatban van, így az eredményeket jelen dolgozatomban még nem áll módomban kellőképpen részletezni, itt csupán azt a megállapítást teszem, hogy mivel a dohányművelés általános paraszti termeléssé nem vált (nagyobbrészt specialisták foglalkoztak vele), így a filoxéra okozta gazdasági károk az esetében határozottan elenyészőnek mondhatóak a szőlőben tett károkhoz viszonyítva, annál is inkább, mivel a filoxéra által megtámadott dohányültetvény – akárcsak, mint egy megszokottabb árvíz, jégeső vagy fagy által károsított dohányültetvény – csupán egy évnyi jövedelemkiesést jelentett az azt művelő gazdának, újratelepítése jóval egyszerűbb és olcsóbb volt, mint a szőlőé és még a rekonstrukciós munkálatok elvégzésének évében hasznot hozott az új telepítés.

A filoxéra magyarországi megjelenése és gyors ütemű elterjedése – a korlátozások, szabályozások és törvények ellenére – nem meglepő, tudva azt, hogy a 19. század második felében, többek között a vasúthálózat kiépülésének köszönhetően a gazdák egyre messzebb és egyre többen mozdultak ki – az addig zártnak mondható – falusi világukból.²² Az elképzelések szerint a legtöbb magyarországi településre éppen a Budapestről árut szállító kofákon, illetve a fertőzött területekről érkezett szőlőmunkásokon keresztül, a szerszámokról került be a rovar.²³ A kártevővel szemben több módon igyekeztek felvenni a harcot, de a már fertőzött területeken ritkán sikerült segíteni, így az azt művelők általában megélhetés nélkül maradván városokban, az éppen fellendülő gyáripárban találtak munkát, többen közülük Amerikába vándoroltak.²⁴ Az 1860-as évek végén fellendült nagy vasútépítkezési és folyószabályozási munkálatok a gyárak mellett szintén megélhetési lehetőséget biztosítottak az agrárszegénység számára, de nem szabad elfelednünk azt a tényt, hogy ezen akciók az 1890-es évekre nagyrészt véget értek, újbóli tömeges munkanélküliséget eredményezve (Egyed 1981: 235).

²² „[...] egyre többen ültek vonatra, hogy a környező városok piacaira vigyék a gazdaságukban megtermett gyümölcsöt, szőlőt, virágot, vagy a tejfeldolgozás termékeit, a tejet, a túrót, vaját, tejfölt és sajtot. Igaz volt ez [...] az ország számos kis régiójában élőkre [...]” (Sári 2011: 22). A vasútépítés, iparosodás, urbanizáció egyfajta élelmiszer-, gyümölcs-szkonjunktúrát is kialakított tehát.

²³ Például Szekszárdon, ahol először 1883-ban jelezték a filoxéra jelenlétét (Máté 2002: 57).

²⁴ A 19. századi filoxeravészről és hatásairól bővebben lásd még Beck 2005; Majdán 2008.

A kipusztult területek amerikai ellenálló alanyra oltott európai vészszókkal és direkttermő fajokkal való újratelepítését a fentiekben tárgyalt gazdasági egyesületek és társaságok próbálták segíteni. A károsultak az 1883. évi XVII. törvénycikk 8 és 9. bekezdésének értelmében 6–10 évig adómentesek voltak.²⁵ Mivel azonban az újratelepítés és a védekezés (szénkénegezés, elárasztás stb.) nehézkesen ment, hosszú időt, megfeszített fizikai munkát és nagy anyagi ráfordítást igényelt s sikeressége még így sem volt garantált, ezért legtöbben igyekeztek más növényi kultúrával helyettesíteni az elvesztett szőlőt.²⁶ Mivel a domboldalak a 19. században megjelenő, sorba ültethető és már gépesítéssel művelt ipari növények (cukorrépa, zöldség stb.) termesztésére nem adtak lehetőséget, ezért legáltalánosabban egy-egy gyümölcstünetvény telepítésével válaszoltak a gazdák a válságra.²⁷ Legtöbben a gyümölcsösök telepítését, – amely öt-hét évnyi befektetést jelentett – saját anyagi fedezetükből természetesen nem engedhették volna meg, viszont a gyümölcstünetvény egyesületek, az állami szervek ingyen csemetékkel és oltóágakkal, növényvédelmi szerekekkel, aszalókemencékkel stb. látták el a gazdákat. 1880-ban Magyarországon már 6 583-an foglalkoztak hivatásszerűen a kertészet valamely ágával, s a korabeli források megjegyzik, hogy mindemellett önálló vállalkozóként vagy gazdasági mellékfoglalkozást űzőkként egyre többen kezdtek gyümölcstermesztéssel foglalkozni (Csoma 1996: 79). 1897-re, a magyar Földmívelésügyi m. kir. minister 1895-ös jelentéséből elkészült *Az ország*

²⁵ „8. § Azok a szőlőterületek, a melyeken a phylloxera dulása következtében a mivelés megszűnt, mindaddig, míg pusztán maradnak, a földadó fizetése alól mentesek. Ezen adómentesség azonban 6 évnél tovább nem terjedhet. Az adómentesség mivelés abbahagyására következő évvel veszi kezdetét és végződik akkor, a mikor a terület tényleg ismét valamely mivelési ág alá kerül, illetőleg a hat év letelte után. Az új mivelés alá vett területek a tényleg alkalmazott mivelési ág szerint veendő földadó alá. 9. § A szőlőnek phylloxeramentességét biztosító homokterületeken új szőlők hat évi adómentességben részesülnek. Az elárasztásra berendezett új szőlők, a víznek egyszerű bevezetése mellett hat havi, vízemelő gépek vagy ártézi kutak alkalmazása mellett tíz évi adómentességben részesülnek.” (XVII. törvénycikk, § 8–9., 1883).

²⁶ A szász területeken szinte kivétel nélkül a szőlőterületek visszatelepítésére vállalkoztak (Enesei Dorner 1910: 236).

²⁷ Viga Gyula a gazdasági kapcsolatok hagyományos formáit vizsgáló kötetében megjegyzi, hogy az 1875-től kezdődő, történelmi borvidékeket elpusztító filoxeravész a gyümölcstünetvetés megerősödését hozta magával (Viga 2007: 23). Az egykor híres budai szőlők helyét például különféle gyümölcskultúrák (például őszibarack, mandula stb.) váltották fel (Bali 2005: 57).

egyres vidékein nagyban való termelésre ajánlható gyümölcsfajták jegyzéke ([sz. n.] 1897) is, amelyet füzetek formájában ingyenesen bocsátottak az érdeklődők rendelkezésére. Ennek terjesztésébe az Országos Magyar Gazdasági Egyesület is bekapcsolódott s hivatalos közlönyében következőképpen adta a gazdák tudtára a kiadvány megjelentetésének célját: „E füzetnek gyakorlati rendeltetése az, hogy a gyümölcsstermeléssel foglalkozókat tájékoztassa az iránt, hogy vidékükön tapasztalat szerint milyen gyümölcsfajtákat termelhetnek nagyban, kereskedelmi célra; e részben tehát nincsenek a költséges kísérletezésekre utalva.” ([sz. n.] 1897a: 683). A havasi bogyós gyümölcsök tárlatokon való népszerűsítése, termesztésük szorgalmazása és a feldolgozásuk megszervezése szintén itt említendő. A századforduló a kongresszus például havasi gyümölcsök feldolgozására vállalkozó létesítmények alakítását is kilátásba helyezte (Balatoni 2006: 303), a Börzsöny vidéken, ahol korábban gabonatermesztés és szőlőművelés volt jellemző (Bali 2005: 53), részben a filoxeravész következményeinek köszönhetően erre az időszakra esett a bogyós gyümölcsök (szamáca, egres, ribizli és főként málna) termesztésére való fokozatos áttérés vagy a földieperre koncentráló szentendrei-szigeti kertkultúrák kialakulása is.²⁸

A csemeték, oltványok osztogatása egészen az 1910-es évekig, az első világháborúig dokumentálható. Az ún. Székely Akció keretében például a székely székek területén, az 1903 és 1906 közötti időszakban mintegy 50 000 oltvány szétosztására került sor.²⁹ A *Székely Újság* egy 1908-as áprilisi számából is arról értesülhetünk, hogy a mai Kovászna megye területén működött egykori gazdasági egyesület a székelyföldi miniszteri kirendeltség által küldött gyümölcsfacsemetéket jelképes összegért osztotta a gazdáknak ([sz. n.] 1908). Mindezek ellenére nem mindenütt ment gördülékenyen a gyümölcsfakiosztási program. Az udvarhelyszéki Máréfalván például az ingyen kiosztásra szánt csemetéket évekig nem vették át a gazdák ([sz. n.] 1907: 127; Enesei Dorner 1940: 41–44).

Az elvesztett szőlősterületek gyümölcsösökkel való pótlását az állami közigazgatás különböző szabályok, törvények meghozatala révén is igyekezett szorgalmazni. Az 1894-es XII. törvénycikkely VI. fejezetének 43-tól 49-ig terjedő bekezdésében kötelezték a községeket, hogy faiskolákat

²⁸ Vö. Bali 2005: 53–72.

²⁹ Vö. a Balatoni Petra által feltárt adatsorokkal (Balatoni 2006: 304).

létesítsenek a határban és az utak mentén.³⁰ A minisztérium (Rudinai) Molnár István országos gyümölcsészeti és fatenyésztési miniszteri biztost kérte fel egy „fatenyésztésről” szóló monografikus kézikönyv megírására, amely rövid időn belül el is készült, hiszen 1901-re *Különös tekintettel a községi faiskolákra és befásításokra* alcímmel ellátva már a negyedik

³⁰ „A faiskolákról és fásításokról 43. § A községek kötelesek, a határ kiterjedéséhez és a befásítandó utak és területekhez mért, de legalább egy negyed kataszteri hold nagyságu, kellően berendezett faiskolát fentartani. A mely községben faiskola még nem volna, köteles a község a faiskolát a jelen törvény életbeléptetése után egy év alatt, alkalmas helyen kijelölni és annak a szükséges kellékekkel leendő ellátása iránt intézkedni. Menyiben menthetők fel egyes községek a faiskola területének kijelölése és a faiskola berendezése alól, vagy mely esetekben szövetkezhet több szomszédos község, egy faiskola létesítésére és fentartására, azt a törvényhatóság határozza meg. 44. § A községi faiskola létesítéséről és kezeléséről, valamint az utakra és közhelyekre kiültetett fák gondozásáról, a községi előljárással intézkedik. A faiskola kezelésével, ha arra külön szakértő közeg nem alkalmaztatik, méltányos díjazás mellett a néptanító bízható meg. A hol több néptanító van, az bízandó meg, kit a községi képviselőtestület választ. 45. § A faiskola kezelője köteles, a községi tanköteles gyermekeket, a vallás- és közoktatásügyi miniszter által, a földmívelésügyi miniszterrel egyetértőleg kiadandó utasítás és tanterv szerint, a fatenyésztésben gyakorlatilag oktadni. 46. § A törvényhatóság szabályrendelettel állapítja meg, hogy a vidéken legjobban diszló fa és gyümölcsfajokból a községi faiskolában melyek tenyészteszenek, és hogy mindenütt, hol a szederfa-tenyésztésre (*Morus alba*) úgy a talaj, mint az éghajlati viszonyok alkalmasak; selyemtenyésztés üzetik, vagy meghonosítása remélhető; a selyemtenyésztés érdekében a szederfa (*Morus alba*) tenyésztésre különös gond fordítassék. Hol a kosárfonás mint házi ipar meghonosítható, a kosárfűzvesztő tenyésztésére is gond fordítandó. 47. § A faiskolákból nyert csemeték első sorban a 13. és 14. §-okban körülírt területek befásítására, a futóhomok megkötésére, továbbá a meredekebb partok, szakadások biztosítására és megvédésére - azután pedig a közutak, utcák, terek és növények termelésére alkalmatlan más területek, valamint a község tulajdonát képező legelők befásítására szolgálnak. A község által nem igényelt csemetéket az előljárással, a községi lakosoknak mérsékelt áron eladhatja, és pedig első sorban azoknak, kik a csemetéket a 13. és 14. §-okban körülírt területek, a birtokuk mellett elhaladó utak mellékének vagy befásítandó futóhomok és más növények termelésére alkalmatlan területeik, továbbá meredekebb partok és szakadások beültetésére használják. Ezen igények kielégítése után a felesleges csemeték szabadon áruba bocsáthatók. A csemeték eladásából befolyó összeg csak a faiskola céljaira fordítható. 48. § Ha valamely községben a faiskolának kijelölt terület a 43. szakaszban megállapított határidő alatt megfelelően be nem rendeztetik, a faiskola a hibás községi előljárással költségére a hatóság által rendeztetik be, illetőleg hozatik rendbe. 49. § Az 1890. évi I. tc. 134. §-a, mely szerint a fák az utak külső szélétől számítva félméter s egymástól legalább tizenöt méter távolságra ültetendők akként, hogy egyik fa ne a másik oldalon levő fával, hanem a fák közötti tér közepével legyen átellenben, hatályon kívül helyeztetik. Mely utak minő határidők alatt fásítottassanak be, továbbá, hogy a fák bizonyos utaknál az utastre vagy azon kívül és egymástól minő távolságra ültetessenek, s milyen fajok ültetendők az összes utakra, tehát az államutakra nézve is, a törvényhatóságok határozzák meg.” (XII. törvénycikk, VI. fejezet, § 43–49., 1894).

javított kiadását élte meg (Molnár 1901). Különböző kiadásai az erdélyi gazdák kiskönyvtáraiba is eljutott; kutatásaim során például több ízben találok fennmaradt példányokkal az egykori Háromszék területétől egészen Kalotaszegig terjedően szinte mindenhol. Molnár István munkájából arra is ráláthatunk, hogy miképpen képzelték el a kipusztult szőlőültetvények gyümölcsösökre való váltását a kor szakemberei. Itt a szerzőnek csak néhány ide vonatkozó gondolatát idézem: „A szőlők befásítása két szempontból jöhet tekintetbe. Vagy oly kipusztult szőlőterület befásításáról lehet szó, a mely sem amerikai szőlőművelésre, sem pedig szénkénnel való gyéritésre nem alkalmas; vagy pedig fillokszera mentes homoki; vagy szénkénnel fentartott európai, esetleg amerikai oltványiszőlővel kiültetett szőlőterület befásítása lehet a kérdés tárgya. Ha az első eset fordul elő, akkor az egész kipusztult szőlőterület fával ültetetik be, hogy így hozzon jövedelmet a bortermelési haszon helyett. Ily területekre a gyümölcsnemek mindig tekintettel az égalji és talajviszonyokra választandók meg. [...] A fák közt lehet termelni bogyógyümölcsöket [...] Homoki szőlőknél célszerű a fűtak mellékén, a táblák szélein kajszibarackfából, továbbá meggy- és almából fasorokat kiültetni. [...] Gyérités mellett vagy amerikai oltványokkal fentartott szőlőnél csak az utak mellékeinek, a terasse falaknak és a táblák széleinek befásítása jöhet szóba.” (Molnár 1901: 196–197).

A szőlőfiloxéra kiváltotta krízishelyzetben az erdélyi közösségek életében a kiegészítő gazdasági tevékenységek (például a vadon termő gyümölcsök gyűjtögetésének) szerepe is jelentősebbé vált. Érdekesnek találom, hogy a kalotaszentkirályi csipkebogyóünnep szervezői napjainkig is a filoxéra hatásának tulajdonítják, hogy a 19. századtól a falu lakói rákényszerültek a csipke közös begyűjtésére és feldolgozására.³¹ A válságos időszakban tehát a helyi erőforrások ésszerű hasznosításával a közösségek megkísérelték az igényekhez illeszkedő új fejlődési irányvonalak kimunkálását: megnőtt az együttműködési hajlam, s a korábban fel nem fedezett helyi értékek (jelen esetben a csipkebogyó) felértékelődtek, aminek az újszerű alkalmazására törekedtek.

A gyümölcsfatenyésztésre való fokozatos, de gyorsütemű áttérés a gasztronómia hirtelen változását is magával hozta. A tárolást és szállítást

³¹ Sajat gyűjtés, 2012. Kalotaszentkirály, Kolozs megye.

kevésbé tűrő gyümölcsfajták (barack, körte stb.) és a nyersen szinte értéktelennek mondható, eladásuk után a szállítási költségeket sem fedező fajták (alma, szilva stb.) helyben való feldolgozásának megoldása szükség-szerű volt. Itt a konzervgyárak megjelenésének említése mellett csupán azt emelem még ki, hogy megtörtént a borfogyasztásról az égetett szeszes italok, a pálinka, e „veszedelmes emberirtó” ([sz. n.] 1899: 6) „durva zsarnok” ([sz. n.] 1886: 1) fogyasztására való áttérés is. A megdrágult bor már nem tudott versenyezni az olcsó pálinkával, s ez a század végétől komoly társadalmi problémát jelentett, az alkoholizmus hirtelen „társadalmi betegséggé” (Békésy 1892: 29) vált.³² Nem tartom véletlen egybeesésnek azt sem, hogy a legtöbb alkoholizmus okozta betegség rohamos szám-növekedését a század utolsó évtizedének elején azokban az erdélyi megyekórházakban jegyezték, ahol a filoxéra is a legkorábban jelent meg és pusztította ki a szőlőállományt.³³

Míg a gyümölcsstermesztést szorgalmazó állami szervek és lokális intézmények, egyesületek szeszfőzők adományozásába fogtak (Balatoni 2006: 305), addig a helyi közösségek vezetői (lelkészek, tanítók, orvosok, hivatalnokok) igyekeztek felvenni a harcot az ital egyre nagyobb méreteket öltő fogyasztásával, annak káros hatásaival, pusztításával szemben.³⁴ Az abszolutizmus idején a szeszipar a malomipar után azonban a legfontosabb iparággá vált. „1867–1880 között több, mint 100 000 fogyasztási adóra kötelezett és 150 000 nem adózó, önellátásra termelőt tartottak

³² Ennek sajtóreprezentációjáról és tágabb kontextusáról lásd Nagy Zs. 2013d.

³³ Például Szeben megyében az 1889 – 1890-es évek fordulóján a kórházi betegek 23 százaléka szenvedett valamilyen alkoholizmus kiváltotta betegségben (Békésy 1892: 32). Itt korábban nem volt jellemző a pálinkafogyasztás, s a szőlőfiloxerát Szilágyáság területével egyetemben itt jelezték Erdélyben elsőként az 1880-as évek elején.

³⁴ A pálinkafogyasztás ártalmaira való első felhívások már a század közepétől dokumentálhatóak, ezek még elsősorban a törköly-, gabona- és burgonyapálinka fogyasztása ellen küzdenek. A Nagy Ferencz (a kolozsvári református főiskola tanára) által 1843-ban szerkesztett közhasznú ismeretek tárában például az ajánlott könyvek lajstrománál nem csak a vallásos jellegű/tartalmú munkák címeit olvashatjuk, hanem a gróf Teleki Miksa által német nyelvről lefordított *Pálinka korságét* is, amely „a pálinka lassan ölő mérge ellen a leggyönyörűbb erkölcsi és gazdasági orvosszereket foglalja magába.” (Nagy F. szerk. 1842: 352). Érdekes, hogy a *Vasárnapi Újság* egy 1855-ös számában Menyhért János református lelkész tollából is már a következőket olvashatjuk: „Korunkban a pálinkaivás annyira eláradt, hogy valóságos ragályos nyavalyaként terjed az emberi társaságban. Míg édes hazánkban »a testet tápláló, és lelket élesztő bort« – a vért lomhító, az észet butává tevő, s az erkölcsöt megméltató pálinka ki nem szorítja a maga helyéből [...]” (Menyhért 1855: 354). A pálinkafogyasztás ellen való tiltakozás a 19. század végétől öltött mozgalomméretet.

nyilván.” (Kárpáti 1960: 156), s a szesztermelés Magyarországon különösen a ‘80-as évek elején fejlődött ki. Mindez az 1878-as évi szesztörvénynek is köszönhető, amely által a mezőgazdasági szeszgyárak, adóelengedésének révén előnyösebb helyzetbe kerültek az ipari szeszgyárakkal szemben.³⁵ Az 1888-as XXV. törvénycikk szintén a kiskapacitású mezőgazdasági főzdeknek kedvezett s ebből is látható, hogy a szeszitalok fogyasztásának növekedésében jelentős szerepe volt az államérdekeltségnek is,³⁶ így nem csoda, hogy rohamosan megnőtt az alkoholisták száma, falun és városon egyaránt. Az iparosodás, nagy építkezések révén jelentékeny ipari és mezőgazdasági munkástömeg jelentkezett a fogyasztói piacon, ezeket a „gyökértelen” rétegeket belső és külső bizonytalanságuk fokozottan taszította „a pillanatnyi felejtést jelentő érzéki élvezetek irányába.” (Kárpáti 1960: 157).

Gyümölcsstermesztés fele kezdtek orientálódni a 19. században azon rétegek is, amelyek korábban a gabonatermesztésből részesaratókként vagy más módon keresték meg egész évi jövedelmük nagy hányadát. Ez a folyamat a mezőgazdaságban megjelenő legújabb eszközökkel és a gabonatermesztés gépesítésével magyarázható, ugyanis a cséplő- és aratógép feltalálásával és elterjedésével például nem csak a munkára fordítandó idő mennyisége csökkent jelentős mértékben, hanem az emberi munkaerőigény is. A cséplőgépek elterjedésével 75%-al lett kisebb a munkaerőszükséglet, míg az aratógép használatával felére csökkent a munkaidő (Egyed 1981: 235).

Hasonlóképpen gyümölcsstermesztésre térhetett át az állattenyésztők, kézművesek, kisiparosok, fuvarosok és kereskedők azon rétegének egy bizonyos része is, amely az ebben az időszakban – a vasúti szállítás megindulásának köszönhetően – piacokra beáramló olcsóbb külföldi áruk megjelenésének és az osztrák ipartörvények meghozatalának következtében veszítette el addigi biztos megélhetését. Tették mindezt többek között azért is, mert a gyümölcsészet fellendítésének ügye a század végén államilag is támogatott volt, a gyümölcsös gondozása – a tanfolyamoknak, a falvakban tevékenykedő specialistáknak, a szaklapoknak és egyéb kiadványoknak köszönhetően – viszonylag könnyen elsajátítható volt bárki számára, s nem utolsósorban a gyümölcsstermesztés helyes alapokon való fejlesztésében rejlő lehetőségeknek minél nagyobb mértékben való kihasználását

³⁵ XXIV. törvénycikk, 1878.

³⁶ XXV. törvénycikk, 1888.

a gazdaságpolitikai szükségszerűség is megkövetelte, ugyanis az urbanizáció időszakában aránytalanul több embert kellett eltartania a gazdálkodói rétegnek s fontos volt, hogy a belterjesen művelhető földek fokozottabban kihasználódjanak. E több szempontból is válságosnak mondható időszakban, tehát érthető módon jelent meg a temérdek gyümölcsészeti szaklap és egyesület, s világossá válhat számunkra, hogy miért volt szükség a gyümölcsök kiállításokon való reprezentálására, népszerűsítésére.

Összegzés. Kitekintés napjainkra

A 20. századi leírásokat olvasva azt tapasztalhatjuk, hogy szembetűnően másképpen kezdenek beszélni a gyümölcsstermesztés országos helyzetéről, mint ahogyan azt néhány évtizeddel korábban tették. A forrásokból az olvasható ki, hogy a felmerülő akadályokat sikerrel vették a gazdák s az őket segítő értelmiségiek. 1903 őszén a kézdivásárhelyi gyümölcskiállításról például a következőket olvashatjuk egy újságcikkben: „A Kézdivásárhelyi Gazdasági Egyesület által rendezett gyümölcskiállítás, dacára az idő rövidségének, mind erkölcsi, mind anyagi tekintetben a lehető legfényesebben sikerült. [...] Kezdetől fogva, a bezárásig nagy érdeklődést tanúsított a városi és vidéki közönség. [...] A kiállítás a gyümölcsfajok és gyümölcsstermékek sokféleségével és kiválóságával lekötötte a közönség figyelmét. Volt kiállítva 20 fajalma, 10 fajkörte, szilva, aszalt szilva, szilvaíz, szilvórium, körtepálinka. Eladásra bejelentetett ezer hektó gyümölcs, egy párezer liter szilvórium. [...] Megrendelésekben sem volt hiány [...], már 10-én jelentkezett Utech János lipcei kereskedő, aki elkérte a kiállítók jegyzékét és megkezdte a vásárlást. Megrendelést tett a budapesti vásárcsarnok igazgatósága. [...] Még Belgiumból is érkezett rendelés [...] Ebből látható, hogy a kiállítást teljes siker koronázta, s bármely mennyiségű gyümölcsünk teremjen, piacot s vevőt bőven kaphatunk.” (Zajzon 1903: [o. n.]). A kézdivásárhelyi tárlatot követően egy évvel Budapesten nyílt gyümölcsöket és gyümölcsből készített termékeket bemutató rendezvény. A kiállítás kapcsán a sajtóban szintén azt olvashatjuk, hogy ez a termelési ág immár nemzetközileg is versenyképesé vált: „Nagyon szép és gazdag kiállítás volt legközelebb Budapesten látható, hol az ország legkiválóbb termelői mutatták be pompás gyümölcseiket [...]. A ki itt megfordult, örömmel győződhetett meg róla, hogy mennyire haladt már nálunk

ez a termelési ág s a megjelent külföldi szakértő-látogatók is kijelentették, hogy Magyarország e tekintetben akármelyik más állammal versenyezhet. Ennek különben ékesen szóló bizonyítéka az is, hogy a magyar gyümölcsöt [...] mind nagyobb mértékben szállítják a külföldi piacokra, hol nagy kelendőségnek örvendenek. Ez pedig nemcsak az illető termelőkre nézve hasznos, hanem nemzetgazdasági tekintetben is igen figyelemre méltó, mert ily módon sok idegen pénz áramlik be az országba.” ([sz. n.] 1904).

A fentiekben idézett két cikkrészletből is láthatjuk tehát, hogy a gyümölcsészet Erdélyben, illetve általában Magyarország területén egy viszontagságos évszázad, az 1800-as évek végére érte el virágkorát. Sajnos a gyors ütemű, ígéretes haladást a 20. század eseményei törték meg: Trianon erdély gyümölcsészetének is idegen rendelkezést szabott, megváltoztatva haladásának irányát, eszmeiségét, majd a végzetes csapást a II. világháború utáni magántulajdon megszüntetése, a kollektivizálás, s általa az önálló kezdeményezésű termelőgazdálkodás elsorvasztása jelentette.³⁷ A rendszerváltást követően néhány évtizeddel, az ugyancsak váltságosként emlegetett 21. század elején, helyi szinten tehát csak 19. század végi modellek állhatnak rendelkezésére a gyümölcsstermesztés ügyének előmozdításán igyekvők számára.

A 19. század második felében az értelmiségi réteg – terveibe a falusi parasztságot is bevonva – újraszervezte az erdélyi s ezen felül a magyarországi gazdasági, társadalmi és kulturális életet. E tervek tőkéjét a helyi erőforrások alkották, mivel ráeszméltek, hogy hosszú távon csak azokra lehet építeni. Napjainkban ugyanezen folyamatnak lehetünk tanúi. A 19. század végén is piacra való reflektálással szándékoztak felzárkóztatni, illetve a polgárosodás útjára ráállítani az erdélyi falusi közösségeket. Ehhez hasonlóan napjainkban, a 21. század elején, immár a modernizáció és globalizáció kontextusában ugyanazt, de másképpen, például a falusi turizmus, vidékfejlesztés, örökségesítés stb. címszavak alatt igyekeznek megvalósítani a rurális közösségek jólétének előmozdításán igyekvők.

A vidék fejlesztése napjainkban – akárcsak másfél évszázaddal ezelőtt – egy adott közösség saját erőforrásainak menedzselési hatékonyságának növelésével történik. A civil szervezetek, gazdasági egyletek többnyire

³⁷ Meg kell említenünk természetesen azt, hogy a kommunista diktatúra idején Erdélyben több helyen iskolakertek, illetve nagyobb kiterjedésű gyümölcsültetvények létesítését szorgalmazta az állami vezetés.

azért alakulnak meg egy adott közösség közegében, hogy a környezetükben érzett hiányok és problémák orvoslására mielőbb és lehetőség szerint a helyi sajátosságoknak megfelelően – például egy gyümölcsös telepítéssel vagy egy terménykiállítás, gyümölcsfesztivál megszervezésével – válasszoljanak.

Szakirodalom és források

ARADI József

2013 Fesztivál az egész világ? Képzelt riport egy kelet-európai fesztivál-antropológiáról. *Korunk*. XXIV. (4) 3–8.

BALATONI Petra

2006 *A Székely Akció története, 1902–1914. Állami szerepvállalás Székelyföld felzárkóztatására*. Debreceni Egyetem BTK, Debrecen, doktori (PhD) értekezés, kézirat.

BALI János

2005 *A Börzsöny-vidéki málnatermelő táj gazdaságnéprajza*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

BECK Tibor

2005 *A filoxéravész Magyarországon. A kártevő elleni küzdelem az első központi intézkedésektől az államilag támogatott szőlőrekonstrukciós hitelek lejártáig (1872–1910)*. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest

BEKE György

1978 Kettőbe vágott porta (cseresznyetermesztés Magyardécsén). *Falvak Dolgozó Népe* XXXVI. (31) 5.

BÉKÉSY Géza, dr.

1892 A pálinka pusztítása. *Természettudományi Közlöny*. XXIV. (269) 29–32.

BERECZKI Máté

1877 *Gyümölcsészeti vázlatok I.* [k. n.], Arad.

BÍRÓ Boróka-Júlia – VINCZE Mária

2011 Primer ágazatok: mezőgazdaság és vidékfejlesztés. In: Benedek József (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 243–288.

BISZTRAY György – VÉGHÉLYI Klára – ZANATHY Gábor

2010 Filoxéravész az elhanyagolt szőlőskertekből. *Agroforum Extra*. [évf. n.] (35) 61–64.

CSOMA Zsigmond

- 1996 Kertészeti és szőlészeti-borászati vásárok és kiállítások Magyarországon (19–20. sz.). In: Gunszt Péter (szerk.): *Az országos mezőgazdasági kiállítások és vásárok története 1881–1990*. Magyar Mezőgazdasági Múzeum–Agroinform Kiadóház, Budapest, 73–94.
- 1997 A kertészet fejlődése és a népiskolák, néptanítók szerepe az ismeretek elsajátításában, terjesztésében a 19. század második felében. In: Fűrészné Molnár Anikó (szerk.): *Népiskolák Magyarországon*. Tatabányai Múzeum, Tatabánya, 91–126.

DÉR Csaba Rezső

- 2013 Piros, fehér... zöld? Szervezői és látogatói vélemények a magyarországi fesztiválok „fenntartható fejlődéséről” a brit tendenciák tükrében. *Korunk* XXIV. (4) 23–33.

EGYED Ákos

- 1981 A falu társadalma. In: Uő: *Falu, város, civilizáció*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 226–245.

ENESEI DORNER Béla

- 1910 *Az erdélyi szászok mezőgazdasága*. Pannonia Könyvnyomda, Győr
- 1940 *Székelyföldi esetek: erdélyi gazdasági emlékek, elbeszélések*. [k. n.], Budapest.

ERDEI Ferenc

- 1942 A magyar parasztság válságos kora. In: Uő: *A magyar paraszttársadalom*. Franklin Társulat Nyomdája, Budapest, 40–86.

SOÓS Gábor

- 1996 *Kitalált hagyományok*. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs

GANCZAUGHNÉ ALBERT Katalin

- 1999 *Kertészet*. In: Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a 20. században*. IV. Babits Kiadó, Szekszárd, 647–690.

HEGEDÜS Csilla – MÁRTON Orsolya – TAMÁS Ágnes (szerk.)

- 2013 *Eseménynaptár 2013*. RMDSZ Főtitkárságánál Kulturális Főosztálya, Kolozsvár.

HOBBSAWM, Eric J. E.

- 1983 Mass-producing traditions: Europe, 1870–1914. In: Hobsbawm, Eric– Ranger, Terence (eds.): *The invention of tradition*. Cambridge University Press, Cambridge–New York, 263–307.

HOBBSAWM, Eric– RANGER, Terence (eds.)

- 1983 *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge–New York.

KÁDÁR József

1900 *Szolnok-Doboka vármegye monográphiája*. [k. n.], Dees

KÁNTOR Lajos

2013 Megéneklünk, szalonna. *Korunk* XXIV. (4) 76–77.

KÁRPÁTI Endre

1960 Adalékok a magyarországi alkoholelleses küzdelem történetéhez (1914-ig). In: Palla Ákos (szerk.): *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*. Medicina Kiadó, Budapest, 137–226.

KOVÁCS Ákos

2006 *A kitalált hagyomány*. Kalligram Kiadó, Pozsony.

KOZMA Ferenc

1879 *A Székelyföld közigazdasági és közmívelődési állapota*. Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest

LUKÁCSY Sándor

1859 Dinnye ünnep. Palotán augusztus 27-dikén. *Kerti Gazdaság*. III. (36) 308–310.

MAJDÁN János

2008 A szőlőket tönkretévő filoxéra és annak hatása a Kárpát-medencében. *Korunk* XIX. (9) 34–39.

MÁRTON Zoltán Mihály

1998 *A magyárdécei cseresznyetermesztés története és jellegzetességei*. Budapesti Corvinus Egyetem Kertészmérnöki szak, Nyárádszereda, szakdolgozat, kézirat.

MÁTÉ Andrea

2002 *A filoxéra megjelenése és hatása a szekszárdi történelmi borvidékre*. www.publikon.hu/application/essay/120_1.pdf. Letöltés ideje: 2012. november 22.

MENYHÉRT János

1855 A pálinka, mint ragályos nyavalya. *Vasárnapi Újság* II. (44) 354.

MEZEI Elemér – SZÓCS Emese – VINCZE Mária

2012 Fenntarthatóság Erdély vidéki térségeiben. Beszterce-Naszód megyei esettanulmány: Árpástó község vizsgálata. *Erdélyi Múzeum* LXXIV. (2) 29–43.

MOLNÁR István

1901 *A fatenyésztés. Különös tekintettel a községi fajskolákra és befásításokra*. Földmívelésügyi M. Kir. Minister, Budapest

NAGY Ferencz (szerk.)

1842 *Mentor. Erdélyi népkönyv. Közhasznú ismeretek tára a' honi szorgalom, 's értelmesezés előmozdítására I.* [k. n.], Kolozsvár.

NAGY Miklós

1970 Cseresznyeország két szomszédvára (Bálványosvára és Magyar-déce). *Falvak Dolgozó Népe.* XXVI. (26.) 3.

NAGY Zsolt

2011 Egy monokultúrára szakosodott székely település. Almatermesztés Gegesen. In: Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica 2011.* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 623–634.

2013a A mítosz mint reprezentáció és a mitizálás mint elbeszélői stratégia. Egy 19. századi marosszéki pomológus életpályájának narratív megjelenítése. *Belvedere Meridionale* XXV. (2) 6–21.

2013b A krízishelyzet mint kulturális választóvonal (két megjegyzés a vélt/valós gazdasági válság erdélyi magyar közösségekre gyakorolt hatásáról). *Kefir.* [évf. n.] (19) 6.

2013c *A gyűjtögetéstől a nemesítésig: gyümölcskultúra Székelyföldön.* kézirat.

2013d *A mértéktelen pálinkafogyasztás és az alkoholizmus elleni küzdelem magyar sajtóreprezentációja 1875–1914 között.* BBTE BtK Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, féléves dolgozat, kézirat.

2014 *A gyűjtögetéstől a nemesítésig. Népi gyümölcskultúra az egykori Csík vármegye (Al- és Felcsík, Gyergyó, Gyimes, Kászon) területén.* In: Salló Szilárd (szerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve IX. (2014).* Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 345–380.

NAGY-TÓTH Ferenc

2006 *Régi erdélyi körték és egyéb gyümölcsök.* Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár.

NÉMETH Imre

1966 Szokás – forgatókönyv – szerep. *Valóság.* IX. (10) 50–58.

1979 Forgatókönyv. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 206–207.

NIEDERMÜLLER Péter

1981 *A szokáskutatás szemiotikai aspektusai.* In: Hoppál Mihály (szerk.): *Folklor tanulmányok. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához,* 9. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 177–200.

POZSONY Ferenc

2006 *Erdélyi népszokások*. KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár

ROY, Christian

2005 Preface. In: *Uő: Traditional festivals: a multicultural encyclopedia I*. ABC-CLIO, Santa Barbara–Denver–Oxford, 11–13.

SANTINO, Jack

2010 Foreword to the fourth edition. In: Abbey, Cherie D. (ed.): *Holidays, festivals, and celebrations of the world dictionary: detailing more than 3 000 observances from all 50 states and more than 100 nations I*. Omnigraphics, Detroit, 7–8.

SÁRI Zsolt

2011 *A vasút fénykora – a vidék modernizációja*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.

SHILS, Edward

1988 A hagyomány. Bevezetés. In: Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény*. MTA Néprajzi Kitatócsoport, Budapest, 15–66.

SIMON Boglárka

2000 *A décsei cseresznye mint identitásformáló tényező*. BBTE BtK Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, féléves dolgozat, kézirat (KJNT kéziratára, KJNT_410/00A)

SÜLE Sándor

1967 *A keszthelyi Georgikon 1794–1848*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

TARISZNYÁS Márton

1978 A gyűjtögető gazdálkodás hagyományai Gyergyóban. In: Kós Károly, dr. – Faragó József, dr. (szerk.): *Népismereti dolgozatok 1978*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 25–33.

1982 A gyűjtögető gazdálkodás hagyományai Gyergyóban. In: *Uő: Gyergyó történeti néprajza. Tíz tanulmány*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 31–44.

VEREBÉLYI Kincső

2005 *Szokásvilág*. Debreceni Egyetem Néprajz Tanszéke, Debrecen.

VIGA Gyula

2007 A javak cseréjének történeti vázlat a Kárpát-medencében. In: *Uő: Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái. A Felföld és a Magyar Alföld táji kapcsolatainak néprajza*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 9–24.

ZAJZON Sándor

1903 A gyümölcskiállításról. Kézdivásárhely, 1903. október 18. *Székely Nemzet* XXI. (157) [o. n.]

[sz. n.]

1881 Az országos gyümölcskiállítás. *Vasárnapi Újság* XXVII. (42) 671.

[sz. n.]

1881a *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által Báró Kemény Gábor földmivelési miniszter úr ő méltóságának védnöksége alatt Budapesten 1881 október hó 15-étől 18-ikáig bezárólag megtartott Gyümölcs és Konyhakerti Kiallítás cathalogusa.* [k. n.], Budapest

[sz. n.]

1886 Egy durva zsarnok. *Esztergom és vidéke. Városi s megyei érdekeink közlönye* VIII. (17) 1.

[sz. n.]

1897 *Az ország egyes vidékein nagyban való termelésre ajánlható gyümölcsfajták jegyzéke.* Athenaeum, Budapest.

[sz. n.]

1897a Nagyban termelésre alkalmas gyümölcsfajták jegyzéke. *Köztelek* VII. (38) 683.

[sz. n.]

1899 Az emberirtó. *Országos Hirlap*. III. (18) 6–7.

[sz. n.]

1904 *A budapesti gyümölcs-kiállításról.* www.huszadikszazad.hu/cikk/a-budapesti-gyumoles-kiallitasrol. Letöltés ideje: 2012. április 11.

[sz. n.]

1907 [c. n.]. *Székely Világ* III. (9) 127.

[sz. n.]

1908 Gyümölcs-csemete kiosztás. *Székely Újság*. [évf. n.] (43) 3.

Tradiții inventate – sárbători locale. Antecedente formării festivalurilor de fructe din centrul Transilvaniei și Partium (sec. XIX.)

Autorul și-a propus cercetarea festivalurilor de fructe de pe teritoriul Transilvaniei Centrale și regiunea Partium, iar până acum a reușit să documenteze și să identifice în total 25 de festivaluri de fructe. În studiul lui încearcă să prezinte formarea contextului cultural, social și economic al festivalurilor din secolul al XIX-lea. Încearcă să demonstreze că în cadrul festivalurilor de fructe vorbim despre *tradiții inventate*. Deci dorește să ofere o privire generală, o imagine coerentă despre relațiile secolului al XIX-lea, în care – după părerea sa – se regăsesc rădăcinile formării festivalurilor de fructe cercetate.

Invented Traditions – Local Festivals. The 19th Century Preliminaries of the Formation of Fruit Festivals in Central Transylvania and Partium

A few years ago the author undertook the research on fruit festivals that came into existence in the area of Central Transylvania and Partium, and he managed to identify and document twenty-five festive fruit holidays in total so far. In his study the author tries his best to present the 19th century preliminaries and the cultural, economic and social context of the formation of these festivals; he wants to prove that in the case of fruit festivals one can speak of *invented traditions*. Consequently, the author wishes to give a general overview, a coherent image about the circumstances of that century in which, in his opinion, one can seek the roots of the formation of the fruit festivals researched by him.

Jakab Albert Zsolt

Megemlékezési ünnepségek Kolozsváron a dualizmus korában

Tanulmányomban Kolozsvár emlékállításainak és megemlékezési ünnepeinek áttekintésére vállalkozom.¹ A vizsgált korszak az Osztrák–Magyar Monarchia dualista államát, államszövetségét képezi le, amely az osztrák uralkodóház és a magyar uralkodói körök közötti 1867-es kiegyezés következtében jött létre és az I. világháború végéig, pontosabban Erdélynek Romániával való egyesítéséig tartott. Eltekintek az építkezési emléktáblák (lakóházak és középületek építtetőinek), illetve a halottkultusz során kitermelt epitáfiumok, sírfeliratok vizsgálatától (ezt korábban már elvégeztem, vö. Jakab A. Zs. 2012b.)

Az elemzés forrásaként az időszaki sajtótermékek (napilap, hetilap, havilap), jegyzőkönyvek, emlékkiadványok szolgáltak.

Maurice Halbwachs, aki megalkotta a *kollektív emlékezet* fogalmát és nagyban hozzájárult annak elméleti kidolgozásához, azt állította, hogy az egyén emlékezése mindig (meghatározott) társadalmi keretben zajlik és tölti be funkcióját. A társadalmi keret pedig az emlékezetet felülvigyázó, működtető intézményként tételeződik, amely az emlékezési eseményt szabályozva a társadalmi konszenzust biztosítja (Halbwachs 1925: VIII–IX). Elemzésünk szempontjából fontos, hogy ilyen szabályozó intézményeknek tekintsük azokat a társadalmi csoportokat (egyletek, szervezetek, társaságok, intézetek stb.), amelyek létrehozzák, fenntartják, működtetik a vizsgált események emlékezetét.

Eric Hobsbawm nyomán a kollektív emlékezetet *kitalált hagyomány*-ként (*invented tradition*), a 19. századi, gyors társadalmi-gazdasági változásokat mutató Európa hagyományteremtéseként értelmezhetjük. A

¹ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával jött létre, amelyet ezúton is köszönök.

szerző szerint a tömeges hagyománytermelés időszaka az 1870 és 1914 közötti ötödfél évtized (Hobsbawm 1987). Létrehozásukban nem annyira a közösség, mint inkább az intézmények játszanak szerepet, de nagyban meghatározzák a különböző politikai intenciók is.

A jelen múltként, történelemként való felfogására François Hartog a *prezentizmus* fogalmát használta (Hartog 2006). Jan Assmann az emlékezésnek a kulturálisan kialakult, társadalmilag kötelező érvényű ikonikus és narratív alakjait az *emlékezés alakzatainak* nevezi (Assmann 1999: 38–39).

Az uralkodók kultusza

Az uralkodók tetteinek és eseményeinek közösségi vagy lokális hatásai az emlékállítás gesztusában nyilvánultak meg. A nyilvános térben állított emlékek egyrészt egyéni kezdeményezések, másrészt hivatalos felhívások, utasítások nyomán jöttek létre.

Az uralkodók személyi kultuszának erősítésére és fenntartására 1879-ben birodalomszerte faültető mozgalom kezdődött. Ennek közvetlen alapját Ferenc József császár és király és Erzsébet királyné ezüstlakodalma jelentette. A Sétatéren Zobácz Ferenc főkertész egy halmot emelt, amelyre gróf Esterházy Kálmán főispán két fát ültetett: „A mostani kertész első munkája a sétatéren az ugynevezett király-halom volt. Ugyanis ő felségeik ezütlakodalma alkalmából birodalomszerte fák ültetése jött napirendre: a sétatér is állította azt a halmot, melynek homlokán egy kő jelöli az 1879-ik évet, s melyre gr. Esterházy főispán ünnepélyesen állította be a két fát, mely máig is ott diszeleg.” (Kőváry 1886: 29). Az említett kőre az évforduló dátumát vésték: „1879/ APRIL 24.” [241.].²

A császár 1887-es látogatásának emléktábláját a szállásadó kormányzó helyeztette erkélyére: „I. FERENCZ JÓZSEF Ő FELSÉGE A KIRÁLY/ EZEN HÁZBAN LAKOTT 1887 SZEPTEMBER 23–25/ MELY IDŐBEN ENNEK TULAJDONOSA/ LOSONCZI BÁRÓ BÁNFFY GYÖRGY FOGADTA.” [250.] Az uralkodó mellszobrát, a nevét viselő egyetem alapításának 25. évfordulóján (1898) a főépület kiemelt helyén állították fel

² A szögletes zárójelben található hivatkozások az *Adattár*ra vonatkoznak (Jakab A. Zs. 2012a).

[275.]. Az 1899. március 26-án felavatott Szamos-parti múzeumnak éppen a császár- király látogatása emlékére engedélyezi a minisztérium és az udvar, hogy felvegye az I. Ferenc József Iparmúzeum elnevezést.

Erzsébet királyné meggyilkolásának híre a magyar társadalomban a részvét visszhangjára lelt. Megerősödött a szép, jóságos és népszerű, a magyarokat szerető királyné sztereotípiája, akinek alakja valamelyest a Szent Erzsébetével is kontaminálódott. Halála után Kolozsváron is gyászünnepeket, ünnepi közgyűléseket szerveztek, különféle kontextusban emlékbeszédek hangzottak el (pl. Márki Sándor, Szádeczky Lajos, Kóváry László történészek közreműködésével). Kultuszát rövid időn belül törvénybe iktatták (1898. XXX. Tc.72.).

A város korán bekapcsolódott a királyné emlékezetének kultiválásába. A Kisparkban három jegenyetölgyet ültettek és egy sziklatömbbe az „ERZSÉBET KIRÁLYNÉ/ EMLÉKFÁI” feliratot vésték (1898) [273.]. Mell-szobrát 1901. június 16-án állították a Fellegvár oldalára [284.] az ekkor kialakított és róla elnevezett Erzsébet sétaút felett. A Stróbl Alajos mintázta szobrot Bölöny József színházi intendáns felesége ajándékozta. A Pákey Lajos műépítész által készített talapzathoz szükséges összeget Zichy Gé-zának a Nemzeti Színházban előadott *Roland mester* című dalműve előadásából teremtették elő. Az avatóünnepen Ditrói Nándor előadásában elhangzott Felszegi Dezsőnek erre ez alkalomra írt verse (*Oltár a Fellegváron*), majd Szvacsiná Géza polgármester leplezte le az emlékművet.³

Emlékezete más alakzatokban is fennmaradt: Erzsébet-fürdő, Erzsébet szálló, Erzsébet út, Erzsébet sétaút, Erzsébet-híd, Erzsébet-park, Erzsébet-ház.

Az emlékállítások mellett az uralkodók kultuszát azok születésnapjait közüggé alakító intézkedésekkel is működtették. A király születésnapján (augusztus 18.) minden évben a polgármester felhívására a várost fellobo-gózták, előestéjén díszkivilágítást rendeztek és szerenádot adtak a város és a vármegye előljáróinak, illetve a plébánosnak, amelyet a színházban tartott díszelőadás követett. Másnap – a tulajdonképpeni születésnapon – a kaszárnya előtt tábori istentiszteletet, a főtéri templomban a dalárdák közreműködésével szentmisét szerveztek.

³ Az esemény megörökítése: *Emlékkönyv...* 1906: 176–184.

Ehhez a kultuszhoz is kapcsolódik az első világháború hősi harcaira és áldozataira emlékeztető Kárpátok Őre-szobor felállítása [317.]. A Lyka Döme nagybirtokos által felajánlott, Kolozsvári Szeszák Ferenc fából készíttette alkotását 1915. augusztus 18-án (a császár 85. születésnapján) avatták fel. A szoborba szögeket verhetek bele, amelyek árából segélyezték a hadbavonultak özvegyeit és árváit. Sajátos funkciója szerint a jótékonykodást, azon keresztül pedig a polgári lakosságnak a háborúban való érintettségét volt hivatott kialakítani és kiaknázni, illetve az éppen zajló háború győzelmét megjeleníteni.

A magyar uralkodók kultuszának szervezése Mátyás király és Bocskai István fejedelem emlékezetének térbeliesítését jelentette ebben a korszakban. Mátyás király születési helyét a várost látogatásával megtisztelő császár és király adományából jelölték meg.⁴ A szülőház története mellett így a „kegyes adománnyal gondoskodó” személyét is megörökítették. Idézet az emléktábla megfogalmazásából: „EBBEN A HÁZBAN SZÜLETETT 1443. MÁRCZ(IUS). 27^{én}/ MÁTYÁS/ AZ IGAZSÁGOS/ HUNYADI JÁNOS ÉS SZILÁGYI ERZSÉBET FIA./ SZÜLŐHÁZÁT A NAGY KIRÁLY KEGYELETBŐL/ MINDEN TEHER ALÓL FÖLMENTETTE./ II. RÁKÓCZY GYÖRGY ERDÉLYI FEJEDELEM/ E HÁZ KIVÁLTSÁGÁT MEGÉRŐSÍTETTE./ I. FERENCZ JÓZSEF APOSTOLI KIRÁLYUNK/ 1887. SZEPT(EMBER). 23^{án} LÁTOGATÁSÁVAL MEGTISZTELTE/ ÉS KEGYES ADOMÁNYNYAL GONDOSKODOTT,/ HOGY ÖRÖK EMLÉKEZETÜL MEGJELÖLTESSÉK./ A KEGYELET ÉS TISZTELET HIRDETŐJE/ EZ AZ EMLÉKTÁBLA.” [254.]

Az ünnepség a főtéri templomban tartott ünnepi istentisztelettel kezdődött. A meghívottak, az országos és helyi vezetőség és előkelőség bevonulása után Lönhárt Ferenc püspök celebrált misét. A dalkör Schubert miséjét adta elő. Az istentisztelet után a tömeg a fellobogózott utcán az emléktáblához vonult. A rend fenntartását az atlétikai klub tagjai és a tűzoltók biztosították. A férfiak nagy része díszmagyarba öltözött. A katonazenekar *Hunyadi-indulóját* a kolozsvári dalkör és polgári dalegyüttes által

⁴ Kóváry László a királyi szülőházának elhanyagoltságára és megjelöltségére utalva méltatlankodva jegyezte meg: „A város kegyelettel van ugyan az épület iránt, de mégis eszünkbe jut, hogy Romulus kunyhója fölé, Róma a Capitolumot, Cicero lerombolt háza helyére, a szabadság templomát építteté.” (Kóváry 1866: 303, 1892: 303; a szerző ezt már az 1852-es kiadásban is leírta.)

előadott *Szózat* követte. Hegedűs Sándor képviselő beszéde után Jókai Mór saját alkalmi ódáját (*Korvin Mátyás király*) szavalta el. A leleplezését követően Hegedűs Sándor Albach Géza királyi tanácsos polgármesterre bízta az emléktáblát, akinek beszéde után a dalkör a *Himnusz*t énekelte, majd a katonazenekar a *Rákóczi-indulót* játszotta el.

A Lövöldében tartott díszebédre a díszmeghívottak (gróf Szapáry Gyula földművelésügyi miniszter, Hegedűs Sándor képviselő, Lönhárt Ferenc és Szász Domokos katolikus és református püspökök, Jókai Mór író) részvételével került sor. Az esemény alatt a katonazenekar játszott.

A napot ünnepi színelőadás zárta. Itt a katonazenekar és a zenekonzervatórium előadásában a *Hunyadi-nyitány* hangzott el. Majd E. Kovács Gyula, a kor ünnepelt színésze adta elő Jókai ódáját. Ezt követően bemutatták Bródy Sándornak erre az alkalomra írt drámáját (*Mátyás király Kolozsvárt*). A színházi bevételt a Mátyás-szobor alap javára fordították.⁵

Bocskai István szülőházán elhelyezett tábla a fejedelem és Rudolf osztrák császár és magyar király közötti megegyezés emlékezetét idézte meg: „ITT SZÜLETETT/ BOCSKAI ISTVÁN/ FEJEDELEM/ EMLÉKÉT KEGYELETTEL ÜNNEPELTE/ A BÉCSI BÉKE 300-IK ÉVFORDULÓJÁN/ 1906 MÁJUS 20/ A KOLOZSVÁRI HÁROM PROTESTÁNS EGYHÁZ.” [305.] Az alkotmányos és vallási jogokat és privilégiumokat biztosító eseményben, amelynek emléket állítottak, párhuzamot véltek felfedezni az osztrák–magyar kiegyezés korában. A fejedelem kultuszát leginkább a kolozsvári földészek – mint a „hajdúk leszármazottai” – ápolták. (Ugyanekkor teret neveztek el a fejedelemről.)

A kornak – az emlékállítást tekintve – legnagyobb eseménye a Mátyás király szoborcsoport felállítása volt [294.]. A millenniumi ünnepségek az eltelt évszázadok és a felhalmozott történelmi múlt nemzeti értelmezését tették szükségessé. A hosszas készülődés után (1893-ban írták ki a pályázatot), a Millennium évében – 1896. szeptember 30-án – rendezték meg az ünnepélyes alapkövetételt, amelyen Fejérváry Géza honvédelmi miniszter képviselte a királyt.⁶ Az alapkő oklevele az emlékezet létrehozásának nemzeti kegyeletét és kötelességét indokolta. Részlete: „Legyen ez a kő megingathatatlan alapja a rövid időn rajta emelkedő emlékszobornak,

⁵ Az információk a helyi napilapból származnak: *Kolozsvár*. III. évf. 202. sz. 1889. szept. 2., *Kolozsvár*. III. évf. 203. sz. 1889. szept. 3.

⁶ Az eseményről és a szoborállításról bővebben: Nagy összeáll. 1902: 54–64.

melynek hivatása lesz egyrésztől bizonyosságot tenni arról, hogy Kolozsvár sz. k. város közönsége a nagy királynak, mint legnagyobb szülöttének emlékét kegyelettel őrzi; másrésztől egyik nevezetes tanújele lenni annak, hogy e haza fiai az ezredik év emlékét minő alkotások által kívánták megörökíteni. De legyen egyszersmind e szobormű egyik rombolhatatlan hirdetője nemzeti multunk nagyságának, dicsőségének és mint ilyen, dobogtassa meg a haza minden hű fiának szívét, s teljesítse e magasztos hivatását, míg magyar él ezen a földön. Kolozsvár, 1896. szeptember hó 30-ikán.” (*A Mátyás-szobor... 1896.*)⁷

Az 1899-ben még zajló térrendezés során a császári látogatást megörökítő obeliszket, a Státuát elköltöztették [277.]. Az esztétikai indoklás mellett (az újonnan kialakított, bővített térben nem érvényesülhet kellőképpen két emlékmű) ez a múlt egy szegmensének a lecserélést is jelentette. Értelmezésben ez az osztrák császárok emlékezetének szimbolikus cseréjét, a nemzeti emlékezettel való felváltását jelentette. Ennek jegyében az átépített teret 1899-ben Mátyás király térnek nevezték el.

Az 1902-re közadakozásból elkészült szoborcsoportot október 12-én avatták fel. Már az előestéjén díszesen fogadták a főherceget, a minisztereket és az országgyűlés tagjait. Az Erdélyi Irodalmi Társaság díszgyűlést tartott az új unitárius kollégium nagytermében. Szamosi István elnök megnyitója után Felszeghy Dezső ódáját Tompa Kálmán adta elő. Bartha Miklós képviselő Mátyást mint nemzeti királyt méltató emlékbeszéde⁸ után Szabolcska Mihály alkalmi költeményét Csengeri János titkár olvasta fel. Ezt követte Jankó Abigél színésznő műsora, aki Jókainak azt a versét szavalta, amelyet az 1889-es emléktábla avatására írt. Végül Jókai Mór emlékbeszéde következett Mátyás király emlékezetéről.

Az avatás napján a királyt József Ágost főherceg képviselte. Széll Kálmán miniszterelnök vezetésével jelen volt szinte a teljes kormány. A főrendiházat gróf Csáki Albin elnök, a képviselőházat gróf Apponyi Albert házelnök vezette. Az országos jelentőségű eseményen az egykorú beszámoló szerint még „ott volt a horvát bán, a vármegyék, városok, tudomá-

⁷ Részletek másutt: Kóváry L. 1897: 171, Fekete Nagy 1902: 315, Gaal 2001a: 247, Sas 2009: 60. A királyi személynek jelenlétéhez egyéb szimbolikus fontosságú eseményeket is kötöttek. Az ünnepélyes alapkötletét után felszentelték a város Pákey Lajos tervezte díszszáslaját is (Kóváry 1897: 171; Gaal 2001b: 403, 2001a: 247–248), illetve letették a Ferenc József Technológiai és Iparmúzeumnak az alapkövét (Gaal 2001a: 248).

⁸ A beszédet az *Ellenzék* ünnepi száma közölte: *Ellenzék*. XXIII. évf. 234. sz. 1902. okt. 12. 1.

nyos és közmivelődési intézetek képviselői s a kolozsvári Mátyás király tetter, a házak erkélyeit, ablakait sőt a háztetőket közel annyi ember szállotta meg, a mennyi 1458-ban Mátyást királylyá választotta.”⁹ Az ünnepi istentisztelet után (amelyet gróf Mailáth Gusztáv Károly püspök celebrált), a szoborhoz felvonuló tömegnek az egyesült dalkörök a *Szózatot* énekeltek el. Széll Kálmán miniszterelnök üdvözlő beszéde után József főherceg a király nevében elrendelte a szobor leleplezését, miközben a város összes templomában meghúzták a harangokat, a katonaság a Fellegváron 24 ágyúlövést adott le. Ezután kórus a *Himnusz*t énekelte és a főherceg Fadrusz János szobrász vezetésével megszemlélte a művet. Hegedűs Sándor mint a szoborbizottság elnöke a szobrot Szvacsina Géza polgármesternek adta át. Végül az egyesült dalkörök és a honvédzenekar előadta Szöllősy Attila *Mátyás király emléke* című szerzeményét.¹⁰

A város főterét uraló szoboregyüttes a győztes, dicsőséges és független múlt emlékműve. Mátyás király, a győztes uralkodó méltóságteljesen ül a lován, fogadja az éljenző – Vivát!-ot kiáltó – hadvezérek hódolatát, akiknek kezeikben és lábaiknál a győztes csatákban szerzett török, német, bécsi, boszniai, cseh-morva, lengyel, és moldvai zászlók vannak. Szádeczky Lajos történész a szobrász, Fadrusz János kérésére – az avatást követő díszebéden – nevet adott a mellékalakoknak: Magyar Balázs hadvezér, Felvidék kapitánya, horvát-szlavón bán, majd erdélyi vajda, Kinizsi Pál törökverő hadvezér, temesi ispán, Szapolyai István nádor, Szilázia, majd Bécs és Ausztria kormányzója, szepesi főispán és Báthory István hadvezér, erdélyi vajda.¹¹ A nemzeti emlékmű üzenete: a király Magyarországot, a mellékalakok – a magyar országrészek képviselői – pedig a nemzetet jelképezik, a zászlók pedig a legyőzött országokat, illetve behódolt nemzeteket. A nemzeti emlékezetnek ez a kizáró jelleggel való érvényre juttatása a korhangulat eredménye.

Az ünnepség után a főherceg a Mátyás király születési házában az Erdélyi Kárpát-Egylet által berendezett néprajzi múzeumot nyitotta meg, illetve felavatta az egylet Erzsébet-zászlaját. Utána Wlassics Gyula

⁹ Mátyás király emléke ünneplése. *Erdélyi Múzeum* XIX. (8) (1902) 418. Az *Ellenzék* napilap közölte a vendégek teljes névsorát: *Ellenzék*. XXIII. évf. 234. sz. 1902. okt. 12. 2–3.

¹⁰ Az esemény programja: *Történelmi Lapok* VIII. (1) (1902) 15–16, *Ellenzék*. XXIII. évf. 233. sz. 1902. okt. 11. Az ünnepségekről beszámoló: *Ellenzék*. XXIII. évf. 234. sz. 1902. okt. 12. 2–3.

¹¹ A történész ezt munkájában is megerősítette: Szádeczky 1902: 415.

vallás- és közoktatásügyi miniszter az Erdélyi Szépművészeti Társaság kiállítását nyitotta meg. Másnap a meghívottak részvételével a Ferenc József Tudományegyetem új épületeit és az igazságügyi palotát avatta fel Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter, illetve Plósz Sándor igazságügy miniszter. (Ugyanakkor leplezték le az építési emléktáblákat is.) A Kis- és Középkereskedők Társulatának – Hegedűs Sándorné közreműködésével tartott – zászlóavató ünnepsége zárta a napot a Redutban. A múltnak történő emlékéllátás eseményére tehát ráépítették a jelennek és a jövőnek szóló közművelődési és tudományos intézeteknek a felavatását is. Az eseménysorozatnak erre a szimbolikus értelmezésére a korszak retorikája is receptív volt: (1.) a tudomány és a művészet pártfogója volt a király, (2.) a múlt hősi és harci tettekkel büszkélkedhetett, a jelen és a jövő pedig a tudomány és a művészet területén és eszközeivel vív harcot.

Az ünnepséget és Mátyás király kultuszát olyan egyéb emlékezési alakzatokkal is erősítették, mint egyletek, iskolák és egyetemi karok díszgyűlései, emlékkönyvek (Kovács–Szabó szerk. 1902, Márki szerk. 1902, Perl 1902) és képeslapok kiadása és bemutatása, történelmi kiállítás¹² stb.

A leleplezési ünnepségek a város társadalmát (intézmények, előjárók), a kormányt (főherceg, miniszterek, képviselők), a törvényhozó testületet, a klérust (püspökök) és az országos jelentőségű intézményeket (társaságok, egyletek, kaszinók) is megjelenítették. Ugyanakkor lefoglalták a teljesebb város terét (templomok – mise és harangozás; egyletek székházai és színház – előadások; utca és magánházak – lobogók, díszvilágítás és szerenádok stb.).

A személyiségek kultusza

A császárok, királyok és fejedelmek kultusza mellett a tudós, a művész, a hős és a közösségért sokat tevő polgár emlékezete mint új tartalom jelent meg.

Az 1568-as tordai országgyűlés (Európában elsőként) meghirdette a szabad vallásgyakorlás törvényét. A helyi hagyomány szerint az országgyűlésről hazaérkező Dávid Ferenc vallásalapító egy követ használva

¹² Az Országos Történelmi és Ereklve Múzeum 1849-es-, Kossuth- és Mátyás-kiállításai.

emlévénynek, Kolozsvár nagy részét az új, unitárius hitre térítette meg.¹³ „1868-ban, amikor az Unitárius Egyház fennállásának 300 éves jubileumát ünnepelte, méltónak tartotta, hogy a kerekkövet a kolozsvári unitárius templom mellé hozassa és a templomkertben helyezték el.” (Rezi E. 1979: 168.) A kő emlékeztető funkcióját (a „hiteles szó hagyományt”) a szakrális környezete is legitimálta. 1884-ben felirattal¹⁴ látták el: „DÁVID FERENCZ/ A HAGYOMÁNY SZERINT EZEN A KÖVÖN TARTOTTA/ A TORDA UTCZA SZEGLETÉN 1568^{ban},/ MIDŐN A GYULAFEHÉRVÁRI/ EGYH(ÁZI) GYÜLÉSÉRŐL HAZAÉRKEZETT,/ AZT A BESZÉDET, MELYRE/ AZ EGÉSZ KOLOZSVÁR ÁTTÉRT/ AZ UNITÁRIUS VALLÁSRA. 1884.” [246.] A 20. század elején a kihelyezett emlékezet használatát szabályozták: „...1910-ben az Egyházi Képviselő Tanács felhívta a kolozsvári egyházközséget, hogy »a Dávid Ferenc emlékkövet könnyen szemlélhető helyre helyezték át«. Ez a felhívás Dávid Ferenc születésének 400 éves fordulójára való készülődés jegyében fogant.” (Rezi 1979: 168.)¹⁵

¹³ „Visszajövén a' gyületről Dávid Ferencz már a' népnek is kezdé hirdetni az unitária vallást és hiteles szóhagyomány szerint, Kolo'svárt torda-utsza szegletén egy kerek köven prédikációt tárta a' nép előtt, mely a' kedvelt szónokát vállain vivé be a' piaci nagy szentegyház' teremibe, mely addig a' lutheránoké vala, és egész Kolo'svár az unitária vallásra mene által.” (Székely 1840: 62. Az egykorú krónikát idézi még Grandpierre 1936: 23.)

Szilágyi Sándor történetíró feljegyzésében: „...Dávid Ferencz elragadó szónoklata nagyon sokakat áttértett. [...] ...Kolozsvárt 1567-ben a' mai tordautcza szegletén egy kerek kőre állott fel a' helyt, hol ma az oszlop áll, 's elragadó szónoklatával onnan hirdette az új tant. A' nép, szónoklatának ereje által elragadtatva, vállain vitte bé az udvari papot az akkor lutheranusoktól birt piaci nagy templomba...” (Szilágyi 1848: 29.)

Dávid Ferencről írott életrajzában Jakab Elek is kitért a történetre: „leghathatósabb bizonyíték azonban Dávid F. és hitfeleinek ez évi nagy sikerei mellett egy minden unitárius szívben máig is élő hagyomány lelkesítő emlékezete. Midőn t. i. a gyula-fejérvári hitvitából eklézsiájába, őt áhítva váró hívei közé visszatért, a nép az ő kettős diadala által föllelkesülve elébe ment s ujjongva fogadta. Ő kérésőkre Thorda és Belközéputcza szögletén – hol híveivel találkozott – egy nagy kerek kövön beszédet tartott hozzájuk s az Egy Istenről oly elragadó ékesszólással beszélt, hitelveit oly általános tetszés közt fejtegette, hogy a nép, a közte – sőt annak élén – volt ősz Heltaival együtt vállain vitte be őt a piaci nagytemplomba s az egész város az unitárius hitvallásra tért át.” (Jakab E. 1879: 83.)

A hitújító nevét viselő Dávid Ferenc Egylet 1885-ben alakult.

¹⁴ „1884. február 3-án a kolozsvári egyházközség keblitanácsi gyűlésén Péterfi Dénes lelkész bejelentette, hogy »egy egyén némi pénzösszeget adott át, oly nyilatkozattal, hogy azt jelentő afia fordítsa meghatározás szerinti célra«. Javasolta, hogy ezt az összeget a »kerek-kőbe« vésendő márványtáblára fordítsák, s a felirattal jelezzék »minő nevezetes emlék van e kőhöz csatolva.«” (Rezi 1979: 168.)

¹⁵ 1922 júliusában a templom bejáratának előcsarnokában helyezték el (vö: Gaal 1995: 44).

A személyiségeknek állított mellszobrok. Gróf Széchenyi István politikus, író mellszobrát a róla elnevezett téren állították fel 1867-ben [235.]. Báró Gyulai Ferenc színigazgató mellszobrát közadakozásból állították a kőszínház szoborfülkéjébe (1876) [236.]. Gróf Mikó Imréről a Múzeumkertben (1882), később a saját – utólag Mikónak keresztelt – kertjében (1889) emlékeztek meg. A mellszobor felirata a tudós és intézményalapító érdemét méltatta: „AZ ERDÉLYI MUZEUM/ ALAPÍTÓJA/ A NEMZETI TUDOMÁNY/ NAGYLELKŰ PÁRTOLÓJA/ S BUZGÓ MŰVELŐJE/ DICSŐ EMLÉKÉNEK.” [253.]

Brassai Sámuel tudós és Berde Mózes alapítványtevő politikus mellszobrait 1901-ben az unitárius iskolában, az épülettel együtt avatták [285., 286.].¹⁶ Purjesz Zsigmond iskolaalapító belgyógyászprofesszor mellszobrát a Belgyógyászati Klinika udvarán leplezték le (1912-ben, még az orvos életében) [316.].

A Nemzeti Színház épületét 1906-ban adták át. Homlokzatán helyezték el Jósika Miklós [308.] és Wesselényi Miklós [309.] szobrait. Az épület belsejében Kótsi Patkó János és E. Kovács Gyula színészek mellszobrai kaptak helyet. Az utóbbiakat Janovics Jenő színházigazgató ajándékozta, a feliratok erről a gesztusról is megemlékeztek: „Kótsi Patkó János/ Az első erdélyi színigazgató emlékének/ [Janovics Jenő] ennek a színháznak első igazgatója.” [306.], illetve „E. Kovács Gyula/ A régi színház büszke oszlopának/ hálás kegyelettel [Janovics Jenő] az új színház első igazgatója.” [307.].

A személyiségeknek állított emléktáblák. A kultúra és a tudomány születésének helyeként látták el emléktáblákkal azokat az épületeket, ahol alkotó személyiségek születtek vagy laktak. Szilágyi Sándor történész születési helyén az emléktáblát közadakozásból állították (1900) [281.]. Erdélyi Indali Péter, „a kiváló neveléstudományi író” és fia, Indali Gyula, „a lánglelkű költő”, 1902-ben kapott emléktáblát [293.]. Bolyai János születésének 100. évfordulóján emlékeztek meg arról, hogy „AZ

¹⁶ A kollégium számára más szobrokat is terveztek: „...[1900-ban] veti fel Pákei, hogy az épület homlokzatára szoborfülkéket tervezett, kéri hat neves unitárius személyiség megjelenését, akikről szobrot faragtassanak. Boros Györgyöt bízzák meg a javaslattétellel. János Zsigmondot, Dávid Ferencet, Augusztinovics Pált, P. Horváth Ferencet, Szentábrahám Lombard Mihályt és Brassai Sámuelét vélik méltónak a homlokzati fülkékre. A díszterembe is 15 relief kerülne, ezekre is javaslatot tesznek, s elhatározzák, hogy felállítják Berde Mózes mellszobrát az előcsarnokban.” (Gaal 2001c: 197.)

1802. ÉV 12. HAVÁNAK 15. NAPJÁN/ ITT SZÜLETETT/ BOLYAI BOLYAI JÁNOS/ A MAGYAR EUKLIDES/ BOLYAI BOLYAI FARKASNAK/ A TENTAMEN MÉLY GON-/ DOLKODÁSÚ SZERZŐJÉ-/ NEK FIA.” (1903) [297.]¹⁷ Megjelölték azokat az épületeket, ahol Debreczeni Márton „A NAGY BÁNYÁSZ/ ÉS A „KIÓVI CSATA”/ HŐSKÖLTEMÉNY SZERZŐJE” utolsó műveit alkotta (1910) [312.], ahol Kőváry László „ÉLT ÉS IRTA/ ERDÉLY ÉS MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETÉT” (1918) [318.].

Az Unitárius Kollégium dísztermében 15 unitárius személyiségről emlékeztek meg: az 1900-as évek elején Dávid Ferenc hitújító, János Zsigmond fejedelem, Szentábrahámi Lombard Mihály, Székely Sándor, Lázár István, Ferenc József, Kriza János, Körmöczy János (püspökök), Bölöni Farkas Sándor utazó és művelődésszervező, Augusztinovics Pál, M. Koncz János (alapítványtevők), Petrichevich Horváth Ferenc, Daniel Elek, Káli Nagy Elek (főgondnokok) és Mikó Lőrinc teológiai tanár arcképes domborműveit helyezték el.

Az utókor értékelésében a hely mint a kiemelt esemény helyszíne, illetve a hely mint attrakció vált fontossá több esetben. Petőfi Sándor és neje az 1847-es erdélyi körútjuk során Kolozsváron is megszálltak. A Biasini-szálloda homlokzatán 1897-ben emléktáblát avattak ennek tiszteletére [269.]. Vörösmarty Mihály és Deák Ferenc 1845-ös látogatását és a fogadtatás eseményét¹⁸ 1903-ban helyezték ki: „ENNEK A HÁZNAK AZ ERKÉLYÉRŐL SZOLOTT/ DEÁK FERENCZ ÉS VÖRÖSMARTY MIHÁLY/ A FÁKLYÁS MENETBEN TISZTELGŐ IFJÚSÁGHOZ 1845 MÁJUS 16-ÁN.” [298.]

A nyilvánosságban történő emlékállítás gesztusával értékelték az anyagi áldozathozatalt, a társadalmi és politikai értékekért (szabadság és függetlenség) történő önfeláldozást. Az érintett iskolában ezért állítottak emléktáblát 1897-ben Bulbuk Emánuel alapítványtevő „kolozsvári polgár emlékére/ a ki a kolozsvári két finevelőintézetnek/ 60000 korona alapítványt hagyott” [268.]. Czegei gróf Wass Albert emléktábláját (1902 után) a református templomban helyezték el: „ki szabadságszeretetéől ösztönözve/ felsőbb tanulmányai köréből-/ Párisból, a bur szabadságharcz/

¹⁷ „Az utcát alighanem 1903-ban, a sarkán álló, Bolyai János születése százéves évfordulóján elhelyezett emléktábla leleplezésekor nevezhették el a Bolyaiakról [vö: *Magyar Polgár* 1903. I. 15–16. sz.]” (Szabó 1946: 110).

¹⁸ Az 1845-ös esemény leírása: Papp 1872.

támogatására Transvaalba ment,/ hol elesett 1902. május 14-én,/ legfényesebb reményekre/ jogosító életének 20-ik évében.” [292.]

Úgytűnik, a 19. század második felétől a hivatások professzionalizálódása folytán megtörtént a művész, irodalmár szerepének és alakjának társadalmi felépítése. Ezeknek a személyiségeknek az emlékezete a lokális világnak országos mércével mérhető nagyjaira irányította a figyelmet.

Események emlékezete

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc • Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékezetének létrehozását és használatát külön vizsgáltam (Jakab A. Zs. 2012b: 239–265).¹⁹ Azonban fontosnak tartom ennek a korszaknak az emlékállításait itt is röviden bemutatni.

1849–1867 között az események emlékezetének nyilvánossá tétele az önkényuralmi rendszer és a megtorló intézkedések miatt nem volt lehetséges. Az 1867-es kiegyezés által szavatolt (politikai) függetlenség lehetővé tette az aktuális társországgal szemben viselt korábbi háború emlékezetének kultiválását. Kolozsváron az események helyszínein, illetve a városhoz kötődő személyiségek emlékezetének állítottak emléket.

1869-ben a Kolozsváron kivégzett Tamás András honvédtisztnak emlékoszlopot állítottak a Házsongárdi temetőben [238.]. A kivégzés helyszínén (a város határában) 1896-ban felavatott emlékmű a két honvédről, Tamás András és Sándor László tisztekről emlékezett meg [267.]. A Magyarország és Erdély közötti uniót kimondó országgyűlés, illetve Bem József tábornok győzedelmes bevonulásának és a városban való megszállásának 50. évfordulóján (1898-ban) a város emléktáblákkal jelöltette meg az események helyszíneit [266., 274.].

A közösség eseményei • Az évszázados erdélyi színjátszást nagyszabású rendezvénnyel ünnepelte a város. Az esemény lebonyolítására és

¹⁹ Ortutay Gyula az 1848–1849-es események centenáriumán szervezett gyűjtés Kosuth Lajosra vonatkozó anyagát dolgozta fel (Ortutay 1952). A Kríza Ildikó által szerkesztett kötet (Kríza szerk. 1998.) tanulmányainak megállapításai és Vajkai Aurél munkája a népi díszítőművészetről (Vajkai 1998.), Kósa László könyve a paraszti múlt- és történelemszemléletről (Kósa 1980: 137–164.) bizonyítják az események korai népi feldolgozását. A forradalom és szabadságharc folklorisztikai értelmezésének történeti áttekintése: Voigt 1998.

az emlékezet megszervezésére külön bizottság alakult. A program részeként a színjátszás első, beazonosított székhelyét is megjelölték: „EBBEN A HÁZBAN KEZDETTE MEG ELŐADÁSAIT/ 1792. NOV. 11-ÉN/ AZ ERDÉLYI MAGYAR NEMES/ SZÍNJÁTSZÓ TÁRSASÁG/ „NYELVÜNK DICSŐSÉGÉRE ÉS A NEMZETI/ TISZTA ÉRZÉS GYARAPÍTÁSÁRA.”/ ENNEK EMLÉKÉRE HELYEZTE IDE E TÁBLÁT/ A SZÁZÉVES ÜNNEPET RENDEZŐ BIZOTTSÁG/ 1892. NOV. 11-ÉN.” [262.]

A Szent Mihály-templomban felállított új oltár, a Lourdes-i Mária-szobor 1897-ben készült. Az eseményt ráépítették a millenniumi ünnepekre: a szoborra az ezeréves magyar államra is utaló feliratot terveztek. Tamási Sándor egyháztanácsos elküldte latin–magyar feliratjavaslatát Biró Béla főesperesnek; a magyar szöveg: „Dávidnak királyi törzséből származott Istentől választott Szent Szűznek képe ez./ Emlékezzél hívő miket a magosságbeli isteni Felség Ezaiás Próféta szájával jövendölt./ Az idők teljével egy szeplőtlen gyermekszülő Szűz feltűnt, szült, s úgy maradt amint volt (ti. szűzen)./ Ezt bűn nélkül fogantatottnak vallják a hívők, amit helyesel maga az Egyház is./ Ki a mi időnkben a francia Lourdban ismét megjelent, megerősítvén e hit igazságát./ Hogy emléke legyen ez emberi alak (Statua) az ezeréves magyar nemzetnek, azért állíták ezt a hívő polgárok.”²⁰ [270.]

A nemzeti művészet megteremtésének és láttatásának igényével, illetve a lokális presztízstermelés szándékával függhetett össze Szent György lovas szobrának újraöntése. A korabeli (európai) vélemények a szerzőséget, illetve a szobrászok nemzetiségét illetően megoszlottak: Berlinben például a német szoborművek között szerepelt a másolata.²¹ Az 1373-ban Prágának készült alkotás kolozsvári magyar szobrászok műve volt. 1904-ben a kormány támogatásával újra elkészíttette a város [301.].²² A helyet a szoborról Szent György térnek nevezték el.

A korszakban zajló világháborúról egyetlen emlékmű tudósított a nyilvánosságban, a fennebb ismertetett Kárpátok Őre-faszobor [317].

²⁰ A levél a Szent Mihály-plébánia irattárában található. Közli Sas 2009: 261.

²¹ Gyalui Farkas berlini és prágai tapasztalatai alapján (vö: *Kolozsvár*. 1897. aug. 4. IX. évf. 175. sz. 1–2.).

²² A szobor létrejöttének és az avatási ünnepségnek megörökítése: *Emlékkönyv...* 1906: 190–201.

Az emlékezet létrehozói és felügyelői

A reformkorban lezajlott polgárosodás és társadalmi differenciálódás nyomán Kolozsváron is megjelentek a különböző csoportosulások, szervezetek és intézmények. Ezek igyekeztek felhívni magukra a figyelmet azáltal is, ahogy a publikus térben emlékeztek. Az emlékezésre kiválasztott téma (esemény, személyiség) az önidentifikációjuk szempontjából volt fontos és az önreprezentációjukban játszott szerepet. Azzal váltak el a homogén lakosságtól vagy más intézményektől, hogy kire és hogyan emlékeztek. A nemzeti vagy lokális múlt emlékezetének kihelyezése így behatárolható csoportokhoz vagy éppen személyekhez fűződött.

A tér történetében tehát helyet kért a magát nevesíteni kívánó utókor is. A múlt és jelen között közvetítő emléktáblákon és emlékműveken így mindkét világ rajta van: a holtak és az emlékezők egyaránt. Amint látható volt, „az előretétekintés síkján a *teljesítmény* és a *hírnév* aspektusa, a felejtetlenné válás és a dicsőségszerzés útja-módja a fontos” (Assmann 1999: 62), a jelen számára, a jövőnek történő emlékéllátások éppen ezt forgalmazták a múlttól és szereplőiről. Az emlékezés, „a visszatekintés síkján a *kegyelet* szempontja, a mások felejtetlenségéhez való egyéni hozzájárulás útja-módja a döntő” (Assmann 1999: 62). Az emlékéllátás a jelennek szólt, de a múltat is megtisztelték vele. Az emlékezésnek így volt *pro-* és *retrospektív* vetülete: az emléktáblákon vagy emlékműveken a múlt dicsősége, tettei, érdemei mellett a múltnak szóló tisztelet, a kegyelet is helyet kapott az emlékező jelen részéről. Ezáltal az emlékező, az emlékéllátó jelen is megörökítette magát.

Közadakozásból állították Gyulai Ferenc színikazgató [236.] mellszobrát, Erdélyi Indali Péter szakíró és Indali Gyula költő [293.] emléktábláit, illetve Mátyás király [294.] és Szent György [301.] lovas szobrait.

A Mátyás király szülőházán is az emlékező (1889-es) jelenről szóló sorokkal végződik a Ferencz József király adományából állított emléktábla: „A KEGYELET ÉS TISZTELET HIRDETŐJE/ EZ AZ EMLÉKTÁBLA, MELYET LEGNAGYOBB FIÁNAK/ SZÜLŐHÁZÁRA TÉTETETT A TULAJDONOS/ KOLOZSVÁR SZABAD KIRÁLYI VÁROSA.” [254.]

A tanintézetek megemlékezései • Bullbuk Emánuel alapítványtevőről [268.] a Báthory–Apor Szeminárium emlékezett. A Petőfi Sándor kolozsvári szállásául szolgáló épületet, a Biasini-szállodát „a helybeli áll(ami)./ felsőbb leányiskola kegyelete” jelölte meg [269.], Brassai Sá-

muel és Berde Mózes mellszobrait [285., 286.] pedig az unitárius kollégium állította. Az uniót kimondó erdélyi országgyűlésre is a szűkebb ifjúság emlékezett: „A FÉLÉVSZÁZADOS ÉVFORDULÓRA/ EMELTETTE AZ EMLÉKTÁBLÁT/ AZ EGYETEM IFJÚSÁGA/ 1898. MÁJ(US). 30.” [271.] Ugyancsak az egyetem állította a névadó Ferenc József király mellszobrát [275.] és a Bolyai János matematikus születésének „AZ EMLÉ-/ KEZETÉRE SZÁZ ÉV MÚL-/ TÁN A FERENCZ JÓZSEF/ TUDOMÁNY- EGYETEM/ MATHEMATIKAI ÉS TER-/ MÉSZETTUDOMÁNYI/ KARA ÁLLÍTÁ E KÖVET” [297.]. Purjesz Zsigmond orvosprofesszor mellszobrát [316.] a Belgyógyászati Klinika emelte.

Egyletek és társaságok megemlékezései • Mikó Imre emlékoszlopának létrehozását a „HÁLÁS MÚZEUM-EGYLET” [253.] támogatta. Az 1848–1849-es szabadságharc szereplői közül Tamás András alezredes és Sándor László őrnagy emlékműveit a város, illetve „TÖBB LELKES KOLO'SVÁRI/ POLGÁROK HOZZÁJÁRULTÁVAL” a Csíkszéki Honvéd Egylet emelte [238., 267.]. Deák Ferenc és Vörösmarty Mihály beszédének helyét „MEGJELŐLTE AZ ERDÉLYI IRODALMI TÁRSASÁG KEGYELETE” [298.]. Dov Szegal adományozó emlékét a Hevra Kadisa (temetkezési egylet) ápolta [266.]. A kolozsvári színjátszás 1792-es megkezdéséről az emléktáblát a „SZÁZÉVES ÜNNEPET RENDEZŐ BIZOTTSÁG/ 1902. NOV. 11-ÉN/ A HÁZ TULAJDONOSA B^R. HORVÁTH ÖDÖNNÉ,/ G^R. RHÉDEY JOHANNA NEMES ADOMÁNYÁBÓL” [262.] állította.

Egyének által támogatott megemlékezések, adományok • Gróf Esterházy Kálmán főispán szorgalmazta az uralkodópár emlékfáinak ültetését [241.], báró Bánffy György a királylátogatás emlékének állításakor önmagáról is megemlékezett [250.]. Dávid Ferenc kövének és emlékének gondozását magánszemély kezdeményezte [246.]. Az Erzsébet-szobor létrehozását Bölöny Józsefné [284.], a Kárpátok Őre felállítását pedig Lyka Döme földbirtokos [317.] támogatta anyagilag. Bocskai István fejedelem szülőházát „EMLÉKTÁBLÁVAL MEGJELŐLTE A REMÉNYIK CSALÁD” [305.]. Kőváry László történetíró lakóházát a család jelöltette meg [318.]. Kótsi Patkó Jánosnak és E. Kovács Gyulának [306., 307.] Janovics Jenő színgazgató állított emléket.

Összegzés

A 19. század második felétől az emlékéllításokra egyre inkább a nemzeti tartalom megjelenítése volt a jellemző, a magyar nemzet múltjának a nyilvánosság különböző szintjein és szinterein láthatóvá tétele zajlott.

A korszakban állított emlékművek, szobrok és emléktáblák a nemzeti történelem alakjait és eseményeit, a nemzeti tudományok (irodalom, történelem) és művészet (színház) személyiségeit jelenítették meg. Ezek az események és szereplők a helyhez kötődtek (születésük, tevékenységük vagy vonzalmuk alapján), ezért emlékezetüknek térbeliesítése a lokális világnak, a lokális emlékezetnek az országgal szembeni – vagy melletti – megfogalmazásaként értendő. A hely emlékezetének ez az intenzív termelése egybeesett a helytörténeti irodalomnak a megszületésével, illetve az országtörténettel szembeni emancipálódásával.

A lokális–országos viszonyrendszer mellett az emlékéllítások során a birodalmi és nemzeti törekvésekből adódó megosztottság is érvényesült. A Habsburg uralkodóház (I. Ferenc József) és a magyar politikai vezetők között létrejött 1867-es megállapodásra épülő dualista államszövetség nem tudta maradéktalanul feloldani a korábbi, nagyobb tömegeket érintő konfliktusokat. A forradalom és szabadságharc emlékezetének kihelyezése éppen ennek a feloldhatatlannak tűnt traumának a feloldásaként értelmezhető. A magyar társadalom a nyilvános kegyeletben, az emlékezet kultiválásával szerezhetett elégtételt.

1848–1849 emlékezetének nyilvános építése mellett más események is a közelmúlt történéseire irányították a figyelmet, illetve felszínen tartották az osztrák–magyar konfliktust. A rebellisnek tartott Wesselényi Miklós díszmagyarban ábrázolt szobrát [303.] az osztrák építésvezető (Bohn Lajos) nem akarta elhelyezni az új színház homlokzatán. Ezt a szándékát báró Feilitzsch Arthur támogatta, aki alulmaradt egy képviselőválasztáson Wesselényi egyik leszármazottjával szemben (vö: Janovics 2001: 29–30). A vita országossá nőtt. Végül, a közhangulat nyomására, engedték az eredeti tervet véghezvinni.

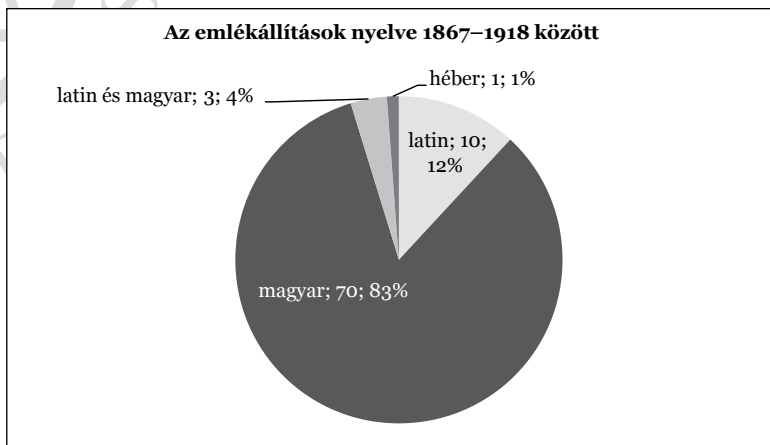
Erzsébet királyné emlékezete valamelyest ellensúlyozta az osztrák uralkodóházzal szemben viseltetett ellenszenvet. Az ő alakja éppen abból nyerte a legnagyobb támogatottságot, hogy mint a magyarokat szerető, a kiegyezést támogató és azt nagyban elősegítő királyné élt a köztudatban.

A honfoglalás ezeréves évfordulóját Magyarország-szerzte megünnepelték. Az 1896-os millenniumi ünnepeket törvénybe iktatták (1896/VII–VIII.).

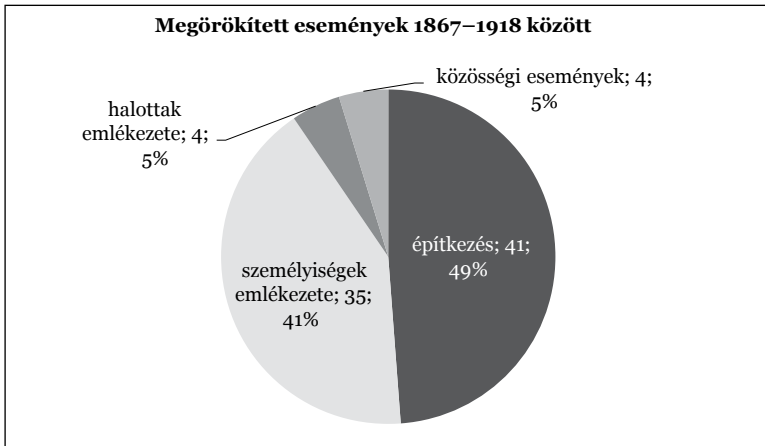
Az emlékállítások, megemlékezések, kiállítások stb. szervezése nemcsak országon (nemzeten) belüli ügy volt, hanem célja volt kifele is, a társország és szomszédos országok fele is felmutatni a nemzeti múltat, kultúrát, tudományt. Kolozsvár ebbe az ünnepségbe a Mátyás király szobrának felállításával kapcsolódott be. Az eseménysorozatba az uralkodóházat is bevonta: Ferenc József az alapkövetélnél képviseltette magát (1896), József főherceg pedig a szoborcsoportot leplezte le (1902).

Az általam elsődlegesként vizsgált emlékállítások más gesztusokkal és alakzatokkal egészültek ki. Az események és személyiségek ismertségét és emlékezetének erősítését az utca- és térelnevezések is segítették. A szobrok és emléktáblák állításának egy részét a névadás is kísérte: az Erzsébet, Bolyai, Unió, Wesselényi, Petőfi, Berde és Brassai utcák, illetve a Szent György, Karolina és Mátyás király terek elnevezései az itt lezajlott emlékállításokkal függték össze.

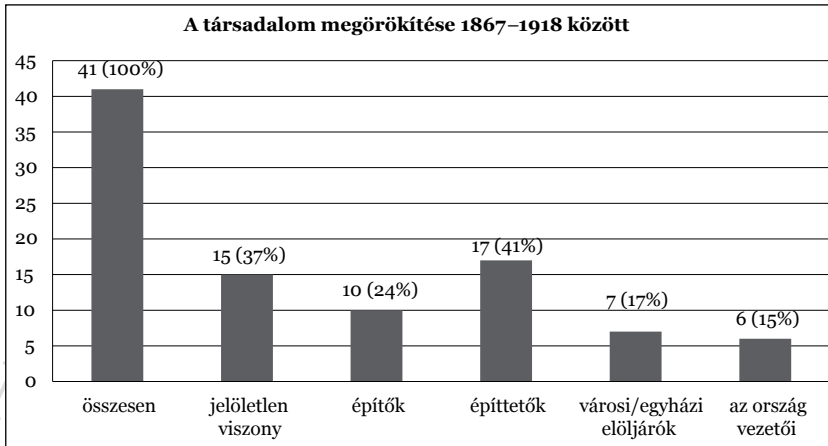
Az emlékállítások nyelve • A vizsgált korszakban általam számon tartott 84 emlékjelen 70 (83%) magyar, 10 (12%) latin, 3 (4%) latin és magyar (kétnyelvű) és 1 (1%) héber nyelvű szöveg olvasható. Ebben a korszakban már egyértelműen a magyar nemzeti nyelv uralta a nyilvánosságot. A latin nyelv kiszorult, főként az egyházi emlékállításokban, datálásokban (oltár- és szoborfeliratok, renoválás és építés feliratai) maradt meg, illetve a tudomány művelőjének emlékművén. (További két elköltözött, újraállított emlékmű is ebbe a nyelvi csoportba tartozik.)

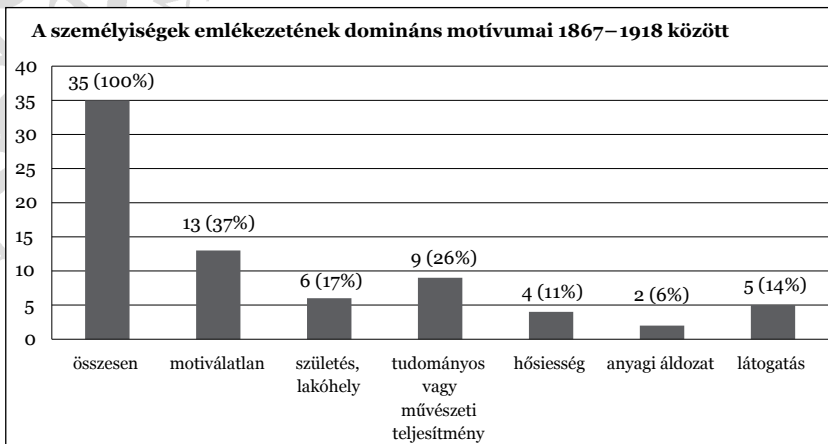
Az események megörökítése • Az események megörökítésének motívumai: 1. a gyarapodó város megjelenítése (építéstörténet), 2. az elhunytak emlékezete (halottak emlékezete), 3. a városban zajló vagy a városhoz kötődő események (személyiségek kultusza és a közösségi események megjelenítése). Az első csoportba 41 (48%), a másodikba 4 (5%), a harmadikba pedig összesen 39 (47%) emlékállítás tartozik. A motívumok közül az 1. és a 3. a domináns (ez utóbbinál a személyiségeknek történő emlékállítások száma döntően nagy). Ennek alapján megállapítható, hogy az építkezések (a város objektumainak létrehozása) és egyéni teljesítmények (tudományos és művészi tevékenység, hősies magatartás) számíthattak a kor értékelésére.

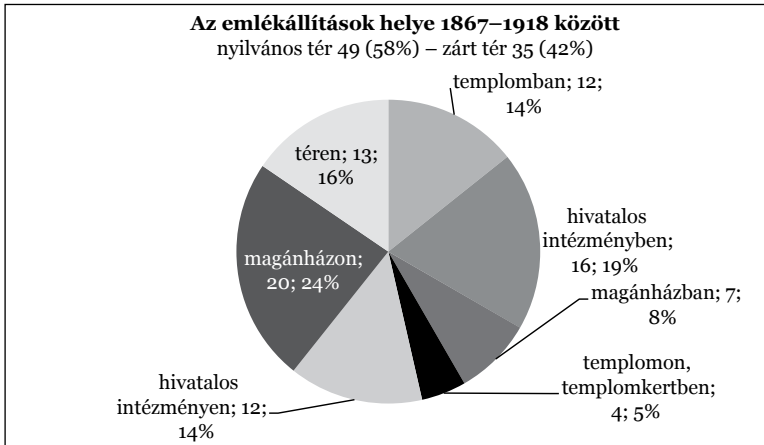
A társadalom megörökítése • A 84 esetből 41 építkezésre utal, ebből 15 nem tartalmaz a társadalomra utaló motívumot. 36 esetben történt valamilyen utalás a társadalomra, ezek megoszlása, előfordulása a következő: az építők (10), az építettők (17), a város elöljárói, egyházi vezetői (7), illetve az ország vezetői (6).

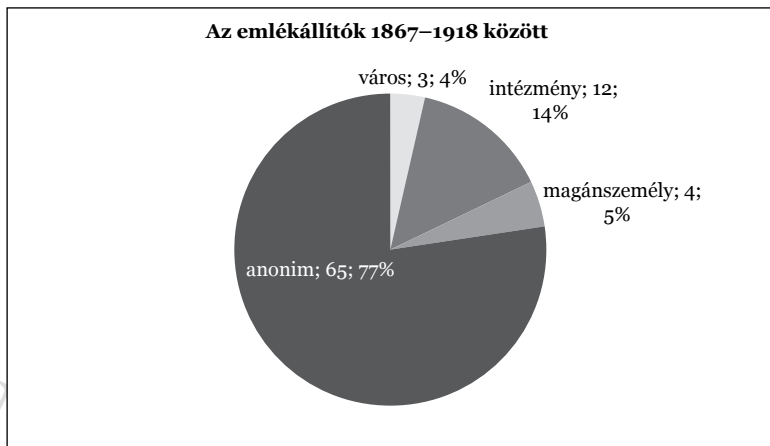
A személyiségek emlékezete • A 84 emlékállításból 35 a személyiségek emlékezetének megörökítését, fenntartását szolgálta. Ezeknek egy része motiválatlan (13), azaz szövegszerűen nem tartalmazza az emlékállítás indoklását. 22 szöveg domináns motívumai: a személyiség születési helye vagy lakhelye (6), tudományos vagy művészeti teljesítménye (9), hősiessége (4), anyagi áldozata (2), látogatása (5).

Az emlékállítások helye • Az emlékezés helyét tekintve a 84 emlékállítás 35–49 (42%–58%) arányban a zárt–nyilvános terekben történt. A zárt tereket a templombelsők (12; 14%), a hivatalos intézmények (16; 19%) és a magánházak (épületbelsők, udvarok) (7; 8%) jelentik. A nyilvános térrészekhez a templomok külső falai (4; 5%), a hivatalos intézmények, középületek (12; 14%) és magánházak homlokzatai (20; 25%) és a terek (13; 15%) tartoznak. Ennek alapján úgy tűnik, hogy az emlékállítások nagyrészt a nyilvános tereket foglalták le ebben a korszakban is.

Az emlékállítók • A megszövegezés alapján az emlékállítókat három csoportba sorolhatjuk: a város közössége (3; 4%), intézmény (12; 14%), magánszemély (4; 5%). Az anonim (65; 77%) kategóriába szintén a város (10; 12%), az egyház és/vagy iskola (21; 25%), kulturális intézmények (4; 5%), kórházak (2; 2%), a céhek és vállalatok (4; 5%) és magánszemélyek (24; 29%) tartoznak. A nevesített és anonim emlékállítókat összesítve az állapítható meg, hogy a város közössége és intézményei alkották az emlék kihelyezőinek nagyobbik csoportját.

Az emléktárgyak formai sajátosságai alapján megállapítható, hogy az emlékállító és kivitelező ebben a korszakban is elválik egymástól. A kivitelezők szakemberek (építészek, kőfaragók) vagy művészek (szobrászok). A feliratok néhány esetben az emléktáblák és szobrok kivitelezőit is nevesítik, bár kevésbé kiemelt helyen (például [285., 294., 306., 307.]).

Az emlékállítás körülményeire jellemző a hosszabb készülődés, a társadalom nagyobb szegmenseinek bevonása (az adománygyűjtés, az emléktárgy kivitelezése során), a hangsúlyos médianyilvánosság. Az emléktáblák és szobrok leleplezése vagy önmagában számított eseménynek (ez az emlékmegőrző emléktárgyakra vonatkozik), vagy épületek, intézmények, terek átadásakor, funkcióba helyezésekor állítottak emlékeket (ez főként az építési emléktáblákra, a névadók szobraira vonatkozik). Mindkét esetben az emlékállítás fesztivizálódásáról beszélhetünk.

Az emlékjelek utóélete • Ebben a korszakban az új főtér kialakítása során (1899-ben) az 1747-ben állított fogadalmi kaput [148.] az újonnan épült Szentpéteri templom elé költöztették [276.], az 1831-ben emelt császári obeliszket, a Státuát [209.] pedig a közeli, ekkor Karolinának nevezett téren állították fel [277.].

Szakirodalom

ASSMANN, Jan

1999 *Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Kiadó, Budapest.

HALBWACHS, Maurice

1925 *Les Cadres sociaux de la mémoire*. (Collection Les Travaux de l'Année Sociologique.) Librairie Félix Alcan, Paris.

HARTOG, François

2006 *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat*. Fordította Lakatos Ágnes. (Atelier füzetek, 9.) L'Harmattan Kiadó–Atelier, Budapest.

HOBSBAWM, Eric

1987 Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870–1914. In: Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 127–197.

JAKAB Albert Zsolt

2012a *Ez a kő tétetett... Az emlékezet helyei Kolozsváron (1440–2012)*. *Adattár*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

2012b *Emlékkállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

KÓSA László

1980 *Megjártam a hadak útját. A magyar nép történeti emlékezte*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.

KRÍZA Ildikó (szerk.)

1998 *Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

ORTUTAY Gyula

1952 Kossuth Lajos a magyar nép hagyományában. *Ethnographia* LXIII. (3–4) 263–307.

VAJKAI Aurél

1998 *1848 emlékei a népi díszítőművészetben*. Szerkesztette Kriza Ildikó. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

VOIGT Vilmos

1998 Örök vagy változó? Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc folklorisztikai értelmezésének kérdései. In: Kríza Ildikó (szerk.): *Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 33–44.

Források

A MÁTYÁS-SZOBOR...

1896 A Mátyás-szobor alapkövébe tett oklevél. *Erdélyi Múzeum* XIII. (8) 398–399.

EMLÉKKÖNYV...

1906 *Emlékkönyv Dr. Haller Károly működéséről*. Negyven éves tanári jubileuma alkalmából. Kiadta az ünnep-rendező bizottság, Kolozsvár.

FEKETE NAGY Béla

1902 Kolozsvár kegyelete Mátyás király iránt. In: Márki Sándor (szerk.): *Mátyás király Emlékkönyv. Kolozsvári szobrának leleplezése alkalmára*. Szülővárosa Kolozsvár szabad királyi város megbízásából szerkesztette dr. Márki Sándor. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvény-Társulat, Budapest, 312–316.

GAAL György

1995 *Magyarok utcája. A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói*. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 221.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

2001a A millennium Kolozsvárt. In: Uő: *Múzsák és erények jegyében. Dolgozatok Erdély unitárius múltjáról*. Kiadja az Unitárius Egyház, Kolozsvár, 222–250.

2001b Kolozsvár kétezer esztendeje dátumokban. In: Dáné Tibor Kálmán – Egyed Ákos – Sipos Gábor – Wolf Rudolf (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve. A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai*. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Kolozsvár, 376–437.

- 2001c A kolozsvári Unitárius Kollégium építéstörténete. *Keresztény Magvető* 107. (3–4) 190–219.
- GRANDPIERRE Edit
 1936 A kolozsvári Szent Mihály-templom története és építésze 1349-től napjainkig. *Erdélyi Múzeum* XLI. (1–3) 19–60.
- JAKAB Elek
 1879 *Dávid Ferenc emléke. Elítéltetése és halála háromszázados évfordulójára.* Budapest
- JANOVICS Jenő
 2001 *A Hunyadi téri színház.* A szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: Kötő József. Korunk Baráti Társaság–Komp-Press Kiadó, Kolozsvár.
- KOVÁCS Dezső – SZABÓ Samu (szerk.)
 1902 *Hunyadi Mátyás király, az igazságos. Emlékkönyv. A nagy király szobrának leleplezése alkalmából, 1902. okt. 12-én, az ünnepelő nemzetnek emlékül ajánlja Kolozsvár városa.* Kolozsvárt.
- KŐVÁRY László
 1852 *Erdély régiségei.* Pest.
 1866 *Erdély építészeti emlékei.* „Erdély Régiségei” második, bővített kiadása. Kolozsvár.
 1886 *A kolozsvári Sétatér keletkezése és fejlődése 1812–1886. A Sétatér-Egylet jelentése 20 év utáni feloszlása alkalmából.* Kolozsvárt.
 1892 *Erdély régiségei és történelmi emlékei.* Kolozsvár.
 1897 *A millenium lefolyásának története s a millenáris emlékkalkotások.* Athenaeum R.-Társulat, Budapest.
- MÁRKI Sándor (szerk.)
 1902 *Mátyás király Emlékkönyv. Kolozsvári szobrának leleplezése alkalmára.* Szülővárosa Kolozsvár szabad királyi város megbízásából szerkesztette dr. Márki Sándor. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvény-Társulat, Budapest.
- NAGY Lajos, G. (összeáll)
 1902 *Jelentés a kolozsvári Mátyás király szoborról.* Kolozsvárt.
- PAPP Miklós, K.
 1872 Deák Ferencz és Vörösmarty Mihály Kolozsvárt. *Magyar Polgár.* dec. 25. VI. évf. 296. sz.
- PERL Alfréd (szerk.)

1902 *Mátyás király emléklap. A kolozsvári Mátyás szobor leleplezése alkalmából.* Ujhelyi Mór. Kolozsvár.

REZI Elek

1979 *A kerekdő. Keresztény Magvető* 85. (2–3) 167–170.

SAS Péter

2009 *A kolozsvári Szent Mihály-templom és egyházi gyűjteménye. Az előszót írta Ft. Kovács Sándor kanonok, főesperes-plébános.* Gloria Kiadó, Kolozsvár.

SZABÓ T. Attila

1946 *Kolozsvár települése a XIX. század végéig.* Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem–Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.

SZÉKELY Sándor

1840 *Unitária vallás' történetei Erdélyben.* Kolozsvár.

SZÁDECZKY Lajos

1902 *Mátyás király és Kolozsvár. Erdélyi Múzeum* XIX. (8) 412–417.

SZILÁGYI Sándor

1848 *Kolozsvár évrajza (kronikája). Kolozsvári Naptár* IV. 21–40.

Festivităȳi comemorative în epoca dualismului la Cluj

Studiul de față dorește să ofere o prezentare de ansamblu a acȳiunilor memoriale și a festivităȳilor comemorative din orașul Cluj. Sursele cercetării și a analizei o constituie produsele gazetărești ale vremii (cotidian, săptămânal, revistă lunară), diverse procese verbale și volume memoriale. Începând cu a doua parte a secolului al XIX-lea acȳiunile memoriale prezintă un caracter al promovării conȳinuturilor naȳionale, s-a produs de fapt o expunere publică – pe diverse nivele și în diverse locaȳii – a trecutului naȳiunii maghiare. O asemenea productivitate intensivă a memoriei locului a coincis cu nașterea literaturii de istorie locală, respectiv cu emanciparea față de istoria statului.

Commemorative Festivities in Cluj during the Dualist Monarchy

The present study offers an overview of the memorial actions and commemorative festivities from the city of Cluj. The sources of the analysis were the press of those times (daily, weekly, monthly papers), different records and memorial volumes. Starting with the second part of the 19th century the memorial actions were characterized by the exposure of the national contents, in fact what was going on at that time was the public exposure of the past of the Hungarian nation on different levels and locations. This intensive production of the memory of the place coincided with the appearance of local history literature, respectively with its emancipation against the history of the state.

Ilyés Sándor

Narratív reprezentáció és szubkulturális gyakorlat: kolozsvári fiatalok az 1950–1960-as évek munkásklubjaiban

Biografikus szövegek – narratív reprezentációk

Már néprajz szakos diákként felkeltette érdeklődésemet néhány olyan megnevezés, amely az idősebb kolozsvári magyar lakosság használatában általánosan jelen volt és van, nemcsak a mindennapi kommunikációban, hanem például a rádióadásokban vagy az írott sajtóban is. Nem túl gyakran, de elő-előbukkantak olyan megnevezések, amelyeket – kolozsváriként – jómagam is hallottam szüleimtől: a *fások*, *bőrösök*, *vasasok*, valamint ritkábban a *Viktória-klub*. Nyilvánvaló volt, hogy munkásklubokra utaltak ezek a terminusok, de a használatban helyszíneket jelöltek meg, amelyeknek a múltjuk miatt maradt meg az elnevezésük. Meglepő, hogy az említett klubok már három vagy négy évtizede nem működnek oly módon, mint aminek megnevezéseiket köszönhetik, és virágkorukat az 1950-es és az 1960-as években éltek. Közismert elnevezésük ugyanis a fiatalok szórakozási alkalmait takarta, pontosabban a hétvégi táncalkalmakat. Nyilvánvaló, hogy az elnevezések a szakmát, azt az iparágat jelölik, amely a fiatalokat foglalkoztatta. A név először az illető szakmában dolgozó munkások otthonát, szakszervezeti székhelyét, épületét jelölte, majd a szórakozási formák térnyerése folytán egyrészt magát az épületet, másrészt egyre inkább az ifjúsági találkozásokat, szórakozás általi csoportosulásokat, és ezáltal egy olyan szubkulturális jelenséget, amely identifikációs lehetőségeket hordozott magában.

Kolozsvár egyik közismert helytörténésze, Asztalos Lajos, impozáns kötetet adott ki a város helyneveiről. Adattárában a közismert munkásklubok is meg vannak jelölve, néhány alapvető információ kíséretében, amelyekből kiderül, hogy hol is áll/állt az illető klub, és hogy néhányuk

közismert szórakozó helyiség volt. A *Bőrös-otthon* az Apor utca (1964-ben I. C. Frimu utca, 1999-től Dimitrie Comșa utca) 7. szám alatt állt, amíg le nem bontották az 1980-as években. A *Fások* helyisége pedig ma is a Karolina tér (1957-ben Dimitrov tér, 1964-től Muzeului tér) 3. szám alatt tekinthető meg, a *Viktória-klub* a Sebestyén-palotában, az Egyetem utca (1957-ben Puskin utca, 1964-től Universității utca) 3. szám alatt működött még a hatvanas években is. Az épület maga ma is áll. A *Vasas Szakszervezet* székháza a Fejedelem utca (1964-től Dobrogeanu-Gherea utca) 17. szám alatt működött. Az épületet a mai napig CFR-klubnak nevezik, és koncertek, találkozók, különféle események bérelhető színhelye (Asztalos 2004: 89, 139, 146, 420, 519).

Adott egy olyan történeti jelenség, amely leginkább napjainkban talál párhuzamokra: az akkori fások és társaik a mai diszkók és különböző műfajú zenékre szakosodott klubok fiataljaihoz hasonlóak. Van viszont egy jelentős különbség: az akkoriak szakmai foglalkoztatás szerint szerveződtek, a mai klubok zenei preferenciák alapján verbuválják tagjaikat. Persze, már a munkásklubok esetében is elég nagy volt az átjárás, de létezett egy „törzsgárda” minden klub esetében, és az is általánosnak volt mondható, hogy a faiparban dolgozók leginkább a fásokhoz, a bőrparban dolgozók leginkább a bőrösökhöz – és így tovább – jártak szórakozni, velük azonosultak. A szakmai identitás sokkal inkább meghatározta fiatalkori csoportidentitásukat is. A rendszeres táncalkalmak a fiataloknak szóltak, számukra talán a legfontosabb szórakozási formákat jelentették, ezáltal egy koresoportot kiemelt jelentőségű csoportosulásairól beszélhetünk. Ugyanakkor generációs jelenségek voltak, mert házasság után már nem illett odajárni. A házasoknak külön bálakat rendeztek, többnyire vállalati alapon, de ezek jóval ritkábbak voltak, mint a fiatalok minden hétvégi szórakozási formái.

Kutatásom során ezeknek a helyszíneknek és csoportosulásoknak a feltérképezését végeztem el különböző források alapján (élettörténetek, sajtóanyag, szépirodalom, történeti irodalom). Talán a legfontosabb forrástípust – és a tipikusan néprajzi terepmunkát a felgyűjtött interjúk, szövegek képviselték. A címben szereplő biografikus szövegek igazából az élettörténetet jelentik, a gyűjtés élettörténeteket céltott meg, az élettörténetekben megjelenő reprezentációk által kívánta megragadni a munkásklubok, a különböző ifjúsági csoportosulások jelentését és jelentőségét. Az élettörténet mellett más szövegeket is felgyűjtöttem, fotókat, iratokat, sze-

mélyes tárgyakat is megtekintettem, és az ezekhez kötődő szövegek miatt döntöttem a tágabb megnevezés, a biografikus szöveg mellett. Mindezek a szövegek és tárgyak az élettörténet vonzásköréhez tartoztak, a szövegek egymáshoz viszonyulva lehetőségét adták a vizsgált jelenség mélyebb elemzésének. A *Patrimoine et dialogue entre les cultures* című Kolozsvárra koncentrálnó kutatás során, 2002 és 2004 között, tíz élettörténetet gyűjtöttem fel, de ezek közül csupán ötöt használtam fel jelen dolgozathoz. 2008 és 2010 között pedig további hat élettörténetet rögzítettem, hozzájuk kapcsolódó más, rövidebb biografikus szövegekkel egyetemben. Ha a teljes korpuszt tekintem át, akkor a tizenhat személy közül tizenkét férfi volt és négy nő, a legidősebb beszélgetőtársam 1922-ben született, míg a legfiatalabb 1947-ben, ugyanakkor kilencen kolozsvári születésűek voltak, heten pedig beköltözők. Ez utóbbiak kivétel nélkül fiatal korukban telepedtek le a városban, legtöbbször esetben a nagyipari munkahely miatt érkeztek Kolozsvárra, kivétel nélkül a második világháború után, azaz leg hamarabb 1946-ban, de leginkább az 1950-es és 1960-as években. A 2002 és 2004 között gyűjtött élettörténetek olyan szempontból is fontosak a kutatás számára, hogy akkoriban a cél nem a munkásklubok kutatása volt, hanem kolozsvári élettörténetek gyűjtése, a munkásklubok mégis – konkrét rákérdezés nélkül – előbukkantak az életpálya fontos állomásaiként, az identitás megnyilvánulásának helyszínéként.

Különböző megközelítések eredményeképpen az élettörténet alatt értettek már módszert, folklórműfajt, irodalmat és sok más – minden esetben kiemelve a biografikus jelleg meghatározó voltát. Összekapcsolták az önéletrajzzal, ami sokszor a kettő keveréséhez, akár azonosításához vezetett. Az összefoglaló munkák (Hofer–Niedermüller 1988, Atkinson 2006, Keszeg V. 2007b, Bögre 2007) alapján kétségtelen, hogy az élettörténet nem egy egyszerű szöveg, hanem kontextusával együtt egy szociális viselkedést jelent, egy stratégiát, amely által az egyén a társadalomhoz kötődik, és amely által megfogalmazza identitását. Az élettörténetet számos különböző tudományban – néprajz, antropológia, szociológia, történelem, irodalom, pszichológia – hasznosították, ennek következtében elméleti meghatározása és módszertana is sokféleséget mutat. Létrejöttét tekintve az irodalmi és tudományos kutatások összehasonlítása sokkal kevesebb eltérést vet a felszínre, mint elsőre gondolnánk (vö. Lejeune 2003: 130–165). Akárcsak a kutatás szempontjából másik meghatározó fogalom, az identitás esetében más megoldást nem láttam, mint hogy az

élettörténetet is saját diskurzusomba integráljam, saját gondolatmenetnek megfelelően használjam fel. Természetesen az etnográfiai, antropológiai és narratológiai megközelítések álltak hozzám a legközelebb, de minden esetben továbbgondolásra serkentettek, nem a nálamnál képzetesebb és tapasztaltabb szerzők elméleteinek a továbbfejlesztésére, hanem az élettörténet jobb megértésére és használatának mikéntjeire.

Egy egyszerűnek tűnő meghatározás szerint az élettörténet egy életút, egy életpálya története, megszövegezett formája (vö. Niedermüller 1988: 379). Nem próbál ez sem egy kimerítő megközelítés lenni, de helyes kiindulópont lehet. Rámutat arra, amit én a terminus abszolút alapjának tekintek: az élettörténet egy szöveg. Nem képes arra, hogy az életpálya egy variánsa legyen, hiszen egyetlen szöveg sem képes rá, hacsak nem valós az önmagát író végtelen szöveg utópiája. Inkább egy szimbolikus reprezentációnak nevezhetjük. Ha mindig szem előtt tudjuk tartani a szöveg voltát, akkor a helyes úton haladunk. Ha szöveg, akkor mesterséges alkotás, amely más szövegeket hív elő, és adott séma szerint ölt alakot. Valóban a témája sajátos, és a téma valóban az egyén életpályája. Ez utóbbi is kulturális alkotás, tehát az élettörténetet sem tekinthetjük másnak, mint akár többszörösen is mesterséges alkotásnak. A kulturális meghatározottság pedig azt jelenti, hogy sajátos forgatókönyvet követ, ugyanakkor nem választható el a kommunikációs helyzettől sem. Létrejötteinek körülményei adják a második alapvető jellegzetességét: a néprajzkutató, a gyűjtő – egy kívülálló személy kérésére, hatására születik meg. Sokszor megtörténik, hogy ez nem tudatosul a feldolgozás során, és így tarthatatlan eredményekhez vezet¹. Pedig az élettörténet mindenképpen lehet egyben a kutatás eszköze (vagyis minél gazdagabb információforrás egy vagy több adott témakörben), és a kutatás tárgya is (vagyis az élettörténetet vizsgáljuk a maga egészében és egységességében), a kettő talán nem is választható el egymástól teljes mértékben (Niedermüller 1988: 378).

¹ Érdekes, hogy az egységes, folyamatos történet érdekében egyes kutatók azt ajánlják, hogy a kutató kérdéseit kivágva, többnyire kronológiai sorrendbe helyezett epizódok összeszerkesztésével, esetleges ismétlések kiküszöbölésével állítsuk össze az élettörténetet, amely csak a mesélő szavaival lesz tolmácsolva (Atkinson 2006: 10). Ezek a lépések viszont éppen a kontextusokat, a beszédhelyzetet rejtik el, kivette azt az értelmezés folyamatából. A beszélgetések hiteles visszaadása, publikálása egészen másképpen alapozza meg olyan komplex, nehezen megfogható jelenségek vizsgálatát, mint amilyen például a mentalitás (lásd Páczkán 2002).

A mesterséges jelleg megerősítéseként – mely a kutatás számára nem negatív előjelű – kapcsolhatjuk össze a szöveget az emlékezet komplexitásával. Történetmondásról van szó, az emlékek felelevenítéséről, habár inkább azt mondanám, hogy az emlékek megszövegezéséről, tehát megkonstruálásáról. Az élettörténetét mesélő egyén diskurzusában egy személyes múlt jelenik meg, mégpedig a jelen perspektívájából feltáruló múlt (Gyáni 2000: 138). A valóság utólagos rekonstrukciója (Niedermüller 1988: 384) – mondhatnám, ha nem érezném a „valóság” fogalmát túlon-túl problematikusnak, megragadhatatlannak és egyelőre kezelhetetlenek. Mindenképpen rekonstrukció, tehát konstrukció, amely természet-szerűen tartalmaz egy bizonyos fokú szelektálást (Mandelbaum 1982: 29), hiszen egyrészt az emlékezőképesség véges, az emlékezés torzít, másrészt számolnunk kell a mindenkori szándékos felejtéssel is. Smaranda Vultur fogalmazta meg azt, hogy bármilyen eseményt egyenlő mértékben alkotnak a megtörtént dolgok és a róla szóló történetek, diskurzusok (Vultur 1998: 337). Valójában nem marad más belőle, mint az utóbbiak, így az élettörténet szövegének megalkotásakor is legtöbbször szövegekről szóló szövegek hangzanak el.

Az élettörténet tehát egy biografikus szöveg, amely egy adott beszéd-helyzetben hangzik el, és amely a jelen szemszögéből a múltra támaszkodva konstruálódik meg. A gyűjtő által előidézett szöveg, amely mindenké-
előtt az identitás megszövegezett területe, egy öndefiníciós aktus.

Élettörténetekből tudjuk meg azt, hogy az egyén milyen szerepet szán magának, milyen szerepben forgalmazza saját magát mások előtt, és az értelmezés arra is magyarázatot adhat, hogy miért éppen az adott szerep mutatkozik meg, milyen társadalmi modellek állnak a háttérben, és mi lehet a funkciójuk. Megtudhatjuk, hogy az egyén hogyan viszonyul a világ dolgaihoz, hogyan élte meg vagy éli meg a kisebb vagy nagyobb történelmi eseményeket, ezek milyen szerepet játszottak az életében. A megfelelő léptékcsoökkentés tagadhatatlan eredménnyel jár: egy valós, konkrét példán keresztül vizsgálhatunk meg általánosan megnevezett, felületesen bemutatott társadalmi jelenségeket, kulturális folyamatokat – vagyis azt, hogy az egyén hogyan használja a (maga) kultúrá(já)t.

Egy olyan közérthető fogalom és mégis olyan komplex struktúra mint a város megfoghatatlannak és képlékenynek látszik, igencsak nehezen vizsgálhatónak. Természetesen az általános jelenségek és folyamatok szintjén könnyebben születnek meg tudományos vagy laikus kijelen-

tések, de azt már nehezebb meglátni, hogy az egyének szintjén miként történnek ezek a folyamatok. Az élettörténetek vizsgálata éppen ebben nyújt segítséget². Az egyén szemszögéből világosodik meg az, hogy mit jelentett egy csoportkultúra, mit jelentett egy munkaközösségnek a tagja lenni, egy klubban szórakozni, egy generációnak a modelljét interiorizálni, szabályait megtanulni és betartani. Az élettörténet mutathatja meg, hogy mennyire sokszínű és sokszínűen változó egy város lakossága, és a másik oldalon pedig mennyire sokféle valós vagy virtuális közösségbe tartozik egyszerre egyetlen személy, és ennek megfelelően hányféle szerepet vállal fel, identitása hányféleképpen aktivizálódik, ennek hányféle típusát, formáját használja.

Ha az élettörténet alatt csakis a szóban elmondott, a kutató kérésére elhangzó szöveget értünk – én pedig ebben az értelemben használom, mivel a gyűjtés csakis ilyen szövegeket eredményezhet –, akkor ez többszörösen mesterséges alkotás rendkívül pozitívan fogható fel. Mivel nyilvánvaló, hogy a kutató kérésére készül, a kutató és beszélgetőtársa koprodukciójának terméke, adott a kontextusa. A mesterséges felidézés közege jelenti – elsőre paradox módon – a természetes közegét. Igazából nem lehetséges ebből az adott kontextusból kiragadni, csak elhallgatni ezt a kontextust. Persze, számos esetben úgy tekintenek reá, mint egy szövegre, ami van, és információkat hordoz, de ezt nem nevezném szakmai attitűdnek, azaz ez már nem szakmai közeg. Mert ha hiteles a közlése, egyáltalán közlésre kerül, akkor nyilvánvaló, hogy beszélgetés(ek) terméke, hogy vannak benne gyűjtői kérdések, gyűjtői attitűdök, hogy kérdőív vagy valamilyen más segédanyag segítségével született meg és így tovább. Vagyis ontológiailag adott a kontextusa és a mibenléte, és ez hatalmas pozitívum. Ilyen értelemben nem fikció, mint a kontextusából kiragadott folklórszöveg, hanem saját műfajának megfelelő funkcionális alkotás. Ekképpen a hitelesség kérdése sem kérdés, hanem a szöveg funkcionálásának sajátosságai, az egyéni stratégiában megnyilvánuló reprezentációk képezik a lényegét. Magától adódó kontextusa miatt az identitás hordozója: a mesélő felmu-

² A városantropológia, általában a városkutatások esetében az élettörténetek használata, hasznosítása a továbblépést jelentheti, mivel egy olyan személyes nézőpontot tár fel, amelynek segítségével a város mint tér és mint társadalmi háló, valamint a hozzá kapcsolódó tapasztalatok, gyakorlatok sajátos értelmezése válik lehetségessé (Niedermüller 1987).

tatja önmagát a kutatónak és a világnak, úgy ahogy az számára megfelelő. A narratív perspektíva megragadásával fel lehet mérni az identitás megnyilvánulási formáit, a szövegbeli nonfunkcionális identitásformákból pedig levezethetők a funkcionális identitásformák, mindez egy funkcionális identitás-megnyilatkozás keretében.

A felhasználás során a kutató értelmezi az élettörténet szövegét. „Az értelmezések pedig természetükből adódóan agressziót hajtanak végre a szövegen, akárcsak az élettörténet, egy értelmetlen helyett hoznak létre egy értelmezett világot” (Vajda A. 2008: 110). Kutatói értelmezés a mesélő értelmezésére születik, vagyis akár azt mondhatnánk, hogy a kutató és mesélő között egy értelmezési paktum jön létre. A kutató felkéri a mesélőt a szöveg elmondására, de predispozícióit és elemzési szándékait nem közli vele, éppen arra kíváncsi, hogy a mesélő hogyan mesél, hogyan ad értelmet élete epizódjainak, hogyan rajzolja meg identitását. Ha nincs lehetőség résztvevő megfigyelésre, akkor az élettörténetek gyűjtése nyújthat a legtöbbet az identitás értelmezésében, hiszen a narratív perspektívának megfelelő értelmezések vannak annyira beszédesek, mint bármilyen más terepen tapasztalható reprezentáció.

Munkáscsoport, munkásklub a fiatalok perspektívájából

A második világháború után, különösen az 1950–1960-as években a táncalkalmak miatt váltak oly közismertté és magától értetődővé a kolozsvári közbeszédben a szakszervezetekre utaló fogalmak: *a fások*, *a bőrösök*, *a vasasok*. Ezek helyeket, alkalmakat jelöltek, és csoportosulásokat is. És nem szükségszerűen csak szakszervezeti tagokat, vagy az illető termelési ágban dolgozókat jelölték, hanem az illető helyiségekbe, csoportosulásokba rendszeresen járó személyeket. Ugyan a szakszervezetekhez szorosabban vagy lazábban kapcsolódó fiatalság saját társaságának, az illető iparágban dolgozóknak szervezte meg ezeket a táncalkalmakat, mindenki részt vehetett, aki kifizette a belépődíjat. A fiatalság pedig nemcsak a foglalkozás szerint verődött kisebb-nagyobb baráti körökbe és szórakozási csapatokba, hanem a személyes kapcsolatok mentén, és a lakhely szerint is. Nagy lehetett az átjárás ezekben a csoportokban, de ez úgy tűnik, hogy nemcsak a munkások esetében volt így, hanem más társadalmi csoportoknál is. A század eleji kolozsvári sokszínű középosztály foglalkozásonként

tagolt szerkezetében a szórakozás szempontjából megengedett, esetleg egyenesen elvárt volt az átjárás (Gyarmati 2005: 301–302).

Az átjárások viszont nem jelentették azt, hogy egy személy állandóan váltogatta a szórakozás helyszíneit. Inkább arról van szó, hogy más foglalkozású, de lakhelyéhez közelebb fekvő, vagy barátai, közeli ismerősei által látogatott szakszervezeti klubba járt el rendszeresen szórakozni, és alkalmanként egy-két másik klubot is felkeresett. Megvolt és talán a ma is élő tagok körében még mindig megvan az illető klubnak a presztízse, fontos dolgot jelentett az, ha valaki a fásokhoz vagy a bőrösökhöz vagy valamely másik csoportosuláshoz járt el hétvégeként. Az akkori szórakozási alkalmaknak nem volt akkora palettája, mint manapság, ezért a fiatalabb korosztályok számára a kolozsvári klubok legalább olyan fontos identitáskonstruáló tényezőkké váltak, mint a mai fiatalok számára a különféle zenei vagy egyéb szubkultúrák és fogyasztói szokásrendszerek.

A szórakozási alkalmak az egyén életének egyik dimenzióját jelentették, de főképpen fiatal korban egyik különösen fontos részét. Volt, aki foglalkozás szerint is beleillett a megfelelő klub elnevezésébe, de volt, aki személyes kapcsolatok révén, a baráti kör vagy a lakhely közelsége miatt lett egy adott klub tagja. A tagok számára jelzésértékű volt a klub elnevezése, identifikációs tényező. Maga a klub és az alkalmak strukturálták életüket, jelentéssel ruházták fel a beélt tér egy adott szegmensét, higiéniai és öltözködési normákat írtak elő, közös zenei, táncbéli és egyéb ízlést feltételeztek. Habár a szakszervezet és a klub közé nem tehető egyenlőségjel, megjegyzem, hogy a szakszervezeteknek saját helyiségük, saját sajtóorgániumuk, saját működési szabályzatuk volt, amely bizonyára hatással volt a szórakozási alkalmakra is.

A fások, a bőrösök és a többiek nemcsak hétvégeken kerültek kapcsolatba egymással, hanem kisebb csoportokat, baráti köröket alkottak a már említett munkahely, lakhely és személyes kapcsolatok révén. Mindenképpen meghatározó szerepe volt a hétvégi táncalkalmaknak, de a csoportkohéziót más aspektusok is megerősítették. Szubkultúrákat, csoportkultúrákat alkottak, akik egy helyre jártak szórakozni, a csoportjelleg, kulturális közelséget pedig a szakmai közeg is megerősítette. Egyforma vagy hasonló szakmában dolgoztak, tehát közös volt a kulturális háttér, a mindennapok élettapasztalata, a sajátos nyelvezet, viselkedésmód és értékrend. Még akkor is, ha más iparágban dolgozók kerültek a „helyi csapatba”, a közös nevező megvolt, mivel ipari munkásként egy-

azon világ részét képezték, hasonló gondokkal küszködtek és hasonló céljaik, érdekeltségeik lehettek.

Mindehhez még hozzáadódik a generációs megegyezés és az akkorjait sem elhanyagolható divat. A kutatott jelenség a klubok szabadidős tevékenységéhez kötődik, a rendszeres hétvégi táncalkalmakat foglalja magába, amelyek a fiatalok által kerültek megrendezésre és a fiataloknak szóltak. Nem tévesztendő össze egyéb alkalmi rendezvényekkel, vállalati bálokkal vagy hasonlókkal. Az utóbbiakból is akadt bőven, mivel paternalista szemléletmódjának és kontrolligényének köszönhetően a vállalat, a párt vagy a szakszervezet szokott táncmulatságokat, tematikus ünnepeket rendezni munkásainak, és ekkor minden generáció képviselve lehetett. Különösen a hivatalos ünnepek voltak ilyen alkalmak, elsősorban a szilveszteri multság, amely a hetvenes években is még végigkövethető a sajtóban, mintegy közös ünneplés képét mutatva: a kiöltözött munkások a vállalat klubjában, gyűléstermében vagy egyéb tágas helyiségében mint egy boldog család koccintottak a fényképész lencséje előtt.

A megszokott, minden hétvégi táncalkalmak azonban másfajta eseményt jelentettek, ami a mai klubélethez vagy diszkóhoz hasonlítható, egy generációnak a szórakozási alkalmait, hiszen házas korban már nem volt illő odajárni. Ahogyan a mai különféle ízlést tükröző klubok megjelenik a fiatalok számára a város terét, ugyanúgy a második világháború utáni két-három évtizedben a fások, bőrösök, vasasok is kiemelt pontokat jelöltek a városban. Nem voltak ekkora ízlésbeli különbségek, sokkal nagyobb lehetett ezért az átjárás is, de a fiatalok számára elkülönültek ezek a pontok és a hozzájuk rendelt események is. Ebben az időszakban már rögzültek a helyszínek, vagyis a közismert, „klasszikus” helyszínek nem változtak. A bőrösök Apor utcai székhelye kissé kintebb helyezkedett el, de közelebb volt a Dermata gyárhoz és a környékén kialakult munkásterlephöz. A vasasok már közelebb voltak a város központjához, míg a fások valójában a központban várták a fiatalokat, akik számára bizonyára az is élményt jelentett, hogy „bementek” a városba szórakozni. A Karolina tér régi munkáshelyszínnek számított, már a század elejétől hol a 2., hol a 3. szám alatt működtek vegyes vagy saját szakszervezeti székhelyek, különösen a fásoké, valamint a szakszervezeti sajtó kiadóinak is helyet szorított, a *Famunkás* kiadói hivatalának postacíme a 2. szám alatt szerepelt. A század elején pár évig a Szociáldemokrata Párt székhelye is a 2. szám alatt volt. A főtéri elhelyezkedés azért sem volt megvetendő, mert pár lépésre

volt a főtéri, Deák Ferenc utcai korzótól. A cselédpiac is itt volt egy időben, valamint a cselédek korzója sem feküdt messze, a sétatéri sétányok váltak annak helyszínévé.

A munkásifjúság nem volt egyedül a város terében a szórakozás szempontjából sem, a diákoknak külön klubjaik és táncestélyeik voltak, a hóstátiak közismertek voltak rendszeres színházlátogatásukról, báljaikról és minden szombat esti táncalkalmaikról (vö. Pillich 1985: 28). A nagypolgárság és a hozzá kapcsolódó értelmiség a második világháború után már egyre kevesebbet lehetett jelen a város életében, de korábbi báljainak, kultúrtevékenységének hírneve még egy ideig fennmaradt.³ A város akkori rohamos terjeszkedése, a munkásság számarányának egyre nagyobb fokú növekedése ellenére az ifjaknak tudomásuk volt a többi társadalmi csoport tevékenységéről, saját maguk aktivitását és kultúráját a többihez viszonyítva fogalmazták meg, az egyre erőszakosabb hivatalos diskurzus ellenére nem tekintették saját kultúrájukat dominánsnak, hanem csak a város egy szeletének, amely mellett sok más is helyet kapott. Sőt, a munkáskultúránál nagyobb presztízzsel bíró csoport- vagy rétegek kultúrák képviselték a másik kultúrát, hiszen a munkásság még elég nehéz gondokkal küzdött, lakás, öltözködés és élelmezés tekintetében sem volt könnyű helyzetben, a kulturált szórakozás illemtudexét is „magasabb” szintről kellett importálnia. A biografikus szövegekben a polgárság, az értelmiség, a tulajdonosok rétege pozitív példaként jelent meg, a velük való kapcsolat pedig sikerélményt jelentett, az egyén kiemelkedését az egyszerű munkás mindennapi szerepéből.

Minták és vágyak kereszteződésében a táncalkalmak a sajátos etikett szellemében szerveződtek, az ifjak szépen kiöltözve érkeztek a helyszínre, ahol tánccal, beszélgetéssel, udvarlással mulatták el az időt. A szabályok világosak voltak: kulturált öltözethez kulturált viselkedés dukált, tánctu-

³ A nagypolgári, arisztokrata hatás a század első felében nyilvánvaló volt még a munkásság szórakozásának, kulturális életének szintjén, ugyanis illendő volt megtanulni táncolni, eljárni a tánciskolába, ahol a tánc mellett a felső társadalmi osztályok mintájára – néhol a sznobizmust súrolva – illemtudexeket is kapott az ifjú. A Kóváry-telep vasutascsaládjai így emlékeztek vissza: „Amikor aztán nagyobbak lettünk, akkor vittek a szüleink Jámborhoz, Stadlerhez a tánciskolába. Az volt a fiatalok legnagyobb szórakozása, minden este a táncóra, s aztán a fillér-estélyek. Ez volt egy nagyon kedves szokás, amiben sokan részt vettek a telepről” (Pillich 1985: 44). Jámbor Mihály neve a *Kolozsvári Munkás* és az *Erdélyi Munkás* lapjain is feltűnik, az 1900-as évek elején, mint a táncoktatás helyi tekintélye.

dás, kellemes beszédmód, korlátozott alkoholfogyasztás és a szebbik nem képviselőivel való foglalkozás az udvarlási szabályoknak megfelelően. Ez volt minden esetben az általános és hivatalos diskurzus a táncalkalmakkal kapcsolatosan. A további részletezés viszont más aspektusokat is a felszínre hozott, az ifjúság generációs sajátosságainak megnyilvánulásait. Tény, hogy a táncalkalom a szórakozás legfontosabb formája volt, az alkalmi mozizás, színházba járás, kávéház vagy vendéglő látogatása, korzózás, kirándulás mellett sokkal nagyobb presztízzsel bírt. Az öltözet előteremtése, a kötelező zsebpénz felhajtása többé vagy kevésbé súlyos anyagi megterhelést jelentett, amit vállalnia kellett a fiatalnak, ha társaival tartani kívánta a lépést, ha az adott csoport tagja kívánt lenni.

A helyszín milyensége nem volt túl fontos, a klubhelyiséget inkább különös alkalmakkor szervezett bálokra volt szokás feldíszíteni. A rendszeres hétvégi táncalkalmakkor a terem nagysága volt a fontos, egy átlagos gyűlésterem, a közepén táncterrel, a szélén pedig székekkel, ahol a lányok és a gardedámok foglaltak helyet. A gardedám az ötvenes években általánosnak volt mondható, ekkor még az elitek példájára szokás volt a lányok „örzése”, később azonban a fiatalokat egyre inkább magukra hagyták. A helyiség tehát proxemikailag két részből állt, az aktív központi táncrészlegből (a tettek mezeje) és a pihenésre, beszélgetésre alkalmas perifériális részlegből. Külön helyen, dobogón foglalt helyet a zenekar, amelyet a belépői díjból fizettek a rendezők. Az összegyűlt pénzből futnia kellett az esetleges terembérrre, a villany- vagy egyéb költségekre, néha a felügyelői díjra, habár ezt a rendező fiatalok inkább magukra vállalták. Külön helyiségben büfé is üzemelt, ahol a táncban megfáradók kedvükre és lehetőségeik szerint ehettek, ihattak.

Este nyolc órakor bement az ember. Kilenc órakor zárták a kaput. Ott nem volt mese, lejött Daróczi bácsi, a főnök, egy nagy kulcsa volt, bezárta a kaput, s elment, ott nem volt mese. [...] Na most: ott, mikor bemenünk, tettünk úgy, mint az iskolások, nézte:

–Na, ezt kipucolhattad volna, így, úgy.

Tiszta legyen a kezünk. A nyakkendőnk legyen kivasalva, az ing, a cipő legyen tiszta, vasalt nadrág, minden, felengedett. Kész. Kifizettük a tagságot, mert ott volt egy tagság, mert ugye, kellett tartani a takarítást, a rendet, ez mindenütt megvolt tartva, a belépő. Adtunk, nem tudom, mostani pénzt, olyan tízezer lej, húszezer lej, egy olyan taxát.

Bementünk, jött a lány a mamával – az édesanyja volt, a nővére volt, a szomszédasszonya volt, de valaki kísérte, idősebb kellett legyen. Ott is a lány kifizette a taxát, az idős nő nem kellett, ő bement anélkül. A mamának nem kellett. Akkor felmentünk, leültünk, körbe volt a nagy teremben padok, és székek, ilyen rendes táml..., hát..., támaszkodó székek. S leültünk oda. Megkezdődött a tánc, felment a zenekar a színpadra, s akkor felálltam, s kinéztem magamnak egy lányt, amelyik ott ült, s akkor elmentem:

– Szabad egy táncot?

S bemutatkoztam:

– T. Gy. vagyok.

Ő Rozsika, nem tudom mi, s akkor táncoltam. Vége volt a táncnak:

– Köszönöm szépen.

Leléptél. Volt úgy, hogy megkérdezted:

– Foglalt? Jöhetek diskurálni, vagy nem tudom mi.

Akkor mentél, és ott álltál a gardémama mellett és mellette, mert nem volt annyi hely, hogy leülhettél. S vártad a következő táncot. Akkor, egy bizonyos idő után volt egy tíz perc szünet. A tíz perc szünet alatt ott volt egy izé, valamelyik kereskedő, valami patron, vagy nem tudom mi, berendezett egy szobát magának, ott lehetett kapni üdítőt, lehetett kapni bort, sört, de csak kicsi mennyiségben, nem volt szabad, hogy berúgjál, vagy nem tudom mi. Akkor édességet, tésztát, cukorkát, ilyesmit. Ha lánnyal voltál, bementél oda, s:

– Na, mit tetszik, mit parancsolsz?

– Hát, azt mondja, megeszek egy tésztát.

– Jó, kérem.

Ott mindig kellett legyen zsebpénzed. Azért vállaltuk a Csüzdát is, ezt-azt, hogy...pénzt nélkül nem volt mit keress ott. S vettünk egy-egy izét, egy krémet, egy tésztát, valamit, s vettem egy szukkot [üdítőt], vagy egy fél deci rumot, vagy egy pohár bort, s voltak olyan kicsi asztalok. De lábon álló volt, nem volt, hogy leülj. S ott elfalatoztál, minden, bementél, volt mosdó, megmostad a kezed, szappan volt, törölköző, megtörölted, minden, aztán mentél, és táncoltál tovább, ott taperoltad a kicsi selyemruháját, a...megmosakodtál, minden, s bementünk, mint aki jól végezte dolgát, s tizenegy órakor vagy tizenkettőkor behúzták az utolsó nótát, az indulót. Kész, mindenki szépen ment a ruhatárba, vette a ruháját, és szépen lement, csendesen, mind ki merre lát, jobbra-balra, ott nem volt

kiabálás, szép, csendesen, finoman, mindenki ment haza. Akkor volt egy másik figura. Ha volt pénzed, és úriember akartál lenni – ott álltak a fiákeresek, itt a Farkas utcában végig ottan a temető felé, arra is, és itt befelé, a Bástya felé álltak a fiákeresek. Akkor mentél:

– Na, hazakisérhetem?

– Há hogyne.

– Na, jó, tessék jönni.

S akkor vitted a gardémamát, s a csajt, s:

– Tessék.

Felültél, te felültél a kocsis mellé. A gardémama és a csaj hátul elkényez... terpeszkedtek, s akkor kérdezte a kocsis:

– Fiatalúr, hova megy?

– Le a Bulgária-telepre.

– Rendbe van. Gyí!

Kiáltott, s ment a ló szépen. Ők szépen ott diskuráltak, minden, én meg a kocsissal szoktam, hol lakik, hova jár, így-úgy. Később aztán már jöttek a taxik. Akkor mentél, és fogadtál egy taxit, akkor már könnyebb volt. Megmondtad a sofőrnek, s vitt haza. De a legszebb volt ez, mikor fiákerrel vitted haza. A ló szaladt, úgy este csend volt, nem volt olyan nagy forgalom, mint mostan. Emlékszem, hogy mentünk le, le kellett hozzam a Bulgária-telepre azt a csajt. A Honvéd utcán köves út volt, ilyen gránitköves. Cak, cak, cak, cak, ahogy szaladt a ló. Csend volt, minden, nem tudom, hogy voltak azok a lovak, azok soha nem mentek lépésbe, mindig szaladtak, tudod, a talpuk menésük. Na, leértünk jól, odamentünk az izé elé, a lány elé, a kocsis leszállt, leengedte a lépcsőt, mert volt a fiákernek, leengedte, megfogta a kezét, lekísérte őket, visszaült a bakra, s:

– Na, fiatalúr!

– Mennyivel tartozom?

Há, harminc lej, ötven lej, száz lej. Kifizetted a kocsist, s:

– Köszönöm szépen.

Leszálltál te, s ott még öt percet diskuráltál. Meg is mondta a mama:

– Rózsika, csak öt percet.

– Igen.

– Kezit csókolom – elköszöntem, megpuszítottam, ha olyan volt, ha nem, kezet csókoltam, s leléptem. És megadtam a következő találkát, mondjuk csütörtökön. És nem volt szabad menni udvarolni csak kedden, csütörtökön és szombaton. [...]

Na, s szép világ volt, nem mind mostan. Mondom, hogy életemben, amíg élek, azt nem felejttem el. Egy olyan társaság volt, s egy olyan szórakozási hely, hogy nem volt Kolozsvárt. Nem is lesz.

A látható aspektusokon, közös vonásokon, normákon túllépve fontosabbak az attitűdök, a társadalmi viszonyok, az identifikációs reprezentációk. Azok a jelenségek, amelyeket csak az értelmezés hozhat elő, és ennek megfelelően nem a valóságban fellelhető tényekként ragadhatók meg, hanem az értelmezési műveletek eredményeként, olyan reprezentációkként, amelyek a tudományos diskurzus narratív szabályainak kell engedelmessé válniuk. A források jellege amúgy sem enged meg más sikeresnek tekinthető utakat. Fiatalok szórakozása más generációk számára lehet erőltetett, érthetetlen, elítélendő, netán eszement és veszélyes, de a benne élőknek, az azt gyakorlóknak értéket, azonosulást, az elérendő divatot vagy a megelégedő boldogságot jelenti. Egy szórakozási kultúrával való identifikáció pedig adott korosztályok számára a jelen felismerését, megélését képviseli, az egyén identitásának nagyon fontos részét. Az anyagi vagy bármilyen más fajta áldozat, megterhelés megtérül, amint az adott kulturális milliók való megfelelésben előjönnek olyan aspektusok, mint a presztízs, a hierarchiában elfoglalt pozitív hely, a társadalmi szerep elérése, és nem utolsósorban az azonosulás sikere. Az azonosulás velejárója a biztonságérzet, a valahová tartozás érzete, a jelentésrögzítés, az élet megélésének a normális medre, azaz a társadalomba való sikeres beilleszkedés állapota.

Csoportidentitás és szubkulturális tőke a munkásklubok esetében

Szubkulturális jellegű szerveződés és csoportidentitás tekintetében a munkásklubok ismét a hivatalos diskurzus és az akkori fiatalok magániskurzusai között helyezkedtek el. Az előbbi a hatalom, az ideológia előírásainak megfelelő szerepek meglétét, egy homogén társadalmi osztálynak és kultúrának az egyik – ugyancsak homogén – részét mutatta fel, egy közösségnek tekintett munkástársadalom szakmák szerinti csoportosulásainak kisebb léptékű közösségeit, amelyek a munkás közkultúrának egyes elemei köré csoportosulva szub/csoportkultúráknak tekinthetőek, csupán az a baj velük, hogy ilyen tekintetben előírások hozták létre őket,

és nem funkcionáltak valójában csoportkultúrákként. Az utóbbi a hivatalos verzió mellett szervezkedett, saját kezdeményezésre, sajátos értékek és attitűdök mentén, amelyeknek vajmi kevés köze volt az előírt szerepekhez. A klubok szabályzatai, a sajtóban megjelenő hírek éppen a kettő közötti diszkrepanciát jelezték, amikor folyamatosan párhuzamba állították a megfelelő nevelő jellegű kulturális aktivitást, művelődési életet és a pusztá szórakozást, egyszerű táncolást. A fiatalok mégis az utóbbival azonosultak, számukra a tánc nem volt egyszerű, nem volt vad és nem volt haszontalan, hanem generációjuknak fontos kulturális megnyilvánulása, egy olyan alkalom, amely saját normáik szerint szerveződött, ahol saját értékek koncentráálódtak.

Találkozásaik kulturális elemek sűrűsödési pontjai köré szerveződtek, magaskultúrából átvett – de más társadalmi rétegek kultúrájához hasonló – minták alapján teremtették meg saját csoportkultúrájukat, ezekhez hozzákapsolták saját jellegzetes elemeiket és igényeiket, így hoztak létre valami sajátosat, az emberi kultúra adott elemeinek a sajátos artikulációját. Természetesen csoportkultúrájuk sok más csoportkultúrával függött össze, nem izolált rendszerként élt, hanem kölcsönös viszonyrendszerben a lokális és tágabb társadalom keretében. A fiatalok élete családi kötelek, munkahelyi viszonyok, szomszédsági viszonyok (erős lokális határok a különböző telepek, negyedek között), baráti kör és még sok más jegyében zajlott, identitásuk is mindennek függvényében alakult és működött. Alkalmi vagy folyamatos szabadidős csoportosulásaik még gazdagabbá tették ezt a viszonyrendszert, és a felnőtté válás és házasság közötti időszaknak egyik meghatározó elemévé váltak. Egy fiatal számára fásnak vagy vasasnak lenni igazából az ifjúsági csoportosulást, a szórakozási formáknak való megfelelést jelentette, amihez hozzákapsolódott a szakmai képzése és aktivitása, családi előképei ebből a szempontból, baráti viszonyai és a város beélésének teljes heterogén tapasztalata. A fásokkal, vasasokkal vagy bőrösükkel való szabadidős csoportosulás akkor is identifikációs jellegű volt, amikor az illető ifjú nem az adott iparágban dolgozott, de barátai, családi „öröksége” vagy szerelmi kapcsolata folytán egy adott klubba járt szórakozni. Mind az egyéni, mind a csoportos viszonyulások összességéből álltak össze ezek a klubok, ennek megfelelően az egyéni és csoportos identitások is egymáshoz viszonyulva funkcionáltak. Ki több, ki kevesebb szállal kapcsolódott az illető klubhoz, ami igazából összetartotta őket, az a fiatalság megélésének sajátossága.

A csoportnak való megfelelés egyéni stratégiák sorozatát aktivizálta, ezeknek a konfrontációja, valamint a lokális, az életkori, a szülői kultúrának a sajátosságai olyan értékeket fogalmaztak meg, amelyek presztízzsel bírtak a körükben, a szubkulturális tőke elemeivé váltak. A szubkulturális tőke Thornton (1996) állítása szerint a szubkultúra és a magaskultúra között von párhuzamot, hiszen mindkettő esetében megvannak ezek a presztízselemek, legyenek azok fogyasztási javak, társadalmi viszonyok, kapcsolatok, fizikai jellemzők vagy morális attitűdök. Ezek által az egyén egyrészt felmutatja saját hovatarozását, hozzátartozását az adott csoporthoz, a fokozatok szerinti megfelelés pedig ebben a csoportban kijelöli hierarchikus helyét. A presztízselemek halmozása vagy állandó gyakorlása nem jelenti automatikusan az egyén vezető pozícióját a csoport keretében, hanem inkább az adott csoport és kultúra iránti elkötelezettség fokozatát, a megfelelés kinyilvánítását.

Említettem, hogy a munkásklubokkal kapcsolatos általános biografikus diskurzusok a kulturált szórakozást, a kiöltözést, a „szép” táncot emelték ki jellemzőkként. Egy pozitív beszédmód ez, amely a magaskultúra mintáira az etikettnek való megfelelést, egy másik kultúrából való részesedést forgalmazza, a kilépést a mindennapok munkáskultúrájából. A fiatalok, saját bevallásuk szerint, nagyon szigorú higiéniai, öltözködési és viselkedési szabályoknak engedelmessé jutottak el a legmagasabb szórakozási formákig. De a klubokhoz kapcsolódó további történetek egy másik gyakorlatot is feltárnak, amely a fiatalság – és nemcsak – akár időtlen értékeit hozza a felszínre. Ezekről lesz szó a továbbiakban. Nyilván a biografikus szövegekben is végigvonul egy hivatalos diskurzus és egy populáris diskurzus, azaz egy hivataloskodó narratív reprezentáció és egy szubkulturális diskurzus, az egyéni és csoportos gyakorlatok pedig a kettő közötti dinamikában aktivizálódtak.

Fizikai erő

Egyik ismerősömet kérdeztem a klubok életéről egy hétköznapi beszélgetés közben. Arra a kérdésre, hogy milyen volt ott az élet, a válasz meglepően a következő volt: *mi lett volna, mi lett volna – verekedés*. A meglepetés részemről nyilvánult meg, mivel addigi beszélgetőtársaim beszámolóí mindig valami „széppel” kezdődtek, és a bennem kialakult kép eleganciával, méltósággal, egyfajta fennköltséggel volt teljes. Persze, verekedés

mindig volt a fiatalság körében, mindig is lesz, különösen a fizikai munkát végzők lehettek és lehetnek nagy mesterei. A táncalkalmak pedig inkább az udvarlással, tánccal, a fiatalok közösségi életével függtek össze a szememben. De a gyűjtések újraolvasásakor nyilvánvalóvá vált, hogy szinte sehol nem jelennek meg a szövegekben a klubozások verekedés, összetűzések nélkül. A virtuskodás, a férfiaság bizonyítása mindenhol jelen van, mint a fiatalság életrealitásának, helytállásának tényezője. Természetesen ez a fiúkra volt jellemző, a lányoknak a táncalkalmak az udvarlás, a fiúkkal való ismerkedés, az öltözködési kultúra és a divat helyszíneit és alkalmait jelentették, a generációs szocializáció fontos közegét. De a „hangadók” a fiúk voltak, ők voltak a rendezők, rendfenntartók, a tánc kezdeményezői és így tovább. Ennek következtében a munkásklubok általános reprezentációja erőteljes maskulin jelleget mutatott.

Az összetűzések, okoktól függetlenül, a fizikai erő, a rátermettség bizonyításának területei voltak. A munkásság körében ennek különösen nagy jelentősége, akár kultusza volt. Több irányba is hatott ez, pontosabban több elemből tevődött össze. Egyrészt maga a fizikai erő nélkülözhetetlen kvalitás volt nagyon sok szakmában, az erőnlét egyenlő volt a szakmának való megfeleléssel, a szakmai tudással, a termelőképességgel. Ez még a fokozódó gépesítés, a technikai fejlesztések során sem veszített aktualitásából, főleg, hogy a szocialista rendszer propagandája a munkást acélemberként, atlétaként forgalmazta. Bizonyára ennek is megvolt a hatása, de a fiatalság körében az erő mint szakmai kvalitás mellett inkább a fizikai erő mint olyan volt presztízsértékű. Persze, nem volt értéke, ha nem tudta az egyén kihasználni, értékesíteni. A többiek előtt helyt kellett állni, legyőzni a másikat és mindenek előtt bírni a fizikai összetűzéseket. A fiatalok közül sokszor a verekedésben mutatott tudás alapján kerülnek ki a vezető egyéniségek, a kiemelkedő személyek (lásd Willis 2000: 64–65).

Aztán a tánc, a szórakozás, az kérem szépen, érdekes volt. A bőrösöknél, mindig ott gyűltünk össze. Klubok voltak: a fások, a vasasak, a bőrösök. És mesélte az egyik kollégám, aznap nem voltam a táncon a bőrösöknél, de ezt láttam hétfőn, ezt a kicsi kollégámat, hogy az arca el van dagadva.

– Mi van veled, te Pista? Mi történt, pofára estél?

– Nem – azt mondja –, érted, ott ültem a padon, igaz hogy azelőtt egy lányt nem akartam odaadni. Beszélt ő esztelneki hangszílyal. S akkor, ahogy leültem a padra, nézek széjjel, s há szájon rúgtak.

Ez olyan volt, mint amikor a székely megy a Hargitára, s hallja hogy „supp”. S megy tovább, s megint hallja hogy „supp”. Megint megyen, megint hallja „supp”. Hát akkor visszaneztek, s akkor látom, hogy engem ütnének. [És hogyan találta meg ezeket a lehetőségeket? Kolozsváriak vitték, az otthoniak?] Ez tulajdonképpen biológiai falkastilus. Az emberek mentek falkába. Aztán hogy ki vitte a másikat, nem lehetett tudni, egyszer csak láttuk, hogy ott vagyunk. S csináljuk a nagy figurákat ottan. A nagyobbak bátrabban, a kisebbek szerényebben. Ott szedtük fel a kicsi csajokat, ahogy szokták mondani, és abból táplálkoztunk, és ott, kérem szépen, legalább egy hétre való mesélni való volt, az információk összegyűltek. (K. Z., férfi, sz. 1932)

A táncalkalmak fontossága nyilvánvaló, a fiatalság számára a hét kiemelő pontja volt, amelynek hatása a hét többi részében is megnyilvánult, ha nem másban, akkor az élményekről szóló szövegek forgalmazásában, a narratív rekonstrukció élvezetében. A fizikai konfliktusok a csoportosulások velejárait képezték, különösen amikor a lokális határok szimbolikus megsértése történt, vagyis egy más körbe tartozó, egy más telepéről származó egyén vagy csoport jelent meg a helyszínen. Vagy amikor ugyanannak a leánynak a kegyeiért több pretendens is törekedett.

Nyers fizikai erő és szakmai teljesítőképeség mellett egy harmadik forma a verekedni tudás ereje, képessége. Nem volt elég erősnek lenni, hanem megfelelő technikával kellett párosulnia ahhoz, hogy pozitív jellemzője legyen az egyénnek. A verekedni tudás az egyszerű megoldásoktól a hőstettekig mindenféle formában megszövegeződött, az egyén hozzáállása, személyisége és főképpen elbeszélői kvalitásai függvényében. A verekedéssel kapcsolatos értékelések a fiatalok között is történetekben rögzültek, a hírnév és a verekedni tudás egyenlő arányban állt az illetőről szóló narratívákkal. Legnagyobb presztízsnak azok a személyek örvendtek, akikről mások terjesztették a sikeres történeteket, de a mesélők a kutató előtt saját maguk történeteivel igyekeztek hitelesíteni képességeiket, ha lehetséges, akkor kitört kerítések, széttört ablak- és sörösuvegek és egyéb látványos motívumok felsorakoztatásával.

Volt úgy, hogy nem mentem tréningre, s akkor, mit tudom én, közbe jött egy csomó minden, kellett menjek moziba, vagy erre-arra, tekeregni, minden, s aztán valahogy úgy hiányzott, s akkor jöttem a Petru Grozán

lefelé, s láttam valami magas embert, hiába voltam olyan kicsi ember, mentem, és így meglöktem. Azt mondja:

– Ce-i, mă? Ce-i, mă? [Mi van, te?]

– Na, hai încoace! [Na, gyere csak ide!]

Bevittem a kapu alá, mikor bevittem, én már ütöttem, kipp-kopp, elszaladt. Akkor kiabált:

–Ajutor! [Segítség!]

Akkor nem úgy volt, mint most, annyi rendőr volt, jobbra-balra, civilek is megfogtak, hogy mi van. S jött a rendőr:

– Na mi van?

Vigyen be a rendőrségre. Akkor bevittek, s jelentette, hogy né, ez az ember verekedtek, s akkor azt mondja Pali bácsi, magyar ember volt a komisszár:

– Te ki vagy?

Mondom:

– T. Gy., há tetszik ismerni, édesapám a dohánygyárban bádogos volt.

– Éj, az anyád tekergőjét, hát apád egy rendes, becsületes ember volt, hát te ilyen vagy?

– Há, Pali bácsi, nem mentem tréningre, s aztán...

– Na, nu-i nimic, a pasas román volt, trage-i o palmă. [Na, semmi baj.

Húzz le neki egy pofot.]

– Nu, o să-mi dea înapoi. [Nem, mert visszaadja.]

– Dă-i o palmă. [Pofozd meg.]

– Nu. [Nem.]

– Dă tu o palmă. [Adj te neki egy pofot.]

Na, én odasepertem. Na, azt mondja:

– Stai, că dau eu la amândouă. [Várjatok csak, adok én mind a két-tőtöknek.]

Kaptam tőle is egy pofont, és az is kapott. Azt mondja:

– Na, plecați! [Na, menjetez innen!]

– Menjen ki ő, mert megfog, nem merek.

Aztán kijöttem, s aztán úgy nézett a tag, látta, hogy messzi vagyok, akkor elindult. Volt olyan figura, hogy intett, aztán szaladt, ahogy tudott, visszaszaladt a rendőrségre, că vine după mine. Há ezek olyan fiatalemberi kalandok. (T. Gy., férfi, sz. 1929)

A verekedni tudás és általában a fizikai erőnlét gyakran összefüggésben volt a munkások sportolásával, sportúzésével. A sport a hivatalos hatalmi diskurzusnak is kedves témája volt, a szervezeti élet kísérőjelensége, amely a szakszervezetekhez, vállalatokhoz központi direktívaként is kapcsolódott.

Hát régen nekem a szórakozás a kirándulás volt és a sport. Én annak idején, 40 előtti években itt a Brassainak a tornatermében, ha ösmeri, na én ottan ... volt itt Kolozsváron ... úgy hívták azt a sportegyesületet, hogy K.K.S., a Kolozsvári Kereskedők Sportegyesülete, rövidítése a K.K.S. volt. Na én annak tagja voltam, a kasénak, és ott tornáztunk a Brassaiiban, ott voltunk a teremben, az összes teremsportokat lehetett úzni, de csak, mondom, ilyen szórakozásból, nem versenyszerűen, csak szórakozásból. Én tornáztam, elég ügyesen tornáztam én fiatal koromban, én síztem, én korcsolyáztam télen. Na és akkor sokat kirándultunk. (B. I., férfi, sz. 1922)

Fiatal munkások körében a fizikai erő a sikeresség egyik kulcseleme lehetett, ugyanakkor a virtuskodásnak – mint az adott korosztály jellemzőjének – az alapfeltétele. A lányok előtt az illető ifjú státuszának a megerősítését célozta, bizván a kiválasztott személy érdeklődésének a felkeltésében, pozitív befolyásolásában és – ismét – a sikerben.

Alkoholfogyasztás

Egy másik olyan jelenség, amely mind az erőnléttel, mind a virtuskodással, a férfias jelleggel kapcsolatban volt. Ismét a fiatalok hivatalosabb diskurzusa vezette be a témát, arról tudósítva, hogy természetesen létezett büfé a klubokban, ahová illet meginvitálni a táncpartnereket, de a belső szabályzat, az íratlan illemkódex csak mértékletes alkoholfogyasztást engedett meg. Rögtön következett azonban egy „ha” szócskával hozzátoldott eleme a hivatalos diskurzusnak, amely az illem ellen vétők kizárását jelölte meg büntetésként. A habozás nélküli folytatás és a büntetések megléte jelezte, hogy a szabályokat megszegték. Nem is ritkán, ahogyan a további történetekből kiderült. A büfé jelenlétével adott volt az alkohol bármilyen fajta fogyasztásának a lehetősége. A fiatalok virtuskodása sokszor erősebbnek bizonyult az íratlan szabályoknál. A szülői kultúrától sem idegen

alkoholfogyasztás minden közös esemény velejárója volt. A csoportidentitás és általában a munkásidentitás egyik fontos eleme volt az alkoholhoz való viszony, az alkohol bírása, az alkohollal való bánásmód egyensúlyban tartása, de ennek ellenére, az alkohol nagyobb, akár túlzott mennyiségű fogyasztása bizonyos helyzetek velejárója, kötelező része volt. Ismét egy olyan jelenségről van szó, amely nemcsak a munkáskultúrában, hanem a népi és az elitkultúrában is következetesen jelen volt, habár tény, hogy a munkásság, főképpen a lumpenproletáriátus tette „híressé”, vagyis a szegény munkáscsoportok sztereotípiájaként kanonizálódott.

Pintya Nelu volt a banda vezére. Meg volt egy másik, egy Jecan nevezetű, már nem emlékszem úgy a nevekre. Mert ott úgy voltunk, hogy ott a terem előtt volt egy kicsi helyiség, ahol árultak bort, pálinkát. Aztán oda ment a fiatalság, megivott egy pohár bort, egy pohár pálinkát. S elvitte a lányt is, s ott töltöttek neki egy pohár likórt. S akkor úgy kezdetem, hogy:

- Nelule, én lupsai vagyok, Bulgária-telepi.
- Gondoltam. Mi van?
- Te, én veled akarok barát lenni, nem...
- Tudod, hogy hogy lehet velünk barátságot...

Mondom:

- Hányan vagytok?
- Vagyunk vagy hárman-négyen.

Mindjárt mondta, kik. Mert ezek román fiúk voltak, de jól tudtak magyarul. Mondta:

- Gyertek, me itt van egy fiú.

Mondom:

- T. Gy. vagyok.
- Na gyere, Gy., lássuk milyen ember vagy.

Egyből rendeltem három liter bort. Megittuk, minden, megveregettek a vállamat:

- Jöhetsz akármikor, me barátok vagyunk – azt mondja.

Mert ott nem lehetett. Tudja, mit csináltak? Kicsalták az embert a teremről, mert ott benn nem volt cirkusz soha. Ki az udvarra, sipp-supp két pofot. Ha nem voltál legény, nem ütöttél vissza, akkor:

- Ez gyáva szar, nem nekünk való – s bementek. (T. Gy., férfi, sz. 1929)

A mesélői perspektívában az alkoholfogyasztás kérdése általában több rendbéli kerülővel került elő: habár eleinte a táncalkalmak kulturált velejárójaként jelent meg, későbbi epizódokban már a munkáslet velejárója, korlátlan mennyiségben pedig a „kaland”, az erőpróba, a „vagányság” attribútuma, hogy végül ismét hozzákapcsolódjék a táncalkalmakhoz, ugyanilyen érték szerepben. Nyilvánvaló volt, hogy a szabály ellen vétőknek idővel megkegyelmeztek, és az is, hogy a szabályok egyre jobban meglazultak az évek során, a gardedám eltűnése mellett a szigor enyhülése következett be, valószínűleg a város közkultúrájának, a polgári értékrendnek az általános visszaszorulásával egyszerre. A klubok között is volt különbség, például a fások közismerten „lazább” helyszínt képviseltek, ahová a hatvanas évek vége felé akár gumisizmában is be lehetett menni – ha kifizette az illető a belépői díjat.

Hát mi hát mind a hárman fiatalok voltunk, akkor kerültünk haza a katonaságból, és na, azt mondja a barátom: „Na gyertek – azt mondja – megkaptuk a pénzt az autóért, lemegyünk a Fészekbe – úgy hívták azt, Fészek-bár – lemegyünk a Fészekbe egy vacsorára, s ott elosszuk a pénzt.” Na jó. Hazamentünk mindegyik, megmosakodtunk, átöltöztünk, megyünk a Fészekbe. El is hozta a barátom a pénzt, ezzel probléma nem volt, és nekifogtunk ott a csajokkal hóbörögni. És reggelre, ez, ez úgy 5-6 órakor délután mikor lementünk szombaton, és úgy vasárnap reggel fele a 80 000 lejből nem volt 15 lejem, hogy egy fiákert vegyek, hogy vigyen félig részegen. Nem voltam nagyon berúgva, de azért egész éjjel már ... csak megjárta a fejemet, ilyenkor, mint ma is, vesz az ember egy taxit, és az elviszi haza. Hát akkor taxi ... hát az is volt, de inkább fiákerek voltak. Ott az opera előtt sorba, itt a park ... Avram Iancu oldalán, ottan végig fiákerek álltak. Há itt a Casa Armatei, veszek egy fiákert, hogy vigyen haza. Nem volt 15 lejem, hogy hazavitessem magam egy fiákerrel. A 80 000 lejt, azt hárman egy éjszaka elvertük. Na de ez volt a fiatal éveknek egy ... mondjuk egy kiruccanása. (B. I., férfi, sz. 1922)

Alkoholfogyasztás és pénzköltés gyakori összefüggése egy gyakori példában konkretizálódva – így nevezném meg a fenti esetet. Ami egy másik nézőpontból tékozlásnak és felelőtlenségnek tekinthető, az a fiatalság szempontjából kiruccanás, a „vagány” szerepének való megfelelés, szórakozás formáját ölti magára. A mulatozással elköltött hatalmas összegek

ugyancsak a példaként tekintett arisztokrata vagy nagypolgári kulturális gyakorlatnak sajátosságát képezték, az alkalomhoz a munkásifjak számára (is) a női társaság volt a megfelelő. Ez az eset is azt jelzi, hogy a szubkulturális értékek egymással összekapcsolódva jelentkeztek, egyik a másikat előidézve, a kulturális gyakorlatok megélése rendre az egészet aktivizálta.

Lányokhoz való viszonyulás

A lányok számára is a táncalkalmak a legfontosabb szórakozási és szocializációs formát jelentették. A kiöltözés, a divatnak való megfelelés, a szabályok látszatának fenntartása az ők esetükben bizonyára még hangsúlyosabb volt. Szocializációs közegként a kulturált szórakozás a hasonló társadalmi-kulturális csoportba tartozó lányokkal való kapcsolat-tartás mellett sokkal fontosabb lehetőségeket hordozott: annak az ifjúnak a megtalálását, akiből a leány élete párja lehet. Ezzel nem azt szeretném mondani, hogy a lányok szórakozási igényei ne lettek volna legalább olyan erőteljesek, mint a fiúk igényei, hanem azt, hogy a társadalmi szerepeket jobban felvállalták egy ifjúsági csoportkultúra keretében is, és a mulatozás mellett egy olyan diskurzust fogalmaztak meg és alkalmaztak, amely a fiatalnak lenni állapotát a komoly társ keresésével kapcsolta össze, mentesnek mutatkozva a fiúk maszkulin virtuskodásával rokon vagánykodásuktól. Persze, ők is tetszeni akartak a fiúknak, bátrak és provokatívák is lehettek, de általában véve nem nyilvánítottak ki olyan csoportra vagy korosztályra jellemző attitűdöket, amelyek a szabályok áthágásával, a kulturális praktikák eltúlzásával, az én erőteljes kivetítésével fejezte volna ki a fiatalság megélését.

Inkább függtek a fiúktól, már csak a szervezés, lebonyolítás és az általános csoportszerveződés miatt is, és az általános elvárások, a követendő modellek sem írtak elő mást, mint annak a presztízsét, ha a lánynak komoly partnere van, ami nem zárta ki a népszerűséget, az illető körülrajongását.

Jártam a Leányvárba, jártam a vasúti klubba táncolni, ajaj, minden szombat este mentünk szórakozni, amíg leány voltam. Amikor férjhez mentem, akkor már ültem otthon, nem mentünk, nem olyan volt a férjem, hogy lehetett vele menni. Nem, hamar leitta magát, és kész volt,

annyi volt. Egy-kettő ivott, és kész, lefeküdt. Kereste az ágyat, hogy hova tud lefeküdni. Nem volt olyan, szerette a szórakozást. Hamar berúgott. Nem is mentem vele sokat esküvőre, mert hamar berúgott. [...] Há mentünk úgy, amikor dolgoztam, mentünk szórakozni, mentünk sétálni vasárnap délután. Há mikor, akkor szombaton is dolgoztunk, nem mehattünk. A kendőgyárban szombaton, amikor elvégeztük a dolgunkat, lementünk, megfürödtünk, és visszamentünk, és elkezdtünk táncolni. (K. M., nő, sz. 1926)

A lányoknak a pénzköltés és a presztízs összefüggése a ruházat, a frizura minél nívósabb, egyéni és csoportizlésnek megfelelő előállításán és kamatoztatásán volt megragadható. Szerepüknek megfelelően a szépséget, a bájt, az eleganciát testesítették meg, amiért a fiúk részéről kötelező higiéniai és viselkedési előírások sokaságát hívták életre. A fiúk viszont az aktívabb szerepüket az előírások és az általuk is forgalmazott hivatalos diskurzusnak való megfeleléssel párhuzamosan más szubkulturális értékekkel is kapcsolatba hozták. Vagyis a fiú sok mindent megtett azért, hogy a csoport, a lányok és a külvilág felé tisztességes, tiszteletre méltó, akár méltóságos megjelenést mutasson, de ugyanakkor magára is fel akarta hívni a figyelmet. És végül szórakozni akart, ami nem mindig tűnt kompatibilisnek a felmutatott szereppel.

Hát még egy érdekes dolog volt itt Kolozsváron, és általában mindenhol. Például vasárnap a korzón rengeteg ember volt. Nem volt olyan sok rádió, nem volt tévé, viszont az embernek volt egy jobb cipője, egy tarka sálja vagy valamije, azt föltekte magára, és akkor két-három barátjával beállt a korzóba, abba a tömeges hullámba, ami ment előre, és szemezett azokkal akik szembe jöttek, nem azokkal, akik hátul voltak. És egy nagyon érdekes dolog volt ez, szombaton és vasárnap, ez minden városban megvolt annak idején. És valahogy szép dolog volt, az ember valahogy kikapcsolódott abból az egyszerű, monoton dologból. Fialat srácok, akkor hárman voltunk barátok, és rengeteg megjegyzést tudtunk összefabrikálni, hogy tudjunk jó nagyokat röhögni rajta. Persze mindenféle dolgokra vonatkozott ez, de csodálatos szép idők voltak azok. Mikor felhúztam a krepptalpú cipőmet, és mikor volt egy olyan, hogy a recsegős talpú cipőmet, kérem! Ott süket volt a hely, csak az hallatszott, semmi más. Ez volt a divat akkor. [kacag] (K. Z., férfi, sz. 1932)

Nem elhanyagolandó a virtuskodásnak azon oldala, melynek megfelelően a hódításban mesteri szintet ért el az ifjú, sok lányt levett a lábáról, valamint az illetlennek tartott bűnbarlangokat is megjárta. A szerelmi kalandoknak presztízserőértéke volt, az ifjú identitásának korspecifikus – és nemcsak – alapvető alakzatát képezte a nőcsábász, a „macho”, vagy legalábbis a nőknél is sikeres fiatalember. A munkásklubokban eltöltött táncestéken is egy kettős viselkedésmódnak volt érvénye, legalábbis a szövegek erre engednek következtetni. Az ifjú lehető legjobb öltözetét vette magára, tisztán, fésülten és borotváltan érkezett, kulturáltan táncolt, udvarolt a lányoknak, a fiúkkal pedig beszélgetett. A büfébe invitálta a neki tetsző leányt, ahol ő is mértékelt tartva fogyasztott. Nem lehetett jelen elegendő zsebpénz nélkül, és a lány előtt gavallérnak, pénzét nem sajnáló, de az ételek és italok világában jártas világfiként kellett viselkednie. Emellett viszont az igazi sikertörténetek éppenséggel ettől a viselkedésmódtól való eltérésben gyökereztek, a több lány meghódításában, a pajzán viccelődésben, a verekedésben és más praktikákban. De ekkor sem a szabályok megtörésének az aktusa, ennek a bátorsága képezte a siker döntő részét, hanem a virtuskodásban is megnyilvánuló helytállás, talpraesettség, a sikeres és értelemmel telített szerep felmutatása.

Talpraesettség, élelmesség

Talán az összes eddigi értéket magába foglaló kategória, de mégis indokoltan tartom külön is tárgyalni, mert több más területen is megnyilvánult, az identitás megélésének számos lehetőségét hordozva magában. Ismét egy olyan jelenségről van szó, amely nemcsak a táncestéken nyilvánult meg, hanem bármikor és bárhol, az ifjú munkásembernek az életrevalóságát, pozitív energiáját, feltalálóképességét, általában a helyességét és helytállását bizonyítva. Jelentette egyrészt az egyéni kvalitásokat (rátermettség, bátorság, fizikai erő, éleslátás stb.), másrészt pedig ezeknek a kvalitásoknak a hasznosítását a társadalmi létben. A talpraesettség nem idegen az osztály- vagy csoporttudattól, a fizikai munkát végző emberek, a szakemberek általánosnak fogalmazott jellemzőitől. A férfiaknál még jobban megnyilvánult, egy olyan képet forgalmazva róluk, amelynek megfelelően egy talpraesett ember nemcsak a szakmájához ért, hanem sok máséhoz is, általában a kétféle munkához és technikai kérdésekhez, valamint jól forog az esze, így mindenhol megél, még a mostoha körülmények között is, mindig azt keresi,

hogyan lehetné könnyebbé életét, és hogyan húzhatja megfelelő hasznot valamely helyzetből. Ez a hozzáállás egy egyszerű bérmunkás „karriert” is képes sikerélménnyé tenni, mert a megszokott munkavégzésen kívül más foglalatosságokkal is kiegészíti az egyén életét.

Egyik első nagy megpróbáltatás a katonaság szokott lenni, amely különösen alkalmas a talpraesettség és élelmesség megnyilvánulásának, hasznosításának a nehéz körülmények átvészélése érdekében. Mind az egyéni kvalitások, mind egy megfelelő szakmai tudás jöhet az illető segítségére.

Nekem nagyon jó dolgom volt a katonaságnál, tudniillik mint autószerelő abba az időbe a katonaság ... akkor kezdték gépesíteni a katonaságot, ... én is, én egy 9 gépkocsizó vonatosztálynál szolgáltam, direkt egy ilyen autós ... ez itt volt Szászfenesén különben, és ez ... ezért volt nekem nagyon jó dolgom, mert szakember voltam, és nagy szükség volt. Képzelje el, hogy nekem ... én mint újonc katona, fiatal gyerek, 20 éves voltam, és nekem ilyen továbbszolgáló szakaszvezetők voltak beosztottjaim, tudniillik az autóhoz én értettem, és nekem, rám bízta egy ... a kiképző osztálynak egy karbantartó műhelyét vezettem én. Azt vezettem, és egy raktárnak, ami mint ez a szoba kétszer, egy akkora raktár volt ottan alkatrészekkel és az autókhoz szükséges dolgokkal, akinek a raktárnoka volt egy továbbszolgáló szakaszvezető. De az nem adhatott ki a raktárból egy szeget sem, egy csavart sem az én aláírásom nélkül, mert nekem volt teljesen alárendelve. És abban az időben egy szakember nagy ... nagyon sokra volt értékelve, tudniillik kevés volt belőle. (B. I., férfi, sz. 1922)

Az életrevalóság a nehéz helyzetek mellett mind a szakmai, mind a szórakozási tevékenységek mindennapibb szituációiban is megnyilvánult, a klubokban akár az értékeknek, az elvárásoknak való megfelelésben, akár a sikeres udvarlás művészetében, akár az erőpróbák túlvészelésében. De nem kellett a klubig elmenni, hanem a mindennapi élet apró történései is életre hívták az egyén adottságait. Egy szokatlan helyzet, egy kisebb akadály, egy gyors döntés szükségessége – mind narratív elemek lesznek egy élettörténet perspektívája szerint rendeződve.

Hát a közszállitásnak van egy nagyon szép emlékem, mert nem tudom, mert a Hétvezér-téren laktam eleinte, Kodály Zoltán utca 7 szám alatt, és már nem tudom hányas autóbusz volt, de én azt az autóbust minden

áron el akartam érní. Becsukódott az autóbusz ... az ajtaja rossz volt, és elfért a lábam éppen csak ott az ajtónál. Hát a sofőr mit csináljon, látta ezt a kamaszt ott csüngení, azt mondta magában, mint hogy elveszítsen egy kanyarban, inkább megállott, és engem szörnyen lekaptak az utasok ottan. És csodálkoztam, hogy mér kapnak le engem, mikor én csak le akarok ülni. „Há maga nem gondolkozik uram? Há maga hova teszi a lábát? Há maga mit csinál?” Föl se vettem, és mentem tovább. A sofőr nem szidott meg, mert elég volt. Hogy mit gondolt rólam, és mit mormolhatott, az az ő dolga. Tehát volt egy kicsi érdekes Uz Bence-i stílusa a dolognak, mert én ugye, nem nőttem bele ebbe a forgalomba, de abba belenőttem, hogy innettől idáig mindig el kell érní időben. Mert ha nem, akkor biztos valami baj lesz. (K. Z., férfi, sz. 1932)

Az összes előző elemet magába olvasztva, a talpraesettségek egy olyan általános kategóriának felel meg, amely magán a teljes élettörténeten végigvonnul, tehát az egyén identitásának egyik legállandóbb formája, egy – ez alkalommal – kép, egy szerep, amely a többi narratív egységet is áthangolja. A biográfia kulcseleme értelmezési helyzetekben, azaz olyankor, amikor a mesélő, saját narratív perspektívája mentén explicit és implicit módon nyilatkozik saját életéről, értelmezi a történeteket, vagy úgy formálja meg a kutató előtt, hogy az értelmezési szándék nyilvánvaló.

Összegzés

Ha áttekintjük az eddigieket, akkor azt mondhatjuk, hogy a csoportidentitást a szubkulturális elemek erőteljesen maszkulinizált felvállalása alkotja meg, az ezeknek való megfelelés által az egyén megéli azt, hogy mit jelent fiatalnak lenni, „vagánynak” lenni, megélni az életnek ezt a periódusát úgy, ahogyan a kulturális minták által lehetséges és elvárt – mindez azonban a hivatalos diskurzusnak megfelelő más kulturális minták (kulturáltság, előkelőség, tiszteletreméltóság) leple alatt.

A munkásklubok kulturális miliője, a hozzá kapcsolódó tevékenységek és attitűdök nem álltak izoláltan a nagyvilágban, hanem időben és térben is találunk párhuzamokat. A mai ifjúsági csoportkultúrák mellett, a város többi csoportjainak a szórakozási gyakorlatai mellett a tradicionálisan meghatározott népi kultúra is tartalmaz hasonló jelenségeket. Akárcsak

az ipari munkásság vagy a kisiparosság esetében, a parasztság körében is a nemi szerepek hasonló értékeket fogalmaztak meg. A legények esetében ezt azt jelentette, hogy a jelenlétük legyen észrevehető, nyilvánuljon meg a testi erejük, összekapcsolódva a virtuskodással (erőpróba, tánc, verekedés), ugyanakkor a pipázás és cigarettázás, a külső megjelenés és az udvarlás, szeretőtartás is a fejlettségüket, felnőttiségüket erősítette meg. A férfiak társadalmi szerepe pedig ötvözte a család eltartásának kötelességét, a családfői tekintélyt az erővel, a betegség ismeretlen voltával, az eszességgel, alkoholbírással, vallásossággal, egy erős önérvényesítő és kommunikációs képességgel (Jávor 2000: 618–628). Csupán két példa alapján illusztrálom ezt, Pozsony Ferencnek a (szász) legényegyletekről és Keszeg Vilmosnak a májusfaállításról szóló eredményei alapján. A legények szervezkedése folytán olyan csoportosulási alkalmakra kerülhetett sor, amelyeknek a munkásklubok szórakozási tevékenységéhez hasonló forgatókönyvük volt, és ahol hasonló kulturális értékek csomópontjai, sűrűsödési tendenciái nyilvánultak meg. A legényegyletek funkciói közül az egyik legfontosabb feladat a fiatalok szabadidejének és a különböző táncmulatságoknak a megszervezése volt, ahol a lányokkal való foglalkozás, a hozzájuk való viszony hasonló szabályok mentén alakult, és amely végül is a fiatalok szocializációját és társadalmi integrációját szolgálta. A legényegyletek beavatási rítusai pedig a jól ismert elemeket tartalmazták: fizikai erő bizonyítása, tűrőképesség bizonyítása, töménytelen alkoholfogyasztás (Pozsony 2009: 70–82). A májusfaállításkor a fiatalok csoportja akár szubkulturális megnyilvánulásnak is tekinthető aktivitást folytatott, a falu terének és az éjszaka birtokbavételének gesztusával, a nagy mennyiségű alkohol fogyasztásával, a lányok irányába véghezvitt jelzések és ezáltal viszonyulások kinyilvánításával sajátos kulturális – adott életkorhoz fűződő – értékrögzítést és -jelentést mutatott fel (Keszeg V. 2007a). A rend felrúgásával, a lázadás látszatával véghezvitt kulturális kommunikáció tulajdonképpen egy életkor, egy nemi szerep kinyilvánítását, gyakorlását jelentette. A munkásság esetében a táncalkalmak nem igazán lázadást jelentettek, hanem más kulturális minták felvételét és megélését, ezek által egy kilépési gyakorlatot, amely az identitásra határozott hatással volt. Az öltözködési, higiéniai előírások, a tánc etikettje, a szocializálás szabályai által, de ezekkel párhuzamosan a virtuskodás, az erőpróbák és egyéb szubkulturális viselkedések által az egyén a korosztályának megfelelő élet teljes megélését érzékelhette. De mindez nem volt független többi

társadalmi és kulturális viszonyaitól, identitásának más megnyilvánulási formáitól. Az akkori városi lét egyik szegmense a generációs és foglalkozási sajátosságok alapján jelölte meg a város terét, kiemelve a neki fontos helyszíneket, a hozzárendelt praxisokkal egyetemben.

Szakirodalom

ASZTALOS Lajos

2004 *Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár*. Kolozsvár Társaság–Polis Könyvkiadó, Kolozsvár.

ATKINSON, Robert

2006 *Povestea vieții. Interviu*. Polirom, Iași.

BÖGRE Zsuzsanna (szerk.)

2007 *Élettörténet a társadalomtudományokban*. (Pázmány Társadalomtudomány, 6.) Loisir Könyvkiadó–PPKE BTK Szociológia Intézete, Budapest–Piliscsaba.

GYÁNI Gábor

2000 Emlékezés és oral history. In: *Uő: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 128–144.

GYARMATI Zsolt

2005 *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán*. (Ariadné Könyvek.) Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.

HOFER Tamás – NIEDERMÜLLER Péter (eds.)

1988 *Life History as Cultural Construction/Performance. Proceedings of the IIIrd American–Hungarian Folklore Conference Held in Budapest, 16–22 August, 1987*. The Ethnographic Institute of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest.

JÁVOR Kata

2000 A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 601–692.

KESZEG Vilmos

2007a Van-e szubkultúrája a népi kultúrának? In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák. Tanulmányok szubkultúrákról*. (Krizsa Könyvek, 29.) BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék–Krizsa János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 253–294.

- 2007b Élettörténetek populáris regiszterekben. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberek, életpályák, élettörténetek.* (Kriza Könyvek, 30.) BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék–Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 151–197.
- LEJEUNE, Philippe
2003 *Önéletírás, élettörténet, napló.* L`Harmattan, Budapest.
- MANDELBAUM, David G.
1982 Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. In: Küllös Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer.* (Documentatio Ethnographica, 9.) MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 29–45.
- NIEDERMÜLLER Péter
1987 Urban Anthropology and the Life History. In: Paládi-Kovács Attila – Szarvas Zsuzsánna (eds.): *Village and Town.* Hungarian Ethnographical Society, Budapest, 151–158.
- 1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* XCIX. (3–4) 376–390.
- PÁ CZKÁN Éva
2002 *Kopasz föld. Mentalitás- és szövegvizsgálat egy élettörténet elemzésének alapján.* (Kriza Könyvek, 13.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- PILLICH László
1985 *Városom évgyűrüi.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- POZSONY Ferenc
2009 *Erdély népei. Szászok, örmények, székely szombatosok, cigányok.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 6.) KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.
- THORNTON, Sarah
1996 *Club Cultures: Music, Media and Subcultural Capital.* Wesleyan University Press, London.
- VAJDA András
2008 Az írás és az írott szó szerepe egy parasztember életében. In: Berekméri István Andrásé: *Minden poklokon keresztül.* Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta Vajda András. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 63–112.
- VULTUR, Smaranda (coord.)
1998 *Lumi în destine. Memoria generațiilor de început de secol din Banat.* Editura Nemira, București.

WILLIS, Paul

2000 *A skacok. Iskolai ellenkultúra, munkáskultúra*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

Reprezențații narative și practici subculturale: tineri clujeni în cluburile muncitorești din anii 1950–1960

Studiul de față prezintă un segment dintr-o cercetare mai amplă cu privire la cluburile muncitorești din Clujul anilor 1950–1960. Focusează pe analiza unor texte biografice, pe baza cărora scoate la lumină o dihotomie între discursurile oficiale și reprezentațiile narative, respectiv unele practici, atitudini cu tentă subculturală, care se pot deduce din texte. Se pare că în spatele imaginii oficiale a clubului muncitoresc, ca cămin al educării și conștientizării socialiste, bântuie o grupare subculturală, o activitate de a petrece timpul liber conform cerințelor generațiilor actuale, cu elemente specifice masculine, ca exprimarea forței fizice, consumul de alcool, relațiile față de fete, respectiv un spirit descurcăreț ce se manifestă în mai toate situațiile.

Narrative Representations and Subcultural Practices: the Youth in the Working Class Clubs from Cluj in the 1950s–1960s

The present study represents a segment from a larger research regarding the clubs of the working class during the 1950s and 1960s in Cluj. It focuses on the analysis of some biographic narratives, based on which it brings to light a dichotomy between the official discourses and narrative representations, respectively some practices, attitudes of subcultural character, which can be deducted from the texts. It seems like in the back of the official image of the club, as a home of socialist education and consciousness, it haunts a subcultural formation, a subcultural activity to spend free time according to the requirements of young generations, with specific masculine elements like the exposure of physical strength, alcohol consumption, the relation to girls, and a lively spirits, which manifests itself in almost all the possible situations.

Szabó Lilla

Kisebbségi közösségek Háromszéken: románok és cigányok

Jelen tanulmány a háromszéki román és cigány etnikum megjelenését és fejlődését követi végig a népesség-összeírások és a hivatalos statisztikák segítségével. Az adatok értelmezésében és megértésében a kortörténeti dokumentumok, írások segítenek.

A székely őslakosság mellett a 14. század végétől egy új etnikum jelenik meg Erdélyben, melynek első írott említése Zsigmond császár menlevele 1422-ből, ami László nevű cigányvajdának és népének szabad mozgást biztosít Erdélyben (Pozsony 2009: 169). A cigány népcsoport Havasalföld felől érkezik Erdélybe, a török térhódítás elől menekülve északi irányba a Balkánról. Erdély csak az egyik állomása ennek a vándorlási hullámnak, a csoportok nagy része továbbmegy a Magyar Királyság belseje felé, majd Nyugat-Európa többi államába. Magyar nyelvterületen Egyiptomból elmenekült keresztényeknek tartották a cigány közösséget, és a *fáraó népe* megnevezéssel is illették őket (Pozsony 2009: 169). Az önálló erdélyi fejedelemség korában a *cigányok vajdája* tisztség viselője intézte a közösség adminisztratív, pénzügyi és jogi ügyeit (Pozsony 2009: 171). A bevándorló cigány közösség pontos számát azonban nem tudjuk megállapítani, kóborló életmódjuk miatt az összeírásokban szereplő számokat csak jelzésértékűnek tekinthetjük.

A cigányok székelyföldi megjelenése szorosan kapcsolódik a románok betelepedéséhez, hiszen mindkét etnikum a székely társadalomban keletkezett „részt” kihasználva jelenik meg a zárt székely társadalomban a 16. század folyamán. A kiváltó okokat röviden az elkövetkezendőkben ismertetem.

Az 1562-es felkelés és annak visszahatásai újabb tömegeket süllyesztettek jobbágysorba a Székelyföldön. Az 1562-es segesvári országgyűlés kiterjesztette a fejedelem hatalomkörét, új rendszert vezetett be, amely a

székely jogszokások és a székely szabadság alapos megnyirbálását jelentette. A felkelés leverésének következménye a még szigorúbb katonáskodási kötelezettségek és a bevezetett adó, mely a székelyek önként vállalt jobbágyosodását idézte elő. A társadalom hagyományos szerkezetének felbomlása és a vérveszteségek következtében megjelennek az „idegenek” is a székelyek körében, akik a kialakuló nemesi réteg birtokain vállalnak munkát. Ezek az „idegenek” a Moldvából és Havasalföldről beszivárgó románok, akik a befogadó helyi közösségekben a társadalmi megoszlás legalsó rétegéhez tartoztak.

Az 1614-ben Bethlen Gábor által elrendelt általános összeírás a legteljesebb az összes székely lustra közül, székenként, falvanként, név szerint rögzíti a különböző rendekhez tartozókat. Az összeírás a társadalmi kategóriák közötti egyre nagyobb elkülönülést mutatja. Annak ellenére, hogy a fejedelem határozott intézkedésekkel próbálja megállítani a szabad székelyek jobbágyosodását, sokan önként vállalják a kötöttséget a nagy elszegényedés következtében. (Pozsony 2012: 32.) A rendi tagolódás mélyrehatótlását mutatja, hogy Háromszéken ekkor a családfők 25,10%-a jobbágy, 8,13%-a pedig zsellér volt. Úgy tűnik, hogy Háromszéken az eljobbágyosodás folyamata korábban indult meg, mint a többi székekben, a jobbágyok 19,10%-a ősjobbágy, tehát Mihály vajda uralma előtt kerültek függő viszonyba. A legelőrehaladottabb szakaszban ez a folyamat Orbaiszéken volt, ahol a családfők 34,61%-a tartozott az ősjobbágy kategóriába (Pál 1999: 28). Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a román történetírás egy része hajlamos volt a Székelyföldön minden jobbágyot és zsellért románnak tekinteni, a „székely szabadság” mítoszára hivatkozva (Pál 1999: 28).

A lustrából következtetni tudunk az összeírtak nemzetiségére a családevekből, a származási helyből és a jobbágyok neve után fűzött megjegyzésekből. A lustra végén az összeírt családfők számszerűsítését találjuk rétegenként és székekre bontva. A jobbágyok között nagyszámú „jövevényt” találunk, ami azzal magyarázható, hogy a betelepülő románok rendszerint a társadalom legalsó szintjén helyezkedtek el: földművelő jobbágyok voltak, az állattenyésztéssel, főleg pásztorkodással foglalkozók pedig szabadon költöző, de földtelen zsellérek. A 16–17. században még nyitottak voltak a társadalmi felemelkedés útjai a románok számára, lehetőség kínálkozott a székely rendi társadalomba való integrálódásra, általában beházasodással, így sokan önként adták fel nyelvüket és vallásukat saját

érvényesülésük érdekében. Ezeket a családokat nem sorolhatjuk a románok közé, mivel a korai asszimiláció, a székely társadalomba való integrálódásuk miatt valószínűleg ők maguk sem tartják románnak magukat. A 18. századra a társadalmi mobilitás lehetőségei csökkentek a románok számára, leginkább a legalsó szinten kaptak helyet 1848-ig.

Az 1614-es összeírás alapján Háromszéken összesen 79 *oláh fi* volt, ami az összlakosság 3,5%-át jelentette: Kézdiszéken 33 (4,3%), Orbaiszéken 23 (3,75%), Sepsiszéken 23 (2,57%) (SzOkl. Ús. IV. 1998). A román hangzású nevek viselői között találhatunk cigányokat is, hiszen e népcsoport délről, Havasalföldön keresztül vándorolt be Erdélybe, így neveik is román hangzásúak, ami nehezíti a román származásúaktól való különválasztásokat. Ezen kívül találunk 80 Szász nevet, ezek nagy része valóban szász lehetett, bár nem kétséges, hogy szászföldi román is kaphatta ezt a nevet (Pál 1999: 29).

A 17. század folyamán nagy méreteket öltött a be- és kivándorlás Erdélybe/ből és folyamatos volt a 17–18. század folyamán, és nem kötődött etnikumhoz. Székelyek éppúgy részt vettek benne, mint románok, örmények, cigányok vagy más nemzetiségűek. Ez a népességre jellemző fluktuáció a 17. század eleji óriási népességpusztulásnak köszönhető, ami egész Erdélyt sújtotta, beleértve a Székelyföldet is. (Pozsony 2010: 538.) A korabeli gazdasági körülmények között szükség volt a munkáskézre, így a székelyföldi nemesek körében elterjedt szokás volt helybeli jobbágyaik mellé külső jobbágyoknak a felvétele. Folytatódott tehát a románok beköltözése Háromszékre, bár a Kárpátokon túlról érkező románok számára Háromszék csak az egyik első állomás volt, innen később egy részük továbbvándorolt Székelyföld és Erdély belsőbb vidékeire.

A 17–18. századi román bevándorlás fő oka a fanarióta uralom idején megnövekedett paraszti teher, emellett a románságot Erdély nagyobb biztonsága és civilizációs szintje is vonzotta. Az 1699-es görögkeleti románok összeírása,¹ az egyetlen olyan összeírás a 17–18. századból, amely

¹ A 17. század végén berendezkedő Habsburg-kormányzat az Erdélyben elismert három nemzet és négy vallás egységének megbontására törekedett az összeírás elrendelésével. Ennek célja egyrészt a katolikus vallás megerősítése, hiszen közvetett módon a görögkeleti vallásnak a katolikusokkal való unióját segítette elő, másrészt a románok vallási uniója. A görögkeleti egyház hármasságban létezett ekkor: püspökét a havasalföldi metropolita szentelte fel, őt az erdélyi fejedelem erősítette meg, és a református püspök felügyelete alá tartozott. Az uniót az 1699. szeptember 8-i diétán kihirdetett Diploma Leopoldinum rendeli el. (Pál 1999.)

az összes görögkeleti vallású román családfő nevét tartalmazza, a bevándorlás felgyorsult folyamatát tükrözi: Háromszéken összesen 746 románt találnak, ami majdnem tízszerese a század eleji létszámnak, székenként: Sepsiszéken 254, Orbaiszéken 174, Kézdiszéken 241. (Pál 1999: 38–39.) A 17. század folyamán alakultak ki a ma is létező népes román közösségek Orbaiszéknek a havasok lábánál fekvő falvaiban: Kovásznán, Zágomban és Zabolán.

Az alábbi táblázat tartalmazza az 1703. évi és az 1721–22-ben készített adóösszeírások kiegészített adatai alapján készült rendi tagolódást:²

Év	1703		1721–1722		
	Társadalmi rétegek	Család	%	Társadalmi rétegek	Család
nemesek	300	3,4	nemesek	290	4,1
armalisták	766	8,6	armalisták	634	8,8
szabad székelyek	3130	35,0	szabad székelyek	2464	34,4
jobbágyok	2441	27,3	jobbágyok	2133	29,7
zsellérek	295	3,3	zsellérek	538	7,5
alzellérek	850	9,5	molnárok	96	1,4
városlakók (taxások)	194	2,2	városlakók (taxások)	352	4,9
kiváltságosok	–	–	kiváltságosok	–	–
kóborlók	–	–	kóborlók	94	1,4
mentesek	120	1,3	mentesek	30	0,4
nem adózók	839	9,4	udvari szolgák	80	1,1
			tisztviselők,	200	2,8
			papok, tanítók		
			órállók	–	–
			(plájások)		
			vagyontalanok	270	3,5
Összesen	8935	100,0		7181	100,0

² Az adatok Pál-Antal Sándor (2012) összesítéséből származnak, aki székekre bontva állapította meg, kutatásokra alapuló becslések alapján, a XVIII. század eleji székelyföldi népesség rendi tagolódását úgy, hogy a hivatalos adóösszeírások adatait kiegészítette az adómentességet élvezők adataival.

Az 1703-as és az 1721–22-es adatok egymás mellé helyezésével a szűk 20 év alatt bekövetkezett népességfogyást láthatjuk, amely a súlyos szárazság és az azt követő pestisjárvány (az 1708–1711. közötti járvány Moldvából terjedt át, majd 1718–1719-ben újra megjelent Havasalföld irányából) következménye: „Itten 1718-ban, 1603-tól fogva nem ismert, hallatlan, akkora éhség lett, a mi hazánkban. Az éhségtől úgy elharapódzott a pestis, hogy némely falvakban annyian haltak el éhség, mint pestis miatt.”³ A nagyarányú elhalálozás mellett erős elvándorlás jellemző egész Székelyföldre ebben az időszakban, azonban Háromszékről a legnagyobb arányú az elvándorlás (Csáki 2010: 277–287).

Az 1703-as összeírás érzékletesen tükrözi a székelyföldi társadalom lassú átalakulását és a hűbéri társadalmi rend térhódítását: elterjedt a helyi méretű nagybirtok és növekedett a fejekötött rétegek aránya. 1614-ben Háromszéken a lakosság 24,57%-a volt jobbágy és 8,13%-a zsellér, 1703-ban ez az arány már 27,3% jobbágy és 12,8% zsellér. (Pál 1999: 40.) A két fejekötött réteg számarányának nagyméretű növekedése arányosan összefügg a románok bevándorlásával, mivel a letelepedett etnikum tagjai mindannyian jobbágyok vagy zsellérek lettek a helyi közepes- és nagybirtokokon.

Az 1721-es összeírás jól mutatja a 18. század eleji állapotot: a Rákóczi-szabadságharc, a szárazság előidézte éhínség és a pestisjárvány okozta lakosságesökkenést. Háromszéken a telkek egyharmada pusztá maradt, ezekre részben visszatelepültek az elvándoroltak, a többi üresen maradt jobbágy- és zsellértelkekre a földesurak idegeneket telepítettek vagy fogadtak be. Székelyföldön, és ezen belül Háromszéken az összeírás nem név, csak jogi megoszlás alapján tünteti fel a lakosságot. A 7181 háztartás az 1703-as 8935 családhoz viszonyítva erős fogyást mutat, korabeli becslések alapján az elhalálozottak száma 18 000 fő körül mozog. (Csáki Á. 2010, Pál-Antal 2012.) A megmaradt népesség mintegy 37%-a jobbágy és zsellér. A külön kategóriaként feltűnő molnárok a betelepülő román jobbágyok vagy zsellérek mestersége lehetett, mivel a sok munkanapot igénybe vevő malomfavágás, valamint a malmok és a gátak építése, illetve javítása miatt a székelyek nem vállalták a mesterség üzésének terheit. (Pál 1999: 42.)

³ Lakatos István csikozmási esperes-plébános feljegyzése. Forrás: SzOkl,VII. 1898: 222–223.

A 18. században egy új jelenség is megfigyelhető. A románok eddig a meglévő falvakba telepedtek be, most megjelennek a román telepek is. Az új települések egy része tudatos földesúri telepítés eredménye. Néhányan közülük, pl. Bükszád és Mikóújfalua a Háromszékbe ékelődött Felső-Fehér vármegyei területen feküdt, Háromszéken pl. Nagypatak, a Kisborosnyó melletti Kispatak, Bodzaforduló, Szitabodza és Tálpatak azonban új telepeket jelölnek. Az utóbbi települések esetében szinte kivétel nélkül románok által lakott helységekről van szó. A románság mellett nagy számban megindult a cigányok beköltözése is a 18. század közepétől. A vidék falvait előzőnlő cigányokat a hatóságok elfogták és visszatoloncolták a román fejedelemségekbe. A cigányok nagy része nem tért vissza Moldvába vagy Havasalföldre, hanem továbbvándorolt az ország központi területe, az Alföld felé. Az ittmaradók számáról nem maradtak fenn adatok, kőbor életmódjuk miatt nem adóztak, így nyilvántartásba sem vették őket.

A 18–19. század fordulójára a románok számának fogyása, illetve stagnálása jellemző. A románság egy része teljesen beolvadt a helyi székely lakosságba, a másik része pedig, amely telepekbe szerveződve, elkülönülten élt, mind a mai napig fennmaradt. Orbán Balázs is nagyjából hasonló képet adott: „A kizárólag Háromszékre eső szám pedig kevés kivétellel mind székely, mert ami keleti vallású a szorosán vett Háromszéken van is, annyira el van székelyesedve, hogy csak magyarul beszél, miért őket bátran keleti vallású székelyeknek mondhatjuk. Azok száma, kik az újabb időkben Oláhországból szivárogtak be leginkább a határszél közeli falukba, s kik nemzetiségükhöz ragaszkodva, oláhoknak mondhatók, száma alig mehet 5000-re.” (Orbán 1869 III.: 6.)

Az asszimiláció elsősorban a régebben Háromszéken megtelepedett és a székelyekkel vegyesen élő románokat érintette. A határszéli falvak vagy a tiszta román lakosságú újkori települések és tanyák etnikai viszonyai napjainkig alig változtak. Egyes esetekben a transzhumáló pásztorkodás is ilyen megtartóerőként működött. A határszéli falvakban a folyamatos bevándorlás is erősítette a román etnikumot. (Pozsony 2012: 114–115.) A többségben székelyek által lakott falvakban szórványként élő románok esetében az asszimiláció természetes folyamatként értékelhető, hiszen beköltözésük idején ez jelentette a társadalmi felemelkedés útját, amint már korábban említettem, sokan közülük önként mondanak le nyelvükről és vallásukról, leszármazottjaik pedig már székelyeknek tartják magukat. Egyes esetekben kizárólag a családnév alapján következtethetünk a román eredetre.

A 17. században a románság gyors gyarapodását láthatjuk Háromszéken, míg a század elején 3,5% körül aránylott számuk az összlakosságéhoz, addig a század végére számarányuk elérte a 10%-ot. Az 1699-es vallási összeírás alapján 3350 fő körül lehetett a román személyek száma Háromszéken, 1733-ban 3896 főt írtak össze, 1750-ben 4017 személy szerepel az egyházi kimutatásokban, 1762-ben pedig 6852 személy. Ez utóbbi alapján megállapíthatjuk, hogy a 18. század közepén Háromszéken a románok számaránya meghaladta a 13%-ot. (Pál 1999: 67.)

A közel egy évszázaddal később készült, az 1850–1851. évi osztrák hatóságok általi, katonai célzatú összeírás alapján Háromszék összlakossága 114390 fő, ebből román 16 139 (14,1%), magyar 94 697 (82,8%), német 152 (0,1%), zsidó 69 (0,1%), cigány 3038 (2,7%), egyéb 3402 (3,0%) (Varga 1998a: 359–368). Egy évszázad alatt a románság számarányának enyhe növekedését tapasztalhatjuk, ami a mérséklődő bevándorlás és a lassú asszimilációs folyamat eredményeit mutatja.

A dolgozatban vizsgált települések esetében az 1850. évi összeírástól követem végig a népesség arányainak változását, mivel ez az első teljes és megbízható lakossági felmérés. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején készült, majd a magyar és a román hatóságok végezte népesség-összeírások Háromszékre vonatkozó adatait az alábbi táblázat foglalja össze (Varga 1998a: 368; www.insse.ro):

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb	Szlovák
1850	114390	14,1	82,8	0,1	3,0	0,1	2,7	–	–	–
1880	127264	9,4	89,9	0,4	0,3	–	–	–	0,1	0,2
1890	132049	9,8	88,9	0,4	0,9	–	–	–	–	0,2
1900	139316	10,8	88,5	0,2	0,5	–	–	0,1	–	0,2
1910	148933	11,5	87,5	0,4	0,6	–	–	–	–	0,1
1920	146971	16,9	81,9	0,3	0,9	0,6	–	–	–	–
1930a	152563	16,5	82,7	0,4	0,4	0,1	–	–	–	–
1930n	152563	19,9	76,7	0,5	2,9	0,5	2,0	–	–	0,1
1941	168761	12,9	85,0	0,3	1,8	–	–	–	–	–
1956	172509	18,2	79,0	0,3	2,5	0,1	2,0	–	–	–

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb	Szlovák
1966a	176858	19,1	80,5	0,1	0,3	–	–	–	–	–
1966n	176858	19,3	79,4	0,2	1,1	–	0,8	–	–	–
1977	199017	19,6	78,5	0,1	1,8	–	1,8	–	–	–
1992a	233256	23,7	76,2	0,1	–	–	–	–	–	–
1992n	233256	23,4	75,2	0,1	1,3	–	1,1	–	–	–
2002	222449	23,3	73,7	0,1	–	–	2,7	0,1	0,1	–
2011	210177	21,4	71,6	0,1	3,0	0,1	3,9	0,1	0,1	–

Az ország nemzetiségi viszonyainak felmérését, az anyanyelvre vonatkozó kérdőpont beiktatásával, az 1880. évi népszámlálás rögzíti.⁴ Az anyanyelvi kérdőpont válaszóratába azt is rögzítették, hogy a megszámlált anyanyelven kívül milyen más hazai nyelvet/ket beszélt. Az adatok tükrében a 127 264 fő összlakosságból román 12 048 (9,4%), magyar 114 378 (89,9%), német 474 (0,4%), egyéb 364 (0,3%), szerb 6, szlovák 21 (0,2%). (Varga 1998a: 359–368.)

A tízévente rögzített népszámlálási adatok 1920-ig a magyar lakosság lassú, de folyamatos fogyását rögzíti: 1880-ban 89,9%-ban lakják magyarok Háromszéket, 1920-ra már csak 81,9%-os arányban jelenik meg a magyar közösség. E jelenséggel párhuzamosan a román etnikum folyamatosan növekedését követhetjük végig: míg 1880-ban Háromszék összlakosságának 9,4%-át alkotják román nemzetiségűek, addig 1920-ra számárányuk 16,9%-ra emelkedik. Közel 40 éve leforgása alatt a magyar lakosság 8%-os fogyást, a román közösség pedig 7,5%-os növekedést mutat. A magyar etnikum veszteségében az I. világháború nagyméretű pusztítása is érződik, teret adva a román etnikum nagyobb méretű gyarapodásának.

A nemzetiségi jelleg és az anyanyelvi hovatartozás közötti összefüggés néhány etnikum esetében – mint például a cigányság – kevésbé nyilvánvaló, mivel a cigányul beszélők aránya elenyésző a cigány nemzetiségiek

⁴ Az 1853-ban megrendezett első Nemzetközi Statisztikai Kongresszuson merült fel a „beszélt nyelv” felvétele a népszámlálási ívekre, amit az 1860-as Kongresszus az államok hatáskörébe rendelt opcionális kérdésként. Az 1873-as Kongresszus már javasolja az államoknak, hogy a nyelvre vonatkozó kérdést is tegyék fel a népszámláláskor.

körében, a letelepedett cigányság túlnyomó többsége az öt befogadó faluközösség nyelvét vette át, így lélekszámukról nem kapunk pontos tájékoztatást. Ugyanez a helyzet a zsidósággal is, mivel több anyanyelv között oszlott meg, és az akkori ország leginkább magyarosodott vallási-etnikai népcsoportjának tekinthető.

A bukaresti román statisztikai hivatal által készített népszámlálások közül a szakértők az 1930-as összeírás eredményeit tartják a legobjektívebbnek és a legmegbízhatóbbnak, bár nehezen képzelhető el, hogy a népszámlálási bizottság maradéktalanul felül tudott emelkedni a román nemzetiségi statisztika „származásra való beidegzettségén”, és nemzeti elfogultságtól mentesen, a hagyományos szemléletmóddal gyökeresen szakítva hajtotta volna végre a népesség etnikai jellemzőinek számbavételét. A népszámlálásnak a nemzetiségi hovatartozást vizsgáló kérdésére rögzített adatokra a kor magyar statisztikusai gyanakvással tekintettek, a népszámlálás felekezeti adatait felhasználva bebizonyították, hogy a „származásra való beidegzettség” reflexei az 1930-as népszámláláskor megint működésbe léptek, nem csupán a nemzetiségi, hanem az anyanyelvi kimutatások esetében is. (Varga 1998b.) Az 1930-as népszámlálás adatai a magyar lakosság drasztikus csökkenését mutatják, 76,7%-ban határozva meg a Háromszéken élő magyarok számarányát, míg a román etnikum rohamos gyarapodását láthatjuk, számarányuk eléri a 19,9%-ot. A népszámlálási adatok kezelésénél figyelembe kell vennünk a román államberendezkedés legitimizációs törekvéseit.

Az 1941-es magyar népszámlálás eredményei rögzítették az anyanyelvi, nemzetiségi, felekezeti, valamint a magyar nyelv ismeretére vonatkozó adatokat is. A nemzetiségi bevallásra vonatkozó adatok szinte összevethetetlenek a megelőző román népszámlálás azonos adatsoraival. A felekezeti és az anyanyelvi adatok összehasonlítása során azonban számolni kell azzal a ténnyel, hogy a megváltozott hatalmi helyzet külső és belső vándorlásokat idézett elő, amelyek jelentősen módosították a korábbi etnikai viszonyokat. Ez az összeírás nem mutat nagy eltérést az 1910-es évi népszámlálás adataitól, a magyarok számarányát 85%-ban, a román lakosságét pedig 12,9%-ban határozza meg.

Az 1956-os évi népszámlálás adatai nagy valószínűséggel az adatfelvétel időpontjában feltételezhető tényleges állapotokat tükrözik: Háromszék összlakossága 79%-ban magyar, 18,2%-ban pedig román nemzetiségű. Az 1966-os összeírás a magyar nemzetiség kismértékű növekedését (79,4%)

mutatja, a román etnikum erőteljesebb növekedésével (19,3%) szemben. A magyarországi szakemberek a népesség nyelvi-nemzeti megoszlásáról kiadott hivatalos közleményt kételkedéssel fogadták, és a romániai magyarság helyzetét taglaló írásaikban inkább a saját becsléseikre hagyatkoztak. (Varga 1998b.)

Az 1977-es népszámlálás adatai kapcsolatban állnak a román párt-politika nemzeti homogenizációs törekvéseivel, amelyek az 1970-es évek második felétől éreztették hatásukat Erdély-szerte. A Kovászna megyére vonatkozó adatok még nem tükrözik a falurombolási terv és az iparosítás következményeit, mivel Háromszéken inkább az 1980-as években történtek nagyobb méretű betelepítések. Az új „telepesek” főleg a nagyobb városokban kaptak lakást és munkát, származásukat tekintve főleg az Ókirályságból érkezett román nemzetiségűek voltak. Háromszéken a betelepítések főleg a megyeközpontot, Sepsiszentgyörgyöt érintették, de Kézdivásárhelyre is érkeztek kisebb arányban románok. A falvak népese-désarányai is a román lakosság térnyerését rögzítik, ez részben a természetes szaporulatnak, részben pedig az új betelepítéseknek az eredménye. Ide soroljuk a magyar községekbe központilag kihelyezett közalkalmazottakat, köztisztviselőket, rendőröket.

Az 1992-es népszámlálás adatai a magyarság lélekszámának csökkenését regisztrálják, az összlakosság 75,2%-át teszik ki, illetve a román népesség növekedését, 23,4%-os számaránnyal. A magyarok lélekszámának adataiból a magyar anyanyelvű cigányok lélekszámát kivonva kapjuk meg a valós adatokat. Ez a magyarányú lakosságsökkenés a Ceaușescu-korszak betelepítéseivel kapcsolható össze, illetve az 1989 előtt Nyugat-Európa államaiba, az 1989 után Magyarországra és a világ más tájaira elvándorolt magyarok magas számával.

A 2002-es és a 2011-es népszámlálások a lakosság folyamatos fogyását tükrözik, arányos csökkenés figyelhető meg mind a magyar (2002-ben 73,7%, 2011-ben már 71,6% a számarányuk az összlakossághoz viszonyítva), mind a román (2002-ben 23,3%, 2011-ben 21,4%) lakosság számarányait illetően. E folyamattal ellentétesen növekedik a cigány lakosság (2002-ben 2,7%-os arányt írtak össze, 2011-ben pedig már 3,9%-ra nőtt az összlakossághoz viszonyított számaránya), ami nagy valószínűséggel a roma identitás vállalásával, az országosan megnyilvánuló cigány mozgalmak hatására változik. A cigány lakosság korábban nagy többségében magyar nemzetiségűnek vallotta magát, ezek identitásváltása is hozzájárult

a magyarok számarányának csökkenéséhez. Az utolsó két népszámlálás adatai alapján 7,3%-os fogyással számolhatunk Kovászna megye öszla-kossága körében, és 7,5%-os fogyással a magyar lakosság tekintetében. A fogyás mértékét okozó legfontosabb tényezők a természetes népmozga-lom, a migráció és az asszimiláció. (Kiss–Barna 2012: 28.)

Orbaiszék cigány lakosságának nyelvi megoszlását a 2002-es és a 2011-es népszámlálás adatai alapján az alábbi táblázat összesíti:⁵

Év	Teljes né- pesség	Romák becsült		Roma		Magyar		Román	
		száma	aránya	szám	%	szám	%	szám	%
2002	27348	3421	12,5	548	16,0	1923	56,2	950	27,8
2011	25229	4111	16,3	788	19,2	2141	52,1	1182	28,8

A fenti adatok is mutatják, hogy a szék cigány lakosságának nagy része még mindig magyar vagy román etnikumúnak vallja magát a hivatalos összeírások alkalmával. A 2002-es becslt adatokhoz viszonyítva 16%-ban vállalták a cigány etnikumot, míg 2011-ben a cigány közösségnek már 19,2%-a felvállalta származását. A cigány identitás vállalása a hivatalos szervek előtt azonban még várat magára, nem hivatalosan a Székelyföldön lakó cigányok a felvett nyelvtől függetlenül cigánynak tartják magukat.

A felsorakoztatott adatok a szükségszerű megoldásoktól (azért telepítik be a románokat a földesurak, hogy legyen, aki megművelje földjeiket), az erőszakos népességarány megváltoztatásáig (a kommunizmus ideje alatt történt betelepítések) követték végig Háromszék etnikai arculatának változásait a hivatalos adatok tükrében.

⁵ Az adatok forrása: Kiss–Barna 2012: 54.

Szakirodalom

CSÁKI Árpád

2010 Szárazság és pestis Háromszéken 1717–1720-ban. *Acta Siculica*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 277–287.

Institutul Național de Statistică România

2013 *Recensământul populației și locuințelor – 2011*. București.

KISS Tamás – BARNÁ Gergő

2012 *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. Demográfiai és statisztikai elemzés*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

ORBÁN Balázs

1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népművészeti szempontból I–IV*. Pest.

PÁL Judit

1999 A románok háromszéki betelepülésének néhány kérdése (1614–1850). In: Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 25–97.

PÁL-ANTAL Sándor

2012 Népeségi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején. *Erdélyi Múzeum* LXXIV. (2) 1–19.

POZSONY Ferenc

2009 *Erdély népei*. Szászok, örmények, székely szombatások, cigányok. Egyetemi jegyzet. KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

2010 Orbaiszéki települések társadalmának változása. *Acta Siculica*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 535–564.

2012 *Zabola. Egy polgárosult orbaiszéki falu kulturális öröksége*. Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

Székely Oklevéltár VII. 1690–1750.

1898 Dr. Szádeczky Lajos (szerk.). Ny. Gombos Ferencz Lyceum-Nyomdájában, Kolozsvár.

Székely Oklevéltár IV. Új sorozat.

1998 Székely népesség-összeírások 1575–1627. Bevezetéssel és jegyzetekkel közlésezi Demény Lajos. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Székely Oklevéltár VI. Új sorozat.

2000 Székely népesség-összeírások 1635–1653. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Demény Lajos. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
VARGA E. Árpád

1998a *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

1998b *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski Könyvkiadó, Budapest.

Comunitățile de români și rromi în județul Covasna (Trei Scaune)

Comunitățile de români și rromi au apărut de-a lungul secolului al XVI-lea pe teritoriul județului Covasna. Pierderile mari de oameni ale secuilor în luptele pentru libertate precum și valorile de emigrare au făcut posibil ca românii și rromii veniți din Țările Române să se așeze în rândul lor ca jeleri sau iobagi. Prezentul studiu urmărește dezvoltarea demografică a celor două comunități, asimilarea precum și segregarea lor. Sursele statisticilor prezentate sunt recensămintele organizate de către autoritățile austriece, ungare și române. Datele prezentate sunt interpretate în context istorico-social care să rezulte o privire în ansamblu asupra proceselor și conceptelor asociate cu schimbările demografice din zonă.

The Presence of the Romanian and the Gypsy Community in Háromszék Area (Covasna County)

The Romanian and the Gypsy communities appeared around the 16th century in the area inhabited by the Szeklers, due to the losses suffered during the ongoing wars. The new inhabitants were regarded as cotters and villeins situated on the under most level of the society. The aim of this study is to follow their demographic development, assimilation, and segregation during the centuries coming. Data presented in the study is based on the censuses organized by the Hungarian and the Romanian authorities starting from the 16th century. The statistics presented are interpreted in historical-social context in order to reflect the processes and the concepts associated with demographic changes.

Szikszai Mária

Az idő szakrális tagolása egy szatmári sváb faluban

A kutatás, amelyre a jelen tanulmány alapoz, részben a kaplonyi¹ *Historia Domus* adataira, részben a terepen végzett munkára támaszkodik. A kaplonyi vallásos élet egyes aspektusait 2006–2009 között már vizsgáltam, ekkor került sor a *Historia Domus* vizsgálatára is. A jelenlegi témával kapcsolatos terepmunkára 2011 és 2012 július–augusztusában, majd 2013 áprilisában, illetve ugyanazon év nyarán került sor. A kutatás során számos helyi adatközlőt kerestem fel. Közülük néhányval félig struktúrált interjút készítettem, de voltak olyanok is, akikkel kiemelten több időt töltöttem el, és visszajártam pontosítani adatokat. Ezek keretében főleg a vallásgyakorlatokról, imádkozási alkalmakról, illetve a búcsúikon való részvételükről kérdeztem őket. 2006 óta évente részt veszek legalább egy, de néha több templombúcsún Kaplonyban, de néhányszor jelen voltam a szomszédos kálmándi búcsún is, ahova kaplonyiakat kísértem el. Ilyenkor egy-egy család vendégeként reggeltől estig részt vettem a búcsú napjának minden eseményében.

A kaplonyi *Historia Domus* első bejegyzései 1885-ből származnak, és a 2006-ban általam látott állapota szerint 1986-ig vezették rendszeresen. A feljegyzések szerzője a korai időszakokban nem mindig azonosítható.

¹ Kaplony a romániai Szatmár megyében, Nagykárolytól 4 km-re, az egykori Ecsedi-láp közelében fekszik. A 18. században gróf Károlyi Sándor több hullámban telepített ide svábokat. A valamikori sváb falu mára már szinte teljesen elmagyarosodott. A 2002-es népszámlálási adatok szerint Kaplony 4511 lakosából 3760 magyar, 161 román, 156 roma és 433 német nemzetiségűnek vallotta magát, egy személy nem nyilatkozott nemzetiségi hovatartozásáról. Vallásilag a lakosság a következőképpen oszlik meg: 4080 római katolikus, 300 református, 84 ortodox és 46 görög katolikus és egy személy unitárius vallású, lásd: <http://recensamant.referinte.transindex.ro/?pg=3&id=2145>, lekérdezés időpontja: 2013. szeptember 28. 1996-ban megjelent a falu monográfiája: Tempfli: 1996.

Gyakori volt ugyanis az, hogy egyszerre több, 3-4 ferences szerzetes teljesített szolgálatot a kaplonyi rendházban, és ők látták el a plébániai feladatokat is. A feljegyzéseket olvasva világossá válik, hogy nem mindig a rendház főnöke készítette azokat, hanem olykor valamelyik segédlelkész, szerzetes végezhette ezt a feladatot. Könnyebb a bejegyzés szerzőjének a beazonosítása abból az időszakból, amikor a plébánoson, esetleg a segédlelkészen kívül nem éltek szerzetesek a zárdában, ilyenkor többnyire a plébános foglalkozott a *Historia Domus* vezetésével, ez a kézírás alapján megállapítható. 1966–1986 között például Gajdos Vincze ferences rendi plébános kézírása fedezhető fel minden bejegyzés esetében.

A továbbiakban a vallásgyakorlat néhány olyan helyi mozzanatát mutatom be, amelyek az idő tagolásában szerepet játszanak. Ezek között kiemelkedő szerepet kapnak a búcsúk.

A helyi búcsúalkalmak kiemelt ünnepet jelentenek a közösség számára. A legnagyobb helyi búcsú ezek közül a június 13-i Szent Antal-búcsú, az 1848-ban felszentelt templom védőszentje ugyanis Páduai Szent Antal. A második a fontossági sorrendben a Porciunkula-búcsú augusztus 2-án. A ferencesek nagy ünnepére a előzőhöz hasonlóan sokan jönnek el a messzebb élő családtagok, szomszédos települések lakói közül. 1999-ben szentelték fel a Szent József templomot, a falu második katolikus templomát, és azóta tartják a Szent József-búcsút, a kisebbik katolikus templom védőszentjének ünnepén, március 19-én. A ferencesek Kaplonyba való visszatepedésétől, azaz 2008-tól kezdték tartani a Ferenc-napi búcsút október 4-én. Ezzel egy ideig négyre emelkedett az egy évben tartott kaplonyi búcsúk száma. 2012-től azonban ezt a búcsút már nem tartják.

Szent Flórián-napi búcsút május 4-én tartották. A *Historia Domus*-ban szereplő legelső évek feljegyzéseiben, 1886-ban már találkozunk a Szent Flórián-napi ünnepekkel. Szent Flórián napja a hitközség fogadott ünnepe volt. Ekkor a feljegyzések szerint a hívek körmenetben mentek a Nagykároly melletti Szentháromság-kápolnához. (*Historia Domus*, a továbbiakban HD 2. old.)

A kápolnát Károlyi Sándor gróf építtette 1703-ban. Állítólag maga II. Rákóczi fejedelem is imádkozott itt 1708-ban. (HD 61. old.) A kápolna felújítására 1912-ben került sor, miután ezt megelőzően 18 évig bezárva tartották, annyira romlott állapotban volt. A felújítást gr. Károlyi István özvegye, Csekolics Margit grófnő végeztette, a munkálatok 6000 koronába

kerültek. A környék lakossága nagy számban vett részt a felújítást követő szertartáson, 1912. június 2-án. Ez a nap egyben a kápolna legelső felszentelésének emléknapja is volt. Az ünnepségeken grófnő is részt vett, a feljegyzés szerint tízezer környékbéli ájtatos hívő társaságában. (HD 61. old.)

A *Historia Domus*ban a későbbiekben sokszor szokásosnak titulálják a Flórián-napi búcsúalkalmat. A búcsú költségei olykor megjelennek a fennmaradt éves számadásokban is, folytonossága ezekből az iratokból is megállapítható.

1899. május negyedikén a hitközség tagjai nagy számban kivonultak reggel a Szentháromság-kápolnához körmenetileg, és ott ünnepi misét hallgattak, majd délben hazatértek. (HD 31. old.)

A tavaszi időpont majálisra is alkalmat adott, 1911-ben erről is bejegyzés született: „Május 4. A Szent Flórián napja mint a hitközség fogadott ünnepe a szokott pompával ületett meg. Délután a községi óvoda helységében a gyerekek sikerült majálist tartottak.” (HD 57. old.)

1913-ban nagyon sokan voltak a Flórián-napi búcsún: „Az idei búcsújárás – mint mondják – sikerével felülmulta az eddigieket. Közel ezren vettek abban részt.” (HD 70. old.) Mivel sem előtte, sem a következő években nem közlik a résztvevők számát, ezt sajnos nem tudjuk ellenőrizni, azt azonban el kell fogadnunk, hogy szokatlanul sokan mehettek ez abban az évben a Flórián-napi körmenetre.

1919-ben az árvízveszély miatt nem tudták megtartani a Flórián-napi körmenetet május 4-én, ezért erre május 11-én került sor. (HD 96. old.)

Olykor a háborúk idején nehézségbe ütközött a vallási ünnepek megtartása. Feljegyezték, hogy bár 1919-ben az árvíz által is késleltetett körmenetet csak nagy nehézségek árán tudták megtartani, mert az engedélyt a Nagykárolyban állomásozó román katonai parancsnokságtól kellett kikérni. (HD 96. old.) 1922-ben is elmaradt a Flórián-napi körmenet az esőzés miatt, helyette a faluban hallgatta meg a nép a vizitator atya szentbeszédét. (HD 101. old.)

Ezek a körmenetek valószínűleg meglehetősen szervezetlen formában zajlottak. Ezt onnan lehet sejteni, hogy a bejegyzések szerint a körmenetek szervezetlenségének 1928-ban véget vetettek. Mivel korábban nem részletezték a körmenetek mikéntjét, csak ebből a bejegyzésből lehet képet alkotni arról, hogy korábban hogyan zajlottak a körmenetek: „A plébánosnak gondja volt arra is, hogy a hívek belső buzgalma kifele is megnyilvánuljon. Az egyháztanáccsal karöltve megállapította a körmenetek rendjét, mert el-

eddig mint valami juhnyáj tolongott a nép az oltáriszentség körül. Most már igazán impozáns, rendezett körmeneteket tart a nép.” (HD 105. old.)

Ma már nem a Szent Flórián napján mennek el a Szentháromság-kápolnához a kaplonyiak. Szent Flórián fogadott ünnepe elhalványult, így helyette a Szentháromság vasárnapján zarándokolnak a kápolnához. Bár gyerekkorukban feltehetően még május negyedikén mentek a kápolnához, ez később megváltozott, az ünnepet áttették egy nyár eleji másik ünnepnapra. Bár a beszélgetéseink során az adatközlők felidéztek azt, hogy kisgyerekként szüleikkel részt vettek ebben a búcsúban, már senki nem akadt, aki arra is emlékezett volna arra, hogy régebb a Flórián napján tartották ezt az ünnepséget.

Szent Antal-búcsú, június 13.

Ugyancsak a *Historia Domus* feljegyzéseiből tudjuk azt is, hogy már 1891-ben Szent Antal-napi búcsút is tartottak. (HD 5. old.) Okkal feltételezhetjük, hogy ezek már korábban is zajlottak, hiszen a ferencesek különösen tisztelik a páduai szentet, és a 18. század első felétől már ferencesek éltek Kaplonyban.

Rossz idő, esőzések esetén a búcsúkra kevesebben mentek el, mivel az utak ilyenkor járhatatlanok voltak. Például az 1897 júniusában tartott búcsún éppen „a járhatatlan utak és eső miatt” jelentek meg kevesen. (HD 22. old.) 1899-ban nagy számmal jelentek meg a hívek a Szent Antal-búcsún, de az időjárás aznap délelőtt rosszra fordult, ami tolongáshoz vezetett: „Az ájtatoskodók nagyobb számmal voltak az idén, de a kellemetlen idő megzavarta az ájtatosságukat, amennyiben reggeli 8 óra körül megeredt az eső és egész délelőtt tartott. A tolongás nagy volt, amennyiben a kis templom nem volt képes az ájtatoskodókat befogadni. Telve volt az egész kolostor épülete vidékiekkel.” (HD 32. old.) 1907-ben is az esőzésekre panaszkodnak, amely oknál fogva hívek csak kevés számban jelentek meg a búcsún. (HD 48. old.)

1920-ben arról panaszkodik a bejegyzés írója, hogy a Szent Antal-napi búcsúra már nem tudtak elmenni az elcsatolt területek, azaz Vállaj, Mérk lakosai. (HD 98. old.) 1922-ben pedig „sok vendég, de annál kevesebb búcsús.” (HD 101. old.) Valószínűleg a búcsú elvilágiasodására, a vallási gyakorlat háttérbe szorulására utal a bejegyzés.

A Szent Antal-napi búcsú máig megmaradt Kaplony legnagyobb egyházi ünnepének. A kommunista hatalom éveiben bevezették azt a gyakor-

latot, hogy ezt a búcsút is a rákövetkező vasárnap tartják, a bejegyzések szerint azért, hogy a hétköznapi városi munkahelyeken dolgozó hívek is részt vehessenek. Máig nagy tömegek vesznek részt a búcsún, ugyanis erre az alkalomra hazautaznak a távolabb élő családtagok is.

Porciunkula (helyi megnevezéssel: Porcinkula)-**búcsú**, augusztus 2.

Az augusztus 2-i Porcinkula-búcsút, a ferencesek egyik legnagyobb ünnepét is rendszeresen megtartották Kaplonyban. Erről a búcsúról kevesebb írásos beszámoló maradt fent, esetleg annyit jegyeztek fel minden évben, hogy megtartották a búcsút. 1922-ben fejezte ki elégedetlenségét a bejegyző, miután a hívek a vártnál kisebb számban jelentek meg: „Sajnos most sem volt búcsús nép, csak papi vendég. Jövőre nagyobb propagandát fejtünk ki a búcsújárásról. Legalább a vidéki harmadrendiek eljöhetnének.” (HD 101. old.) Aztán 1923-ban nem jegyeznek fel semmit a búcsúról, de 1924-ben már elégedettek voltak a szervezők: „A Porcinkula-búcsúra igen szép számban jöttek a hívek, kivált Károlyból.” (HD 103. old.) Végül 1926-ra sikerült mozgósítani kellő létszámban a harmadrendieket is: „A Porcinkula búcsún is nagyon sokan voltak. Kivált a harmadrendiek jöttek el.” (HD 104. old.)

A búcsúra napjainkban is sor kerül, 2008 óta újra a ferences atyák szervezik. Most is nagy számban jelennek meg a hívek ezen az ünnepen. Mivel az időpontja a nyári szabadságok idejére esik, a távolabbi városokban, valamint Magyarországon, Németországban, Ausztriában élő elszármazottak is ilyenkor látogatnak haza, ezért részben a rokonok, ismerősök, barátok találkozási alkalma is ez a búcsú.

Kaplonyiak részvétele más búcsúknál

Máriapócs

A haborúk előtt minden évben szervezett csoportokban mentek Máriapócsra a hívek. Ezekről az utakról a *Historia Domus* minden évben pár mondatot megemlékezett. A legkorábbi, a pócsi zarándoklatról szóló bejegyzés 1899-ből való, de már úgy említi a zarándoklatot, mint amit minden évben elvégeznek a kaplonyiak: „1899 szeptember 8. Kisasszony napján a kaplonyi hívek nagyobb számban, mint a megelőző években indultak a Mária-Pócsi kegyhelyre. Reggel ½ 6 órakor volt énekes sz. miséjük mely után harangok zúgása között indultak el. A házfőnök atya Rubun Leontin elkísérte őket egész a temetőig, hol rövid alkalmi beszéd

után az Úr nevében őket tovább bocsátotta.” A visszaérkezésről is megemlékezik a *Historia Domus*: „1899 szeptember 10. Mária nevenapján délután 6 óra tájban a házfőnök atya processzióval kiment a temetőig, hol bevárva a Mária-Pócsról hazaérkező kaplonyiakat, s miután hozzájuk ismét rövid alkalmi beszédet tartott, ének és harangzúgás közepedte hazavezette őket s a temploban Ciboriummal megáldván, szétoszoltak. Lehettek körülbelül a búcsúsok mintegy 300-an.” (HD 34. old.)

1904-ben 250 búcsús zárandokolt el Máriapócsra (HD 40. old.), 1906-ban 280 búcsús (HD 44. old.), 1908-ban 380 búcsúról szól a bejegyzés (HD 50. old.). Tudjuk, hogy 1900-ban 1198, 1910-ben pedig 1388 katolikus lakosa volt Kaplonyinak.² Látható tehát, hogy a falu katolikus lakosságának kb. 23-28% százaléka vett részt ezeken a búcsúkon. Ha tekintettel vagyunk arra, hogy legtöbbször ez egy megközelítőleg 50 km-es gyaloglást jelentett, ezért az otthon maradó időseket, betegeket és gyerekeket leszámítjuk, akkor ez egy jelentős részvételi arányt jelent.

1905-ben feljegyezték a kaplonyi *Historia Domus*ba a harmadik máriapócsi könnyezést: „December 3-tól 31-ig több tanuk által hitelesített bizonyosság szerint a máriapócsi kegykép könnyezett.” (HD 41. old.)

1910-ban jegyzik fel először azt, hogy milyen járművel utaztak a zárandokok Máriapócsra: „Szeptember 9-én reggeli kis mise után indult a hitközség Mária-Pócsra. Gyalogos 250-300, kocsis 31, vonattal mintegy 70-en, zenekar és pap, kántor. A búcsú áhitattal, impozáns meneteléssel, ünnepélyesen folyt le. Hála Istennek semmi kívánnivalót nem hagyott hátra.” (HD 55. old.)

1911-ben az előzőkhöz képest részletesebb képet kapunk a máriapócsi búcsúról. Mivel a zárandokokkal tartott az a lelkipásztor is, aki később a bejegyzést készítette, első kézből kapunk információkat arról, hogy hogyan zajlott a búcsú Máriapócsra, mit csináltak ott a helyszínen a kaplonyi zárandokok: „szeptember 8. Zárandok csapat indult reggel 1/2 7 órakor Mária-Pócs kegyhelyre. A körmenetet P. Timóth vezette. A búcsúsok szent éneket zengedezve, majd Rózsafüzért imádkozva haladt szent céljai felé. A szent helyre való megérkezés alkalmával észrevettük, hogy a Bold. Szűz Mária egy olyan hely e siralom völgyében melyben a föld szegény vándorát szent ihlet és boldogság veszi körül. Másnap tisztelet hódolat

² <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=felek&id=2204>, lekérdezés időpontja: 2013. szeptember 28.

és hálánk leróvásául zenés misét tartottunk Mária kegyoltáránál s szept. 10-én nehéz szívvel váltunk el Máriától, jó Anyánktól, s még aznap este visszaérkeztünk szeretteink közé, hogy kiki bele álljon azon életsorsba melyet Isten számára kijelölt. Ünnepestes bevonulásunk után a templomban egy Te Deummal, mindenki egy nap felejthetetlen emlékével távozott. A 400 főnyi zarándok csapat példás rendben haladt, s úgy oda valamint visszaérkezésekkor szerencsésen járt.” (HD 58. old.) Ebből a bejegyzésből kiderül tehát, hogy a gyalogos búcsúsok tehát három nap alatt járták be az utat: első nap reggel korán indultak el, feltehetően valamikor este későn megérkeztek Máriapócsra, és ott aludtak. Másnap részt vettek a miséken, újra Pócsra aludtak, és harmadik napon reggel indultak haza, estére érkeztek Kaplonyba.

1913-ban a kolerajárvány miatt a hatóságok betiltották az egész környéken a búcsújárást, ezért nem mehettek Máriapócsra a kaplonyiak. (HD 72. old.)

1918-ban többen megbetegedtek a máriapócsi zarándoklat alkalmával, közöttük a búcsút vezető lelkipásztor és a kántortanító is. Az egyik tanerő betegsége, valamint az új tanítónő kinevezésének késése okán csak később, október 15-én kezdődött az iskolai tanítás ebben az évben. (HD 95. old.)

1919-ben a kaplonyiak máriapócsi zarándoklatára nem kerülhetett sor, a határok átjárhatatlanná váltak: „Az áldott Szűz Anyának névünnepe Mária Pócsra szoktak a hívek zarándokolni. Bár P. Emmánuel az administrator, több helyen is kopogtatott az ügyben, de nem sikerült. – Azt mondták a románok: Mária-Pócs már idegen ország.” (HD 97. old.) Említettük, hogy 1920-ban a júniusi kaplonyi Szent Antal-búcsúra sem jöttek az elcsatolt teületekről a szokásos zarándokok.

Máriaradna

Valószínűleg az előbb említett történelmi változásokkal van kapcsolatban a Máriaradna felbukkanása a feljegyzésekben. Feltehetően ide kezdtek járni búcsúba a kaplonyiak, miután, mint láttuk, Máriapócsra többé nem mehettek. 1922-ben egy utalásból kiderül, hogy Máriaradnára járnak búcsúba Kaplonyból: „A tavasszal felhúzott új harangok hátrálékát kérte a König cég 24000 L összegyűjtve elvittem Radnára menet.” (HD 101. old.) Ezt erősíti meg az, hogy a következő év áprilisában gyűjtést szerveznek Kaplonyban a leégett máriaradnai kolostor újjáépítéséért. (HD 102. old.)

Más búcsúk

A kaplonyi adatközlők elmondása szerint számos környékbeli búcsúba eljártak rendszeresen, de távolabbi búcsúba is eljutottak. Minden adatközlő számszerűen említette például, hogy hányszor járt az olyan látogatottabb búcsújáró helyeken, mint Csíksomlyó vagy Máriapócs. L. F. kaplonyi ferences harmadrendi vezető például a következő településeket sorolta fel, ahol búcsúban volt: Csíksomlyón (10 vagy 11 alkalommal), Máraradnán (5-6 alkalommal), Máriapócson (3-4 alkalommal), Szentháromság-kápolna, Nagymajtény, Domahida, Mezőpetri, Csomaköz. M. K. adatközlő által látogatott búcsújáró helyek: Csíksomlyó (12 alkalommal), Nagymajtény, Szaniszló, Máriaradna, Máriapócs, Kálmánd, Szentháromság-kápolna. A közelebb eső települések esetében nem tartják számon azt, hogy hányszor vettek részt búcsúban.

A búcsúk mellett az **imamondási** alkalmaknak van jelentős szerepe az idő szakrális tagolásában. A következőkben azt nézzük meg, hogy hogyan tagolják az imaalkalmak a kaplonyiak életét. Három szinten vizsgáltam ezt a kérdést: a napi, a heti és az éves szinten. Az adatokat részben megfigyeléseim alapján, részben félig strukturált interjúk alapján rögzítettem. Mivel többen nem szívesen beszéltek hangszalagra, ilyenkor jegyzeteltem az adatközlők elmondását.

Napi szinten vannak kötöttségek, ami az imaalkalmakat illeti. Attól függően alakul egy-egy adatközlő mindennapi imamondási tevékenysége, hogy az adott személy mely társulatoknak az aktív tagjai, vagy ezektől függetlenül mely imasorokat, kilencedeket vállalta fel. Egy adott napon például többször, több imát vagy imasort mondanak el, ezek legtöbbször egy nagyobb egység részeit képezik, és mindenképp ezektől függően alakul a napi rend.

Ebben a témakörben a K. E. adatközlőm (katolikus vallású, 63 éves nő) által szolgáltatott adatok képzeték számomra az alapozó információkat, és ezt a többi adatközlőtől kapott információkkal kiegészítettem. Bár egyedül él egy háztartásban, K. E. rendszeresen vigyáz a faluban lakó óvodás és kisiskolás unokáira, legtöbbször azok lakásán. Ez a program mindig a szülők munkaidejétől függően alakul, és legtöbbször a fél napját igénybe veszi. Mindez azért fontos, mert amikor az imádkozásról beszél, akkor minduntalan a családi kötelességet említi, és ehhez képest jelöli meg a napi imádkozási időpontokat.

Az, hogy melyik imákat mondja el az adott napon, attól függ, melyik napja van a hétnek. K. E. adatközlőm esetében a heti imarend így alakul:

hétfő: a Rózsafüzér imádkozása,
kedd: ima Szent Antal tiszteletére,
szerda: ima Szent József tiszteletére,
csütörtök: ima Szent Rita tiszteletére,
péntek: ima Jézus Szentséges Szíve tiszteletére,
szombat: ima a Szűzanya tiszteletére,
vasárnap: misére megy.

A havi rend attól függ, melyik nagyobb ünnep közelben levő hónapról van szó. Állandó alkalom kevesebb van. K. E. minden hónap első csütörtökén este Oltáriszentség tiszteletére tartott misére megy. Minden hónap első péntekén Jézus szíve tiszteletére tartanak misét, erre a misére is mindig elmegy. És ugyancsak kiemelkedik a minden hónap első vasárnapja, amikor Szentségimádás van, ezen a napon is misén vesz részt.

A hónap harmadik vasárnapja régebben a ferences harmadrendé volt, ezt a harmadrendiek mondták.³ A harmadrendieknek ezen a napon szokott lenni misén kívül is találkozója, amikor közösen imádkoztak, előadást hallgattak meg vagy elmélkedtek. Minden hónap negyedik vasárnapján a Rózsafüzér társulat tagjai számára tartottak foglalkozást.⁴ E két utóbbit néhány éve már nem tartják, elsősorban a tagság elöregedése okán: legtöbbször nem tudnak eljárni a rendezvényekre, ágyban fekvő betegek.

Az éves rendet a kis- és nagykilencedek határozzák meg számos személy számára. Mindenki maga választja ki az a kilencedet, amelyet imádkozni fog az adott évben. Ha netán lekési a megkezdését, ami megtörténhet, akkor elmarad az azévi imádkozása az adott kilencednek. K. E. például elmondta, hogy egyszer lekészte a kezdést, és hogy ezt mennyire sajnálta. A következő évben igyekezett jobban odafigyelni a naptárra, és év elején idejében visszaszámolni a kilencedek kezdési időpontjait.

Szent Antal tiszteletére háromszintű imasort ismernek, és ezeket végzik Kaplonyban. A június 13-i Szent Antal ünnepe előtti kilenc napon a kiskilencedet imádkozzák, a június 13-i ünnep előtti 9 hét minden keddjén a nagykilencedet, de szokás az éves szakasz teljesítése is, amikor az év minden hetének minden keddjén imádkoznak Páduai Szent Antalhoz.

³ L. F. 75 éves nő, ferences harmadrendi tag.

⁴ P. M., nő, a Rózsafüzér társulat korábbi vezetője.

K. E. adatközlő 2012. június 13-án kezdte a minden hét keddjén Szent Antalhoz való imádkozó időszakot, és ez egy év múlva, 2013. június 13-án zárult. Ezen kívül a kiskilenced idején, azaz a június 13-i búcsú előtti kilenc napon minden nap imádkozta a kiskilencedet és este misére ment.

Szent Rita tisztelete is elterjed a faluban. Ünnepe május 22-én van, ezt megelőzően 15 hétig minden csütörtökön imádkoznak hozzá. Elmondásuk szerint azért pont 15 hétig, mert ennyi ideig viselte Rita a homloksebet a homlokán. Szent Rita köztudomásúan a reménytelen ügyek védőszentjének számít. Több olyan esetet is megfigyelhettem, amelyek során azért időzítettek egy eseményt csütörtökre, mert a csütörtök a Szent Rita napja, és ettől az ügy jobb kimenetelét remélték. K. E. adatközlőm is minden évben imádkozza a Szent Rita-kilencedet.

Ugyancsak fontos a faluban a Szent József-kilenced. Március 19-étől visszaszámolva kilenc héten keresztül járnak a hívek a szerda esti misére, Szent József tiszteletére. Kaplonyban a második katolikus templomot Szent József tiszteletére szentelték, ezeket a miséket is ott tartják.

Az imamondási alkalmak nyilvánvalóan részben összefüggenek a faluban működő, vagy korábbi időkben működött vallási társulatokkal. A Szent József tisztelete nem csak abban áll, hogy kilencedet imádkoznak a tiszteletére, hanem összefüggésben van azzal is, hogy jelenleg is létezik Szent József társulat a faluban. Beszélgetésekben csak iparosok társulatának nevezik, ám fontosságát az is bizonyítja, hogy a tagsági viszony örökölhető. Amennyiben az iparos, a társulat tagja elhunyt, a temetésére elviszik az iparosok zászlaját, és helyét a társulatban az özvegye kapja meg.

A szálláskereső Szent Család tisztelete is elterjedt a faluban. A 20. század elején született meg ez az ájtatossági gyakorlat. Karácsony előtti kilenc napon át kilenc egymás szomszédságban élő család szervezi meg. Minden nap egy következő családhoz megy el a többi nyolc család, és együtt imádkoznak. Ezt Kaplonyban utcánként szervezik meg az utcában lakó családok. Van olyan utca, ahol még éltetik a szokást, de olyan is van, ahol tudnak róla, de már nem gyakorolják.

Amennyiben váratlan helyzet miatt nem tud mind a nyolc család eljutni a kilencedikhez, alkalmazkodnak az adott helyzethez. Van, ahol idős személy lakik egyedül, kis házban, és hogy ne kényszerítsék abba a helyzetbe, hogy nagyobb létszámú csoportot le kelljen leültetnie, fogadnia, ezért inkább egy arra vállalkozó család tágasabb házában tartják az aznapi összejövetelt. Ám az is előfordult, hogy ágyban fekvő beteg az egyik

szomszéd, aki egyébként szívesen részt venne a közös imádkozáson. Mivel betegsége akadályozza ebben, ezért minden nap nála találkoznak és imádkoznak, hogy ne maradjon ki a beteg társuk. Az imádságokat a *Hóvirágok a kis Jézuskának* című kiadványból olvassák (Soós: 1910), az imádkozás azonban nem egy a Szent Családot, hanem a Prágai Kis Jézust ábrázoló kép előtt történik.

A következő társulatokról mondható el, hogy jelenleg is működnek Kaplonyban:

Ferences Harmadik Rend,
Élő Rózsafüzér Társulat,
Szent Skapuláré Társulata,
Szent József Társulat,
Szent Erzsébet Szeretetszolgálat,
Szívárdá,
Mária Légió.

A fentiek közül néhány nem nevezhető aktívnak, amennyiben a tagoknak közös társulati tevékenysége nincsen, ám ide sorolhatók, mert korábban belépett tagjai elmondásuk szerint a megfelelő imákat rendszeresen imádkozzák (pl. a Skapuláré Társulat). Mások aktív tagságot tudnak magukénak (Szent Erzsébet Szeretetszolgálat, Rózsafüzér Társulat, Mária Légió, Szívárdá).

Végezetül meg kell említeni a média hatását a mindennapi vallási gyakorlatra. Szinte minden felkeresett családnál megemlítették azt, hogy hallgatják a Mária rádiót. Ez a rádió egész Erdély területén sugároz. Különösen fontossá lett ez számukra az elmúlt években, hiszen a Mária rádió vezetője került Kaplonyba a plébánia élére. Ennek következményeképpen gyakrabban volt kaplonyi élő adás is a Mária rádióban, amire a helyiek külön kitérnek a beszélgetések során. A kaplonyi asszonyok közül azok, akik idősek, nem járnak dolgozni, a mindennapi imádkozási szokásaikat már a rádió imádkozási rendje után igazítják. Pontosan megnevezik azokat az imádságokat, amelyeket naponta ugyanabban az órában lehet hallgatni a rádióban, és amelyekbe maguk is aktívan, otthoni hangos imamondással bekapcsolódnak.

Bibliográfia

HISTORIA Domus. Kaplony, 1885–1940.

SOÓS István, P.

1910 *Hóvirágot a kis Jézuskának.* Kilencedik, változatlan kiadás.
Egyházmegyei könyvnyomda, Veszprém

TEMPFLI Imre

1996 *Kaplony. Adalékok egy honfoglaláskori település történetéhez.*
Szent-György Albert Társaság és a Szatmár megyei EMKE Kiadók,
Szatmárnémeti

Településmutató

Vállaj – település, Szabolcs–Szatmár–Bereg megye, Magyarország

Mérk – település, Szabolcs–Szatmár–Bereg megye, Magyarország

Máriapócs – település, Szabolcs–Szatmár–Bereg megye, Magyarország

Máriaradna, Radna – település, Arad megye, Románia

Csíksomlyó, Sumulueu Ciuc – település, Hargita megye, Románia

Nagymajtény, Moftinu Mare, Großmaitingen – település, Szatmár
megye, Románia

Mezőpetri, Petrești, Petrifeld – település, Szatmár megye, Románia

Domahida, Domănești – település, Szatmár megye, Románia

Csomaköz, Ciumești, Schamagosch – település, Szatmár megye, Románia

Szaniszló, Sanislău, Stanislau – település, Szatmár megye, Románia

Kálmánd, Cămin – település, Szatmár megye, Románia

Névmutató

Károlyi Sándor – hadvezér, nagykárolyi báró, később gróf (1669–1743)

Károlyi István – gróf főispán, politikus, akadémikus (1797–1881)

Csekonics Margit grófnő – Károlyi István felesége

Rubun Leontin – házfőnök, kaplonyi ferences zárda, 1899

P. Timóth – ferences pap, Kaplony, 1911

P. Emmánuel – ferences pap, Kaplony, 1919

Adatközlők

S. M., Notre Dame szerzetesrendi apáca, sz. 1930

F. M., sz. 1931

M. K., sz. 1933.

L. F., a ferences harmadrend vezetője, sz. 1937

F. I., sz. 1939

H. G., sz. 1940

K. E., sz. 1950

Timpul sacru în societatea unui sat șvăbesc

În cadrul studiului sunt prezentate rezultate parțiale ale unor cercetări în curs de desfășurare. Ancheta de teren a fost efectuată în județul Satu Mare, satul Căpleni. Autoarea a studiat formele locale ale vieții religioase, în special organizațiile și confraternitățile religioase, care existau în această localitate în prima jumătate a secolului XX. Studiul prezintă felul în care funcționează timpul sacru în societatea satului Căpleni.

Sacred Time in a Swabian Village

This study presents partial results of an ongoing research on the topic of daily and festive forms of religious behaviour, its organizational and its historical layers in village Căpleni, Satu Mare County, Romania. In this study the author presents how sacred time works for the society in the village Căpleni.

Mogyorósi Ágnes

A csatkaí búcsú identitásformáló ereje a cigány zarándokok körében

Jelen írás elsősorban a búcsú identitásképző és -formáló erejét tárgyalja a Csatkára érkező cigány zarándokok körében. A búcsú történetét és bemutatását nagyon röviden az első fejezetben tárgyalom. Ennek a témának bővebb ismertetését az *Erdélyi Múzeum* hasábjain 2014-ben megjelent tanulmányomban végeztem el (lásd Mogyorósi 2014).

Kutatásom elsődleges célja nem a cigányság identitásának vizsgálata volt, az itt bemutatott kérdések és esetek a csatkaí cigánybúcsúval kapcsolatos kutatásom során kerültek a látóterembe, és az események, a motívációk, a „nagy egész” megértéséhez járulnak hozzá. Az itt megfogalmazott tapasztalatok és gondolatok egy lehetséges kutatási irányt jelölnek ki, ami a jövőbeni feladatok sorát bővíti. A tanulmány címe akár az is lehetne, hogy adatok a cigányság identitásformálásáról a csatkaí búcsúban.

A búcsúról

Csatka Komárom-Esztergom megye déli részén elhelyezkedő, 237¹ lelket számláló település. A falu határában, 1 kilométerre lévő forrás csodatévő erejéről híresült el az 1700-as években, miután egy vak pásztor, Meizler Vilmos visszanyerte látását, amint szomját enyhítette és a vízben megmosakodott, ekkor kisebb búcsújáráhellyé vált. Majd a forrás gondozására az 1860-as évek elején idetelepült remete látomása miatt nagyobb tömegeket vonzott. A remete adományokat gyűjtött, hogy ezen a Szűz Máriának

¹ A Központi Statisztikai Hivatal által közreadott területi összefoglaló kiadványából, *Magyarország közigazgatási helynévkönyve, 2013. január 1.* származó adat, elérhető online: http://www.ksh.hu/apps/shop.kiadvany?p_kiadvany_id=15906&p_lang=HU

kedves helyen – a látomás szerint – kápolnát építhessen. A kápolna 1864-ben felépült, benne helyet kapott egy öltöztetős Mária kegyzsobor, ami a legenda szerint abból a fából készült, ami felett Szűz Mária és két angyala alakját a remete látta. Ma már egy másik, – az eredetihez hasonló, szintén öltöztetős – Szűz Mária szobor áll az oltár felett, aminek felajánlási tárgyként és a hála ajándékaiként a rá készített ruhát hozzák a zarándokok. A kápolnát a felépülése évében, szeptember 8-án felszentelték a Szeplőtelen Fogantatás tiszteletére (Weisz 1999: 14–15). Azóta is minden év szeptember 8-án több ezren keresik fel a kegyhelyet, hogy Szűz Mária közbenjárását kérjék életükben.

A csatkaí búcsú cigánybúcsúvá válása

A búcsú résztvevői főleg a cigánység köréből kerülnek ki, akik óriási gyűjtőterületről, egész Magyarországról és határon túlról is érkeznek ide. Az utóbbi években egyre többen érkeznek a Felvidékről, de ugyanígy horvátországi és romániai területről érkező magyar zarándokok is kihagyhatatlannak tartják a Kisboldogasszony ünnepén megrendezendő búcsút.

Munkám során az első felmerülő kérdések egyike az volt, hogy a csatkaí búcsú miért cigánybúcsú. Kérdésemre több válaszlehetőség is felvetődött, de hivatalos bizonyítást, dokumentumokkal alátámasztott választ nem kaptam, azonban feltevésekből nincs hiány.

Az első lehetséges magyarázat, miszerint a korábbi csatkaí búcsú a szegények búcsúja volt, ami azt jelentette, hogy az alsóbb társadalmi rétegekből kerültek ki a zarándokok, így a cigányságot is befogadták maguk közé, mivel társadalmi és vagyoni megkötés nem vonatkozott a búcsújárókra. Megbélyegzés áldozataivá sem váltak. Így egyre elterjedtebbé vált a cigányságon belül a csatkaí búcsújárás, hisz itt nem érezték magukat kívülállóknak, nem nyomott rájuk bélyeget a többi, nem cigány származású zarándok. Eszerint a feltételezés szerint, az idők során, az egyre több cigány búcsújáróval így vált Csátka cigánybúcsúvá.²

Ezt a hipotézist én kevésbé tartom valósnak, hisz a mai cigány zarándokok nagy része nem az alsóbb társadalmi rétegekből kerül ki, hanem

² N.J. plébános közlése, 2010.

kifejezetten a jómódú cigányság jelenléte jellemző. Illetve már Vajkai Aurél 70 évvel ezelőtt is írja tanulmányában, hogy a búcsú jellegét és hangulatát az ott megjelenő cigányság határozza meg: „A csatukai búcsú amúgy is élénk képéhez a legrikítóbb színeket az ott összesereglett töméntelen cigány adja. A cigányok általában véve minden nagyobb paraszti csoportosulásnál tömegesen jelennek meg, a csatukai szeptember 8-iki búcsún való részvételük azonban jelentősebb és fontosabb minden más búcsú látogatásuknál. Itt ugyanis önálló nagy cigánytalálkozót tartanak, amin Dunántúl legtávolabb részeiből is eljönnek. Amióta Csatkán búcsút tartanak, azóta mindig itt voltak.” (Vajkai 1940: 63) Tehát az elmúlt 70 évet tekintve nem beszélhetünk a búcsú fokozatosan cigánybúcsúvá válásról.

A második magyarázattal, cigány értelmiségi Gergely Dezső budapesti rashaj, azaz lelki vezető szolgál. A kispesti cigány gyülekezet kezdeményezésére választották lelki vezetővé és minden évben zárandokcsoporttal Csatkára vezeti híveit. Magyarázata szerint a cigányok ősi hite egy bizonyos indiai anyaistenhez köthető. Vándorlásuk során a Mária-tisztelettel Örményországban találkoztak, így az Istenanyában az anyaistenre találtak. Így az ő hitükben Szűz Mária tisztelete nagyobb súllyal esik a latba. Így lehetséges az, hogy a cigányság számára a Mária-kultusz, illetve búcsújáróhelyek tekintetében a Mária kegyhelyek kiemelt fontosságúak. A csatukai búcsú pedig Szűz Mária születésnapján, szeptember 8-án van, így lehet Csatka cigánybúcsú.³

„A romák általában ahhoz az egyházhhoz kötődnek, amelyik lakóhelyükön domináns. Eltekintve egy-egy helyi, anyanyelvi egyházközségektől nincsenek sem cigány, sem beás nyelvű egyházközségek, s nincsenek cigány lelkészek sem. Ennek ellenére azt tapasztaljuk, hogy formálisan akár melyik egyházhhoz tartoznak a cigányok, működik egy erő, mely szokásait egységesíti. Ez ismerhető fel a »Szűzanya-kultuszban« és a csatukai, máriapócsi búcsúban is. Jóllehet egy-egy búcsújáró helyen évente tíz-tizenkét búcsút is rendezhetnek, a romák (csak egy-egy alkalommal) a

³ Gergely Dezső a *Heti Válaszban* nyilatkozta: „Ezt az erős tiszteletet jelzi, hogy még a börtönviselt és börtönbe tartó cigány férfiak pénztárcájában is ott lapul egy Mária-kép. Vándorló nép lévén szeretnek búcsút járni, az ő Csíksomlyójuk a Veszprém megyei Csatka, ahová a kelet-közép-európai cigányság Kisboldogasszonykor, szeptember elején elzarándokol, hogy megünnepeljék – ahogy ők mondják: »megbulizzák« – Mária születésnapját.” <http://hetivalasz.hu/itthon/testver-hisz-ez-rezbol-van-cigany-bucsun-jartunk-24224/> Letöltve: 2010. 03. 11.

szeptemberi Mária-ünnepen jelennek meg, akkor azonban népes delegációkkal képviseltetik magukat. A búcsú egyben nagyszabású nemzetiségi találkozó is. Ma még elsősorban a különböző oláh cigány csoportokat hozza össze, s ilyenformán egységesíti is. A búcsún kidolgozódott a cigányos viselkedés szabályrendszere, amely szinte minden ponton élesen szemben áll a paraszti gyakorlattal. Ez a vallásgyakorlás általában független a papi szolgálattól, s egyfajta laikusság fedezhető fel benne, melynek elemei – egészségvarázsló mosakodás a Mária-forrásnál, a Szűzanya- és egyéb Mária-szobrok felkeresése, ima, fohászkodás, gyertyagyújtás, fogadalomtétel. A szent dolgok mellett legalább annyira fontos a rituális multság, a mások megvendéglése, az ivás, a lakoma, az ének, a tánc s a bőkezű ajándékozás. Mindezek a szigorúan megkövetelt tudatos cigánymagatartás rendszerét jelentik.” – fogalmazza meg Szuhay Péter (Szuhay 1995: 336-337).

A cigányság hite is másképp mutatkozik meg, eltér a római katolikus általános hittől. Sokkal megengedőbb és – ahogyan fent említettem – sokkal nagyobb hangsúly helyeződik Szűz Máriára, mint Jézus Krisztusra. A babonák, az átkok és jóslás a hitük szerint megfér az általános keresztény dogmák mellett. *Tehát ők másképp gondolják. Meg vannak náluk ilyen babonák, hogy átkot mondanak, meg mágiákat csinálnak, meg jósnőhöz mennek, tehát másképpen hisznek a túlvilágban, meg a természetfölöttiben, nem úgy mint mi.*⁴ Miskultúrájuk is eltérő, a plébános közlése szerint tulajdonképpen nincs. „Intézménynélkülibbek” mint a hagyományos értelemben vett katolikus hívők. Ezalatt azt értem, hogy ahhoz, hogy hívőnek mondja magát egy cigány származású ember, nincs szüksége arra, hogy vasárnaponként misére járjon és a keresztség és házasság szentségén kívül az egyéb egyházi szentségekkel éljen. A búcsú éjszakáján fiatalok kötnek házasságot az oltár előtt, azokban az időpontokban, amikor nincs szentmise, pap közreműködése nélkül. De fontos, hogy ez Isten és Szűz Mária színe előtt történik, tulajdonképpen egyfajta fogadalomtétel egymás előtt, nem hivatalos házasság. Ugyanakkor a pap közvetítő szerepét olykor túlzottan konkrétan, kézzelfoghatóan képzelik. Így fordulhat elő, hogy gyakran kérik a plébánost arra, hogy beszéljen a halott rokonokkal vagy egyéb kommunikációra kérik isteni személyekkel.⁵

⁴ N.J. plébános közlése, 2010.

⁵ N.J. plébános közlése, 2010.

Hitük megengedőbb a 10 parancsolat betartását illetőleg is. „Ma még sokan hősként tekintenek arra, aki »cigány ügyességgel« szerzi meg a családnak a betevőt, és kétszeresen hős az, aki »családfenntartó tevékenysége« miatt börtönbe kerül, [...] még a börtönviselt és börtönbe tartó cigány férfiak pénztárcájában is ott lapul egy Mária-kép.”⁶ Úgy vélem ezek a tények nagyban közrejátszanak a cigánység megítélésében a mai társadalomban.

„A szeptember 8-án tartott szentkúti búcsúra a cigányok közül sokan azért is jönnek, hogy a fiatalok itt válasszanak párt maguknak, a gazdagukat megmutassák, s vegyenek magukhoz a forrás vízből, amelynek gyógyerőt tulajdonítanak.”⁷ írja hasábjain a *RomaPage*, ami magát Magyarország legnagyobb múltú roma portáljaként forgalmazta⁸. Itt találkozunk először a búcsú azon funkciójával, miszerint fiatalok itt választják ki jövődöbelijüket. Már a múlt században is nagyon jelentős szerepet töltött be a búcsú ilyen téren is. De nem a fiatalok, hanem szüleik választottak párt gyermekeik számára, hisz ez volt az az alkalom, amikor nem csak egy-egy régió hasonló státuszú családjai, hanem egy tájegység, adott esetben a fél ország cigány családjai találkoztak.

Cigánykáporna

A cigánység erős érzelmekkel kötődik a szeptember 8-i eseményekhez, ugyanakkor identitásuk és összetartásuk erősítésére létrehoztak egy saját kápolnát a kegykáporna fölött északi irányban. Ez az épület egy feszületet hivatott őrizni és védeni, amit egy cigány származású művész készített. Az Országos Roma Önkormányzatok Szövetsége felkérésére készült el a fa szobor, amit 2004-ben római audienciáján II. János Pál pápa megáldott. Ezt az egész kezdeményezést a csatukai búcsúkon való találkozás inspirálta, és végül egy 200 fős küldöttség vitte Rómába a feszületet. Két évre rá elkészült a szobor saját kápolnája, amit a felszentelőről, II. János Pál pápáról

⁶ *Heti Válasz* 2009. 09. 15. <http://hetivalasz.hu/itthon/cigany-csiksomlyo-24262/> Letöltve: 2010. 03. 11. Ugyanezek az információk saját gyűjtéseim alatt is elhangzottak.

⁷ *RomaPage* online folyóirat, Rác Géza és Lipcsei Attila cikke: A csatukai Mária-napi búcsú. <http://www.romapage.hu/hirek/hircentrum-forummal/article/114992/61/> Letöltve: 2010. 03. 07.

⁸ A 2011-ben megújult honlap már Roma művészeti és kulturális portálként hirdeti magát.

neveztek el.⁹ A kápolna a cigányoké, az általuk összegyűjtött pénzből építette számukra az Országos Roma Önkormányzat, viszonyulásuk azonban ambivalens ehhez az épülethez. Az interjúk és a helyszíni megfigyelés alapján kiderül, hogy ez a kápolna nem tölti be neki szánt, eredeti funkcióját. Berendezése és használata sem egyezik meg a katolikus, hagyományos értelemben vett kápolna vagy kegytemplom használatával. A kápolnában nincs oltár, a feszület középre van felállítva és körben a falakon a római pápánál tett látogatásról készült fotók több sorban elhelyezve. Székely Jánosnak is ez a meglátása, az egyház nézőpontjából így nyilatkozik róla: *Nem is a legszerencésebben van berendezve a kis cigány kápolna, tehát inkább olyan múzeumszerű a rengeteg fényképpel, az is szép, de talán nem oda kellene és valami olyat betenni, ami a vallásos hangulatot jobban megteremti, akár gyertyákat is, meg egy kis oltárt. A fényképeket szerintem ki kéne szedni és jobban átgondolni. Csak ezt nem annyira az egyház kezeli, úgy-hogy nehezebben szólunk bele, hogy milyen legyen, meg nem is akarunk, tehát ez ténylegesen a kisebbségi önkormányzaté, tehát mondjuk, javaslatokat esetleg teszünk, de ők döntenek el.* Használatát illetően is más szerepet tölt be ez a kápolna, kérdésemre, hogy miért és hogy mit imádkoznak itt általában az ottlakók, a választ kaptam, hogy imádkozni a Szűzanyához a „lenti” templomba mennek (kegytemplom), de azért ide is mindig benéznek. *Hát azt nem tudom, én nem szoktam oda menni imádkozni. Csak úgy be szoktam nézni, tudod. Szerintem a kereszthez. Aki, tudod, hisz a Istenbe, azok oda mennek, aki a Szűzanyába, akkor ide jönnek.*

Úgy tűnik, hogy bizonyos embereknek fontos volt, hogy egy úgynevezett cigány kápolna is legyen a kegyhelyen, még akkor is, ha „nincs használatban”, gazdátlan, a tulajdonviszonyok rendezetlenek, gondnoksága nem megoldott. Felveti a kérdést, hogy mi célt szolgál a kápolna a kegykápolna mellett?

A „cigány kápolna” felépítése a látottak és hallottak értelmében tulajdonképpen legitimálja a cigányok itt tartózkodását, mintegy megerősítve helyüket a kegyhelyen.

⁹ „Ezrével zarándokolnak el a romák a csatkaí búcsúra: ez a legfontosabb szent helye a romáknak az országban. Kiemelkedő társadalmi és vallási esemény ez a számukra, ahol az anyanyelvükön is celebrálnak misét. Az idén már a cigány kápolnában könyöröghettek a szentekhez.” A cigányok miséje: *Amarodrom* 2006. október

A cigányok püspöke

Székely János Budapest-esztergomi segédpüspök, a magyarországi cigány-pasztoráció felelőse, emiatt a cigányok püspöke vagy cigánypüspökként is emlegetik. Cigánypüspökként emlegetésének és oláh cigány nyelvtudása végett elterjedt vélekedés róla, hogy ő maga is cigány származású, emiatt sok zarándok közelebbinek érzi magához, mint a csatukai plébánost. Ő a közvetítő köztük és a szent között. A búcsún megjelenő cigányság erős érzelmekkel kötődik a püspök személyéhez, például áldására várva hosszú sorok alakulnak ki az általa celebrált mise végén.

Tenni akarásának eredménye, az általa helyesnek tartott „cigányság”-kép forgalmazása végett: 2011-ben a Szent István társulatnál megjelentette *Cigány népismeret* című könyvét, amelyet elsősorban a cigányoknak ajánl saját kultúrájuk alaposabb megismerése végett. „Kedves cigány testvérem! Ez a könyv neked szól, a cigányság múltjáról, értékeiről, hibáiról, szenvedéseiről.” (Székely 2011: 7)

Szerinte a fő probléma a cigány kisebbség és a többségi társadalom között a nem ismerés, a meg nem értés, így a könyvét a nem cigány testvéreknek is ajánlja, akik a megismerés által megértőbbek és elfogadóbbak lesznek.

Véleményem szerint az ő célja a vallásosság általi cigány identitás erősítése/forgalmazása.

Cigánymise

A Székely János által celebrált, félig oláh cigány nyelvű misén többen megjelennek. Ilyenkor cigányságot célzó műsort is bemutatnak, ami identitásuk és összetartozásuk megerősítését célozza. Köszöntőt mond az Országos Roma Önkormányzat aktuális elnöke, cigány költők versei hangzanak el, autentikus cigány zene szól és a hitükről tesznek tanúságot az erre vállalkozó cigány búcsújárók. *A mi cigány szentmisénk elején majdnem mindig szokott lenni egy köszöntő, amit néha mondott a Ros-tás Lakatos György nevű cigány költő, aki cigány nyelven is köszöntötte az ott levőket. Sajnos a misére is nem túl sokan jönnek le, megpróbáljuk azt elérni, vagy mindig hívogatni őket, de nem túl nagy sikerrel. A mise maga magyarul van csak az egyes részei, tehát az olvasmány szokott*

cigányul lenni, énekekből egy jó pár, Miatyánkot mondjuk cigányul, áldást mondom cigányul, tehát... de a nagy része az magyar. A cigányságnak is egy jelentős része nem is érti a nyelvet, tehát ez nem is talán szerencsés, vagy jó ötlet, ha teljesen cigányul lenne. És utána nagyon gyakran csinálunk egy kicsi műsort, ahol táncolnak, énekelnek illetőleg tanúságtételek szoktak lenni, tehát felnőttek a maguk hitéről tanúságot tesznek.

A mise végén a műsor mindig a cigány himnuszként emlegetett dallal kezdődik.¹⁰ Ez a próbálkozás is a cigány identitás megerősítésére szolgál, ugyanis egy mesterséges folyamatról van szó. Egy Bari Károly által gyűjtött népmesére Varga Gusztáv írt magyar, Orsós Jakab pedig beás nyelvű szöveget, amit az ismert cigány együttes, a Kalyi Jag zenésített meg. Tehát a himnusz a cigány értelmiség felülről érkező hagyomány és értékkeremtő próbálkozása. A szöveg több változtatáson is keresztülment, hogy minél szélesebb kör a magáénak érezhesse. Egy alkalommal változtatást eszközölt rajta az egyház is, hogy a cigányság vallásosságát, Isten szeretetét a cigány nép felé hangsúlyozza (Székely 2011: 9–10).

Más felekezetűek a búcsún

Magyarországon is egyre több neoprotestáns kiségyház hódít teret és soraik között olyan cigányokat is megtalálunk, akik korábban római katolikus vallásúak voltak és jártak a csatukai búcsúba, róluk a közbeszéd igen élénk. Nem tudják, hogy pontosan milyen vallásra tértek át, csak abban biztosak, hogy a Szűzanyát elhagyták és helyette Istenhez tértek. Jellemzőik közé sorolják, hogy nem hisznek már a Szűzanyába, gyülekezetbe járnak, nem szabad szórakozniuk, mégis megteszik, illetve alkoholt sem fogyaszthatnak.

A Szűzanyához való ragaszkodás abban is megnyilvánul és a más vallásra tért cigányokról általában így beszélnek: akik áttértek Istenhez, azaz a Szűzanyát elhagyták, bántják vagy csak egyszerűen azt mondják rájuk, hogy hívők lettek.

¹⁰ A hivatalos cigány himnusz az első Roma Világkongresszuson fogadták el. Žarko Jovanović egy régi balkáni cigány dal alapján költötte *Gelem, gelem* címmel.

Érdekes módon a búcsúban jelen vannak az „áttértek” is. Ők nem mennek le a kegyhelyre vagy a kúthoz, hanem csak a mulatságra jönnek. *Aki most hívők, aranyos, azok is elgyűnnek, bámuklodnak, esznek, isznak. Sokan gyűnnek így Csatkára is. Ha most csak az Istent ismerik, mit keresnek ottan? Há nem mennek le az Istent kérni, meg a Szűzanyát, há nem? Csak ez egy furcsa.*

Akik áttértek igen, nem mennek le a templomba, hanem ott fõnt mulatnak. Tehát a más vallású, a Szűzanyát nem tisztelõ cigányok is megjelennek a búcsúban, ami szintén azt támasztja alá, hogy a búcsúnak nem csak vallási szerepe van.

A búcsún történõ egyéb, nem vallási jellegû, identitást erõsítõ történetek

A zenélés, táncolás és evés-ivás a cigányság számára mindig is hozzátartozott a búcsúhoz, de a rendezvénysátrak újfajta jelentéssel ruházzák fel ezt a szórakozásmódot. Ötven, hatvan évvel ezelõtt a szabad ég alatt töltötték az estét, autentikus cigányzenekarokkal, muzsikussal és a szabad tûzön fõzték a vacsorát. Ma már nem csak az autentikus cigányzene szól, hanem a mai popéletben feltûnõ roma származású zenészek és énekesek is megjelennek a rendezvényen. Az *Amarodrom* címû folyóirat 2006. októberi száma írja, hogy a cigányok körében híres Grofó nevû cigányzenész is fellép az azévi búcsún, de azt is írja, hogy már L.L. Junior és Gáspár Laci is felléptek itt. A cigányság számára ezek az elõadók kiemelkedõ fontosságúak, hisz L.L. Junior, azóta már megszűnt zenekarával, a Fekete Vonattal elsők között futottak be karriert, hivatalosan is cigány származású zenészekként. Ezek az elõadók vállalják etnikai hovatartozásukat, ezzel erõsítve a búcsújárók identitását is.

Politikai megnyilvánulások

Az események szerves részét képezik az ide érkezõ cigányság búcsún kívüli egyéb tevékenységei, közös programjai. Elõfordul az is, hogy politikai tartalommal bíró események zajlanak közvetlenül a búcsú mellett, de majdnem minden évben megrendezik a térségi cigányvaidák találkozóját

is.¹¹ Az egységet az Országos Roma Önkormányzatok Szövetsége próbálja fenntartani. A cigányság legitimizációját és a társadalomba való beilleszkedését próbálják azáltal elősegíteni, hogy itt a búcsún világi szervezeteket hoznak össze, találkozókat szerveznek és erre politikusokat és egyéb közszereplőket is meghívnak. Több parlamenti képviselő vett így részt protokollárisan is a búcsún. Esélyegyenlőségi miniszter, ORÖ vezetője, cigány származású politikusok és híres emberek (költők, festőművészek).

A búcsú közösségi oldalon való megjelenése

Nagyon érdekes momentuma a kutatásnak, hogy a legnépszerűbb közösségi oldalon is megjelent a búcsú. Csak említés szintjén szeretném az olvasó elé tárni ezeket az információkat, hiszen a közösségi oldalak vizsgálata igencsak felfedezetlen terület a néprajztudomány számára, mégis nagyon érdekesen árnyalja a képet.

Csatkai Búcsú nevű profil, adminisztrátora ismeretlen, minden valószínűség szerint egy magánszemély tartja fenn. Általános fórumként funkcionál a Csatkát ismerő és Csatka-„barát”-ok között. Nem jellemző a vallási tematika, sőt egészen hétköznapi dolgokat is megosztanak ezen az oldalon, az üzenőfalon közérdekű információk megosztása, általános tájékozódás folyik. Sokszor politikai témák is ki-kikerülnek. Eltérően a Csatkai Mária Kegyhelyért Alapítvány oldalától, ahol a csatkai szentkúttal kapcsolatos információkat és valláshoz kapcsolódó híreket és imákat osztanak meg az adminisztrátorok.

A fényképek egy megbízott fotós képei, akit felkérnek, hogy a búcsú alatt a lehető legtöbb eseményt megörökítse. A fotókat 2010 óta osztják meg az érdeklődőkkel, jelenleg 17 fényképalbum érhető el. A fotók témájának megosztása érdekes képet mutat, ugyanis az első év kivételével (2010) a kegykápolnába betérő zarándokok, a völgyben történő események (2011 Kegyetemplomnál a Csatkai bucsuban, 110 db kép)¹² és a „fenti” mulatozás,

¹¹ Jó példa erre, hogy a búcsú egy közösségi oldalon található profiljának fotói között külön albumba gyűjtve megtekinthetők a cigányvajda találkozóról készült képek.

¹² A zárójelekben a 2011. év fotóanyagának eloszlását hoztam példának, de a többi év – 2012, 2013 – anyagai is hasonlóan rendezettek. Lásd: <https://www.facebook.com/csatkai.bucsu>

evés, ivás, vajdatalálkozó (2011 A Csatkai bucsu süirűjében, 256 db kép, 2011 Vajdák Csatkán a bucsuban, 34 db kép) külön albumba kerülnek minden évben, tehát mintha a profil adminisztrátora a vallásos megnyilvánulásokat külön akarná választani az általunk profánabbnak hitt mulatságtól.

Összegzés

Az eddigi tapasztalataim alapján úgy vélem, hogy a búcsú a cigánység mint közösség megnyilvánulásának színhelye, és nem csak a szenttel való találkozásának helye és ideje. Politikai megnyilvánulások színhelye, ahol a zarándokokon keresztül identitásformáló üzeneteket próbálnak eljuttatni a cigánység egészéhez. Ilyen a Püspök üzenete vagy a Roma Önkormányzat politikája, esetleg a kormányon lévő politikusok látogatásai. De a búcsú nem csak a cigánység felé érkező identitásformáló impulzusok eszköze, hanem a cigánység részéről is kifejeződik benne a cigánységhez való tartozás. Szuhay Péter már idézett soraival: „A szent dolgok mellett legalább annyira fontos a rituális multság, a mások megvendéglése, az ivás, a lakoma, az ének, a tánc s a bőkezű ajándékozás. Mindezek a szigorúan megkövetelt tudatos cigánymagatartás rendszerét jelentik.” (Szuhay 1995: 337)

Szakirodalom

LAKATOS Elza

2006 A cigányok szentmiséje. *Amarodrom*. 2006. október. Forrás: <http://www.amarodrom.hu/archivum/2006/10/32.html>. Letöltve: 2009. 11. 15.

LÁSZLÓ Dóra

2009a „Testvér, hisz ez rézből van!” – Cigány búcsún jártunk. *Heti Válasz*. 2009. szeptember 9. Forrás: <http://hetivalasz.hu/itthon/testver-hisz-ez-rezbol-van-cigany-bucsun-jartunk-24224/> Letöltve: 2010. 03. 11.

2009b Cigány Csíksomlyó. *Heti Válasz*. 2009. szeptember 15. Forrás: <http://hetivalasz.hu/itthon/cigany-csiksomlyo-24262/> Letöltve: 2010. 03. 11.

LIPCSEI Attila- RÁCZ Géza

2008 *A csatkaí Mária-napi búcsú*. Forrás: <http://www.romapage.hu/hirek/hircentrum-forummal/article/114992/61/> Letöltve: 2010. 03. 07.

MOGYORÓSI Ágnes

2014 *A csatkaí cigánybúcsú*. *Erdélyi Múzeum* LXXVI. (1) 56–68.

SZÉKELY János

2011 *Cigány népismeret. De del o Del baxt!* Szent István Társulat, Budapest.

SZUHAY Péter

1995 *Cigánykultúra. A magyarországi cigány etnikai csoportok kulturális integrációjáról és a cigány nemzeti kultúra megalkotásáról*. *BUKSZ* 7. (Ősz) 329–341.

VAJKAI Aurél

1940 *A csatkaí búcsú. Adatok a népi orvosláshoz*. *Ethnographia* LI. (1) 50–73.

WEISZ János

1999 *Csatka története*. Római Katolikus Plébánia, Csatka.

Pelerinajul de la Csatka ca o forță de formare a identității în cazul pelerinilor rromi

Acest studiu oferă date referitoare la întrebările și cazurile legate de pelerinajul din Csatka, Ungaria. După prezentarea istorică, studiul dezbate întâmplările petrecute la pelerinaj și forța lor de a crea și de a forma identitatea rromilor care iau parte (sau evită) la acest pelerinaj. Prezintă istoria construirii „capelei țiganilor” și realizările sau motivațiile tipic etnice observate la Csatka. Aici mă refer la importanța liturghiei în limba rromilor sau la importanța prezenței „episcopului țigan.” Studiul discută și problematica manifestărilor politice și încadrarea pelerinajului în media de socializare. Scopul primordial al cercetării nu a fost investigarea identității rromilor. Întrebările prezentate în acest studiu au apărut între timp în demersul meu, iar aceste evenimente și motivațiile lor ne ajută să înțelegem „marele întreg.”

The Identity-forming Power of the Gypsy Pilgrimage of Csatka

My paper provides data related to the questions and cases that came up during my research at the Hungarian pilgrimage of Csatka. After the brief presentation of the historical background, the paper discusses the events and their identity-building and identity-forming power between the Gypsy pilgrims who visit (or avoid) this place.

I also present the history of the so called Gypsy Chapel, and the motivations and forms of the ethnic characteristics found at this event. Here I refer to the importance of the mass celebrated in Gypsy language, and the presence of the so called Gypsy bishop. I also discuss the political manifestations at the pilgrimage and the relation between the social media and the event. The primary goal of my research isn't the analysis of the Gypsy identity, the presented issues and cases came to my sight during my research, and the occurrences and the motivations are helping to understand the "all in general."

Nagy Ákos

Templom a határon. Egy felekezeti közötti konfliktus identitásfolyamatai és reprezentációi

Tanulmányomban egy erdélyi kisváros elhíresült felekezeti közötti konfliktusát mutatom be, teret adva a történelmi háttérnek, a szemben álló felek motivációinak és olvasatainak is. A nyárádtői görög katolikus templom hanyattatott sorsa, körbeépítése az ortodox egyház által, majd törvénytelen lerombolása nemzetközi visszhangra talált, számos tanulmány, riport foglalkozott az esettel. Az események miatt szembekerülő két román – az ortodox és a görög katolikus – közösség között kialakuló konfliktusok oka-it is bemutatom. Megvizsgálom, hogy érték- vagy érdekkonfliktusról van-e szó ebben, a maga nemében, egyedi konfliktusban. Ugyanakkor fontosnak tartom leírni, miképpen zajlik le a határteremtés és a határátlépés, illetve egy szimbolikus térfoglalás. Bemutatom, hogy az események során milyen identitásfolyamatok és azoknak milyen reprezentációik alakultak ki, és ezek hogyan befolyásolják a közösségen belüli szimbolikus hatalmi harcot.

Nyárádtó fekvése és története

Nyárádtó földrajzi fekvését két jelentős folyó határozza meg, ugyanis település a Maros és a Nyárád találkozásánál létesült. A település nevének eredete is a két folyó összefolyására utal. Régi román elnevezése *Nirașteu* volt, jelenleg *Ungheni* a hivatalos megnevezés. A földrajzi helyzetet tekintve jelentős szerepe van annak is, hogy a városka alig 11 kilométerre fekszik a régió és a megye központjától, Marosvásárhelytől. Közigazgatásilag 2004 áprilisában vált várossá, a következő települések tartoznak hozzá: Kiscserged, Malomfalva, Nagycserged, Recsa, Székelysópatak és Vidrászeg, melynek határában a Marosvásárhelyi Nemzetközi Repülőtér és a Maros Ipari Park is található.

Nyárádtó határában végzett ásátások során egy római út maradványai, szkíta és dák leletek kerültek elő, ami a terület igen korai lakottságára utal. A középkorban először 1264-ben említik *Naradtew* alakban. 1332-ben már plébániatemploma van, melynek István nevű papja a pápai tizedjegyzék tanúsága szerint 25 dénárt fizetett abban az évben. Az 1502. évi oklevélből kiderül, hogy Lőrincfalva és Maroskeresztúr is Nyárádtó templomának filiája volt (Léstyán 2000). Az 1567-es évi jegyzékben mostani nevén, 10 kapuval szerepelt (Orbán 1868: 217). Régi temploma a 14. században épült, melyet Basta seregei az 1601-es hadjáratban pusztítottak el az oda menekült lakosokkal együtt. Ennek a templomnak a romjai még ma is láthatóak a református temetőben. Székely Mózes erdélyi fejedelem 1603-ban Nyárádtón ütötte fel első hadiszállását, miután legyőzte Basta seregeit (Orbán 1868: 217–218). Később, az 1660-as években az Ali-féle hadjárat idején éri újabb pusztulás a települést. Egyes források szerint a reformáció korában a katolikusoknak kőből épült díszes templomuk volt a mai temetőben, melyet az ellenség döntött romokba. Ennek köveit hatvan évvel később, felségi engedéllyel a marosvásárhelyi Keresztelő Szent János plébániatemplom építéséhez hordták, melynek munkálatai 1728-ban kezdődtek. Látható, hogy a hatvan évvel előbbi dátum egybeesik az Ali pasa pusztításaival, ami a templomnak e korig való fennállását bizonyítja. Ebből a korból származik a település első iskolájára vonatkozó adat (1676), ami korabeli szellemi élet fejlettségét is jelzi. Fontos megjegyezni, hogy a középkorban katolikus falu a reformáció idején református lett, a templommal együtt, melyet a reformátusok a pusztulásig használtak. A templom lerombolása után csak imaházuk volt, melyet csak 1939-ben váltott fel a ma is álló kőtemplomuk. A 17. századi hadjáratok után a hívek száma megcsappan, és a 18. században pedig több család katolikus lett, melynek eredménye, hogy a katolikusok visszakövetelték a középkori templom javainak egy részét is. A romos templom visszavételéről nem lehetett szó, így a javak csupán egy részét kapták vissza (Léstyán 2000). Csak 1818-ban épült fel a sövényfallal ellátott zsindeyes kápolna, melyet végül a ma is használt, 1907-ben épült kőtemplom váltott fel (Baróti 2007: 4–5). Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc is rányomta bélyegét a falu fejlődésére, ugyanis Gedeon tábornok seregei feldúlták a települést. A leírások tanúsága szerint annyira feldúlta az ellenállást nem tanúsító falut, hogy alig maradt meg néhány ház. Ezen eseményeknek is köszönhető, hogy a korábban magyar faluból vegyes, később pedig többsé-

gében román ajkú település lett. A trianoni békeszerződésig Maros-Torda vármegye Marosi alsó járásához tartozott a falu. A második világháború után, a kommunista rendszer alatt megkezdődött az iparosítás és a népesség is növekedésnek indult. A helyi és a közeli megyeközpontban létesült ipari egységek a távoli vidékekről érkező munkásokat is Nyárádtőre vonzották.¹ 1989 után a település jelentősége a határában levő repülőtérnek és sörgyárnak volt köszönhető, melyet több nagyszabású beruházás is követett. A község 2004-ben városi rangot kapott, amelynek következtében új beruházások, fejlesztések történtek a településen.

Egyháztörténeti adatok

Az események megértéséhez elengedhetetlen a görög katolikus egyház történetének ismerete is. A Román Görög Katolikus Egyházat (románul Biserica Română Unită cu Roma, vagyis a Rómával Egyesült Román Egyházat) 1697–1701 között hozták létre. Az egyesülésnek több oka és célja volt. Az ellenreformáció sikerein és hatásán felbuzdulva a katolikus Habsburg-uralkodók a 17. századtól kezdve hatalmi-politikai eszközökkel segítették az unió létrejöttét. A Vatikánnak viszont az eretnenség felszámolása, illetve az egyház pápai főhatalom alatti egységének a helyreállítása volt a célja. Ugyanakkor nem elhanyagolható az sem, hogy az osztrák hatalom számára ez a rekatolizáció, a keleti és déli irányú terjeszkedés lehetőségét is magában rejtette (Gergely 1991: 107). A korabeli Magyarországot és Erdélyt tekintve, az uniós folyamatok eredményeként a 18. századra a ruszinok egésze, az erdélyi románság mintegy harmada és a szerbek egy töredéke egyesült Rómával. Ők lettek az unitusok, az úgynevezett görög katolikusok (a görög szertartású római katolikusok). Kezdetben, a 13. századtól Erdélybe bevándorló románok felekezetiileg a görögkeleti (ortodox vagy bizánci) keresztény egyházhoz tartoztak, és a fejedelemség idején egyházuk az időlegesen megtúrt felekezet státusával bírt. A fejedelemség függetlenségének megszűnésével és a Habsburg-uralom kiépülésével megkezdődött a román ortodox lakosság rekatolizálása (Gergely 1991: 107). A tábori lelkészként Erdélybe érkező jezsuitákat bízták meg a

¹ Míg 1941-ben 1234, addig 1956-ban 1540, majd 1966-ban 2320 lakosa volt a községnek. (Varga E. 2002).

küldetéssel, melynek két célja volt: Róma részéről teológiai-egyházi kapcsolatot, Bécs részéről pedig szociálpolitikai kapcsolatot kiépíteni a helyi románokkal. Eredményességük abban rejlett, hogy az esetleges unió érdekében a Habsburgok felhatalmazták őket, hogy a birodalom római katolikus híveinek kijáró jogokat ígérjék az egyesülésre kész románoknak. Azon románok előtt, akik a latin rítusú kereszténységhez csatlakoztak, megnyílt az út a nemesi réteg felé is. Az unió a románok mellett a katolikus egyház javára is vált, ugyanis a keleti keresztények megnyerésével Erdély legerősebb egyházává nőtte ki magát (Suttner 2002: 11–13). Látható, hogy a románok nemzeti jogait vallási egyenjogúságuk elérése által tudták kivívni.

Az egyesülés előkészítéseként Teofil, a gyulafehérvári román ortodox érsek 1697-ben „kis zsinatot” tartott, ahol egy jezsuita páter közreműködésével az unió mellett döntöttek. 1698-ban, a korábbiakat megerősítő újabb értekezlet hívtak össze Gyulafehérváron, ahol a római egyházzal való egyesülés előfeltételül a keleti rítusok megtartását, a Julianus-naptár használatát és püspökeik szabad megválasztásának jogát szabták. I. Lipót 1699-ben hozzájárult az unióhoz, majd ezt követően 1700 szeptemberében Gyulafehérváron összeült a románok „nagy zsinata”, amelyre az egyházi méltóságok mellett román nemeseket is meghívtak. Az egyesülést szentesítő okmányt a román papság nevében Atanasie gyulafehérvári metropolita, továbbá a jelenlévő esperesek és papok írták alá. Így a metropolita az egész erdélyi román ortodoxia nevében lépett unióra. Az egyesülők a bekövetkező anyagi és politikai előnyöket hangsúlyozták, melyek a románság felemelkedésének lehetőségét teremtik majd meg. A zsinatot hamarosan Atanasienak, az erdélyi görög katolikus románok püspökének való 1701-es királyi kinevezése követte. Még ugyanebben az évben Gyulafehérváron beiktatták, Róma pedig az uniót megerősítette, és engedélyezte a bizánci rítus használatát. Az Erdélyben élő egyesült románok, szerbek, rutének, görögök számára Fogaras székhellyel új egyházmegyét alapítottak, melynek javadalmazására a király alsószombatfalvi és szamosújvári uradalmakat adományozott.² Fogaras marginális földrajzi helyzetére hivatkozva, a Szentszék engedélyével a fogarasi püspökség székhelyét 1738-ban Balázsfalvára helyezték át, de az elnevezése nem változott meg.

² Az egyházi vezetők külön figyeltek arra, hogy ne az egykori ortodox érsekség székhelyén, Gyulafehérváron legyen az unitus egyház központja.

A fogarasi görög katolikus püspökség ekkor az esztergomi érseki tartományba tagolódott (Gergely 1991: 107–108). 1777-ben megalakult a nagyváradi görög katolikus egyházmegye is, amelyben a hívek többsége román, kisebb része pedig magyar anyanyelvű volt. Ezt ugyancsak az esztergomi érseki tartományba osztották be. A nagyváradi görög katolikus püspökség is kapott birtokokat, többek között a latin szertartású püspökség belényesi uradalma is az új egyházmegyéé lett. Természetesen ellenzői is voltak az egyesülésnek: az erdélyi rendek és egyes helyi és Kárpátokon túli egyházi méltóságok is fenntartással kezelték az rekatolizációt. Úgy tűnt, hogy megszűnik az ortodox egyház Erdélyben, mivel még a megtúrt jelleget sem nyerte el, és így üldözöttnek számított. Az újjászervezési kísérletek a Bánságból, a szerb ortodox egyház támogatásával kezdődtek meg. A 18. század közepétől azonban az erdélyi románok jelentős hányada visszatért az ortodoxiához. Az egyre gyarapodó közösségük megnyerése érdekében Mária Terézia 1758-ban megtúrt felekezetnek minősítette őket Erdélyben, 1761-ben pedig felállította számukra a brassói egyházmegyét, amelynek püspöke 1784-től Nagyszebenbe helyezte át székhelyét. A nagyszebeni román ortodox püspökséget a karlócai szerb metropolitának rendelték alá, majd 1791-ben a magyar országgyűlés Magyarországon bevett felekezetnek ismerte el őket. Erdélyben azonban 1848-ig az ortodox felekezet továbbra is csak megtúrt vallás maradt, mely állapoton csak az 1848-as törvények és Erdélynek az anyaországgal való egyesülése változtatott. Az abszolutizmus éveiben I. Ferenc József felállította az önálló román ortodox metropolíát, amelyet akár a forradalom és a szabadságharc idején tanúsított császárbarát magatartásukért való jutalomként is értelmezhetünk. A felállított nagyszebeni görögkeleti érsekség alá rendelte a legrégebb gyulafehérvári román ortodox püspökség mellett az aradi és karánsebesi görögkeleti román püspökségeket is. Ezen változásokat a magyar országgyűlés is jóváhagyta a kiegyezés után. Így a görögkeleti románok 1868-as nagyszebeni gyűlése kidolgozta autonómiaszervezetüket, amit a király is 1869-ben jóváhagyott, így maguk intézhették egyházi és iskolai ügyeiket kongresszusaik és tanácsaik által. Ennek is köszönhető, hogy az erdélyi román ortodox egyház kimondottan nemzeti egyházzá vált, és mint olyan elősegítette a románok későbbi törekvéseit. Az önálló erdélyi román görög katolikus metropolia megszervezése is az abszolutizmus jegyében zajlott, ugyanazzal a politikai céllal, hogy az 1848–1849-es eseményekben tapasztalt magatartásukért megjutalmazza a románokat.

Ugyanakkor a hierarchia kiépítése is fontos volt, hiszen a fogarasi püspökséghez több mint ezer parókia tartozott, melyeket nehezen lehetett egy központból kormányozni. Ezért a fogarasi püspökséget érseki rangra emelték, Szamosújvár és Lugos székhellyel két új román görög katolikus püspökséget alakítottak ki. A metropolita szerepét a fogarasi érsek töltötte be. Az egyháztartományba sorolták a nagyváradi, a szamosújvári és a lugosi görög katolikus püspökségeket. Mindezt IX. Pius pápa 1853. november 26-án kiadott *Ecclesiam Christi* bullájával kanonizálta. Az új érsekség nevében utalás volt az eredeti ortodox metropóliára, ugyanis Gyulafehérvár-fogarasi érsekségnek nevezték el, de a székhelye továbbra is Balázsfalván maradt. A lugosi görög katolikus egyházmegyének székhelye Lugos lett, míg a szamosújvári görög katolikus román egyházmegyének Szamosújvár. Ez később Kolozsvárra költözött, így neve is Kolozsvár-szamosújvári püspökségre módosult. Az érseki tartomány független volt minden más egyházi provincia joghatóságától, és közvetlenül az Apostoli Szentszéknél volt alárendelve, és a metropolia felett a saját tartományi zsinaton kívül csak a Római Szentszék gyakorolhatott joghatóságot (Gergely 1991: 108–109). Trianon után ortodox egyházi méltóságok és egyes román államférfiak nem nézték jó szemmel nemzetük két egyházra való tagolódását, és a többségében magyarok alkotta római katolikus egyházat pedig kimondottan ellenségesen kezelték. Az 1923-as román alkotmány 22. cikkelye az ortodox és a görög katolikus egyházakat román egyházaknak minősítette. Ennek ellenére az ortodox egyház előnyben részesült, ugyanis „uralkodó egyház” címet kapott, míg a görög katolikusoknak csak elsőbbséget biztosított a többi felekezettel szemben. A Szentszék és Románia között 1929-ben megkötött konkordátum sem tudott enyhíteni ezen.³ Ebben az időszakban az ortodoxokhoz hasonlóan a görög katolikus egyház püspökeinek is helyet biztosítottak a szenátusban. A többi egyház csak akkor kapott egy helyet a törvényhozásban, ha 200 000-nél több híve volt. A kultusztörvény szerint az egyházaknak öt csoportja volt: 1. uralkodó egyház (ortodox) 2. kiváltságos egyház (görög katolikus) 3. történelmi egyházak (latin, rutén, görög és örmény szertartású katolikus, református, evangélikus, unitárius, örmény, zsidó stb.) 4. elismert egyház (baptista) 5. el nem ismert egyházak (nazarénusok, adventisták stb.). A

³ Gergely 1991: 111; Románia Alkotmánya (1923), 22. cikkely (Forrás: <http://www.constitutia.ro/const1923.htm>).

kultusztörvény már az elnevezésben is különbséget tett, ugyanis a két román egyházat „egyháznak”, míg a többi „kultuszoknak” nevezte. Az egyházak közötti jogegyenlőség Nagy-Románia fennállása alatt sem papíron, sem a valóságban nem valósult meg (Lukács 2010: 73). A második bécsi döntés értelmében visszacsatolt területeken több mint egymillió román közül körülbelül 450 000 ortodox és 550 000 görög katolikus volt. Így a változások elsősorban a román görög katolikusokat érintették érzékenyen, mivel a székhelyük, Balázsfalva Romániában maradt. Így az érsekség a magyar területre kerülők ideiglenes kormányzását a marosvásárhelyi apostoli kormányzói helynökre bízta. A Kolozsvár-szamosújvári görög katolikus püspök 1917-től Iuliu Hossu lett. Ő volt az, aki leginkább igyekezett visszailleszkedni a magyar egyházba. Az érsekség Magyarországhoz került részének ideiglenes kormányzásával Iosif Pop nagyváradi görög katolikus kanonokot bízták meg (Gergely 1991: 112). Miután Erdély újra Románia része lett, elkezdődött a kommunista berendezkedés, melynek a görög katolikus egyházra nézve súlyos következménye lett, ugyanis 1948 decemberében a 358-as számú rendelettel betiltották. Ennek előzményei a két világháború közötti időszakra nyúlnak vissza, ugyanis Nicolae Bălan nagyszebeni ortodox érsekké való kinevezése után, a két román nemzeti egyház kapcsolata fokozatosan megromlott.⁴ Ugyancsak Bălan állt az Erdélyi Román Ortodox Érsekség élén 1948-ban is, amikor az orosz ortodox egyházzal, a szovjet és román politikai vezetéssel karöltve felszámolták az unitus egyházat, papjait pedig börtönbe zárták. Előtte azonban 1948. október 1-jén került sor a 36 görög katolikus pap kolozsvári gyűlésére, amelyen „elhatározták” a görögkeleti vallásra való áttérést, majd október 21-én Gyulafehérváron „ünnepséget” rendeztek a visszatérés tiszteletére. A román görög katolikus püspökség, a római katolikus püspökség és a pápai követség a gyűlésen résztvevő papokat kiközösítette, illetve a külügyminisztérium és a kormányfő előtt tiltakozott (Știrban–Știrban 2001: 2–3). A diktatúra idején Róma nem nevezett ki új egyházi vezetőket az időközben elhunytak helyébe, hogy ellenséges elemek, az ateista hatalom emberei ne tudjanak az egyház berkeibe férkőzni. Ezt a megszorítást csak

⁴ Már az 1920-as években így nyilatkozott: „csontjaink ne nyugodjanak, amíg újra egyik nem leszünk”. Források szerint az érsek nem örvendett, amiért álmát a kommunisták segítségével kellett valóra váltania, de kénytelen volt velük együttműködni a cél érdekében. (Știrban–Știrban 2001: 2.)

1989 után oldották fel (Plaianu–Prunduș 1994: 140). Bár a diktatúra utolsó éveiben a hatalom toleránsabbnak mutatkozott a görög katolikusok irányába, az egyházi életük mégis titokban, illegálisan zajlott. A misék, melyeken több tíz vagy akár száz hívő is részt vett, magánházaknál voltak megtartva. Az ortodox egyház gáncsoskodásai ellenére a temetések legtöbb helyen zavartalanul zajlottak le (Plaianu–Prunduș 1994: 143). A római katolikus egyház ebben az időben felvállalta testvéregyházának segítségét azáltal, hogy helyiségeket és „takarást”⁵ biztosított szertartásaikhoz. A becslések szerint 1948-ban 1,6 millió főt számláló görög katolikus közösség papíron ortodoxnak volt nyilvánítva, ennek ellenére a hívek mintegy egyharmada kitartott hite mellett, és titokban gyakorolta azt. Sebők László megemlíti, hogy az 1980-as évek végén a görög katolikusok a román kormány támogatásával a magyar katolikus egyházmegyéknél mozgalmat indítottak a román nyelvű liturgia bevezetéséért, melynek célja a magyar katolikus egyház elrománosítása volt. Így a hivatalosan pravoszlávnak minősített hívőket, azok katolikusságára hivatkozva magyar templomokba küldték volna, hogy ott román nyelvű misét követeljenek. Ez a terv az 1989-es fordulatnak köszönhetően nem valósult meg (Sebők 1991: 74). A görög katolikus egyház felszámolásában három jelentős szervezet járt az élen: a Román Kommunista Párt, az Állambiztonsági Osztály (Securitate) és a Román Ortodox Egyház. Az 1989-es események után az első kettő eltűnt, viszont a harmadik ma is ellenségesen viszonyul és folytatja unitus-ellenes tevékenységét. A görög katolikusokat továbbra is hazaárulóknak, magyarbarátoknak tartják, és kiátkozással fenyegetik, ha elhagyják az ortodox hitet. Ennek szellemében késlekedik javaik visszaszolgáltatása, és napirenden vannak a két felekezet közötti botrányok, melyek során erőszakos cselekedetek is történnek (Plaianu–Prunduș 1994: 155). 1989 után egy határozat ugyan hatályon kívül helyezte a görög katolikus egyházat betiltó 358-as rendeletet, de jogait nem adta vissza. Egyes javaikat a megtett jogi lépéseknek vagy a helyi ortodox közösség, vezetőség jóindulatának köszönhetően kapták vissza. Romániában a 2002-es népszámlálási adatok szerint 191 556-an vallották magukat görög katolikusnak (amelyből 160 896 román nemzetiségű, 19 645 magyar, 6148 roma, 1721 ukrán, 1542 német) (Plaianu–Prunduș 1994: 155). A

⁵ Görög katolikus és római katolikus papok együtt celebráltak misét, hogy ne lehessen vádat emelni ellenük.

2011-es adatok alapján az unitus egyház 150 593 főt számlált.⁶ A Román Görög Katolikus Egyház szerint a hivatalos számadatok nem tükrözik a valóságot, mivel sok helyen meghamisították azokat. Saját nyilvántartásaik alapján 700 000 körülire becsülik híveik számát.

Látható, hogy a román történelemben milyen fontos szerepe volt és van ennek a felekezetnek. Egyes kutatók szerint a görög katolikussá válás nyitotta meg a románok előtt a városokat, és tette lehetővé számos területen a fejlődést, illetve a közigazgatásban való tevékenykedést is. Ennek az egyháznak az iskoláiból kerültek ki nemcsak az Erdélyi Iskola (Școala Ardeleană) képviselői, hanem az elmúlt századok jeles román személyiségei is. Ők hozták létre és terjesztették el a románok nemzeti történelmét, fenntartva a latin származás misztikáját, ezáltal feloldva a románok kisebbségi érzését. A Román Görög Katolikus Egyház, melyet az 1923-as alkotmány a románok „második nemzeti egyházának” is nevez, nem csupán részt vett a modern Erdély és Románia történelmének eseményeiben, hanem tevékenyen részt vett azok előkészítésében is. Tette mindezt egy kulturális, felvilágosító, valamint társadalmi és nemzeti missziós tevékenység keretében, mely mindvégig jól megfért a szellemi tevékenység mellett. Bár történtek próbálkozások, a Román Görög Katolikus Egyháznak nem sikerült átkerülnie a Kárpátokon túlra. Mint azt Alexandru Cistelean is megjegyzi, ez a felekezet Erdélyhez kötődik: „Jellemzi a »hely szellemét«, és a »hely szelleme« jellemzi őt. Kiáramlása, fővárosi és más városokbeli kolonizálása az erdélyiek »kivándorlásának« eredménye, akiknek vallásos identitása beolvashatatlanak bizonyult.” (Cistelean 2001: 1)

Nyárádtói felekezeti adatok

Nyárádtó, mint a történetéből is kiderül, kezdetben magyar település volt. A történelem során azonban többször lakosságcserére került sor, így hamarosan jelentős román közösség telepedett le a településen, majd számuk folyamatosan nőni kezdett. A felekezeti statisztikákat nézve Nyárádtón csak 1880-tól említhetünk ortodox hívőket. Addig az időpontig a románok

⁶ 12. Populația stabilă pe sexe, după religie - categorii de localități, macroregiuni, regiuni de dezvoltare și județe. 2011-es népszámlálási adatok. (Forrás: http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/sR_TAB_12.xls)

görög katolikus hitűek voltak. Számuk csak az 1900-as évek elejétől kezd növekedni, és a második világháborúig az 1933-as népszámláláson érik el a legnagyobb létszámot, 33 fővel. Ez a két háború közötti hatalom nemzeti és adminisztratív politikájának volt leginkább köszönhető, ugyanis az erdélyi települések a Kárpátokon túli területekről betelepült ortodox vallású személyekkel gyarapodtak. Így volt ez Nyárádtó esetében is, ahol valószínűleg az adminisztratív elithez tartozhatott ez a pár ember. Mind ez 1941-re, a következő népszámlálásra gyökeresen megváltozott: csak 15 főt jegyeznek ortodoxnak. Ez a hirtelen csökkenés valószínűleg a második bécsi döntés és a magyar bevonulás miatt történhetett, ugyanis a korábbi államapparátus tagjai igyekeztek minél hamarabb Ó-Románia területére menekülni az esetleges megtorlás elől. Ekkor a görög katolikusok száma 805 fő. A világháborút követő kommunista berendezkedés alatt is voltak népszámlálások, ám ezek nem tértek ki a felekezeti hovatartozás kérdésre, csak az összeírt személyek etnikai hovatartozására voltak kíváncsiak. Ezért nincs adatunk 1941-től 1992-ig. Az 1989-es fordulat utáni első népszámlálás már kitért a vallásra is. A görög katolikus-ortodox arányt nézve megdöbbentő eredménnyel találjuk szembe magunkat, ugyanis 1992-ben az ortodoxok száma 2844, míg a görög katolikusoké csak 34. Ezt semmiképp sem tudható be a természetes szaporulatnak vagy elhalálozásnak, sokkal inkább a kommunista hatalom ténykedésének, a görög katolikus egyház több évtizeden át tartó üldözésének és a betelepítéseknek. A rendszerváltozást követően az egykori görög katolikusoknak újra lehetőségük volt korábbi felekezetükhöz visszatérni. A görög katolikus lelkész elmondása szerint ezt a lehetőséget egyre többen használják ki, így közösségük egyre gyarapodik. Így 2002-ben a község 3562 fős népességéből 2825-en ortodoxok, 57-en pedig görög katolikusok voltak (Varga E. 2002). A népszámlálási adatok szerint 2012-ben 84 személy vallotta magát görög katolikusnak.⁷

⁷ 12 Populația stabilă după religie - județe, municipii, orașe, comune. 2011-es népszámlálási adatok. (Forrás: http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/sR_TAB_13.xls)

A nyárádtői Szentháromság-templom

A nyárádtői görög katolikusoknak kezdetben valószínűleg fatemploma lehetett, amely egy idő után szűknek bizonyult a megszorodott közösség számára. Ezért egy nagyobb kőtemplom építésébe kezdtek, közvetlenül a Nyárad jobb partján. Az új templomot 1858 és 1864 között építették fel, és a Szentháromság (románul: biserica Sfânta Treime) tiszteletére szentelték fel. 1948 után, a görög katolikus egyházat felszámoló rendelet értelmében ezt a templomot is elkobozták, és így az ortodoxok tulajdonába került. 1989 után sorsa hasonlóan alakult sok más görög katolikus temploméval, ugyanis ezen ingatlanok jelentős hányadát a Román Ortodox Egyház sokszorosan megfogalmazott kérésre sem szolgáltatta vissza. Ennek ellenére a görög katolikus közösség a fordulat után fokozatosan újraszerveződött. 1994-ben újraalapították a Nyárádtői Görög Katolikus Egyházközséget, melyben kezdetben misszionárius papok szolgáltak. A jelenlegi pap elmondása szerint az összejöveleket akkor még egy helyi hívő házában tartották, majd 1999-ben megvásároltak egy volt gépészműhelyt, amelyet kitakarítva és felújítva mintegy hét évig használtak, miközben egykori templomuk visszaszolgáltatására vártak. 1997-ben az ortodox közösség egy nagyobb templom építésére kapott engedélyt a meglévő területén. Ekkor figyelt fel a romániai és nemzetközi közvélemény az eseményekre, ugyanis az azonos telken való építkezés az ortodox közösség (és leginkább az egyházi és helyi előljárók) értelmezésében azt jelentette, hogy az új templomnak a régi helyén kell felépülnie. Így kezdődött meg a templom körbeépítése, melynek folyamata ország-világ szeme előtt zajlott, nem kis indulatokat korbácsolva a városka lakóiban és a két felekezet hívei között. A Román Görög Katolikus Egyház folyamatos tiltakozása, nemzetközi szervezetek nyomásgyakorlása és egyes építési engedélyek hiányának ellenére az építkezés tovább zajlott, míg 2008. május 8-án megkezdődött a már körbeépített templom lerombolása (Giurgea 2008). Első lépésként a templom tornyát bontották le, hogy elháruljon az új templom befedése elől az akadály. Mivel a munkálatok nem a tervezett ütemben zajlottak, jelenleg is áll a már kupolával is ellátott templom belsejében a megcsontított régi templom, ahol az ortodox szertartások is zajlanak.

A szélmalomharcot megelőzve, a további konfliktusok elkerülése végett a görög katolikus közösség három év leforgása alatt egy új templomot épített a városkában, melyet 2008. szeptember 7-én ugyancsak a Szent-

háromság tiszteletére szentelt fel Lucian Mureşan érsek a Gyulafehérvár-fogarasi Érsekség feje (Dudaş 2008). (Beszédes tény, hogy a megbékélő meghívás ellenére sem a helyi ortodox pap, sem a polgármester nem vett részt a szentelésen.)⁸ Új templomuk, mely a hívők és külföldiek adományából készült, a település periferiáján, tömbházak között található. Itt kell megemlíteni azt is, hogy az ortodox egyház két új templomot is épített a városban, egyet az új görög katolikus templomtól nem messze, másikat a román temető szomszédságában. Időközben a régire épített új templomot befedték, és részben bevakolták.

A konfliktus értelmezése

A konfliktus olyan társadalmi folyamat, amelyben két vagy több személy (vagy csoport) között érdekellentét van, és ez a szembenállás érzelmi vagy szándékbeli ellentétben, nem ritkán ellenséges interakciókban is kifejeződésre juthat. Tamás Pál a közép-európai társadalmak kilencvenes évekbeli konfliktusait kategorizálta. Elsőként megemlíti az identitással kapcsolatos konfliktusokat (melyek a „mi” és a „másik” meghatározásával kapcsolatos problémákra épülnek), majd szót ejt az elosztási konfliktusokról is (melyek a gazdasági és politikai versenypozíciók elosztásában eredeztethetőek). Az intézménytranszfer konfliktusok esetében a más régiókban (Nyugat-Európa, Észak-Amerika) kiépült intézményi megoldásokat ültetnek át közép- vagy kelet-európai társadalmakba, és ez okozza a konfliktust. A legitimációs konfliktusok (melyek az uralmi formák elfogadottságának mértékével kapcsolatosak) mellett megemlíti a centrum–periféria konfliktusok típusát, mely a térbeli elmaradottság, elszigeteltség és az abból következő dominanciára épül. Ezen konfliktusfélék mellett más, modernizációsnak nevezett (stratégiai, szövetségválasztási) konfliktusokat is megemlít. Az itt felsorolt konfliktusszerkezetekre három nagy folyamat van hatással: a poszt szocialista társadalmi környezet, a globalizációs folyamatok és az információs társadalom (Tamás 2000: 10–11).

A nyárádtói esetre elsődlegesen az identitás konfliktus meghatározás érvényes, mert itt is a „mi” és a „másik” meghatározásával kapcsolatos

⁸ Szerző nélkül 2008: <http://www.szekelyhon.ro/archivum/offline/cikk/27057/kitartakapuit-a-felszentelt-uj-gorog-katolikus-templom>

problémákkal találkozunk. Két közösség, az ortodox és a görög katolikus áll egymással szemben, melyek magukat a másik ellenében is meghatározzák. Ilyen öndefiníciós eszköz a vallási hovatartozás is. Itt kell megemlíteni azonban, hogy a vallási unió első évszázadában a románok többsége nem rendelkezett jól meghatározott identitással. A bécsi udvar által 1754-ben elrendelt kutatás, amely a partiumi románok vallási viszonyait vizsgálta, arra a következtetésre jutott, hogy az emberek nyilatkozataiból teljesen hiányzik a dogmatikai érvelés, és a felekezeti elkülönülés kritériumai a helyi püspökhöz való hűségben és egy adott egyházi joghatósághoz való tartozás voltak (Săsăujant idézi Câmpeanu 2010: 116–117). Mint azt a téma jeles ismerője, Ernst Christian Suttner is jelzi, kezdetben az egyesült püspökhöz való lojalitás vagy hűtlenség képviselte az egyetlen szeparációs tényezőt a románság eme két vallása között. A 18. század közepén zajló katolikusellenes mozgalmak idején, a két felekezet közötti határ már ideológiai (megváltástani) és társadalmi érvek mentén fejlődött ki. Majd ennek a századnak a végére, amikor már az ortodoxoknak is kinevezett püspökeik lehettek, a személyes kötődések mellett azok a teológiai érvek is hangsúlyosak lettek, amelyek válaszfalat akartak húzni az egyesültek és a nem egyesültek között (Suttner 2006: 149–154). Megfigyelésem alapján a hívek szintjén a teológiai érvek napjainkban is háttérbe szorulnak.

Ami az államnak az egyházakhoz való viszonyulását illeti, a nyárádtói esetnek elosztási konfliktus jellege is van. A görög katolikus egyház egyértelműen politikai (és ebből fakadóan gazdasági) hátrányt élvez az ortodox egyházzal szemben. Mindez nem csak országos, hanem helyi szinten is tapasztalható, ugyanis az elkobzott templom ortodox kézen való megtartásának és körbeépítésének egyik kulcsfigurája maga a helyi polgármester, aki az ortodox pappal együttműködve akadályozta a visszaszolgáltatást.

Legitimációs konfliktus jellegét az adja az eseményeknek, hogy a két egyház egyaránt a templom birtoklásáért küzd, és mindezt történelmi és teológiai érvek felvonultatásával teszi.

A felvázolt konfliktusfajtákra ebben az esetben is a posztszocialista társadalmi környezet és az információs társadalom van leginkább hatással. A posztszocialista államok egyikére-másikára jellemző restitúciós huzavonák és a hírek villámgyors terjedése, elérhetősége Nyárádtó esetében is megfigyelhető. Fontos megemlíteni, hogy a kialakuló konfliktusszerkezetekre különböző típusú reakciók, társadalmi válaszfolyamatok születnek. Többek között ilyenek az etnikai rekonstrukciós programok (etnikai

rekonstrukciók a nem etnikai egyenlőtlenségek kezelésére), elitkonverziós szerkezetek (az elit átalakítására, kooptálására, leváltására vagy más cirkulációs lépésre készítő lépések sorozata), a szimbolikus térhasználati konfliktusok, a generációs konfliktusok és a szegregációs folyamatok (Tamás 2000: 11–12).

Esetünkben egy ilyen reakció lehetne az elit (polgármester, ortodox pap, felső egyházi vezetés) leváltása. A szimbolikus térhasználat már kialakult, ugyanis a régi és új templomok elhelyezkedése, használata is sokatmondó, egyfajta szegregációt is kialakított a városkában. Míg az ortodox templom (belsejében az egykori görög katolikus templommal) és paplak a település egyik központi helyét foglalja el, addig az újonnan épített görög katolikus templom egy félreeső utcában, tömbházak között található. Megteremtődtek a közösségek közti határok, melyek átlépése nem minden esetben lehetséges.

Tamás Pál koordináta-rendszerét felhasználva a nyárádtói esetnek két olvasata is lehet. Egyfelől azt állíthatjuk, hogy eredete szerint régi, az erőszak konfliktusmegoldási jelenléte szerint nem erőszakos, valamint határjellege szerint belső konfliktus (Tamás 2000: 12). Eredete szerint régi konfliktus, mert jóformán az unitus egyház létrejötte óta létező ellentétről van szó. Az erőszak konfliktusmegoldási jelenléte szerint békésnek tekinthető, mert egyik fél sem folyamodott erőszakos eszközökhöz, csupán tiltakozások és jogi lépések történtek az ügy kapcsán. Határjellegét tekintve belső konfliktus, mert egy kis közösségben zajló érdekellentétről van szó. Másfelől viszont úgy is tekinthetünk az eseményekre, mint egy eredete szerint új konfliktusra, mely (történelmi gyökerei ellenére is) a közelmúltunkban keletkezett és napjainkban is zajlik. Erőszakosnak is tekinthetjük, mert a görög katolikus közösséget a kommunista hatalom önkényesen fosztotta meg javaitól, a jelenlegi ortodox egyház pedig nem szolgáltatta vissza a templomot, sőt olyan építkezésbe kezdett, melynek jogosságát sokan vitatják. Határjellegét tekintve külső konfliktusnak is tekinthetjük, mert a tiltakozások, a nemzetközi sajtóvisszhang és két kiterjedt egyház (a görög katolikus és a görögkeleti) érdekelttsége miatt már rég nem lokális szinten zajlanak az események. A helyi ortodox egyházköztség 2008-as felvilágosító közleménye szerint a körbeépítésre és a bontásra azért volt szükség, mert a régi templom már nem felel meg a közösség jelenlegi igényeinek. Megemlítik, hogy 1998-ban a munkálatok a Maros Megyei Tanács engedélyével kezdődtek el az ortodox közösség tulajdonában levő templomon. Hangsú-

lyozzák, hogy a görög katolikus közösség csak 1998 novemberében, a munkálatok megkezdése után jött létre, az önkormányzat pedig számukra telket és anyagi támogatást nyújtott egy új templom megépítéséhez, melyet ma is használnak. Ugyanakkor hajlandóak arra, hogy igény esetén a körbeépített templom bontásából származó anyagot átadják a görög katolikus közösségnek. A közlemény megemlíti a tömegtájékoztatás szerepét a konfliktus kialakulásában, és kijelenti, hogy ha most kellene új templomot építsenek, nem ezt a megoldást választanák. Ugyanakkor a nevetségesnek nevezik azt a felvetést, hogy a helyi ortodox hívők milliárdjaival és fáradságos munkájával felépített templomot ne fejezzék be.⁹ A görög katolikusok számára egyértelmű hivatkozási pont az ősiség elve, miszerint az ő egyházuk volt előbb a településen, a templomot is ők építették, így jogosan igénylik azt vissza. Lucian Dudaş görög katolikus pap véleménye szerint helyi szinten a polgármester és az ortodox pap a visszaszolgáltatás fő akadályozója. Az helyi ortodox egyház (vagy inkább a pap) ellen tett jogi lépések meghozták gyümölcsüket, ugyanis a görög katolikusoknak adtak igazat. Jelenleg az ítélet hivatalos megjelenésére várnak, ami egyelőre késik. Ha nem járnának sikerrel, akkor a Legfelsőbb Bíróságon, majd az Európai Bíróságon szándékoznak jogorvoslatot keresni.

Nem kérik majd az új templom lebontását, elfogadják, hogy az megmaradjon. Ellenben az lesz a kérésük, hogy a régit lebontsák és kihordják, majd az új mellett felépítsék. Ezt egyfajta intő jelként, emlékműként képzelik el, mely az eseményekre utal. A görög katolikusok szerint a konfliktusnak anyagi és politikai háttere is van, ugyanis az új ortodox templom építésére összegyűlt pénz jelentős része a helyi polgármester és az ortodox paphoz került, akiknek az építkezés folytatása áll az érdekükben. Ugyancsak az anyagiakra vezethető vissza az a feltevés is, hogy egy visszaszolgáltatás esetén sok egykori görög katolikus visszatért volna régi hitére, ami jelentős bevételtől fosztotta volna meg az ortodox egyházat. Mivel Nyarádtó lakosságának többsége mezőségi és ó-romániai ortodox betelepülőkkel áll, egyfajta kulturális konfliktus frontvonalát is meghúzhatjuk az „őshonosok” (görög katolikusok) és a „jövénnyek” (ortodoxok) között. Ez a kulturális szembenállás kezdetben meghatározó jellegű volt, ma már a hívők többsége hajlik a másik fél iránti toleranciára, elfogadásra. A konfliktusra magyará-

⁹ A Nyarádtói Ortodox Egyházközség közleménye, 2008. május 12.

zatot ad az unitus pap azon elmélete is, hogy az ortodox lelkészek hiányos történelmi ismeretekkel rendelkeznek, mert nem ismerik el a görög katolikusoknak szerepét az erdélyi románság életében, történelmében, ezért is alakulhat ki ellentét közöttük. Látható tehát, hogy érték- és érdekkonfliktusról egyaránt beszélhetünk a nyárádtói eset kapcsán.

Hasonló esetek

A nyárádtói eset nem egyedi. Az Arad megyei Belotincen (vagy Beletháza, románul: *Belotinț*) ugyancsak bontásra ítélték a vissza nem szolgáltatott görög katolikus templomot, annak rossz állapotára hivatkozva. A máramarosi Szaplancán (*Săpânța*) a görög katolikus közösség nem kapta vissza a világhírű *Vidám temetőben* található templomot, mely 1886-ban épült. 2009-ben a templom neogótikus tornyát lebontották, hogy bizánci stílusúvá alakítsák, melyre a görög katolikusok szerint azért volt szükség, hogy eltüntessék a templom múltjára utaló jeleket. Ugyancsak Máramarosban található Farkasrév (*Vadu Izei*) is, ahol az 1884-ben épült Szent Miklós-templomot ítélték bontásra, holott az a környék egyik első görög katolikus kőtemploma volt. 2002-ben bontották le a közelében épülő ortodox templom miatt, melynek úgymond „útjában állt”. A szilágysági Bádon (*Badon*) település kőtemploma 2007-ben került hasonló sorsra. Az 1720-as templomot hasonló indokkal kezdték el bontani, mint a nyárádtóit (Olaru 2008). Ugyancsak bontásra került sor több erdélyi településen, így a mezőörkei (Urca), mezőcekedei (*Valea Largă*), códi (*Sadu*), magyarbagói (*Băgău*), alsódetrehemi (*Triteni de Jos*), somogyomi (*Șmig*), járabányai (*Băișoara*) templomok esetében is. Ezek mellett több visszaszolgáltatási procedúra van folyamatban (Nyárádtó, Füzesmikola, Marosvásárhely) (Manciu – Racovițan 2001).

Mindezekből látható, hogy a Román Ortodox Egyház nehezen vagy egyáltalán nem hajlandó lemondani az 1949-ben megszerzett ingatlanokról, sőt azokat a kialakult konfliktusok ellenére átépíti, lerombolja. Ezekben az esetekben még annak sincs hatása, hogy jelentős külföldi szervezetek, intézmények (pl. Egyesült Államok Külügyminisztériuma, lásd Olaru 2008) is felemelte szavát a rombolások ellen.

Írásomban olyan felekezeti konfliktust mutattam be, melyben a szemben álló felek eltérő olvasattal bírnak. A szembe kerülő két román közösség között kialakuló konfliktusok okai nem csupán vallási, hanem

kulturális és anyagi jellegűek is. És az érdek- illetve értékkonfliktus szorosán kiegészíti egymást, szimbolikus hatalmi harcot és térfoglalást generálva. A konfliktus során határok létesülnek, melyeket átlépve szimbolikus térfoglalás következik be. Ugyanakkor a kialakuló identitásfolyamatok és azoknak reprezentációi nagyban befolyásolják az ortodox és a görög katolikus közösség közötti szimbolikus hatalmi harcot.

Szakirodalom

BARÓTI Csaba

2007 *A nyárádtói római katolikus templom és plébánia a gyulafehérvári főegyházmegye szívében*. Verbum Kiadó, Kolozsvár

CÂMPEANU, Remus

2010 Az erdélyi görög katolikus egyház történetének feltárására irányuló legújabb kutatási tervek. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles*. (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 3.) Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 111–119.

(Forrás: http://byzantinohungarica.hu/sites/default/files/remus_magyar_nilles.pdf)

CISTELECAN, Alexandru

2001 A görög katolicizmus a románoknál. *Provincia*. (8–9) 1.

(Forrás: <http://epa.oszk.hu/00200/00266/00014/c000277.html>)

DUDAȘ, Lucian

2008 *Aceasta este ziua pe care a facut-o Domnul*. (Forrás: <http://parohiagrecocaticaungheni.blogspot.com/2008/09/aceasta-este-ziu-pe-care-facut-o.html>)

GERGELY JENŐ

1991 Az erdélyi görög katolikus román egyház. *Regio 2*. (3) 106–117. (Forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00007/pdf/06.pdf>)

GIURGEA, Adrian A.

2008 *Cazul Ungheni, în atenția Congresul SUA. România liberă*. 2008. május 15.

(Forrás: <http://www.romanalibera.ro/actualitate/transilvania/cazul-ungheni-in-atenia-congresul-sua-124624.html>)

LÉSTYÁN Ferenc

2000 Megszentelt kövek. *A középkori erdélyi püspökség templomai*. A gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség kiadása, Gyulafehérvár (Forrás: <http://mek.niif.hu/04600/04684/html/560.html>)

LUKÁCS Imre Róbert

2010 A görög katolikusok helyzete Erdélyben az első világháború után. *Iustum Aequum Salutare* VI. (1) 65–78. (Forrás: <http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/20101sz/04.pdf>)

MANCIU, Oana – RACOVITAN, Vasile

2001 Biserica greco-catolică din Urca, pe “lista neagră” a ortodocsilor. *Transilvania Jurnal*. 2001. november 26. (Forrás: <http://www.catholica.ro/2001/11/26/biserica-greco-catolica-din-urca-pe-lista-neagra-a-ortodocsilor/>)

OLARU, Sebastian

2008 Scandalul bisericii din Badon, citat in raportul SUA despre Romania. *Magazin Sălăjan*. 2008. március 14. (Forrás: <http://www.magazinsalajejan.ro/index.php?cmd=article&artid=6344>)

ORBÁN Balázs

1868 *A Székelyföld leírása*. Pest

PLAIANU, Clemente – PRUNDUȘ, Silvestru Augustin

1994 *Catolicism și Ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române Unite*. Casa de Editură Viața Creștină, Cluj-Napoca (Forrás: <http://www.bru.ro/istorie/catolicism-si-ortodoxie-romaneasca/>)

SEBŐK László

1991 A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta. *Regio*. (3) 65–88. (Forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00007/pdf/04.pdf>)

ȘTIRBAN, Codruța Maria – ȘTIRBAN, Marcel

2001 1948. Előkészítő mozzanatok. Püspökök megfigyelés alatt. *Provincia*. (8–9) 2–3. (Forrás: <http://epa.oszk.hu/00200/00266/00014/c000276.html>)

SUTTNER, Ernst Christian

2002 Die Anfänge und das Durchsetzen der Siebenbürgener Kirchenunion sowie die Widerstände gegen sie (von der Eroberung Siebenbürgens durch Österreich bis zum Jahr 1761). Teil A (gemäß dem Thema der ersten Begegnung): Die das Handeln tragenden Institutionen und

Personen und ihre hauptsächlichen Motive. In: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*. 6/II. Gyulafehérvár, 11–28.

(Forrás: <http://byzantinohungarica.hu/sites/default/files/images/3%2520suttner.pdf>)

2006 Überlegungen zu Tagesordnungspunkt 5. In: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*. 10/II. Gyulafehérvár, 149–154.

(Forrás: http://istorie.uab.ro/publicatii/colectia_auash/annales_10bis/studii/14_suttner.pdf)

TAMÁS Pál

2000 Közép-európai konfliktustipológia. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában. Technikák és hagyományok*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 9–20.

(Forrás: <http://mek.niif.hu/06000/06088/06088.pdf>)

VARGA E. Árpád

2002 Erdély etnikai és felekezeti statisztikája.

(Forrás: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>)

Parohia Ortodoxă Ungheni

2008 Lămuriri privind construcția bisericii ortodoxe din Ungheni. *Actualitatea religioasă*. 2008. május 12. (A Nyárádtői Ortodox Egyházköztség felvilágosító közleménye a nyárádtői templom építésével kapcsolatban.)

(Forrás: <http://www.reintregirea.ro/index.php?cid=stire-621>)

(n. n.)

2008 Kitárta kapuit a felszentelt új görög katolikus templom.

(Forrás: <http://www.szekelyhon.ro/archivum/offline/cikk/27057/kitarta-kapuit-a-felszentelt-uj-gorog-katolikus-templom>)

(n. n.)

2008 COMUNICAT: Demolarea vechii biserici greco-catolice din Ungheni (MS)

(Forrás: <http://www.bru.ro/blaj/comunicat-demolarea-vechii-biserici-greco-catolice-din-ungheni-ms/>)

(n. n.)

1923 Románia Alkotmánya; 22. cikkely

(Forrás: <http://www.constitutia.ro/const1923.htm>)

(n. n.)

2012 12. Populația stabilă pe sexe, după religie - categorii de localități, macroregiuni, regiuni de dezvoltare și județe. *2011-es népszámlálási adatok.*

(Forrás: http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/sR_TAB_12.xls)

(n. n.)

2012 13. Populația stabilă după religie – județe, municipii, orașe, comune. *2011-es népszámlálási adatok.*

(Forrás: http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/sR_TAB_13.xls)

Biserica de pe hotar. Procese identitare și reprezentării în cazul unui conflict interconfesional

Studiul de față prezintă un conflict interconfesional din Ardeal, oferind o schițare a contextului istoric, respectiv a motivației și interpretării părților oprite. Soarta zbruciumată a bisericii greco-catolice din Ungheni, construirea unei noi biserici în jurul ei de comunitatea ortodoxă, apoi demolarea ilegală, au stârnit o reacție internațională, astfel numeroase reportaje și studii s-au preocupat de aceste evenimente. Studiul prezintă și conflictele care s-au format din cauza evenimentelor între cele două comunități române (cea greco-catolică și cea ortodoxă). Analiza caută răspunsuri la întrebarea, dacă este vorba despre un conflict al valorilor sau despre un conflict al intereselor. De asemenea este prezentat și modul în care decurge o ocupare simbolică a spațiului, și lupta simbolică pentru putere în cadrul comunității.

Church on the Border. Identity Processes and Representations in the Case of an Interconfessional Conflict

The present paper analyzes an interconfessional conflict in Transylvania, presenting the historical background, the motivations and interpretations of the opposing parts. The troubled destiny of the Romanian Greek Catholic church in Ungheni (Mureș county), the construction of a new church around the old one by the Romanian Orthodox community, and the illegal demolition of the old monument temple had an international echo, many reports and papers discussed the case. The paper also presents the reasons of the forming conflicts between the two Romanian communities (Greek Catholic and Orthodox). We get to know better the nature of this conflict: is it a conflict of values, or a conflict of interests? The paper also shows how a symbolic occupation of space takes place, and how a symbolic power struggle runs within the local community.

Zsigmond Júlia

Mit szabad a szabadidőben?

A vallásosság hatása bibliaórák kolozsvári református egyetemisták szabadidő-szervezésében

Egy szubkulturális csoporthoz tartozás intenzitásától függően átalakítja a hétköznapiak struktúráját, mindenképp befolyásolja a szabadidő eltöltésének mikéntjét is valamilyen mértékben. A munkaidőn kívüli tevékenységek típusait, struktúráit, jellemző vonásait két kolozsvári református egyetemista közösségben kutattam (munkaidő alatt a tanórákat és az azokra való készülést értve), összevetve két, ugyanolyan felekezethez tartozó, de vallásos mentalitásában eltérő csoport szabadidős szokásait.

Ahogy Mircea Eliade fogalmaz: „Megismerni a vallásos ember helyzetét és szellemi univerzumát előrehaladást jelent az emberre vonatkozó általános tudásunkban.” (Eliade 1987: 191) Dolgozatom ugyanakkor nemcsak az egyes ember, hanem sajátos közösségek tipikus vallásosságáról kíván értekezni, amely megnyilvánul szabadidő-stratégiáikban. A vallásosság (annak megléte, hiánya, módja) – mint tudjuk – erősen befolyásolja az életszemléletet, az életvitelt. A vallásos meggyőződés lehet a társas kapcsolatok létrehozója és fenntartója is, csoportformáló erővel rendelkezik, azaz egy közösségbe tömöríti a hasonlóan gondolkodókat, hogy kielégítse azok szükségleteit.

A két csoport bemutatása

Kolozsváron két olyan református egyetemista szervezet működik, amely nem valamely egyházközséghez, gyülekezethez tartozik mint annak egyetemistákat célzó bibliaórák csoportja, hanem mondhatni különálló gyülekezetet alkot elsősorban azokból a transzcendentális érdeklődésű diákokból, akik tanulmányaik miatt szakadtak el otthonuktól, gyülekezetüktől, és

jöttek Kolozsvárra. Ez a Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület és a Genéziusz Társaság.

Gordon W. Allportot idézve: „Nincs olyan társadalma a Földnek, ahol a gyermeket ne a szülő társadalmába sorolnák.” (Allport 1999: 62.) Beszelnünk kell tehát a két szervezet háttérintézményeiről is, nem csak ezért, hanem a jellemző vallásos mentalitás miatt is. A FIKE az Erdélyi Református Egyházkerülethez tartozik. A Genéziusz Társaság is, lévén hogy tagjai egyháztagok, de a csoport vezetője nem tartozik beszámolni a közösség életéről a püspöknek, a püspök nem közvetlen felettese. A FIKE-lelkész egyházkerületi alkalmazott, a Genéziusz ifi vezetője (nem föltétlenül lelkész), a romániai CE Szövetség alkalmazottja.

A Genéziusz Társaság egy 1989 őszén elindított bibliaórát karolt fel, melynek vezetői és tagjai az 1947-es feloszlásától földalatti ébredési mozgalomként működő CE Szövetséghez tartoznak vagy annak szimpatizánsai. Ahogy a 16–17. században a németországi pietizmus a protestáns ortodoxiával és a felvilágosodással szemben, úgy alakult meg a 19. században a teológiai racionalitás ellenhatásaként a CE Szövetség, és teljesedett ki a 20. század első évtizedeiben a liberalizmus egyik kritikájaként, vagy tiltakozásként az egyházba betörő szekularizációval, de a kommunizmusban politizáló egyházzal szemben is.

A CE Szövetséget 1881-ben hozta létre egy észak-amerikai lelkész, a rövidítés jelentése (Christian Endeavour) magyarul: krisztusi törekvés, de úgy is fordítják szabadon: Krisztusért és Egyházáért. Alapelve, hogy a Krisztus iránti hűség főként az egyház, azon belül a saját gyülekezet iránti hűségben nyilvánul meg, a közösségi élet gyakorlásában, építésében, gazdagításában, elsősorban missziói szolgálatban, az evangélium hirdetésében (Szász–Deé Lukács 2003: 3). Kibontakozásában és fejlődésében ezt az ébredési mozgalmat, mely a missziói küldetést és a kegyes életet propagálta, az sem törte meg, hogy 1947-ben állami nyomásra feloszlatták az intézményes keretet. (Lásd: www.ce-union.ro) 1989 után megjelentek a nyilvánosság előtt az addig illegális lelkeségi mozgalmak és kisközösségeik, s az informális szerveződés mellett az intézményesülés lehetősége is megadatott. A CE Szövetség 1990-ben alakult újra, a Genéziusz Társaságot 1997-ben jegyezték be.

A FIKE mozaikszó utal egy másik névre: az IKÉ-re (Ifjúsági Keresztyén Egyesület), melynek egyetemista szakosztályát képezi. Az IKE mögött pedig szorosan ott van, fölrendelődik a Református Egyház. Az IKE

(YMCA) 1844-ben jött létre fiatalok csoportos bibliatanulmányozás végett Angliában, Erdélyben 1921-ben Kecskeméthy István, a kolozsvári Teológia tanáranak, az erdélyi CE vezetőjének elnöklésével jött létre. Az egyetemista korosztály már akkor nagyon aktívan bekapcsolódott az ikés tevékenységekbe rendszeres bibliaórák, missziós és szociális munka felvállalásával. Jártak nyári konferenciákra is, ezek egyikén, az 1926-oson felmerült a FIKE mint egyetemista szekció megalapításának ötlete (Buzogány 2000: 43). A Teológián hetente tartott bibliaórákat az egyetem minden karáról és viszonylag sokan (ötven-hatvanan, majd később százötvenen is) látogatták. Az igemagyarázatot is (sokszor laikus) főiskolások tartották, és ők vezették utána a magvas kérdések szította színvonalas vitákat is, teológiai professzort csak kivételesen hívtak meg, egy-egy nehezebb kérdés felvetődésekor (Varga 2008: 76). 1948-ban is összegyűltek még, de a rendszer egyre jobban akadályozta az egyesületi munkát, hamarosan feloszlatták az IKE-t, ezzel együtt a FIKE is megszűnt. (Lásd: www.ike.ro)

Az 1989-es fordulat után a templomlátogató fiatalok közösségben tartására lelkészek, teológiai tanárok és önkéntesek segítségével újra megszületett az IKE, de ahogy korábbi püspökök, úgy az akkor szolgálatban álló Csiha Kálmán is az egyházi vezetés irányítása alá akarta vonni a szövetséget, így van ma is hangsúlyos egyházi háttere és gyenge nemzetközi kapcsolathálója az egyesületnek, melyet kezdetben a CE Szövetség tagjai és szimpatizánsai is támogattak, munkáját szükségszerűnek ítélték, megalakításában is részt vállaltak. Szembesülniük kellett viszont egy változni nem akaró visszafogottabb, őket elutasító lelkülettel. Hitértelmezési konfliktus miatt többen vissza is vonultak az ikés szervezkedésekből. (Lásd: www.ike.ro) Egy ellenőrizhető és irányítható egyetemista csoport létrehozásában is gondolkodott az egyházi vezetőség. 1998-ban újraalakult a FIKE.

Mindkét szervezet célja, hogy az egyetemistáknak lelkiekben, hitben építő közösséget biztosítson, de a hasonlóságok mellett a két csoport közt számos eltérés is megfigyelhető, ezeknek hitértelmezési hangsúlyeltolódás az alapja. Hasonló hitvallással és céllal, de eltérő vallásos mentalitással, ebből következően jellegzetes kultúrával bírnak. A körülöttük felmerülő kérdések teszik indokolttá a téma néprajzi kutatását.

Az Erdélyi Református Egyházkerületben – Meredith B. McGuire vallásszociológus terminológiájával élve – a felekezeties vallásosság a domináns (azaz a szegmentált: csak bizonyos szituációkban megnyilvánuló és a

tökéletességre nem föltétlenül törekvő, és „normális”: a mércét a többség általános szintjére engedő vallásosság), amellyel mintegy szembehelyezkedik a diffúz és „virtuóz” vallásosság, vagyis amikor a vallásos értékrend első helyen áll az élet minden területén, és jellemző a tökéletességre törés. Ennek pedig intézményesült, önálló, de az egyházból nem kivált képviselője a CE Szövetség – állapítja meg Kiss Dénes szociológus (Kiss 2003: 65).

Bár mindkét szervezet tagjai folyamatosan cserélődnek, a Genéziusz Társaságban meghatározó többségben vannak, akik CE-s körökben szocializálódtak, így a vallásos mentalitás szempontjából homogénebb a csoport. A FIKÉ-ben nem jellemző a közös múlt, inkább a közös jelen a meghatározó: kivel kerülök Kolozsváron kapcsolatba, hol fordulok meg; a tagok között van olyan is, aki napi rendszerességgel olvassa a Bibliát, elmélkedik fölötte, jártas a teológiai témákban, és olyan is, akinek ebben nincs gyakorlata.

A rendezvények tengelyét mindkét esetben a heti rendszerességű bibliaóra képezi – a FIKÉ esetében hangsúlyos a szerepe a vasárnapi istentiszteleteknek is a szervezet szemszögéből, mivel itt a legnagyobb a jelenlét (kb. 150 fő), de a csoporttudat kialakulásában nagyobb szereppel bír a bibliaóra, mivel ott helye van a véleménymegosztásnak, vitának, ismerkedésnek is. A havonta, félévente, évente ismétlődő rendezvényeiknél a heti rendszerességű alkalmak inkább bírnak csoportszervező erővel, ezért most csak ezeket említeném meg. Kutatásom ideje alatt (2008-ban) a Genéziusz egyéb programokat nem kínált, a FIKÉ ellenben szinte minden napra ajánlott valamit, olykor több dolgot is: nyelvklubot, imaközösséget, kiscsoportos bibliaórát, játékestet, gitárkurzust, sportdélutánt, filmklubot. Azok, akikben él a fikés öntudat, többnyire hetente legalább két-három alkalommal is ott töltik a szabadidejüket (egy részét).

A szabadidő-eltöltési stílusnak különösen nagy közösségteremtő ereje van. Akiknek igényük volt vagy igényük ébredt a szervezetek által kínált tartalomra, azok rendszeresen látogatják ezek programjait és megalkotják a fikések és genéziuszosok csoportját.

Mind a fikések, mind a genéziuszosok órarendjében stabil helyet foglal el a csütörtök 19 óra, illetve a szerda 19.30. De hogyan képviselik a csoportjuk promóvála értékeit, hogyan mutatkozik meg vallásosságuk a szabadidő azon területein, amit más körökben, más tevékenységekkel töltenek, illetve vannak-e szembeutínó eltérések a két csoportnál, amelyek a másfajta vallásosságra, vallásos mentalitásra vezethetők vissza – ezekre a kérdésekre kerestem a választ.

A szabadidő fogalma

Számos filozófiai és szaktudományos (közgazdasági és szociológiai) elméletnek volt hosszú ideig közös alap gondolata, hogy a munka a mindenkori társadalmak központi, struktúrameghatározó, dinamikakonstituáló ténye. Mindemellett a 19. századot megelőzően a munkán kívüli tevékenységek a munkától független jegyekkel és értékkel bírtak, komplex, konkrét tevékenységrendszerbe illeszkedve, amelyben a munkának nem volt kitüntetett szerepe, így a munkára reflektált szabadidő problémája sem jelenik meg. Változást a munka és szabadidő modern státuszában és viszonyában csak az ipari munka társadalmi szervezésének átalakulása, a munkatársadalom válsága hoz. Értékelésekor azonban nem feledhető, hogy e kor extenzív és intenzív hatása vezetett el egy minimumidő felszabadításához a fogyasztás és a munkán kívüli tevékenységek számára, hogy növekedésével – ami a munka terméke és végső célja – megszülessen a modern értelemben vett szabadidő és szabad idő.

Az ipari társadalom előtti értelmezésben csak a munka lehet a társadalom és a szabadidő alapja, s csak a mindenki számára részvételi lehetőséget nyújtó munkavilág teremtheti meg a szabadidő igazi szabadságát és a vele élni tudó embereket. A munkaparadigmát három új paradigma egészítheti ki más-más megvilágításba helyezve a szabadidő kérdését is. Az információs társadalom az intellektuális kreativitást virágoztatja fel. Az információt soha nem látott mennyiségben termelő és feldolgozó társadalom, tanuló-társadalom, tudástársadalom paradigmáját alkotja meg, ahol nő a szellemi munka értéke és területe, ahol a vegyes munkák terjedésével még a maradék fizikai munkavégzést is kiegészíti az információfeldolgozás. A szabadidő nem egyszerűen a munkaidő ellentéte, hanem mindaz az idő, amellyel az emberek szabadon rendelkeznek. A szabadidőt így három részre oszthatjuk.

Az első a pihenő idő, a szó hagyományos értelme: a pihenés és a játék. A szabadidő második része tartalmazza majd a tanulást is. Másként fogalmazva, egyre több ember fogja szabadidejét a rendszertudományok és a számítógépek tanulmányozásával tölteni, hogy alkalmazkodjanak az információs korszakhoz. A szabadidő harmadik része a jobb társadalmi életet fogja szolgálni, illetve a társadalmi tevékenységre vonatkozó információgyűjtést és -elemzést, valamint jövőtervek és elképzelések kialakítását.

Egy másik alternatív paradigma a posztmodern tevékenységtársadalom, ahol a ténykedés nem valamely külső cél megvalósulásában éri el

beteljesülését, hanem önmagában. A hivatásszerű munka már nem foglalja magába az emberi élet teljes értelmét és mindennapjait, hanem más életterületek mellett az élet egyszerű szektorává válik, így a szabadidős tevékenység is önálló értéket kap. Emellett a két terület behatol egymás szférájába, a munka öröme és a szabadidő boldogsága nem feltétlenül egymás után következnek be.

A „szabadidő-civilizáció” modellje korunk legjellemzőbb vonásának a megnövekedett és átalakult szabadidőt és az ebből fakadó problémákat tartja. A cél az egyén autonómiájának fokozása és olyan szuverén személlyé formálása, aki önmaga képes dönteni szabadideje felhasználásáról, akár a kulturális termékek populáris termeléséhez és fogyasztásához való viszonyáról.

Végül is mind a négy modell a modernitás kritikáján alapul, és a modern társadalmat felváltó posztmodern szemléletébe és empirikus tendenciájába ágyazódik. A mai helyzet nem írható le egyetlen modellbe sűrítve, az általam vizsgált csoport esetében is megfigyelhető mindhárom paradigma működése: az információs társadalom tagjaiként (ez a legerősebb színezetű) szabadidejüket elsősorban pihenésre, szórakozásra és tudásfelhalmozásra, valamint jövőorientáltan pénzkeresésre, párkeresésre stb. használják, „posztmodern tevékenykedőkként” különleges értéket tulajdonítanak a szabadidőnek, és maguk döntenek formájáról, tartalmáról, van elképzelésük az értelmes szabadidő mibenlétéről. (Ezekre a kérdés-csomókra még visszatérek a kérdőív részletesebb kiértékelésénél.)

A szabadidő tehát nem pusztán a munkával kapcsolatos „többlet”, nem „maradékidő”, amely „maradék témaként” kutatható. Aszerint, hogy hogyan álltak hozzá szakemberek, megkülönböztethetünk három interpretációs típust: az ideológiai szabadidő-értelmezés a munkatársadalom bírálataira hagyatkozik, a pozitivista megközelítés pontos és szabatos szabadidő-definiálásra, mennyiségi–minőségi paramétereinek számbavételére törekszik, és csak a hermeneutikai látószög enged meg egy multidimenzionális, kreált (azaz nem szubsztanciálisnak, hanem a cselekvő által definiáltnak tartott), flexibilis, önértékkel rendelkező szabadidő-értelmezési lehetőséget.

Jelen dolgozatban az utóbbi interpretációs alternatívát érvényesítem, a szabadidős dimenziók (mikor, mennyit, mit, hogyan stb.) behatárolását a kérdezettekre bízva. De ha egyszerűen, röviden, az egyetemistákra általánosan érvényesen kellene meghatározni, hogy mit is értünk szabadidőn, mondhatnánk: a kötelező (vagy helyesebben: felvállalt) tanulás

(egyetemen, könyvtárban, otthon stb.), a fiziológiás szükségletek (étkezés, alvás) és a különféle szociális kötelezettségek (takarítás, vásárlás stb.) kiégítése után fennmaradó időmennyiség (Mihály 2003: 93).

A szociológusok ezt az időt két típusra bontják tartalma szerint: az egyik a *free time*, a hagyományos értelemben vett, nem munkával eltöltött idő, a másik a *leisure*, mely az önmegvalósítás, a szabadság gyakorlásának időtartamát jelenti (Lukács 1996: 224).

Az utóbbit célozza meg a szabadidőpiac. Társadalmi értéke a szabadidőnek egy visszafordíthatatlan dinamika szerint egyre nő, fokozódik gazdaságélénkítő funkciója (szabadidőipar, szórakoztatóipar, turizmusipar stb.), erősödik bizonyos szabadidőformák szerepe a közösségi életben, a közösségek formálódásában (pl. jótékonykodás, vallási élet, önkéntes munkára fordított idő), a szabadidős tevékenységek megjelennek az állami, a piaci, a non-profit és az informális–voluntáris szférák területén is. A modern szabadidő nemcsak individualizálódik, de bizonyos értelemben institucionalizálódik is: állami, önkormányzati politikák és intézmények feladataiként jelenik meg a társadalmi idő felosztása és elosztása, a közösségi szabadidő szervezése.¹ Az egyetemre kerülő fiatalok magukkal hoznak már bizonyos szabadidő-stratégiákat, melyeknek keretet keresnek vagy keretet teremtenek. Az igények és a kínálat találkozhatnak a FIKE, illetve Genéziusz keretében is.

Egy magyarországi szabadidő-felmérés négy faktort különböztet meg: a *kortárs- és fogyasztásorientált* szabadidőstílusra jellemző, hogy a fiatalok többnyire bulizással, csavargással, pláza vagy egyéb bevásárlóközpontok látogatásával, beszélgetéssel, esetleg tévézéssel és filmnézéssel töltik szabadidejüket. Az olvasás negatív előjellel szerepel ebben a faktorban. Az *intellektuális és művészeti* stílus szerint élők a mozi, a színház, a popkoncertek látogatói, sokat olvasó és beszélgető emberek. Az *élménykereső és technicizált* szabadidőstílus leginkább a számítógép-, internethasználatban mutatkozik meg, de magába foglal olyan tevékenységeket, mint a sportolás, valamilyen hobby vagy zenehallgatás. Végül, a negyedik faktor a *konzervatív–hagyományos* elnevezést kapta, mert elsősorban a következő tevékenységek alkotják: házimunka, vallásos rendezvényeken való részvétel és olvasás (Pikó 2005: 93).

1 Lásd http://www.mmi.hu/szin/szin11_5/kiss_gabriella.rtf. (Kiss 2006.)

A hagyományos–konzervatív stílusra elsősorban a közösségorientált-ság, mint például a társadalomért végzett munka vagy az adományozás, a rászorulókon való segítség és az egészség/vitalitás fontossága a jellemző. Az élménykereséses és a technicizált szabadidős tevékenységek nem hozhatók kapcsolatba az aspirációs értékattitűdökkel. Az intellektuális szabadidős stílus elsősorban az önfogadással, önmegvalósítással függ össze, míg a fogyasztás- és kortársorientált stílus pozitívan korrelál a pénzügyi sikerek, a vonzó megjelenés, valamint a társadalmi presztízs jövőbeli preferálásával (Pikó 2005: 94).

Felmérés a két bibliaórási csoportban

A két közösségből, melynek bibliaórási látogatottsága átlag harminc fős, tíz-tíz embert kértem meg egy általam összeállított kérdőív kitöltésére. Ezek kiértékelése arra mutat, hogy az említett szervezetek kínálta konzervatív–hagyományos mellett leginkább az intellektuális és művészeti, illetve az élménykereső és technicizált szabadidőstílus jellemző rájuk egyöntetűen.

Szabadidős tevékenységeik nagyrészt megegyeznek. A felsorolt szabadidős elfoglaltságok gyakoriságuk sorrendjében: találkozás, beszélgetés barátokkal (a *kocsmázás*, *kávézóban ücsörgés* is ezt fedi), olvasás (Biblia, keresztyén irodalom, nem a tanulmányaikhoz kapcsolódó szakirodalom, szépirodalom egyaránt), zenélés, éneklés, zenehallgatás, internetezés, kulturális vagy vallásos rendezvények látogatása, szervezése, önkénteskedés, sporttevékenységek, filmnézés, alvás, bulizás. Az **olvasás** területén nincsen jelentős eltérés a két társaság válaszai között olyan szempontból, hogy többségük olvas keresztyén irodalmat, az Evangéliumi Könyvkiadó, a Koinónia, a Harmat Kiadó köteteit egyaránt, de míg a fikések gyakrabban emlegetik Gyökössy Endre lelkész-pszichológust vagy Cseri Kálmánt mint prédikátort, addig a genéziuszosoknál Visky Ferenc és Richard Wurmbrand, a kommunizmus idején hitük megvallásáért, és általuk kialakított hitvalló gyülekezetük buzdításáért bebörtönzött lelkészek neve élvez elsőbbséget. Aki egyformán népszerű, mintha mindkét közösség nagyon közelinek érezné: Adrian Plass anglikán vallású író, aki sajátos humorral világít rá a Krisztust követők vallásos életének furcsaságaira. Egy-egy elolvasott könyv gyakran kézről kézre jár, és erősíti az összetartozás élményét

azáltal, hogy egy-egy beszélgetésnél elég csak apró utalásokat tenni olvasott történetekre, a szerző nevét, egy szereplő nevét megemlíteni, és akik a közösséghez tartoznak, rögtön tudják, hogy miről van szó.

A **zenehallgatás**nak megjelenik a kikapcsolódás, lazítás mellett egy másik szerepe is, hogy ráirányítsa a figyelmet Isten személyére, Krisztus tetteire, arra készítse őket (mind fikéseket, mind genéziuszosokat), hogy vonatkoztassák magukra mindazt, amit hallanak Isten és embr kapcsolatáról a dalszövegekben, és azok éneklésében bekapcsolódva ők maguk is megszólítsák Istent. A megkérdezettek szinte kivétel nélkül hallgatnak magyar vagy angol nyelvű dicsőítő zenét (Pintér Béla, Újforrás, Szeráf, Szikra, Reménység, Hillsong, 12Stone), ezeknek a hiphoptól a punkig különböző lehet a stílusa, mint ahogy az általuk hallgatott világi zenének is (Bob Marley, HS7, Rancid, Hot Jazz Band, Zorán, Ákos, Neoton Family). Megvannak persze ezeken belül is a fikés és genéziuszos kedvencek: a Szikra és a FIKE-band illetve a Pont, ahol a közösség tagjai énekelnek. Egyfajta határt képez az is, hogy a bibliaórákon használt ifjúsági énekeskönyvük is különböző dalokat tartalmaz, bár vannak közösek is. A közös zenei ismeretek, a közös éneklés pedig ugyancsak hozzájárul a csoporttudat kialakulásához és megszilárdításához. Zenehallgatási, közös éneklési szokásaik közt nincsenek szembeutó különbségek.

Annál inkább a **bulizás** kérdésénél. Arra a kérdésre, hogy járnak-e bulizni, a fikések közül csak ketten válaszoltak határozott nemlegességgel. A genéziuszosoknál mondhatni éppen fordított az arány: ketten járnak bulizni, a többiek határozottan nem. Fikén időről időre találnak apropót, hogy ők maguk szervezzenek bulit, a genéziuszosok ezt a példát nem követik. Inkább vallásos könnyűzenei koncertekre (Hillsong), illetve keresztény zenei fesztiválokra (Várom az Urat adventi zenefesztivál) járnak, a fikések ebben egy lépéssel vezetnek.

A következő adatokon bizonyára senki nem fog meglepődni: mindannyian, kivétel nélkül, szabadidejükből órákat töltenek **internet** mellett. Elsősorban kapcsolattartásra és információszerzésre használják, vagyis a közösségi oldalakat nézegetik, illetve rákeresnek – akár Facebookról, akár Google-ről kiindulva – olyan témákra, amelyek őket foglalkoztatják. Kevesen vannak, akik rendszeresen visszatérnének egy-egy oldalra. A fikések inkább a keresztyénség kérdéseit rendhagyó módokon megközelítő írásokat kedvelik és keresik, a genéziuszosok azokat, amelyeket CE-s körökben népszerű ismerőseiktől származnak.

Az internetet használják **filmnézésre** is, időnként szétnéznek a keresztyén filmportalokon, de nem feltétel sem a fikés, sem a genis válaszadók számára egy megnézendő film kiválasztásakor, hogy vallásos témájú, a kereszténységgel kapcsolatos legyen, csak az, hogy az aktuális célnak megfelelően vagy szórakoztató vagy elgondolkodtató legyen. A kedvenc filmek között mégis inkább olyanok jelennek meg, amelyek bibliai témákat érintenek vagy nehéz etikai kérdéseket feszegetnek (*Stigmata, Left behind, Ádám almái, Tiltott gyümölcsök*).

A **tévézéssel** kapcsolatban az derül ki, hogy az egyetemisták – készülék és idő hiányában – nem néznek tévét, leszoknak róla. Ha mégis bekapcsolják, a fikések a Discovery Chanel-t és a Duna Televíziót nézik legszívesebben, ott is az ismeretterjesztő, tudományos adásokat, a kereskedelmi adókon pedig a játékfilmeket (Tv2, RTL-klub), megemlítenek hírcsatornákat (Euronews, HírTv), zeneadókat (Music Max) és vallásos adókat is (Alfaomega Tv, Pax). Az ifisek közül két ember nevez meg kedvenc csatornát (Discovery és Tv2), ebből következtethetünk arra, hogy ők régebben is kevesebbet tévéztek, illetve a jelenben mégis adódó alkalmakat sem használják ki annyira.

Az imént felsorolt tevékenységek nem konkrétan időhöz kötöttek, illetve időpontjuk rugalmasan változhat. Gyakran órarendbe illesztett program az **önkénteskedés**. Az ifisek közül ketten, a fikések közül haton végeznek rendszeresen önkéntes munkát: különböző segítő szervezeteknél gyerekekkel és felnőttekkel, idősekkel is foglalkoznak, illetve FIKE-programok szervezésében segítőknek. Három illetve egy ember önkénteskedik alkalmanként, kettő-kettő pedig jó dolognak tartja a juttatást nem váró segítő munkát, viszont nincs rá ideje. Az ifisek közül hárman az önkéntesség tervezését húzták alá, kamaszokkal, betegekkel, illetve családok életével szeretnének foglalkozni. Mindkét csoport látja tehát, hogy mely társadalmi rétegek szorulnak szociális és lelki támaszra, helyeslik és gyakorolják az önkéntes szolgálatot. Az eredmények tükrében itt mintha a fikések gyakorlatiassága megmutatkozna abban, hogy nem terveznek, de cselekszenek, megtalálják a módját az önkéntes szolgálatnak. Ismerve is azokat az embereket, akik a kérdőíveket kitöltötték, állítom, hogy alkalmanként mindegyikük önkénteskedik, rendszeres szolgálatot viszont valóban kevesebben vállalnak.

A szabadidős elfoglaltságok közt az első helyet foglalja el a barátokkal való beszélgetés. Rákérdeztem tehát, hogy miről beszélgetnek a fikések

leggyakrabban illetve legszívesebben a barátaikkal: természetesen privát gondjaikról és örömeikről, velük és közös ismerőseikkel történt eseményekről, egyetemről, párkapcsolatokról, közös érdeklődési területekről, és nem utolsósorban Istenről, a hittel, vallással kapcsolatos kérdéseikről, problémáikról.

De kik is ők, a **barátok**? Az egyetemisták mindennapjait és főleg szabadidejüket leginkább a baráti kapcsolatok határozzák meg, ezért érdekelt, hol helyezkednek el ők a vallásosság skáláján. Kiderült, hogy különböző helyeket foglalnak el: a fikések barátai ugyanolyan számban kerülnek ki a saját, mint más csoportokhoz tartozók közül (6–6), és ugyanannyian *gyakorló, hitvalló keresztyének*, mint *a hit iránt érdeklődők* (6–6). Az ifiseknek szinte mind gyakorló, hitvalló keresztyének a legközelebbi barátaik (8), felének érdeklődő, és nem föltétlenül ifis. Olyan barátok, akik járnak néha vallásos alkalmakra, de azon túl kérdéses, hogy mi van velük, illetve akik közömböseek a hit dolgai iránt itt is, ott is elenyésző számban vannak (2–2; 2–2). Istentagadó kebelbarátaik nincsenek. A madarat tolláról, embert barátjáról szólás is beigazolódik: az ifisek önmagukat is sokkal nagyobb számban (8) látják gyakorló, hitvalló keresztyénnek, a fikések is legtöbbször így gondolkodnak magukról (6), felereszt pedig úgy, mint fikésekről (a kettő egybe is eshetik).

Egyéb értékek, melyekkel egy barátnak rendelkezni kell: (fikések:) legyen őszinte, becsületes, megbízható, humoros, elfogadó, megértő, barátságos, egyenlő fél, érett, legyen azonos hullámhosszon, gondolkodjon hasonlóan, ne legyen *veszettül istentagadó, de ne is imádkozásáska*; (ifisek:) őszinte, nyílt, céltudatos, barátságos, megbízható, legyen önmaga, legyen azonos az értékrendje. De mindkét csapatban akad, aki megjegyzi, hogy nem számít, milyen ember, elfogadja.

A kitöltött kérdőívek arra mutatnak rá, hogy néhányan a barátaikat is úgy válogatják meg, hogy hívők legyenek, viszont a párkapcsolatban ez egyértelműen kritérium mindkét csoportban. A párkapcsolatban a következő adottságok számítanak a hit mellett: (fikések:) legyen céltudatos, lelkes, vonzó, jóképű, barátságos, őszinte, intelligens, legyenek azonos hullámhosszon, értsenek egyet; (ifisek:) legyen életvidám, közösségi, szolgáló, őszinte, kreatív, tisztelettudó, ambíciós, *belevaló*, határozott, gyengéd, figyelmes, türelmes, kedves, megbízható, legyen azonos az értékrendje, hasonlóak az érdeklődési területeik, kompatibilis a munkájuk, legyenek közös barátaik.

Amellett, hogy vannak szabadidős tevékenységek, ahol közeli barátakkal közösen részt vesznek, vannak kimondottan a kapcsolatápolás céljával szervezett találkozásaik is. Amit sajátos válasznak tartok arra a kérdésre, hogy „hogyan ápolod baráti kapcsolataidat”: imádkozom értük.

A kapcsolatápolás egyik jellemző helyszíne volt a fikéseknél a diákocsmá, ahová gyakran bibliaóra után tértek be. Nincs alkoholtilalom, sőtől tequiláig a forralt boron át jöhet bármi, nikotinfüggők is vannak jónéhányan egy ilyen asztaltársaságban, de a fikéseknek elenyésző százaléka dohányzik (tízből két ember), és kevesebben vannak azok is, akik kocsorozások során legtöbbször alkoholt fogyasztanak (tízből négyen).

Ami a szabadidő-eltöltés **kifejezetten vallásos dimenzióját** illeti, azt vizsgáltam, mit jelent ez időben, formában, közösségi- és magánéletben. A fikések közül, akik járnak bibliaórára, az esti egyetemista istentiszteleteken is többnyire részt vesznek, de a társaság fele délelőtt is jár templomba. A genéziuszosok délelőtt járnak templomba, többnyire ugyanabba a gyülekezetbe.

Ezen kívül mindenki szorít helyet életében naponta az *Istennel kettesben* töltött csendességnek imádság formájában (reggel vagy / és este mindenképp, a nap folyamán pedig még mikor valami fontos eszébe jut), igelolvasással (áhitatos könyvből vagy a Bibliából), bibliatanulmányozással, keresztyén könyvek olvasásával, énekléssel, zenehallgatással. Ezek a szertartások naponta átlagosan fél órát – egy órát foglalnak le.

A kitöltött kérdőívek alapján ifis és fikés körökben egyaránt a magánéleti vallásgyakorlás főbb megvalósítási módjai: imádkozás, bibliaolvasás, áhitatos könyv forgatása (beidéz egy ígét minden napra és azt magyarázza is), a bibliaolvasó kalauz használata (kijelöli az olvasandó részeket), annak internetes változatáé (*biolka*: felugrik egy ablak a napi ószövetségi és újszövetségi igével, magyarázattal és napi aranymondással, amint a számítógép internetre csatlakozik), keresztyén irodalom olvasása, zenehallgatás (dicsőítő énekek), éneklés (ifjúsági vagy egyházi keresztyén énekek). Ennek ideje leggyakrabban reggel, aztán este, és vannak, akik napközben is művelik olykor-olykor.

A rítusok ambivalens hatásúak, kialakulhatnak „automatizálódó reakciók” és „kényszeres szokások”; ha túl gyakran ismétlődnek, fennáll a kiegész veszélye, szerencsés esetben klisék termelődnek, szerencsétlen esetben kényszercselekmények alakulnak ki. Ez végbemehet belső, illetve külső nyomásra is. Mind ifin, mind fikén történnek utalások többnyire indirekt módon (néha direkt módon is) a napi *elcsendesedés, Istenhez fordulás* szükségességére.

Mit szabad és mit nem szabadidőben a Biblia szerint?

A helyes szabadidőtöltésnek a feleletek szerint része kell hogy legyen az *ima, a bibliaolvasás, Isten dicsőítése, hitmélyítés, misszió, önkéntesség, jó cselekedetek, Istennel és emberekkel való kapcsolat ápolása, hívó társaságba járnai, pihenés a feltöltődés, eredményes munka érdekében, szórakozás Isten szerint, és bármi, amiben az ember kedvét leli, és nem szegi meg vele a parancsolatokat. A keresztyén embernek vigyáznia kell, hogy szabadidejében, szabadidejével is úgy éljen, hogy tetteivel, szavai-val, magaviseletével Krisztusra mutasson.*

Úgy gondolják, Isten akarata szerinti, hogy követői boldogok legyenek, jól érezzék magukat, tehát bárhová elmehetnek és bármit megtehetnek, ami örömet okoz nekik, de mértéktartónak kell lenniük, figyelniük a határokra, és azon a ponton, ahol már nem biztosak benne, hogy Isten akaratával összhangban vannak, meg kell állniuk.

Helytelennek a zülléssel töltött időt tartják, de minden egyebet is, ami egészségtelen és másokat zavarhat (részegeskedés, féktelen bulizás stb.), valamint a semmittevést is elítélik, mint mulasztásos bűnt, hiszen alvás, lustálkodás, céltalan netezés helyett *valami hasznosat is lehetne tenni, segíteni valakin.*

Mind biztosak benne, hogy a Bibliában a szabadidőre vonatkozóan is szól tanítás, de konkrét igeverseket, történeteket csak kevesen, alig felelő részben tudtak felidézni. Ezen tanácsok – nem pontos idézetekként, hely megjelölése nélkül: *szolgáld az Urat, bármit teszel, legyen az Ő dicsősége, gondolkodj Isten törvényéről éjjel és nappal, figyelj az Úrra, csendesedj el, szeresd felebarátodat, örülj, végezd mindennapi teendőidet, éld az életed, de gondoldj arra, hogy el kell számolnod vele; mindent szabad neked, de nem minden használ.*

Megfigyelhető, hogy szabadidős tevékenységeik közt vannak olyanok is, melyeket egy másik kérdésre adott válaszként helytelenítettek, de mindamelllett, hogy bizonyos dolgokon változtatni terveznek, többnyire mégis elégedettek szabadidejükkel. A szakirodalom szerint a konzervatív-hagyományos szabadidőstílus összefüggésbe hozható mint vélt következményével, az étel elégedettséggel. Ez a fikéseknél aláhúzottan bizonyosodik: a megkérdezettek fele elégedett azzal, ahogyan szabadidejét tölti, néhányuknak az időbeosztással van gondjuk, egy-egy ember szeretne többet Istenre, kevesebbet internetre fordítani. Az ifisek több mint

fele sem igent, sem nemet nem válaszol, csak azt írja le, miben szeretne változtatni: többet sportolni, kevesebbet lustálkodni, komolyabban ápolni a kapcsolatot Istennel. Csak ketten mondják kommentár nélkül, hogy elégedettek.

Összegzés

A Genéziusz Társaság és a Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület elsődlegesen egy-egy bibliaórák közösségnek keretet adó szervezet. A két csoport és összejöveteleik két különböző vallásos mentalitást képviselnek, melyet az őket anyagiakban és eszmeileg támogató háttérintézmények lelkülete befolyásol, azaz a CE Szövetségé, illetve a Református Egyházé. A tagság ennek megfelelően kerül ki egyik szűkebb, másik tágabb berkeiből, aminek következtében a vallásosság szempontjából egyik közösség inkább homogén, másik heterogén.

Nemcsak a FIKE, Genéziusz vagy más vallásos szervezet programjain, illetve kifejezetten vallásos cselekedetekben érhető tetten beállítottságuk: vallásosságuk befolyásolja őket abban is, hogyan töltik szabadidejüket.

Legközelebbi barátaik *gyakorló, hitvalló keresztyének*, a fikéseknek nem föltétlenül, azonban nem zárja ki egyik csoport sem, hogy kevésbé vallásosokkal barátkozzon. A párkapcsolathoz viszont mindkét oldalról megfogalmazódott az igény, hogy *hívó* legyen.

Feltettem azt a kérdést, hogy eltekintve a formától vagy inkább túltekintve a formán, mire használják tulajdonképpen a szabadidejüket, mit akarnak elérni vele, a válaszok gyakoriságát és sorrendjét összeítve: szabadidejüket a fikések elsősorban szórakozásra, pihenésre, kapcsolatápolásra, s csak ezt követően fordítják hitmélyítésre. Az ifiseknél első helyre kerül a hitmélyítés mint alapvető motiváció, ezután következik a kapcsolatápolás, a képességek fejlesztése és a pihenés.

A vizsgálatok, felmérések tükrében megállapítható, hogy változatos szabadidő-stratégiákat működtetnek, melyek területeinek nem mindegyikén élveznek privilégiumot a vallással kapcsolatos dolgok, de szabadidős döntéshelyzetekben is mindképp befolyásolja őket keresztyénségük, és az a mód, ahogyan ők azt értelmezik.

Ugyan jelen vannak és hangsúlyozottan a szabadidős tevékenységek közt a vallással kapcsolatos elfoglaltságok, mégsem jelenthető ki, hogy a

fikésekre egy tisztán konzervatív–hagyományos szabadidőstílus lenne jellemző, erős hatása mutatkozik meg az élménykereső és technicizált, az intellektuális–művészeti, valamint a kortárs- és fogyasztásorientált faktornak is.

Szakirodalom

ALLPORT, Gordon W.

1999 *Az előttélet*. Osiris, Budapest

BERGER, Brigitte

1998 A modern vállalkozás kultúrája. *Replika*. (29) 171–185.

BOZSÓ Anette Ingrid – PÁLINKÁS János

2003 *Tanulmány a tatai fiatalok szabadidő-eltöltési szokásairól és továbbtanulási szándékairól. Az Ifjú Polgárság – Polgári Ifjúság Alapítvány 2003-as kérdőíves kutatása alapján*

http://www.tata.hu/files/tanulmany-fiatalok_szabid%C5%91%20elt.%5B1%5D.doc

BUZOGÁNY Dezső

2000 *Az Erdélyi IKE története 1930-ig*. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 7.) Kolozsvári Református Teológiai Akadémia, Kolozsvár

DALMINÉ KISS Gabriella

1994 Munka és szabadidő (A munkaparadigmának térvesztése és a szabadidő szociológiája). *Szociológiai Szemle* IV. (3) 65–79.

KISS Dénes

2003 A CE Szövetség és a református egyház. *Erdélyi Társadalom* I. (2) 55–66.

KISS Gabriella

2006 *Szabadidő-diskurzusok a XXI. század elején*.

http://www.mmi.hu/szin/szin11_5/kiss_gabriella.rtf

KOCKA, Jürgen

2001 Az európai történelem egyik problémája: a munka. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*. (5–6) ősz–tél, 5–17.

KOVÁCS Imre

1989 Szekták. In: Uő: *A néma forradalom*. Cserépfalvi–Gondolat Kiadó, [h. n.] 102–136.

LUKÁCS György Róbert

1996 Társadalmi idő-szabadidő. A szabadidő új problémái a mai társadalmakban. *BUKSZ* 8. (2) <http://epa.oszk.hu/00000/00015/00002/lukacs.htm>

MIHÁLY Ildikó

2003 Iskolások, iskolák és szabadidő. *Új Pedagógiai Szemle* 53. (4) 92–99.

PIKÓ Bettina

2005 Középiskolás fiatalok szabadidő-struktúrája, értékattitűdjei és egészség-magatartása. Műhely. *Szociológiai Szemle* XV. (2) 88–99.

SÓLYOM Andrea

2006 Az állandósuló átmenet kultúrája. Esettanulmány ifjúsági csoport-kultúrákhoz tartozó székelyudvarhelyi fiatalokról. *Korunk* XVII. (9) 31–44.

SZÁSZ Zoltán – DEÉ LUKÁCS Éva

2003 Mi a CE- Szövetség? *Kis Tükör*. (szept.) 3–4.

VARGA László

2008 *Ezt jól kifogtam! Erdélyben éltem a XX. században*. Marosvásárhely

Honlapok

CE Szövetség: www.ce-union.ro

Erdélyi IKE: www.ike.ro

Ce este decent în timpul liber? Efectele religiozității în organizarea timpului liber a studenților reformați din Cluj-Napoca

Apartenența la un strat de subcultură transformă structura zilelor, afectează cu siguranță într-o oarecare măsură programul timpului liber. În studiul nostru am cercetat tipurile de activități după muncă (cursurile, seminariile și învățarea sunt considerate în acest context activitate profesională) în două comunități reformate ale studenților din Cluj, comparând obiceiurile din timpul liber a două grupuri, care aparțin aceleiași confesiuni, dar cu mentalitate religioasă diferită. Fiindcă cele două grupuri fac parte și din grupul studenților clujeni, și din grupul tinerilor credincioși, putem să observăm mai multe similitudini la zonele de interes, iar la o privire mai atentă (dacă navighez pe Internet, ce informații caut, dacă citesc, ce citesc, dacă socializez, unde merg și despre ce discutăm etc.), apar și diferențe speciale.

What is Allowed in the Free Time? The Effects of Religiosity on the Free Time Schedule of Reformed Students in Cluj Napoca

Belonging to a subculture group transforms – according to its intensity – the structure of the daily schedule to some degree. We researched the different types of free-time activities (after studies) by two communities of Reformed students from Cluj-Napoca, we compared their leisure time habits. The groups belong to the same confession, but with different religious mentality. The members of the groups are all students in Cluj and young believers, so the areas of interest are intersecting at several points, but if we look at it better (when they read, what they read, when they meet friends, what are they talking about etc.), we can see the special differences.

Pulszter Zsuzsanna

Gazdasági stratégiák, értékrendek és a Szociális Földprogram összefüggései egy ormánsági kistelepülésen

A rurális térségek napjainkban tapasztalható problémáinak és gazdasági instabilitásának megoldása kormányzati programokon átívelő, folyamatosan aktuális szociálpolitikai kérdés, melyre az állam többek között az önellátásra törekvő gazdálkodás támogatásával törekszik felelni. A Magyarországon működő állami finanszírozású Szociális Földprogram¹, amely egyfajta keretét jelentette vizsgálataimnak, a vidék munkanélküliségének enyhítése érdekében az önfoglalkoztató, önellátásra termelő mezőgazdasági tevékenységeket igyekszik természetbeni támogatással segíteni² – ez állatállományt és a gazdálkodás megkezdéséhez elegendő takarmányt, illetve vetőmagot jelent a háztáji gazdálkodást vállaló családok számára.

* Köszönöm a támogatást, a folyamatos útmutatást, segítséget és szakmai konzultációs irányítást Máté Gábornak, a megjegyzéseket és észrevételeket Kuti Klárának és Nagy Zsoltnak.

¹ A Szociális Földprogram projekt célja „a mezőgazdasági termelésre alkalmas környezetben élő, azonban mezőgazdasági termelésre alkalmas feltételekkel nem, vagy azzal nem elégséges mértékben rendelkező és azt hatékonyan kihasználni nem tudó, szociálisan hátrányos helyzetű emberek megélhetését segíteni, életminőségét javítani, önálló egzisztenciateremtési esélyeit növelni”, a munkára történő aktivizálás, az önellátásra és értékesítésre való termelés segítése, a helyi erőforrások hasznosítása, az öngondoskodási igény növelése. (Vö: Bartal 2001: 51–55.)

² A Szociális Földprogramok történeti előzményei az 1900-as évek elejére nyúlnak vissza, amikor ún. földprogramok keretében a kivándorlások sújtotta területeken a nagybirtokosoktól bérbé vett uradalmi birtokokat kincstári albérlésben kiosztották az arra rászoruló parasztoknak, s kiegészítésként ún. állattámogatással, részletfizetési lehetőséggel segítettek a juttatottaknak. Mivel közös gondolati alapon jöttek létre, az akkori programok a mai produktív szociálpolitikai törekvések elődeinek tekinthetők. (Vö: Bartal 2001: 60.)

Számos elemzés született már Szociális Földprogram projektek (Bartal 2001; Szoboszlai 2003; Nagyné Varga–Landau 2006) vagy más produktív szociálpolitikai támogatások (Havas 2001) kapcsán, melyek a helyi programok hatékonyságát (köz)gazdasági, statisztikai, szociológiai aspektusból tanulmányozták. Én arra teszek kísérletet, hogy néprajzi-antropológiai szempontok érvényesítésével egy ormánsági falu, Szaporca jelenkori gazdasági helyzetét mutassam be (az 1930-as évekig visszatekintő történeti háttérrel és a helyi Szociális Földprogram vázolásával) a gazdasági döntések, értékrendek tükrében³. Érdeklődésemet a gazdasági stratégiák irányába a helyiekkel folytatott beszélgetések során folytonosan visszatérő megélhetési kérdések mellett az a feltételezésem vezette, hogy a gazdálkodási hajlandóságot, a gazdasági döntéseket, végső soron a gazdálkodás eredményességét az értékrend is befolyásolja. Vizsgálataim fókuszában az egyén, a gazdálkodó ember állt, s arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen tényezők határozzák meg a sikeres vagy kevésbé sikeres gazdálkodást. Primer információkhoz olyan beszélgetések során jutottam, amelyek minden alkalommal félig strukturált szerkezetet követtek, s amelyek alapvetően a gazdálkodás és a megélhetés témája köré szerveződtek. Írott forrásként a témához kapcsolódó szakirodalmat, levéltári dokumentumokat, saját feltárásból származó anyagokat használtam.

Kistermelés, önellátás, háztáji gazdálkodás – a fogalmi keretek kijelölése

Az önellátásra termelő háztartás modelljét elsősorban a történeti paraszti gazdálkodáshoz és a hagyományain továbbélő, bár a történeti és gazdasági változások nyomán jócskán átalakult életmódhoz köthetjük – ahogy tette ezt Kovách Imre is az 1980-as évek, vagy Laki László az 1990-es évek végén. „Itt nem a közgazdaságtan háztartásfogalmára kell gondolnunk, amely az individuális döntéshozót modellezi, hanem egy együtt élő, együtt gazdálkodó családról vagy családserű együttélési formáról van szó”

³ 2009 óta kísérem figyelemmel a falu gazdasági helyzetének alakulását, s ezúton is köszönetet szeretnék mondani azoknak a szaporcaiaknak, akik érdeklődésemet szívesen fogadták és munkámhoz hozzájárultak.

(Spéder 1993: 9), amely gazdasági potenciállal bírva önállóan szervezi meg munkamenetét és döntési mechanizmusait a saját értékrendje szerint alakítja. Hogy a továbbiakban gazdálkodási stratégiákról beszélhesünk, szükséges tisztázni a háztáji gazdálkodás fogalmának elméleti kereteit. A szocializmus éveiben a háztáji a „második gazdaság” alappillére volt, az állatkihelyezések, a táppal való ellátás és a piacok biztosításának révén speciálisan a termelészövetkezethez kapcsolódott, s „az önállóan gazdálkodó birtokos parasztok előtt igyekezett vonzóbbá tenni a szövetkezeti gazdálkodást” (Kovách 1988: 40), majd „bár ezt a gazdaságpolitikai vezetés nyíltan kevésbé hangsúlyozta, pótolnia kellett a megszűnt paraszti magángazdaságok termelésének egy részét” (Kovách 1988: 41). Laki László szerint a háztájit a hagyományos gazdálkodás szellemisége (önellátás, több lábbon állás, ún. maradék-elv, amely a felesleg piacra vitelét jelenti) határozta meg kezdetben, majd a 80-as évekre önálló ágazattá nőtte ki magát és sokak számára meghatározó jövedelemmé vált. A háztáji integrációk működése, az árutermelés előtérbe kerülése és intenzívebbé válása érdekében bevezetett szakmai újdonságok alkalmazása vállalkozói mentalitás nélkül elképzelhetetlen lett volna (Laki 1997: 5), a kistermelésben így egyszerre volt jelen az önellátás tradíciója és az árutermelővé válás lehetősége.

Kovách szerint „mezőgazdasági kisüzemek, egyéb ismerv hiányában, a nem állami és nem szövetkezeti mezőgazdasági termelési technikai egységeket tarthatjuk, amelyek döntő többsége egy-egy háztartáshoz kapcsolódik” (Kovách 1988: 31), a kistermelés okát és létjogosultságát pedig az önellátás kényszerével magyarázza (Kovách 1988: 60–61). Két nagy csoportot különít el a termelés célja szerint, attól függően, hogy az önellátás és az értékesítés súlya miként alakul: tradicionális önellátó kisüzem, szabadidős önellátó kisüzem, középparaszt vegyesgazdaságok mintájára szervezett paraszti típusú kisüzem, illetve az inkább értékesítésre termelő integrált félüzem, integrált vállalkozás és szabadpiaci vállalkozás (Kovách 1988: 78–83). A Kovách-féle tipológia tradicionális és paraszti típusú gazdaság kategóriáira jellemző az önellátás túlsúlya, s ebből fakadóan a piactól való viszonylagos függetlenség és a vegyes termékszerkezet – ez az általam használt háztáji gazdálkodás fogalomnak is fontos ismérve.

A kistermelést folytatók gazdasági indítékairól Laki egy mezőgazdasági szakembert idézve úgy véli, hogy az önellátásra való berendezkedés

határozza meg a magyar vidéki lakosság mezőgazdasági tevékenységét (Laki 1997: 12). Az általa vizsgált háztartások gazdálkodásának is elemi sajátsága a vegyes termékszerkezet, amely mögött „felsejlik a falusi települések társadalmának, gazdaságának, megélhetési viszonyainak és léthelyzeteinek tarkasága, ha úgy tetszik, kuszasága: a földtelenek és a csak telekkel bírók; a »kényszer-tulajdonosok« és »nagyobb« birtokosok; a jelenleg munkában állók és tartósan munkanélküli jövedelempótlósok; a mezőgazdasághoz közelebb állók és az attól részben vagy teljesen elszakadók; a vagyonhoz jutók, a lecsúszók és a mindig alul levők, vagy a beruházni tudók és az erre képtelenek kisebb-nagyobb csoportjai” (Laki 1997: 14).

Mivel ugyanazt a metódust takarják, a háztáji gazdálkodás, a kistermelés és az önellátásra törekvő gazdálkodás vagy önellátásra termelés kifejezéseket a továbbiakban egyaránt arra a gazdálkodási formára fogom alkalmazni, melyet a háztartáshoz kötődő, saját fogyasztásra történő termelés határoz meg, s amelytől nem idegen az értékesítésre való termelés vagy feleslegének értékesítési gyakorlata sem. Miközben önellátásról beszélünk, tudnunk kell, hogy valójában ez „önellátásra való törekvés” jelentéssel értelmezendő, mert Laki Lászlóval egyetértve úgy vélem, hogy a falusi háztartások nem képesek saját élelmiszer-szükségleteik megtermelésére; egyrészt azért, mert a gazdálkodást folytatók többségénél igen „szerény és szegényes mezőgazdasági termelésről” (Laki 1997: 14) van szó, másrészt a történelmi és gazdasági átalakulásokkal együttjáró életmódváltozás(ok) miatt mára a tényleges önellátás szinte megvalósíthatatlanná vált. A parasztgazdaság üzemtípusait sorra véve (Molnár 2000: 494) is kitűnik, hogy az önellátás a hagyományosnak tekintett – és hallgatólagosan vagy nyíltan önellátónak vélt – paraszti gazdálkodásnak sem volt teljes mértékig sajátja.

A gazdálkodási döntéseket vizsgálva felvetődik a minták átörökítésének és ezzel összefüggően a habitusnak a kérdése. E témában máig meghatározó Pierre Bourdieu reprodukciós stratégiákról alkotott elmélete, amely a habitussal és az ethosszal magyarázza a racionális elveken túlmutató döntési mechanizmusok háttérét, s amely alapján a társadalmi rétegek újratermelődésében az átörökített (és szerzett) tőkefajta és a szocializációs folyamatok során kialakuló habitus játsszák a legfőbb szerepet. Bourdieu végeredményben (többek között) azt mondja ki, hogy a családi „örökségnek” és az intézményes szocializációnak döntő hatása

van a későbbi életútra (Bourdieu 2003). Ezt a gondolatot hordozza Megyesi tanulmánya is, amely a vidékkel kapcsolatos attitűdök milyenségét és eredetét vizsgálja hazai keretek között, s amely szerint a gyermekkori szocializációs környezet befolyásolja a későbbi beállítódásokat (Megyesi 2007), s bizonyos értelemben magam is erre a következtetésre jutottam. Bourdieu fogalmait alkalmazva Kovách a gazdálkodói habitust mint olyan tényezőt írja le, amely a gazdálkodók gazdasági stratégiáinak kialakításában és a rendelkezésükre álló tőkék felhasználásában játszik szerepet (Kovách 1988: 90–92). „A tőke vagy anyagi formában, vagy elsajátított, »inkorporált« formában felhalmozott munka”, ami „ugyanúgy termelhet profitot, mint ahogy önmagát is reprodukálhatja vagy növelheti.” (Bourdieu 1998: 155–156).

A vizsgálat helyszíne: Szaporca

Szaporca a Kelet-Ormánság egyik hátrányos helyzetű kistelepülése⁴, 2011-es önkormányzati adatok szerint 272 lelket számlál és 87 család⁵ lakik a faluban. Egykor az ártér menti területeken hagyományos gazdálkodással foglalkozó község volt (Andrásfalvy 2007; Kiss 1937; Kiss Z. 1991; Lipp 1986; Presbiteri jegyzőkönyv), a jelenben munkanélküli, segélyre szoruló, hátrányos helyzetű családok és nyugdíjas korúak alkotják a lakosság jelentős részét. 2001-es kistérségi adatok szerint Szaporcán a roma lakosság aránya 23%.⁶ Óvodába és iskolába a szomszédos településre, Kémesre járnak a gyerekek, szüleik pedig vagy a közeli városokban vállalnak munkát, vagy a már említett munkanélküliséggel és a vele járó gondokkal küzdenek. A kistérségi és regionális központok autóval, motorral könnyen elérhetők, tömegközlekedéssel azonban az alacsony járatszám miatt nehézkes megszervezni egy-egy utat. A faluban két kocsmá működik, s az ivó gyakorlatilag a település egyetlen közösségi intézményévé vált. Az ingatlanárak a településen és a környező falvakban alacsonyak, emiatt a

⁴ A kistelepülés fogalmat alkalmazva esatlakozom ahhoz a szociológiai irodalomhoz, amely statisztikai és gazdasági fogalmi kereteket figyelembe véve alkalmazza. (Vö: Váradai 2008.)

⁵ A polgármester és az alpolgármester közlése alapján.

⁶ http://www.sikloskisterseg.hu/htmls/demografiai_adatok.html (2010.01.23.)

legközelebbi városokba való beköltözés, vagy a városi agglomerációban való letelepedés lehetősége csekély. A statisztikai adatok alapján Szaporca tükrözi azt a képet, amelyet az elemzések általánosságban az Ormánságról festenek (Váradi 2008: 70–193; Reményi–Tóth 2009), több mutató tekintetében viszont kedvezőbb viszonyok és arányszámok jellemzik. Így például az önkormányzatnak nincs hitelállománya, a munkanélküliek aránya viszonylag alacsony, s beszélgetőtársaim elmondása alapján nem jellemzőek etnikai jellegű konfliktusok. A településen 40 család részesül lakásfenntartási támogatásban, közmunka programban az éppen aktuális jogszabályi keretektől függően 25-35 főt foglalkoztat az önkormányzat. Általában 30 fő „segélyes” van, akik közül 5 roma származású. A helyben foglalkoztatottak száma nagyon alacsony, 2 főt alkalmaz az önkormányzat, illetve 4 önfoglalkoztató családi vállalkozás működik a faluban: a két kocsmá, s ezen felül két mezőgazdasági vállalkozás, amelyek legfeljebb a családi erőforrások szűkössége esetén idénymunkára szoktak 1-2 főnek munkát biztosítani.

Szaporca nem kínál a fiatalabb generáció számára vonzó életformát. Amit kínál, az elsősorban az önellátó háztáji gazdálkodás lehetősége, amelynek gyakorlása számos akadályba ütközik még akkor is, ha akadnak vállalkozó kedvű új gazdák. A gazdálkodási tudás öröklődésében a történelem alakulása folytán törés következett be, legalább két generációs hiány keletkezett az önellátó, konyhára termelő, feleslegét piacra vivő háztartás modelljében: „az ipar és a szolgáltatások térhódításával megváltoztak az életmód fontos elemei és a fogyasztási szokások, új értékrendek jelentek meg – például önkímélőbb, komfortosabb és kényelmesebb életvitelminták” (Laki 1997: 4). A szaporcai mindennapokat az is nehezíti, hogy az infrastruktúra sok tekintetben fejlesztésre szorul, illetve kiépítésre vár. Ezen a helyzeten a helyi önkormányzat különféle pályázatokat segítségével igyekszik a lehetőségekhez mérten javítani.

Történelmi, gazdasági és társadalmi változások hatása Szaporcán

A Szociális Földprogram, mint láttuk, az öngondoskodást igyekszik szorgalmazni – ehhez a mintához a 1930-as évek gazdasági berendezkedése áll a legközelebb, s az 1935–1939 közötti időintervallum társadalmi-gaz-

dasági viszonyait bemutató levéltári források és statisztikai kimutatások azt mutatják, hogy a háztartáshoz kötődő mezőgazdasági termelésnek főszerepe volt egy korántsem homogén társadalomban⁷.

A harmincas évektől napjainkig végbemenő változások nem csak a foglalkozási szerkezet átstrukturálódását eredményezték. A községben 1959 februárjában alakult Termelő Szövetkezet, mely a paraszti hagyományban gyökerező korábbi megoldási stratégiák és minták végérvényes felülírását hozta. Bár a második gazdaság teret adott bizonyos mértékig a régi értékeknek, az új norma teljesen eltérő életmódot kínál és követelt, s az önálló

⁷ 1935-ben a falu állatállománya a következőképp alakult: 963 sertés, 231 szarvasmarha, 8815 baromfifél, 25 méhcsalád (KSH, Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény 1870–1970. Maurer Zsuzsanna 2009-ben végzett szemináriumi munkája alapján). 1965-ös adatok (Baranya Megye Statisztikai Évkönyve 1965) alapján az állomány 528 sertés, 139 szarvasmarha és 2700 tyúkfélé, míg a 2000. évre vonatkozó statisztika (Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000, Magyarország állatállománya 2000. március 31-én) 177 sertést, 10 szarvasmarhát és 804 tyúkot jelez. Az állomány mennyiségi változásának bemutatása az adatsorok töredékessége miatt nem tud teljes lenni, az azonban érzékelhető, hogy a 2000-es év állatállománya a korábbi mennyiségekhez képest szignifikáns visszaesést mutat. Ezek a jelzőszámok napjainkban még kisebbek.

A társadalmi változások egyik fő markere a demográfiai mutatók alakulása: a lakosság korszerkezete az 1930-as és a 2000-es években szignifikáns különbséget mutat. Az aktív korúak és az idősek korúak aránya gyakorlatilag megfordult, a munkaképes lakosság a település népességének csupán 18%-a volt 2001-ben.

Az 1937-es szociális helyzetkép (Községi szociális felmérés: Szaporca) szerint Szaporca lakosainak száma 552 fő volt, a 12 év alattiak számaránya 25%, 12–18 éves kor között 9%, a 18 és 60 év közöttiek aránya 51,63%, míg a 60 éven felüliek aránya 13,95% volt. Valásuk alapján 183 római katolikus, 364 református, 5 ág. evangélikus, anyanyelv szerint 551 magyar, 1 német. Foglalkozásukat tekintve 14 iparos, 3 kereskedő, 7 gazdasági cseléd, 28 gazdasági munkás, 2 egyéb foglalkozású, a többi lakos a saját földjén gazdálkodik. Ez azt jelenti, hogy a lakosság több mint fele keresőképese volt és a keresőképesekek zöme gazdálkodással foglalkozott. Az átlagos állatállomány a 100 hold alatti gazdaságok esetében 2 szarvasmarha, 2 ló és 7 sertés volt.

Az 1938. évre vonatkozó adattári dokumentumok (Községtörténeti adattár) szerint a lakosok száma: 503 fő, ebből 134 római katolikus, 363 református, és 6 ág. evangélikus. Foglalkozás tekintetében 453 őstermelő, 30 iparos, 8 kereskedő, 4 közlekedési alkalmazott, 5 közszolgálati alkalmazott, 3 egyéb foglalkozású.

Az 1939-es évből a Szociális Földprogramok előképéről is rendelkezésünkre áll szaporcai adat: gazdasági segítséget igényelt 20 család, ebből 11 család földpótlás, állat, eszköz formájában (Községi szociális felmérés: Szaporca). Ebben az évben lakosként 503 főt regisztráltak, amelyből 16 fő volt cigány – ez 3%-os arányt jelent. A szaporcai foglalkozásáról az alábbi idézet ad képet: „a község lakói tiszta mezőgazdasági buza termelő és kapás növényeket termelő, gyümölcsstermelő, állattenyésztő”, „a községben van apró házi állat tenyésztés, konyhakertészet de ezek csak a háztartási szükségleteket elégítik ki, mert értékesítés nincsen megszervezve” (Községi szociális felmérés: Szaporca).

gazdálkodási kompetenciákat nagymértékben leépítette. A rendszer az egyéni gazdálkodás lehetőségét minimalizálta a beadási kötelezettségek bevezetésével, tiltotta az önellátásra való termelést, s bár a paraszti értékrend nem könnyen engedett a nyomásnak, a hozzá kapcsolódó életvitel folytatása ellehetetlenült. A paraszti mentalitás mentsvárát a háztájizás jelentette, még akkor is, ha tudjuk, hogy ez a fajta gazdálkodás is a tervgazdálkodás részeként folyt (Kovács 1988: 40–41). A tervgazdálkodás a hagyományos gazdasági ütemezéstől eltért és az önálló döntések ellenében hatott⁸. „Az öntudatos, a döntéseit vállaló, a mezőgazdasági termelés minden szakaszához és területéhez egyformán jól értő paraszt nemkívánatossá és elfogadhatatlanná vált a kommunista hatalom számára. Éppen ezért a hatalom »átképezte« a parasztokat” (Szabó 2002: 27). Ez a rendszerváltást követően vált valójában érzékelhetővé, napjainkra pedig országos méretű problémává, mert „az emberek megszokták a központi irányítást, az állami támogatást, a központtól kapott terveket” (Szabó 2002: 27.), s ennek következményeként „megszűnt a gazdasági önellátás, átalakult a társadalmi és a politikai szerkezet hierarchiája, és megingott a gazdasági, társadalmi és politikai szerkezetet újratermelő hagyományos értékrendszer” (Szombati 2008: 19). A reménnyel kecsegtető rendszerváltás „minden eddiginél súlyosabban érintette a magyar falusi közösségeket: a falusi lakók jelentős része ugyanis egyszerűen kiesett a legalapvetőbb rendszermechanizmusból, a munkaviszonyból, mely a közösségek szétesését erőteljesen felgyorsította. Ez a folyamat ma odáig fajult, hogy a falu mint gazdasági és társadalmi egység teljesen felbomlóban van; ato-

⁸ Részletek a Szaporca Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának és a Kémes Községi Közös Tanács üléseinek jegyzőkönyveiből:

„...hogy ő adig lenem szállit semit mert öneki a tavai évben semvolt meg a vető magja és a házi szükséglete sem és így nemhajlando levinni, hacsak karhatalom nemszállitasa el deó akorseim fogja.” Rendes havi tanácsülés, 1953. augusztus 8. (Szaporca Községi Tanács iratai 1951–1961)

„...mindenki a saját földjét akarja elvetni, tehát a tagosítást fel kell bontani azért, hogy az őszi vetést meglehesen kezdeni.” Rendes havi tanácsülés, 1953. szeptember 8. (Szaporca Községi Tanács iratai 1951–1961)

„A vetési határidőket nem tartja helyesnek, miért kell az hogy határidőket szabnak a parasztságnak, mikor az tudja, hogy mikor kell vetni és egyéb munkát elvégezni és a határidőbe ugys bele szól az időjárás.” Drávapiski, 1954. március 24. Tanácsülés. (Kémes Községi Közös Tanács iratai 1950–1960)

mizált egységei: lakosai – egymástól egyre inkább elidegenedve – a puszta túlélésért küzdenek.” (Szombati 2008: 20).

Látnunk kell azonban, hogy „a falu” sem a szocialista gazdaság bevezetése előtt, sem a rendszerváltás előtt nem volt sem gazdaságilag, sem társadalmilag egységes, ilyen értelemben véve egységről beszélni csak pontos feltételek mellett lehet(ne). A rurális problémák tekintetében meghatározóbbnak tartom a gazdálkodó, önellátásra termelő norma érvényességének gyengülését, mely egy több évtizedes (évszázados) mentalitásbeli átalakulás velejárója, s az új életmódokkal van inkább összefüggésben – vagyis az „atomizálódásnak” a megváltozott életmód az oka, nem pedig fordítva. Az önellátó mentalitás kikopása, eltűnése tendenciózus jelenséggé vált, s ez vezethetett oda, hogy ma a rurális térségek lakosságának jelentős része nem tud élni az öngondoskodás eszközeivel.

A Szociális Földprogram Szaporcán (2008–2011)

A Földprogram keretében négy éven át nyílt lehetőség számos szaporcai család számára, hogy állatállományhoz, takarmányhoz, vetőmaghoz juszanak. A program indulásakor visszafogott érdeklődés fogadta a hírt, miszerint *ingyen és bérmentve* lehet állatokhoz és táphoz jutni. Az első évben 30 család kapott 40-40 darab csirkét és a kezdetekhez elegendő tápot, 18 család 2-2 darab süldő malacot és tápot, s a pályázati önrészt az önkormányzat finanszírozta. A második évtől látványosan emelkedett a támogatott családok száma: 2009-ben 70 család részesült csirke- és táptámogatásban, ugyancsak térítésmentesen. 2010-től az önkormányzat az önrész bizonyos hányadát a juttatottakra hárította, így ebben az évben családonként összesen 3000 forint hozzájárulást kellett fizetniük a kedvezményezetteknek, akik egységesen 25 darab csirkét, 12,5 kg tápot és 1 q kukoricát kaptak. 2011-ben összesen 80 család részesült támogatásban, ebből 61 család nem csak csirkét és tápot, hanem kerti vetőmagokat is kapott.

A második évtől kezdődően 70-80 család részesült kedvezményes juttatásokban. A 2011-es év vetőmagprogramjában több mint 300 000 forint értékű juttatásban részesültek összesen az érintettek. A kiosztott élőállat mennyisége évente mintegy 2000 db volt, a mellé adott táp évente közel 10 mázsát tett ki, 2010-ben az önkormányzat a saját földjén termelt

kukoricából (80 mázsa kukoricát osztottak ki összesen) is térítésmentesen részesítette a családokat. Ez azonban nem érezhető a falu tényleges állattállományán és növénytermelésének intenzitásán. Beszélgetőtársaim elmondása alapján az állattartás néhány háztartás köré koncentráldódik, s a juttatások ellenére nem vált általánossá a gazdálkodás a településen. A tojáshaszonért folytatott kis volumenű baromfitartás a legjellemzőbb, ez összességében tekintve néhány száz tyúkot és néhány libát jelent, sertést legfeljebb tíz háznál tartanak, szarvasmarha nincs a faluban. Több háznál van kecske, birka, többnyire hobbiállatként. A méz viszonylag magas ára miatt a méhészkedés az elmúlt években új lendületet vett, több család is tart méheket – hozzávetőlegesen 60 méhcsalád gyűjti a virágport a falu határában. A vetőmagprogram a kedvezőtlen időjárás miatt nem volt igazán eredményes, illetve beszélgetőtársaim említettek olyan családokat is, akik el sem vetették a kapott magokat. Arról, hogy miért nem vált a négy éven keresztül nyújtott segítség ellenére sem általánossá Szaporcán a gazdálkodás, megoszlanak a vélemények. Egyesek szerint sokan nem is értenek hozzá, más vélemények szerint értenek ugyan hozzá, de nem szeretnek érte tenni – többnyire azon az állásponton voltak beszélgetőpartnereim, hogy vannak, akik egyszerűen nem akarnak termelni, nem akarnak dolgozni, az önkormányzattól várnak segítséget. Hogy e „nem akarás” mögött valójában milyen tényezők állhatnak, arról a későbbiekben szó lesz.

Szaporcai háztartások gazdasági stratégiái és a hozzájuk kapcsolódó értékrendek

A fentiekben vázolt adatok, dokumentumok és beszélgetések alapján olyan kérdések merültek fel bennem, melyek a Szociális Földprogram kereteit olykor túllépve, általánosságban véve a gazdálkodási stratégiák iránti érdeklődéséből fakadtak. Hogyan élnek az emberek a rurális környezet adta lehetőségekkel, milyen mögöttes tényezők játszanak szerepet a gazdálkodásban? Noha Balogh Balázs és a Fél–Hofer szerzőpáros munkái (Balogh 2002; Fél–Hofer 1997) több vonatkozásban segítettek a téma megközelítésében és munkám felépítésében, vizsgálataim során arra fókuszáltam, hogy milyen megélhetési stratégiák határozzák meg a helyiek mindennapjait és a gazdálkodás milyen szerepet tölt be a családok/háztartások életében.

N. háztartása

N. szaporcai születésű, vizsgálataim idején nyolcvanas évei végén járó asszony volt, elemi iskolát végzett, háziipari szövetkezetben és termelőszövetkezetben dolgozott, a háztáji gazdálkodás mindvégig meghatározó volt életében, haláláig⁹ a református gyülekezet presbitereként teljesített harangozói szolgálatot, szövőasszonyként ismert és elismert lett. Az egyszemélyes háztartást vezető népművész, jóllehet a Népművészet Mestere címmel anyagi juttatás is járt, nem használta ki a plusz jövedelemből adódó előnyöket egy kényelmesebb életvitel érdekében, mindennapjait a háztáji gazdálkodás teendői töltötték be mindvégig, és az önellátás igénye meghatározó volt a legegyszerűbb dolgokban is. A gazdálkodáshoz szükséges tudást gyermekkorától fogva, a családban sajátította el. A konyhára szükséges zöldségeket (cukorborsót, paradicsomot, paprikát, burgonyát stb.) általában véve maga termelte, de pótlásként szokott vásárolni is. Az önellátásra elegendő mennyiség feletti részt értékesítette a háztartás, a közeli városba hordták piacra eladni a felesleges tojást, paprikát, később a szötteket. A Szociális Földprogram keretében kapott állomány a lecsökkent gazdálkodási tevékenység dacára is kipótlásra szorult. Aktív korában a rendszeres jövedelem és idős korában a nyugdíj lehetővé tette volna számára egy másfajta életmód kialakítását, mindennapjait mégis a háztáji termelésre épülő, önellátásra törekvő gazdálkodás határozta meg, s a földdel, az állatokkal való munkát tekintette csak valódi munkának. Amikor a kerti munkákat már nehezen, vagy egyáltalán nem tudta elvégezni, pénzért segítséget szokott kérni. Az új normákhoz kapcsolódó igényeket indokolatlannak tartotta: *valamikor nem vót ekkora flanc, négy éves a bútorom, kidobom; az ennivalóba se válogattam, a fiatal együtt vót az öreggel, az unokának gondját tudnám viselni, főzni.* Érdekes ambivalencia, hogy saját unokái és dédunokái is elköltöztek a közeli városba, de a 60-as években fia és férje is szívesen mentek volna, csak az asszony miatt maradtak Szaporcán. Azokat az életvezetési módokat, amelyek nem a gazdálkodásra fektették a fő hangsúlyt, nem tekintette igazán hasznosnak, így például a városiakról nem volt hízelgő véleménye, azt tartotta, hogy *elmennek panelba, akik nem akarnak dolgozni, [...] a kutyátu is félnek, a tiktu is, nem ismerik őket.*

⁹ 2011. júniusában hunyt el.

J., a polgármester

J. ötvenes évei közepén járó férfi, Szaporcán nőtt fel, nőtlen, gyermeke nincs, édesanyja halála óta egyedül él, de párkapcsolatban van 12 éve egy helybéli asszonnyal, akivel nem lakik egy fedél alatt. Általános iskolát végzett, majd a helyi termelőségkeretben dolgozott traktorosként, később növényvédelmi szakmunkás bizonyítványt is szerzett, ami a mezőgazdasági munkák során egyfajta presztízst jelentett neki. Elmondása szerint későbbi karrierjének alapja az a népszerűség volt, amelyet a kémesi futballcsapat tagjaként, egy időben edzőjeként, valamint az ivóban kötött barátságok nyomán szerzett. Úgy véli, ennek hozadékeként lett polgármester, s ennek köszönhetően választották meg őt először az emberek. A gazdálkodás szülei háztartásának is jellemzője volt, mindig volt kertjük, amit leginkább édesanyja művelt. Nem szükségszerűségből végez mezőgazdasági munkát, de idejéhez és erejéhez mérten igyekszik maga előteremteni a szükséges élelmiszereket (sárgarépa, petrezselyem, krumpli stb.), ahogy ő fogalmaz, az alapvetőket megtermeli. Gazdálkodásának alapját a saját munka képezi, emellett beteg fivérének is besegít, s élettársa gazdaságában is dolgozik, ha szükség van rá, valamint ellenszolgáltatás fejében mások kertjének gépmunka-igényét is kiszolgálja. Úgy véli, hogy *az embereknek maguknak kell munkahelyet teremteni*, a szaporcaiak megélhetésének zálogát az öngondoskodási arány javításában látja. A saját hatáskörébe tartozó döntések során igyekszik is ezt az elvet követni, így az önkormányzati földek megművelésénél előnyben részesíti az emberi munkát a gépek helyett, tudatosan teremtve ezzel munkalehetőséget. Az így előállított terményeket a helyiek önköltségi áron vásárolhatják meg az önkormányzattól. J. nem híve a kölcsönöknek, nem szívesen kér és nem is szívesen ad, híresen fukarul bánik a segélyekkel is, inkább munkalehetőségek teremtésével és pályázatokkal próbál segíteni az embereknek.

A., az alpolgármester és családja

Ötvenes éveiben járó házaspár, a férj szaporcai, a feleség az ormánsági Sámodról származik. Szakmunkás végzettségűek, korábban mindketten gyárban dolgoztak, 1991 óta közös vállalkozást üzemeltetnek: ital lerakattal kezdtek, mára övük a falu egyik kocsója és az egyetlen bolt a településen. Két felnőtt gyermekük van, a fiú végzős a budapesti vállalkozási főiskolán

(ÁVF), a lány szakács végzettségű, jelenleg cukrásznak tanul Pécsen. A gyerekek ritkán járnak haza, s jövőjüket tanulmányaik befejeztével sem Szaporcán képzelik el, s a szülők sem szorgalmazzák, hogy hazatérjenek, mert úgy vélik, fontosabb, hogy a megélhetésük biztosítva legyen. A település jövőjét illetően A. az egyedüli megoldásnak a munkahelyteremtést tartja, noha tisztában van vele, hogy ez milyen nehézségekbe ütközik, s nem sok esélyét látja a megvalósulásnak. A vállalkozás mellett háztáji gazdálkodást is folytatnak, amely leginkább a feleség munkaerejére épít: a saját kert teendői mellett ő látja el a férje szülei házában tartott állatokat is. Az önellátás szerepét mégsem érzik igazán fontosnak: egyrészt kicsinek tartják az átlagosan 500 négyzetméteres szaporcai kerteket, másrészt úgy vélik, hogy az önellátásra való termelésből nem, csak az értékesítésre való termelésből lehet megélni, ha az eladást megfelelő kapcsolatok birtokában meg tudja az ember szervezni. Háztartásuk elsősorban tehát vendéglátó és kereskedelmi vállalkozásra támaszkodik, amellett rendszeresen folytat háztáji gazdálkodási tevékenységet is – konyhakertet művelnek, baromfit és sertést tartanak.

I. és családja

I., a férj, a szomszédos Kémesen született, felesége szaporcai. A harmincas éveik közepén járó házaspár a feleség szülői házában lakik, három gyermekük van. A legkisebb gyermek 4 éves fiú, súlyos szívbeteg, rendszeres egészségügyi ellátásra szorul, ezért a család meghatározott időközönként Pécsre és Budapestre viszi őt kezelésre. A két nagyobb gyermek már részt vesz a háztartás munkáiban, 13 és 16 éves lányok, Kémesre, illetve Siklósra járnak iskolába. A családdal egy fedél alatt él a feleség idős nagynénje is. A házaspár mindkét tagja szakmunkás végzettségű, a férj építőiparban dolgozott korábban, s ott dolgozik ma is, ha adódik rá lehetőség. A feleség régebben a helyi kocsmában dolgozott, négy éve azonban az állandó felügyeletet igénylő kisfiúval van otthon.

A férj elővigyázatos mind a beruházások, mind az újítások terén, ismeretlen gazdasági megoldásokat nem szívesen próbál ki. A feleség, noha sok tekintetben vállalkozó szelleműbbnek tűnik férjénél, partner az óvatos gazdasági szisztéma működtetésében, s döntéseiket, vállalásaikat a mindig a lehetőségeikhez szabják. Ennek megfelelően hitelt nem szoktak igénybe venni, s a hosszú távú anyagi elköteleződés helyett inkább más megoldást keresnek a felmerülő problémákra.

Állandó munka reményében és az orvosi ellátás közelsége miatt szeretnének Pécsre, vagy legalább a városhoz közelebb költözni, de elbeszéléseikben megjelenik a kímélőbb városi életmód is, mint motiváció: *Hiába mondják azt, hogy falun sokkal könnyebb az embernek, nem könnyebb. Most te hiába termeled meg a zöldséget meg a satóbbit, [...] most egy városi bemegy a Tescoba és megveszi a krumplit, mert olcsóbban jön ki, mert nem kell neki vele dolgozni, hanem csak... jó, hát oda meg pénz kell... [...] ide is kell pénz, vetőmag, öntözés, dolgozol vele, meg satóbbi.*

Az általuk vezetett gazdaság haszna kettős, termelnek önellátásra és értékesítésre egyaránt, a gazdálkodás jövedelemszerző és kiadáscsökkentő szerepe (Spéder 1997: 4–5) egyaránt fontos. Próbálnak alkalmazkodni a piac elvárásaihoz, ezért az eladásra való termelés és tenyésztés változó (malac, méz, bab), míg a saját fogyasztás kielégítésére folytatott termelés (baromfi, paprika, paradicsom, zöldség, sárgarépa, burgonya, káposzta, uborka stb.) állandóbb képet mutat.

Gazdálkodásuk fő pillére a családon belül végzett munka, a háztartásban hasznosított gazdasági ismeretek elsősorban a férj tudásán, az ő felmenőinek hagyományain alapulnak, de a feleség családjában is általános volt a gazdálkodás. I. az értékesítésre szánt termények előállításához szükséges szaktudást esetenként szakértőktől, más gazdálkodóktól sajátította el, s az így megszerzett ismereteket adta át azután a családjának – ahogy az a háztartás gazdálkodásában újkeletű méhészkedés esetében is történt.

Sz. és családja

A férj 33, a feleség 29 éves, cigány származásúak, a 12 km-re fekvő Kórósról költöztek öt éve Szaporcára. Hitelből pótolták a házvásárláshoz hiányzó forrásaikat – a takarékoság azonban ennek a háztartásnak is lényegi vonása, hiszen jövedelmeik előrelátó beosztása nélkül nem tudnának pénzügyi egyensúlyt teremteni. Két fiúgyermekük van, 2,5 és 4,5 évesek. A feleség egészségügyi végzettségű, jelenleg masszörként dolgozik egy harkányi vállalkozásnál. A férj építészetet tanult, pályakezdőként kistérségi menedzserként dolgozott egy évig a Kelet-Ormánsági Társulásnál, majd az állás megszűntével sikertelenül próbált szakmájában elhelyezkedni. Építőipari segéd munkásként, később határőrként vállalt munkát, jelenleg rendőrként dolgozik és vállalkozóként zeneszolgáltatással foglalkozik.

Ideköltözésük után az első két évben veteményeztek, a harmadik évben egyrészt a férj elfoglaltsága miatt, másrészt a kedvezőtlen időjárás miatt elmaradt a kertművelés, a rá következő évben pedig anyagi források hiánya miatt nem fogtak bele a háztáji termelésbe. A gyümölcsfákkal Sz. szívesen foglalkozik (cseresznye, barack, körte, alma, meggy, szilva, birs, szelídgesztenye, dió), a gyümölcsöst bővíteni szeretné. Három éve disznót is tartottak, de a gazdálkodás kontinuitását az elsősorban a tojásashasznuk miatt kis számban tartott tyúkok jelentik. Ebben a háztartásban a legnagyobb gazdasági szerepet a munkavállalással szerzett kereset játssza, s az élelmiszer beszerzés fő forrása a kereskedelem. A háztartás jövedelmeinek kiegészítésére a családfő egyszemélyes vállalkozása szolgál: munkája mellett rendezvényeken vállal zenészként fellépést. Gazdasági stratégiájukban fontos szerepe van a mobilitásnak is: *ha van az embernek munkahelye, akkor mégsem éli át azt úgy, ezeket a hátrányos momentumokat, mintha nem lenne munkahelye, [...] akkor van [...] alapesetben autója, amivel eljár nap mint nap dolgozni, (...) akkor azért mégis sokkal-sokkal jobban él, [...] mert akkor bizonyos lehetőségei vannak az embernek mégis.*

S. és családja

S. szaporcai születésű, felesége pécsi származású, 23 éve élnek együtt Szaporcán. S. szakmunkás végzettségű, parkettás a szakmája, de többnyire asztalos munkakörben szokott elhelyezkedni, jelenleg az önkormányzat foglalkoztatja a közmunka program kereteiben. Korábban különböző cégeknél, vállalkozásoknál dolgozott Pécsen, Siklóson. Neje egy betegség miatt csökkent munkaképességüként a szomszédos Tésenfán dolgozik egy rehabilitációs nonprofit vállalkozásnál. A negyvenes évei közepén járó házaspárnak egy 21 éves lánya van, ő is a szülői házban lakik, s innen jár Pécsre iskolába, ahol diplomás ápolónak tanul.

Háztáji gazdálkodásuknak kettős haszna van: egyrészt az önellátás igénye motiválja a termelést, másrészt, ha alkalom nyílik rá, a felesleg piacra juttatása, vagy direkt módon a piacra termelés a cél. Jelenleg csak saját fogyasztásra termelnek, de volt idő, hogy eladásra természetettek például paprikát és akkor is végeztek saját célra mezőgazdasági munkát, ha volt más bevételi forrása a családnak. Hitelt sosem vettek fel, mert *ha egyszer bebukik az ember, akkor vége, akkor rosszabb, mint előtte.* Ennek

megfelelően alakították ki gazdasági stratégiájukat is, mely egy pluriaktív háztartás képét mutatja.

A saját célra történő termelést egyfajta minőségi garanciának is tekintik: *amit mi nevelünk föl, drágábbra jön ki, de mégis, jobb. Sokkal jobb.* A magasabb kvalitásnak munka és szabadidő az ára. Úgy gondolják, hogy a város több lehetőséget tartogat, S. maga is dolgozott otthonától távol, a városi életmóddal mégsem tudnának megbarátkozni: *a panelba' én nem lettem volna ember, énnekem ott végem lett volna.* Úgy véli, *az lenne az igazi, ha az emberek tudnának vállalkozni, ha a saját lábukra tudnának állni. [...]* Olyan emberek maradtak itt, nem inspirálja semmi őket, csak elvegetálnak. [...] jelen pillanatban meg tudjanak élni. *Ők nem gondolnak a jövőre, hogy mi lesz.* Lánya is megerősíti ezt a gondolatot: *szerintem már megszokták a szegénységet, és mintha nem is akarnának azér' tenni, hogy ők ebből kijöjjenek.* Némi reményt jelent a környezetvédelmi megfontolásokat és munkahelyteremtő projektet ötvöző Ős-Dráva Program, melynek megvalósulása folyamatban van: *nagyon szép lenne, ha ez megvalósul, akkor valami csoda lesz majd itt, az valami csoda lesz.*

M. és családja

M. a harmincas évei végén járó asszony, elvált, egyedül nevelte két idősebb fiát, amikor öt éve házat vett Szaporcán. Jelenlegi élettársával és három éves közös kisfiukkal együtt összesen öten élnek most egy háztartásban. Szakképesítése nincs, párjával együtt közmunkásként dolgoznak, s nem látnak reálisan elérhetőnek más munkalehetőséget.

Hiába megyek én Pécsre, hiába is vennének föl. De föl se vesznek. Megkérdezik, hol lakok, ennyi. [...] A bejárás miatt. De hiába is mondom, hogy nem kérek utiköltséget hogy térítsenek, akkor se. Mer Harkány-Siklós körzetében megoldják. Annyi munkanélküli van, mint a szemét, akkor nem éngem fognak innen fölvenni, hogyha jelentkezik egy harkányi. De hogyha azt nézem, nem térít utiköltséget, ott se marad semmivel se több pénzem, mint amit itt kapok. Ugyanott vagyok. [...] Most ha Pécsre föl is vesznek, eleve nem tudok bejárni. Mert nincs úgy közlekedés. Mert oda, hogyha el is tudnák menni, műszakozni. Mivel jövök haza? Vagy mivel megyek be hatra mondjuk? Saját házunk mellett menjünk be albérletbe? De akkor se biztos, hogy el tudunk helyezkedni. Most

még, ami volt, az Elcotech, az is megszűnt. Úgyhogy itt, ez az alvidék, ez teljesen meg van lőve. Közmunka.

M. korábban gazdálkodott, voltak lovaik, disznóik, és teheneket tartottak a tejhaszonért: *akkor még vót értelme csinálni, vót a csarnok, kivittük a tejet, többet megkerestem otthol a tehenekkel, mint a volt párom a munkahelyen.* Az értékesítési hálózatok megszűnése miatt nehéz piacra juttatni akár az állatot, akár a hozzá kapcsolódó termékeket, ezért ebben az értelemben az állat nem beruházás, hanem kiadás, amely a költségeket növeli. Az a háztáji gazdaság, amely elsődlegesen piacra termelt, nem tudta magát fenntartani a megváltozott körülmények között, s M. családja is közéjük tartozott. *A gazdálkodás, hát, annak sincs értelme, mer hogyha nincsen főded hogy megtermeld a takarmányt, akkor nem tudod fölnevelni a jószágot se, meg fölhizlalni a disznót, vagy legyen az akármí, akár marha, akár disznó. Hogyha venni kell a takarmányt, akkó ki vagy lőve. [...] Van kert, de annyit nem tudunk rajta termelni, hogy egész évbe elég legyen.* A családnak van egy 900 négyszögöles kertje, de nem folytatnak jelentős termelést, szükségleteiket javarészt a boltból fedezik.

A korábban lakásfelújításra felvett hitel törlesztése a bevételek nagy részét elviszi a családi kasszából, gyakran ténylegesen veszélyben forog a mindennapos megélhetés. A családnak jelenleg két kecskéje és egy lova van hobbiállatként, illetve két disznót tartanak haszonállatként, levágásra – süldőként kapták őket két mázsa terménnyel együtt egy rokontól. A Szociális Földprogram rövid távon jelentett segítséget számukra, *hát annyira, hogy volt mit az asztalra tenni.* A nehéz megélhetési viszonyok közt a szociális juttatások és kedvezmények nagy jelentőséggel bírnak a család életében, azonban összességében véve M. kilátástalannak látja helyzetét.

É. és családja

É. a harmincas éveinek közepén jár, háromgyermekes édesanya. 15 éve banki kölcsön segítségével vásároltak házat térséjében származású férjével Szaporcán, s azóta élnek itt. É. Drávacsehiben nőtt fel, egészségügyi tanulmányai és munkahelye kapcsán Siklósra, majd Pécsre került, ideköltözéskor nem ismert itt senkit, s az azóta eltelt időben sem kötött sokakkal barátságot. 15 éve nem volt munkaviszonya, anyja és feleség, a háztartást vezeti. A férj szakmája kőműves, de a saját területén nem tud elhelyezkedni. Régebben a MATÁV-nál dolgozott, miután az megszűnt, közmunkás-

ként foglalkoztatja az önkormányzat. A családnak három gyermeke van, egy pályaválasztás előtt álló 15 éves lány, egy 11 éves és egy 3 éves fiú. É. is háromgyermekes családban nőtt fel, édesanyja egyedül nevelte őket. A mezőgazdasági munka nem játszott nagy szerepet, inkább a munkavállalással keresett pénzből éltek, ezért É. Szaporcára kerülve sok új helyzettel került szembe, mivel férje mindig szorgalmazta az állattartást. Kertet nem művelnek, egyrészt azért, mert gabonának kicsi a kert, másrészt pedig *ezeket a konyhakerti dolgokat meg rakjam bele, de minek, többé kerül a leves, mint a hús, mire megműveltetném, meg egy kis talajfertőtlenítő, egy kis műtrágya, egy kis ez, egy kis az, mindentől, addigra pont ott vagyok veled, hogy ha éppen kifogok egy jó kis akciót, akkor hatvan forintért veszek egy kiló krumplit, vagy dolgozok érte én, és akkor cserébe kapok érte egy kis krumplit, én ilyenbe is belemegyek.* A saját célra történő termelésnek az is gátja, hogy nincs megfelelő tároló helyiség, ahol el tudná a család raktározni a megtermelt növényeket. Így a gazdálkodás haszonállatok nevelését jelenti, esetükben ez általában kecske, birka, disznó, kacska, tyúk. Az etetéshez szükséges terményt vagy vásárolják, vagy munka fejében kapják.

A munkaerőpiaci lehetőségeket tekintve É. a közmunka program által nyújtott lehetőséget tekinti reálisnak: *én meg hogyha lejár a gyes, hm, egyelőre sejtelmem sincs, hát biztos közmunkás leszek, mer hova bírok menni máshova dolgozni.* Életkörülményeik javulásához az infrastrukturális fejlődést, a közlekedési viszonyok javítását tartja a legfontosabbnak.

Sikeres gazdasági stratégiák

Az általam vizsgált háztartások egy része (hat háztartás) sikeres gazdasági stratégiák alapján szervezi/szervezte a mindennapjait. Az önellátásra való termelés akkor is megjelenik a mindennapi praxisukban, ha a megélhetéshez elegendő más bevételi forrása is van a háztartásnak. A vizsgáltak csoportja heterogén összetételű: kor tekintetében 29 és 88 év közöttiek, iskolai végzettségüket illetően általános/elemi iskolát végzett, vendéglátó és építőipari szakmunkás, egészségügyi képesítéssel rendelkező és építész szakközépiskolát végzett egyaránt volt beszélgetőtársaim között. Többféle családszerkezet is megjelenik a vizsgált mintában: egyedül élő idős asszony, egyedül élő, de más háztartásban is besegítő középkorú férfi,

harmincas évei elején járó kétgyermekes pár, harmincas évei végén járó háromgyermekes házaspár, negyvenes éveiben járó egy gyermekes, illetve kétgyermekes házaspár. Felekezeti és etnikai szempontból sem egységes a csoport, reformátusok, katolikusok, magyar és cigány nemzetiségűek egyaránt vannak köztük.

Ugyanakkor számos közös pontot találhatunk, melyek nem csak a lokalitás által meghatározott tényezők, hanem az értékrendek hasonlóságára, azonosságaira vezethetők vissza. A sikeres gazdasági szisztémát folytató háztartások értékrendjének közös alapja egyértelműen az *addig lehet nyújtózkodni, amíg a takaró ér*-elv¹⁰. Nem szívesen vállalnak olyan kockázatot, amelyben a rajtuk kívül álló tényezők is nagy szerepet játszhatnak. Valamennyiük háztartására jellemző a „több lábon állás”, függetlenül attól, hogy mekkora szerepe van ebben a gazdálkodásnak. A sikeres stratégiával élő háztartások tagjai nem dohányoznak és nem fogyasztanak rendszeresen alkoholt. Közös vonás még, hogy a gazdálkodási tudásanyag alapvetően a családon belül átörökített tudást jelenti, s erre épül esetenként a felnőtt korban szakértőktől, más gazdálkodóktól szerzett ismeretek rendszere.

Az önkormányzat gazdasági stratégiája

A polgármester és az alpolgármester privát megélhetési stratégiáját követi az önkormányzat gazdasági berendezkedése, s ezáltal a település sikeresnek mondható gazdálkodást folytat. E tekintetben is az „addig nyújtózodj” elv érvényesül: a képviselők 2011 májusától lemondtak képviselői tiszteletdíjukról, s a polgármester is lemondott bizonyos juttatásokról, hogy a szűkebb költségvetés ellenére se kelljen hitelhez folyamodni.

A helyi vezetők gazdasági stratégiájában speciálisan, egyfajta eszközként jelenhet meg a Szociális Földprogram. Ormánsági társadalmi képet festő tanulmányában Tamás Pált idézve Ragadics Tamás tesz róla említést, hogy a szociális juttatások feletti rendelkezés segít megszilárdítani a helyi vezetők pozícióját (Ragadics 2010: 4), s Bartal Anna Mária is szóba hozza ugyanezt a jelenséget a Szociális Földprogramok működése kap-

¹⁰ Az alpolgármester meg is fogalmazta ezt egy interjúban.

csán: „egy-egy jól működő program erkölcsi és politikai tőkét is jelent a programvezető-polgármester számára” (Bartal 2001: 129).

Bizonytalan egzisztenciát eredményező stratégiák

A vizsgált háztartások közül bizonytalan egzisztenciával rendelkezők közös jellemzője, hogy alacsony jövedelemszintjük következtében többnyire csak rövid távra tudnak tervezni, ezért a szociális vagy más jellegű támogatások haszna is pillanatnyi számukra. Míg a sikeresebb gazdasági stratégiát folytatók között az állandó tényezőként jelen lévő önellátási igény mellett gyakorta megjelenik a vállalkozói hajlandóság a mezőgazdasági tevékenységekkel kapcsolatban is, ezek a családok jellemzően nem, vagy csak kis mértékben élnek az öngondoskodás eszközeivel, s csekély mértékben figyelhető meg gazdasági döntéseikben több lábbon állás elve. Közös vonásuk, hogy az önellátásra termelés, a saját célú mezőgazdasági munka szülei életében sem volt döntő jelentőségű, s hogy magasabb kockázatvállalási hajlandóság, a munkaerőpiactól és a kereskedelemtől való erősebb függés jellemzi ezeket a háztartásokat. Saját helyzetüket kilátástalannak, jövőjüket bizonytalannak látják.

A vizsgálat tapasztalatai és eredményei

Összességében nézve a sikeres gazdasági stratégiák bázisát az otthonról hozott tudásanyag, a forrásokkal való takarékos gazdálkodás és a több lábbon állás alkotja, s ezekben a gazdaságokban a Szociális Földprogram nyújtotta segítség is ezeknek köszönhetően hasznosult. Hogy a szegényebb körülmények között élők, a tényleges rászorulóak hogyan élnek a Szociális Földprogram lehetőségeivel, azt meghatározza az a tény, hogy ezek a háztartások rákényszerülnek a rövid távú problémamegoldás metódusaira, azaz nem a távlati célok dominálnak, hanem a hétköznapi boldogulás a tét. Mindezek következtében pillanatnyi segítséget jelentett számukra a juttatás, nem váltak gazdálkodóvá. A sikeres stratégiát folytatók közül többen arról számoltak be, hogy a faluban vannak, akik idejekorán levágták a kapott állatokat, vagy pénzzé tették a kapott jószágot, vetőmagot, miközben azok, akiknek gazdasági szisztémájában hangsúlyos

a háztáji gazdálkodás, a juttatott mennyiség többszörösét termelik meg segítség nélkül is. Ez nem jelenti azt, hogy a rosszabb körülmények között élők ne folytatnának kisebb volumenben vagy ideiglenesen önellátásra irányuló termelést, az azonban jól látszik, hogy kiszolgáltatottabbak a körülményeknek és az esetleges segítségnek, akár a gazdálkodási tudás, akár a termelés anyagi vonzatainak tekintetében. Ennek nyilvánvalóan több oka és összetevője van: az anyagi források hiánya, a gazdálkodási ismeretek hiánya és a gazdálkodói habitus hiánya egyaránt oka lehet a kudarcba fulladt vagy el sem kezdett gazdálkodási próbálkozásoknak, s ugyanezek a tényezők határozzák meg a termelés volumenét is.

A Szociális Földprogramok kapcsán a MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete több vizsgálatot is végzett, s egy 2002-es elemzés a következőkben jelöli meg a programok (társadalmi) hasznát: „a szociális földprogram valódi jelentősége [...] abban rejlik, hogy pozitívan befolyásolja a kedvezményezettek későbbi munkaerőpiaci esélyeit. Egyrészt rendszeres aktív tevékenységre ösztönzi a résztvevőket, valamint a munkavégzéssel kapcsolatos morális elemeket is »visszacsempészi« az életükbe. Az egyik legfontosabb hozadéka a programnak, hogy a kedvezményezett családok – amennyiben lelkiismeretesen vesznek részt a földprogramban – östermelővé válásuk révén támogatás igénybevétele nélkül is képessé válnak megélhetésük biztosítására” (Jász–Szarvák–Szoboszlai 2003: 142). Bartal Anna Mária szerint „általánosságban nem jellemző a programokra a kedvezményezettek folyamatos képzésének és oktatásának megszervezése, amely némileg emelné a résztvevők munkaerő-piaci esélyeit” (Bartal 2001: 107). Bartal ez alapján a programmal kapcsolatos képzések hiányát látja a munkaerőpiacon való sikeresebb szereplés gátjának. Szaporcai tapasztalataim azt mutatták, hogy a sikeres gazdálkodás az előzetes tudáson, a gazdálkodási ismeretek meglétéén is múlik. Vizsgálataim nyomán kevésbé látszik, hogy a program miként tudná elősegíteni az érintettek sikeres munkakerőpiaci szereplését, mivel a munkavállalásnak a munkaerőpiaci kereslet, azaz a munkahelyek megléte is szükséges feltétele. A sikeres gazdálkodás ezért nem elsősorban a munkaerőpiaci esélyeket, hanem a családok öngondoskodási és önellátó képességét javítja, amihez azonban elengedhetetlennek tűnik a már sokszor emlegetett tudásbázis. A gazdálkodási ismeretek meglétének és átadásának kontinuitása meghatározó tényezőnek bizonyult a vizsgált háztartások esetében. Ezt a vélekedésemet olyan recens törekvések látszanak igazolni, amelyek a rurális térség mezőgazdasági támogatását, a produktív

szociális programokat képzésekkel párhuzamosan képzelik el¹¹ – noha jól tudjuk, hogy a Szociális Földprogramok keretében eddig is volt (elvi) lehetőség gazdasági képzésben való részvételre, s a településen pillanatnyilag a Közmunka Program keretében folyik is mezőgazdasági tárgyú oktatás. Az 1990-es évek végén zajlottak azonban olyan hazai kutatások, amelyek óvatosságra intik az önellátás általánossá válásában és gazdasági felemelő erejében reménykedőket: „...az intenzív önellátás nem a hátrányos helyzetben lévők háztartásgazdaságait jellemzi. Ha a legszegényebbek végeznek is otthon fizetetlen munkát, az kevésbé kiterjedt, mint a jómódú háztartások esetében” (Spéder 1997: 20).

A hozott tudás jelentőségét mind Bourdieu, mind a hazai kutatók gondolatai megerősítik: a felnőttkori attitűdöket a szocializáció sok vonatkozásban meghatározza (Megyesi 2007). Az értékpreferenciák kialakítása mellett a család nem csak a felnőttkori, vidékkel és gazdálkodással kapcsolatos attitűdöket határozhatja meg, de döntő szerepet játszik a minták, a megoldási készletek átadásában, melyeknek részét képezi a tényleges gazdálkodási ismeretanyag is. Ez önmagában nem elég a mezőgazdasági tevékenységek sikerességéhez, de elemét képezi azon tényezők halmazának, amelyek az eredményes gazdálkodást meghatározzák – azok a családok tudtak a Szociális Földprogram nyújtotta segítséggel élni, akiktől korábban sem volt idegen az önellátó célú gazdálkodás, s akiknek megfelelő tudásuk és tapasztalatuk volt hozzá. Esetükben ez a tudás a családban öröklődő gazdasági és gazdálkodási ismeretek korpuszát jelentette. Ez alapján a „jó” fogalmának minden relativitásával együtt, az él jól, vagy jobban, aki önmaga tud tevélegesen tenni a megélhetéséért, gazdálkodóként, vállalkozóként vagy akár munkavállalóként. A tényleges rászorulók nem, vagy nagyon csekély eséllyel látnak kitorépi pontot helyzetükből. Az önellátás kényszere nehézséget, szinte megoldhatatlan feladatot jelent számukra. Mindennapjaikat azzal a függéssel lehet jellemezni, amely a szociális ellátó rendszer és az önkormányzat kötelékébe fűzi őket – ez a függés gyakran kiszolgáltatottságot is jelent, hiszen (többek között a gazdasági potenciál hiánya miatt) gyenge az érdekérvényesítő erejük a rossz körülmények között élőknek.

¹¹ A Kossuth Rádió *Ütköző délben* című műsorának 2012. március 14-én 12:30-kor elhangzott adása a szociális szövetkezetekről és a velük kapcsolatosan felmerülő kérdésekről. Köszönet Máté Gábornak az információért.

On-line: <http://hangtar.radio.hu/kossuth#!#2012-03-14> (2012.03.14.)

A sikeres és a kevésbé sikeres stratégiát folytatók esetében is elmondható, hogy a döntési mechanizmusok alapvetően a családi mintákat követik, a gazdálkodói habitus, az öngondoskodó attitűd és a kockázatkezelési módszerek főként a szocializáció által meghatározottak, s nagyban befolyásolják az egyéni döntéseket és a háztartás gazdasági stratégiáját. Ennek a felismerésnek abból a szempontból van nagy jelentősége, hogy beláthassuk: ha a mai, szociális jellegű problémákkal, önfenntartási gondokkal küszködő vidéki lakosság gyermekeinek, fiataljainak nem sikerül a bizonytalan egzisztenciát eredményező családi minták mellett más alternatívákat is megismerniük, a rurális problémák folyamatosan újratermelődnek mindaddig, amíg az elsajátítható problémamegoldási készletek, megoldási stratégiák köre ki nem bővül.

Szakirodalom

ANDRÁSFALVY Bertalan

2007 *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Ártéri gazdálkodás Tolna és Baranya megyében az ártéri munkák befejezése előtt.* Ekvilibrium Kiadó, Budapest.

BALOGH Balázs

2002 *Gazdák és zsellérek. Gazdálkodási stratégiák Tápon.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

BARTAL Anna Mária

2001 *A szociális földprogramok, avagy az aktív foglalkoztatás- és szociálpolitika alternatívái a rurális térségekben.* Civitalis Egyesület, Budapest.

BOURDIEU, Pierre

1998 Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája.* Aula Kiadó, Budapest, 155–177.

2003 Vagyon- és reprodukciós stratégiák. In: Meleg Csilla (szerk.): *Iskola és társadalom I.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 73–87.

FÉL Edit – HOFER Tamás

1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban.* Balassi Kiadó, Budapest.

HAVAS Gábor

2001 *Gazdálkodó cigányok*. Autonómia Alapítvány, Budapest.

JÁSZ Krisztina – SZARVÁK Tibor – SZOBOSZLAI Zsolt

2003 A szociális földprogram társadalomfejlesztési hatásai. In: Kállai Ernő (szerk.): *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 139–145.

KISS Géza

1937 *Ormányság*. Sylvester R.T., Budapest.

KISS Z. Géza

1991 *Ormánsági változások. Fejezetek a 18–19. századi társadalom történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KOVACSICS József

2003 *Baranya Megyei Népeségtörténeti Lexikon*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest

KOVÁCH Imre

1988 *Termelők és vállalkozók – Mezőgazdasági kistermelők a magyar társadalomban*. Társadalomtudományi Intézet, Budapest.

LAKI László

1997 A „háztájízás” tegnap és ma. *Szociológiai Szemle*. (1) 39–63.

<http://www.szociologia.hu/dynamic/9701laki.htm> (2012.03.10) 1–16.

LIPP Tamás

1986 *Kemse. Részletek az Elsüllyedt falu a Dunántúlon c. könyvből*. Népművelési Intézet, Budapest.

MÁRKUSZ Péter – TÓTH Erzsébet

2008 *A szociális földprogramok jellemzői és tapasztalatai*. Agrárgazdasági Kutató Intézet Vidékfejlesztési Igazgatóságának Vidékpolitikai Osztálya, Budapest. http://www.eselyfk.hu/downloads/szocfp/kiadvanyok/szfp_2008_aki.pdf (2012.11.21.)

2010 A szociális földprogramok szerepe a hátrányos helyzetű vidéki népesség megélhetésében. *Kertgazdaság*. 42. (1) 76–85.

MEGYESI Boldizsár

2007 A magyar lakosság vidékkel kapcsolatos attitűdjei. In: Kovách Imre (szerk.): *Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. L'Harmattan–MTA PTI, Budapest, 27–43.

MOLNÁR Mária

2000 Társadalmi tagozódás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalomnéprajz*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 484–531.

NAGYNÉ VARGA Ilona – LANDAU Edit (szerk.)

2006 *Szociális földprogram modellek*. Jász–Nagykun–Szolnok megye Esély Szociális Közalapítványa –Regionális Szellemi Forrásközpont, Szolnok.

RAGADICS Tamás

2010 Ormánsági értékek – a kistelepülési társadalmak konfliktusainak tükrében. *Acta Sociologica*. III. (1) 170–179. [http://szociologus.btk.pte.hu/images/stories/ACTA/Ragadics Tamás - Ormánsági értékek.pdf](http://szociologus.btk.pte.hu/images/stories/ACTA/Ragadics_Tamas_-_Ormansagi_ertek.pdf) (2011.11.23.) 1–11.

REMÉNYI Péter – TÓTH József (szerk.)

2009 *Az Ormánság helye és lehetőségei: Az Ormánság társadalmi-gazdasági viszonyainak komplex feltárása*. IDResearch Kft., Pécs.

SPÉDER Zsolt

1993 Érvék egy módosított gazdaságszemlélet mellett. In: Uó (szerk.): *A mindennapi élet ökonómiája*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

1997 Háztartások egy kistérségben. *Szociológiai Szemle*. (1) 6–37. <http://www.szociologia.hu/dynamic/9701speder.htm> (2012.03.12.) 1–25.

SZABÓ Á. Töhötöm

2002 *Közösség és Intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban*. (Krizsa Könyvek, 11.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

SZOBOSZLAI Zsolt (szerk.)

2003 *Cigányok a szociális földprogramban*. Gondolat Kiadó, Budapest.

SZOMBATI Kristóf

2008 A vidékfejlesztés ellentmondásai a Zselicségben. A Zselica Szövetség és a Bánya Panoráma Egyesület tevékenységének elemzése. *Kövász XII*. (1–2) 17–46.

VÁRADI Mónika Mária (szerk.)

2008 *Kistelepülések lépéskényszerben*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.

Statisztikai sorok

1966 *Baranya Megye Statisztikai Évkönyve 1965*, KSH Baranya Megyei Igazgatósága, Pécs

2000 *Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000, Magyarország általállománya 2000. március 31-én*. Településsoros adatok, KSH, Budapest.

Levéltári iratok

Baranya Megyei Levéltár, IV.410.S. *Községi szociális felmérés: Szaporca*. Baranya Megyei Levéltár Szaporca községre vonatkozó cédulái *Községtörténeti adattár*

Baranya Megyei Levéltár, XXIII. 925 *Szaporca Községi Tanács iratai 1951–1961*.

Baranya Megyei Levéltár, XXIII. 811 *Kémes Községi Közös Tanács iratai 1950–1960*.

Egyéb forrás

Az Eklezsiiai igazgatás minémüségét mutató könyv 1836-889. A szaporcai egyházközség presbiteri jegyzőkönyve, a református parókia tulajdonában.

Strategii economice și sisteme de valori într-o localitate mică din sud-vestul Ungariei

Lucrarea de față prezintă relațiile economice dintr-un sat micuț din sud-vestul Ungariei, Szaporca, prin prisma deciziilor economice și sistemele de valori. Cadrul primar al cercetării îl constituie un program social agrar, un proiect social-politic așa-zis productiv, finanțat de guvern, care a fost creat pentru a atenua șomajul și problemele sociale aferente din zonele rurale prin susținerea unor activități agricole sustenabile și de autoaprovizionare, implicit formulând cerința unui mod de viață, care de fapt fusese caracteristică regiunii. În acest sens s-au folosit indicatori economici, surse de arhivă începând cu anii 1930, respectiv date recente, rezultate din analiza atitudinilor economice și a sistemelor de valori a gospodăriilor de acum. Se caută răspunsul la întrebarea: cum apare această formă de producție în viața de zi cu zi și strategiile existențiale ale localnicilor, respectiv care sunt factorii care determină o agricultură de succes.

Economic Strategies and Value Systems in a Small Settlement of South-west Hungary

My paper presents a view of economic conditions of Szaporca, a small village in the region Ormánság in South-west Hungary, in the light of economic decisions, world views and values. The primary framework of my examination was the Social Land Program, a centrally funded, so-called 'productive social project', which was created to mitigate the unemployment of rural areas and related social problems by supporting the self-employed, subsistence agricultural activities – implicitly this way of life appears as requirements of the project, which was once its own of the concerned rural settlements. In this context, archival documents, statistical series and economic indicators are used from the 1930s as a kind of reference point. Also I gathered recent research data about economic attitudes and values of households I tested, whose livelihood strategy appears self-sufficiency in household farming and where the farm work is done for their own purposes. I was looking for the answer to the question that what factors determine the successful farming.

Szócsné Gazda Enikő

**1880–1945 közti adatok az egyházak,
nőszövetségek székelyföldi
népművészet-irányító tevékenységéhez¹**

A 19. században, amikor az európai etnológia kialakult tudományágként, annak elsődleges célja az volt, hogy a távoli népek kutatásáról a saját nép értelmezésére, az ismeretlenről az etnikai jellemzőkre terelje a figyelmet. Ez automatikusan a tudományterület nyelvezetének túlzott nacionalista zöngéivel párosult. Nem csak a tudomány, hanem az ipar, a művészet is az etnikai specifikumok keresésébe menekült: a 19. század közepétől Európa-szerzte elinduló nemzeti iparkiallítások szintén arra összpontosítottak, hogy az egyetemes, nagy kultúrán belül felismerjenek valamifajta táji és nemzeti dimenziót.

A 20. század elejének kutatási irányzatai továbbra sem vetkőzték le ezt az etnikai diskurzust, hanem még inkább elmélyítették ezt: gondoljunk a századelő törekvéseire, amelyek a modern ipar fejlődésének egyedüli irányát a nemzeti formanyelv megismeréséhez és az ebből való kiinduláshoz kötötték – lásd a gödöllői ipartelep munkásságát, a Mintarajztanoda népművészeti felméréseit, a hazai ipar pártolását célul kitűző Tulipán-mozgalmat, a szűkebb népcsoportok tárgyi kultúráját feltérképező és fejlesztő Háziipari Szövetségeket. Ezek valamennyijének célja az volt, hogy a saját nép, saját kultúra fogalmát kiemelje a kultúrák tömegéből, felértékelje azt.

A „nemzeti formanyelv” keresésére azonban nem pusztán a kor néprajzosai és képzőművészei fordítottak figyelmet. Lelkészek és tanárok, tanítónők és papnők, festők, szobrászok, építészek és orvosok számára egyaránt nyilvánvaló volt, hogy ennek az etnikai formanyelvnek a kutatása szorosan összefonódik a népművészet tanulmányozásával. A népmű-

¹ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János kutatási ösztöndíjának támogatásával keletkezett, melyet ezúttal is köszönök.

vészet felé fordulást programbeszédekben és írásokban fogalmazták meg. „Két dolog az, amely az általunk népművészetnek ismert valaminek különös érdeket kölcsönöz s azt előttünk oly becsessé teszi – írta egy ismeretűjében a kor egyik leghíresebb magyar iparművésze, Körösfői Kriesch Aladár. – Az első, hogy néhány főbenjáró művészi elvnek jelenleg legharmonikusabb, legtisztább típusa, képviselője, hirdetője. A második, hogy gerincében, lényegében határozott nemzeti, faji jelleggel, zamattal bír” (Körösfői 1913: 351).

A 21. század globalizálódó világában a túl erőteljes etnikai diskurzus nem számít divatosnak, ezért félok, hogy a 19–20. században keletkezett értékes népművészeti felméréseket – éppen a napjainkban már kissé fárasztónak ható túlzott etnocentrizmusuk miatt – mindenestől félresöpri a néprajztudomány. Holott a nemzeti formanyelv megismerésének lázában az általam kutatott székelyföldi magyar népművészetről is számos, nagyon fontos felmérés készült. Az ekkor beinduló tömegmozgalmak pedig jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a nyugati ipar nyomulásával és a vámháború káros hatásaival szembesülő helyi kisiparosok és háziiparban dolgozók önmagukra eszméljenek, és a helyi elit által kidolgozott túlélési stratégiákat komolyan vegyék.

Tanulmányom alaptémája az egyházak, illetve az azok által koordinált nőszövetségek népművészetfelmérő és -irányító szerepkörének bemutatása, ám ez számos esetben szorosan egybefonódik a kor általános népművészetpártoló törekvéseivel és a más intézmények – EMKE, Székely Egylet, Háziipari Szövetségek tevékenységével, így csak ezekkel összefüggésben értelmezhető a nőszövetségi akciók sorozata is.

A 19–20. század fordulója az egyházakon belül a női emancipációs mozgalmaknak a kibontakozását hozta magával. A nőnevelés és a női emancipáció kérdésköre az egyházak körében szorosan összekapcsolódott a szociális gondoskodás irányvonalával. A nők keresetlehetőségének kidolgozása fontos stratégia volt a lányok migrációjával és az ezzel járó züllési kockázattal szemben.

Az unitárius egyház hivatalos lapjának, az *Unitárius Közlönynek* 1887-től jelent meg egy melléklete, a *Nők Világa*, amely a nőnevelés kérdéskörében számos cikket, vitát publikált. A rovat szerkesztői körében ott látjuk Raffaj Irmát, a keresztúrkörnyéki esperes lányát, aki édesanyjával, Raffaj Domokosné Torboszlói Bereczky Pólivál együtt már az 1880-as évektől kezdődően céltudatos akciók keretében hozzájárított a

szövőipar fellendítéséhez. Ezen anya és lánya nevéhez fűződik az újszékelyi házi szövőipar megteremtése: a két nő, társadalmi kapcsolathálóján keresztül piacot és kiállítási teret próbált szerezni a falusi asszonyok által készített szőttesek számára, a társadalom pedig érdeklődéssel, oklevelekkel, érmekkel jutalmazta a sikeres kezdeményezést. Az elindított szőttesfelújítási mozgalom nem várt visszhangra lelt, és az 1885-ös budapesti országos kiállítást megelőzően már a *Pesti Hírlap* is teret szánt a kis székely község kezdeményezésének ismertetésére (Péter 1922: 43). A kezdeti cél nem pusztán a háziipar és népművészet feltárása volt, a mozgalom szélesebb alapokra épült. A szövőipar felértékelődésére tett erőfeszítéseknek egyrészt szociális háttere volt: a századvégi túlnépesedés miatt a föld már nem tudta ellátni a hegyvidéki falvak lakosságát és intenzív kivándorlási hullám indult el Moldva és Havasalföld, illetve Amerika felé. A cél egyrészt az itthoni pénzforrások megnövelése, másrészt a hétköznapi női munka felértékelése által a szélesebb emancipációs mozgalom megteremtése volt (Forró 2008).

Nem véletlen, hogy éppen Újszékely közelében, Medeséren alakult meg 1896-ban az első unitárius nőszövetség is: a közeli Raffaj papi család példája a Keresztúr környéki településeken a női munka felértékelődéséhez vezetett. A medeséri nőszövetségnek a sajtón keresztüli népszerűsítést szintén Raffaj Irma vállalta magára. Ennek az összejöveleiről beszámolva kiemelte, hogy a heti kétszeri találkozó alatt „szellemi munkálkodásunk mellett a háziipar minden ágát folytatjuk. Fonunk, varrunk, kötünk stb, csendben hallgatva a felolvasót vagy szavalót” (Zsakó 1992: 32). 1898-ban a paplány a fonal olcsóságának hangsúlyozásával, árlisták publikálásával próbálta tudatosítani a környék szerveződő asszonyi csoportosulásai előtt, hogy érdemes szőni, mert a nyersanyag alacsony ára miatt a befektetés kifizetődő: a házi szőttest el lehet adni (Zsakó 1992: 33).

1902-től a *Nők Világának* függetlenedése arra hívja fel a figyelmünket, hogy kialakult egy olyan öntudatos női réteg, amely már önálló írott fórumot akart fenntartani, és saját érdeklődési köreit saját szerkesztőkkel, írókkal akarta megfogalmaztatni. Ebben a függetlenedő lapban egyre jelentősebb teret szántak a háziipar népszerűsítésének: 1906-ban Fanghné Gyujtó Izabella a *Tulipánkert* című cikkében a hazai védegyelet-mozgalmat népszerűsítette, melynek célja a háziipar fejlesztése és a hazai termékek vásárlásának propagálása, a népviselet feltámasztása volt, ez a cikk nem leplezi, hogy a honi ipar belső termelődését és védelmét a kor szemlélete

szerint is nemzeti ügynek tekintették, és ennek családon belüli tudatosítását asszonyi feladatnak vélték (Zsakó 1992: 39).

A női munkalehetőségekből adódóan természetesen a népművészetben belül elsősorban a női munkák fejlesztését, irányítását, piachoz juttatását tartották a századforduló asszonyai legfontosabb feladatuknak. Ebben a törekvésükben bizonyára előképként ott munkált Gyarmathyné Hóry Etelka kalotaszegi népművészetpártoló tevékenységének sikere és az a tudat, hogy létezik egy olyan réteg, amely körében terjeszthető, értékesíthető a népművészeti termék. Ugyanakkor – mint újfajta népszerűsítési módszerek – egyre nagyobb teret kaptak az ipari kiállítások, amelyeknek a századfordulón valódi dömpingjét figyelhetjük meg. Székelyföld társadalmi és ipari lemaradását az 1870-es években tudatosította a magyar közvélemény, és éppen a reális helyzet feltérképezése, az ipar és gazdaság fejlesztése céljából alakult meg Budapesten 1875-ben a Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesület. Ez az egyesület kiemelten támogatta Székelyföld kiállításokon keresztüli reprezentációját: 1878-ban a kolozsvári műtörténeti kiállításon válogatott műtárgyakat mutattak be, és ugyanezen évben nádfonatú székekkel, valamint a sepsiszentgyörgyi szövóműhely tárgyaival Budapesten mutatkoztak be. Az év végére a szintén Budapesten szervezett Székely ipari és műipari kiállításon jelentkeztek nagyobb gyűjteménnyel. Az Egyesület pályadíjára Kozma Ferenc megírta *A székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota* című kötetet, amely átfogó képet nyújtott a háziipar helyzetéről is: falvanként–városenként feltérképezte a háziipar ágazatait és az ezekben tevékenykedők számát. Ez a felmérés a későbbiekben fontos szerepet játszott a kiállítandó tárgyak kiválasztása szempontjából. A Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesület tudatosan hangoztatta, hogy „minden alkalom, midőn egy nép vagy vidék jelét adja multja dicsőségének s gazdagságának, emeli – bár olykor láthatatlanul – ama nép erkölcsi és szellemi erejét, növeli önbizalmát s erősíti jövőre irányzott elhatározásait” (Buzogány 1879: 15–16).

A századfordulón nem pusztán az unitárius asszonyok és lányok, de a reformátusok körében is egyre nagyobb szerep jutott a hímző- és szövőipar terjesztésének, felkarolásának. A falvakban tevékenykedő református papnék és tanítónők is egyfajta szociális „misszió”-nak tekintették azt, hogy hímzésre és szövésre buzdítsák a helységük nőtagjait, és népszerűsítsék, reklámozzák a szebben sikerült munkákat. Ennek egyik jól követhető jele a magyarói hímző- és szövőipar felfuttatása volt. Ennek egyik fő

mozgatórugója a helyi papné, Lénárt Józsefné volt, aki nem csak bízta a Maros menti helység lakóit a keresztszemes varrottasok előállítására, de kiállításról kiállításra hordozva, a kis lépések politikájában bízva, köztudatba vitte a különlegesen értékes helyi varrottasokat. Az 1900. június 30-án, Hegedüs Sándor kereskedelmi miniszter látogatása alkalmából Marosvásárhelyen megrendezett székelyföldi iparkiállításán is megjelent Lénártné a magyarói munkákkal: „A háziipar vonzó csoportja ennek az osztálynak; különösen a magyarói varrottasok az eredeti mintázatokkal és a gazdag színváltozatokkal kiváltak. Lénárt Józsefné magyarói lelkészné buzgólkodása folytán jött össze sok szép tárgy, ki saját gyűjteményéből is mintegy 2000 korona értékű munkát állított ki. Nagy elismeréssel kell adóznunk neki azért is, hogy kitartó szorgalommal, tudással és áldozatkészséggel buzgólkodik e szakma fejlesztésén, és köszönet illeti, amiért alkalmat nyújtott a magyarói asszonyok értékes tudásának fölfedezésére. A magyarói varrottasok egyen-egyen a modern igényeket kielégítő tökéletes munkák, a melyek elterjedésre vannak hivatva az ország határain kívül is. [...] Hegedüs miniszter látogatásakor nagy érdeklődéssel nézte meg e gyűjteményt s kilátásba helyezte gondoskodását.

A női munka kiállításnak egyik érdekessége még a magyarói székely szoba, a melyet szintén Lénártné rendezett be Vásárhelyi Mihályné székely asszonynak a segítségével. E szobának legérdekesebb darabjai az ugynevezett rakottas munkák, melyekből függönyök, abroszok, ágyterítők és törülközők készülnek. A megnyitáskor Hegedüs miniszterné Vásárhelyi Mihálynénak különösen a lelkére kötötte, hogy ezentul elárusításra is mentől többet dolgozzanak”(n. n. 1901: 126–127).

A századfordulón ível fel az árapataki varrottas karrierje is, amely a budapesti karácsonyi bazárok után a párizsi világkiállításra is eljutott. E hímzés felélesztésében az árapataki Benczédi család játszott kiemelkedő szerepet: Benczédi István tanító összegyűjtötte a helység varrottasainak mintáit, felesége kézimunka oktatás keretében tanította a legfontosabb öltéseket és mintákat, lányuk Benczédi Mária pedig az általa varrott és varratott kézimunkákat kiállításokra szállította, és ezáltal reklámozta. Az árapataki varrottas népszerűsítésébe Háromszék főispánja, Potsa József is bekapcsolódott, aki személyesen is közbenjárt a varrottasok elkészítésében, és az ipartanítók általi elterjesztésében, de Csorba Samu brassói kereskedő terjesztőhálózata is elismertté tette e hímzéstípust az ország egész területén (Demeter 2006, Demeter 2007). Az árapataki varrottas a

falu népiparává viszont azáltal vált, hogy a református nőszövetség és a falusi iskola egyaránt bekapcsolódott a hímzés oktatásába és gyakorlásába: a nőszövetségi összejövetelek a húszas évektől amolyan varrőkörökké változtak, amelyek a hímző asszonyok tudását nagy mértékben bővítették.²

Az 1920-as évektől több adatunk van a katolikus egyház háziiparpártoló aktivitására is. Ebben kiemelkedő szerep jutott az 1923-ban alakuló Szociális testvérek Társaságának, egy olyan női csoportosulásnak, amely már alakulási jegyzőkönyvében kiemelte fő tevékenységi területeként a „nőmozgalmi munkát”, de már *A Nap* című újság 1923 novemberi számában felvetette a falusi lányok otthontartásának, otthon való foglalkoztatásának problémáját (Walter 1995). Székelyszentkirály udvarhelyszéki településen Szabó János helybeli plébános a Társaság kolozsvári Missziójának véleményét kérte ki: mit ajánlanak, „a nagy városokba özönlő és ott biztos veszélynek kitett leányifjúság” hogyan tartható otthon, milyen kereseti forrásokat lehet nekik ajánlani. A misszió gazdasági szakosztálya a csipkeverés megtanításában látta a kedvező lehetőséget, és özvegy Árkosy Lajosné tanfolyamvezetőt nevezte ki az elképzelés kivitelezésére. A tanfolyamvezető nem tanulmányozhatta a helyi hagyományokat: Székelyszentkirályon és környékén nem volt múltja a csipkekészítésnek. „Eredeti párisi és berlini minták”-at adott a lánykezekbe, akik 150–200-as lencérnából a legfinomabb minőségű csipkéket kezdték készíteni. A Szociális Misszió a tanítás megszervezésén és a csipkeverő felszerelések kiosztásán túl az értékesítési hálózat kiépítésében is fontos lépéseket tett, kolozsvári raktáraikból a megrendelőréteg számára eljuttatták a kért csipkét. Meggyőződésükké vált, hogy e házilag készített csipke rövid idő alatt ki fogja szorítani a bolti csipkét, mivel tartósabb, szebb mint az, és ára alig haladja meg a boltiét. Az állandó vásárlóréteg biztosítása érdekében a Társulat 1924-ben felhívást tett közzé a sajtóban: „A Szoc. Missziótársulat most azon kéréssel fordul Románia asszonyaihoz és leányaihoz, hogy legyenek a derék székely leányok segítségére, mert támogatásuk és iparpártolásuk által nemcsak biztos megélhetést nyújtanak nekik, hanem elősegítik azt, hogy bizonytalan jövőjüket nem lesznek kénytelenek a szülői házon kívül keresni. Ha minden nő csak egy meter csipkét rendelne,

² Saját gyűjtés – beszélgetés Lőrinczi Etelka helyi tanítónővel 2001-ben.

nagyszámú munkáscsapatnak nyújtana biztos megélhetési forrást” (F. a. 1924: 598–599).

Székelyszentkirályon a népi ipar felkarolására még egy kísérlet történt, amelyet úgyszintén Szabó János plébános kezdeményezett. Egy 1925 áprilisi iskolaszéki gyűlés jegyzőkönyvéből tudunk arról, hogy „a székely ifjuságnak a műfaragászat terén tanusított dicséretes készségéről” meggyőződve, a plébános „rájött a gondolatra, hogy jelen körülmények között csakis egy asztalos és esztergályos tagozatot magában foglaló műipartelep tudna elég teret nyújtani a jeles tehetséggel megáldott és érvényesülésre vágyó ifjúságunk munkásságának.” Az iskolaszék és az egyháztanács püspöki jóváhagyásra felterjesztette ennek a tanműhelynek a tervét, amelyben – a gyűlési jegyzőkönyv szerint – „a Kolozsvárról ide lefáradt Laszloczky műasztalos” fejlesztette volna a fiúgyermekek faragászati tudását.³ A faragó tanműhely beindításáról nincsenek egyértelmű információink, ám a két Székelyszentkirályról induló, huszas évekbeli kezdeményezés jelzi: az egyház a századeleji iparművészeti stratégiához csatlakozott. A népművészetet olyan belső alkotó erőnek képzeltek el, amelyet irányítani kell, mivel önmagában képtelen a megújulásra. Az átadás-átvétel korábbi természetes módjába beleszóltak, kiemelt szerepet szántak az oktatásnak.

A népművészet felújítására és terjesztésére irányuló mozgalmak történetében az 1920-as évek végén és a 30-as évek elején történt egy nagyobb, osztársadalmi mértékű kimozdulás, amelybe Csíkból indult ki és az egyházak is jelentősen bekapcsolódtak.⁴ Valószínű, hogy a székelyföldi szótteszmozgalomnak valamilyen kapcsolata lehetett a Magyarországon szintén ezidőtájt kibontakozó Gyöngyösbokréta mozgalommal, amelynek célja úgyszintén a népviselet, a tánc és a szokásvilág népszerűsítése, színpadi bemutatása és a valós élethelyzetekbe való átültetése volt.⁵

A szótteszmozgalom nem pusztán a népviseletek felújítására koncentrált: Csíkbán 1930 pünkösdjén nagy háziipari kiállítást szerveztek, amelyben főszerepet szántak a „burjánnal festett” festékes szőnyegek felújításának és bemutatásának. A helyszín és az időpont egybefonódása a somlyói búcsúval jelezte, hogy a világi szervezők (Domokos Pál Péter tanár, Pál Gábor

³ Székelyudvarhely Római Katolikus Gyűjtőlevéltár, az Iskolaszék és Egyháztanács jegyzőkönyvei, Székelyszentkirály, 692-es fond, 1925. április 27-i jegyzőkönyv.

⁴ A mozgalom történetéről részletesebben olvashatunk: Vámszer 1976.

⁵ A Gyöngyösbokréta mozgalom történetéről lásd részletesebben Pálffy 1969–1970.

országgyűlési képviselő, Nagy Imre festő, Gál Ferenc csíkpálfalvi tanító és felesége, Vámszer Géza rajztanár stb) az egyháznak oltalmazó, hitelesítő és terjesztő szerepet szántak (Fülöp 2012: 136). Kovásznán Nagy Erzsébet iparművész nő a „régii székely varrási formák felújítására” fektette a hangsúlyt már 1927-ben.⁶

Az 1930-as évek rövid távon kedvező konjunktúrát teremtett a magyar etnikai színezetű mozgalmaknak: az 1930-as választásokon – mindenki meglepetésére – a Magyar Párt a második legtöbb szavazatot kapta meg, ezáltal a legtöbb mandátumot sikerült megszereznie. A meglepetésük-ből még fel sem ocsudható nacionalista román kormány a hamarosan sorrakerülő népszámláláson is a magyarok jelentős arányával szembesült (Mikó 1941: 92–95). A jelentős siker önbizalmat nyújtott az erdélyi magyarságnak, a népviseletes felvonulások, tömegmozgalmak az erősödő nacionalizmus közepette nyílt erődemonstrációvá és közösségépítő funkciójú megmozdulásokká változtak. Ebben a politikai konjunktúrában a háziipari mozgalmak ennek az etnikai mozgalomnak a részeivé váltak.

1931-ben a kolozsvári unitárius nőszövetség Dócziné Berde Amált hívta meg, aki egy előadás keretében arról beszélt, hogyan és meddig lehet a népművészetet felkarolni, külön kitérve az értelmiség ebben játszott feladatára. A tehetséges művész nő úgy látta, hogy „a népművészet létének gazdasági feltételei vannak. Idáig kell lenyúlni, ha vissza akarjuk billenteni legalább élhető stádiumába. Hiszen az az akció, amely a népnek művészeti ténykedésén keresztül ideig-óráig kenyeret adhat, soha nem lesz képes a népművészet reneszánszát kivívni. Megújulását az eljövendő idők és körülmények fogják determinálni, és önmagából fogja kivetni azokat a zseniket, akik formanyelvének új irányát az új helyzetnek megfelelően megszabják.

Azt kérdezhetjük hát: mi akkor a mi szerepünk, az intelligenciáé e problémával szemben? Jelenleg valami olyasféle, mint az orvosé, aki betegét átsegíti a krízisen és visszaadja őt a saját életének. Nem tagadható le, hogy a népművészet beteg. Ez a betegség azóta kezdődött, mióta a nép nem önmagának dolgozik” (Dócziné Berde 1931: 278–279).

A nőszövetségi szervezőmunka két irányban próbálta segíteni a népművészet életben maradását. Egyrészt vissza akarták vezetni a népet

⁶ Lásd *Székely Nép*. XLV. (36) 1927. május 15.

ahhoz az állapothoz, hogy önmaga felé irányuljon, magának termeljen, másrészt segíteni akarták azáltal, hogy a fölösleget, amelyet szükségletén fölül termel, megvásárolják vagy értékesítési lehetőségeket teremtsenek az számára (Dócziné Berde 1931: 279). Éppen ebben tért el a harmincas évek népművészeti pártoló és irányító tevékenysége a korábbi akcióktól. Míg korábban csupán azt a célt fogalmazták meg, hogy piacot kell teremteni a háziipari termékek számára és ezáltal kell életben tartani azokat, addig a harmincas évek egyházi kultúrpolitikája nem csak szociális problémának, hanem egyfajta erkölcsi válságnak is tekintette a népművészet agóniáját és az ehhez kapcsolódó értelmiségi attitűdöt egyaránt. Úgy vélték, aki csak az értékesítési feltételeket teremti meg, az a népművészet lényegének, vagyis a saját kedvtelésből származó szépígyény kifejezésének az áruulójává válik.

A népművészeti termékek piacának megszervezését elsősorban a módosabb nemesasszonyok tartották fontos feladatuknak. Ezt az egyre fokozódó nyomor tette szükségsszerűvé: a harmincas évek eleje az egyre mélyülő gazdasági világválság periódusa volt, amikor több ezer ember maradt állandó kereset nélkül. A tordai református nőszövetség elnöksége, Bethlen Mária grófnő a „népünk magaszotte, magavararta, festette, faragta, használatra és diszre való tárgyai iránt” tanúsított érdeklődést szerette volna élen tartani, ennek érdekében fő feladatának azt tekintette, hogy Erdély határain belül és kívül kiállításokon, vásárokon elérhetővé tegye a legszebb portékákat, így segítve a kereset nélkül maradt embereket. Ennek érdekében a legszebb tárgyakat összegyűjtötte. 1932-ben egy keserű vallomásban így szólt erről: „Nem tudom, de nem is akarom elfelejteni, hányan gáncsoltak és gunyoltak engem, mikor tavaly megkíséréltem piacot keresni az erdélyi magyarság munkájának. Vajjon akkor is gunyolnának, ha mind tudnák, hogy a legnagyobb részt rögtönzött vásárok eredménye nyolc hónap leforgása alatt egy millió lej volt. Mennyi lehetett volna, ha csak egy kis hivatalos támogatást, szállítást és vámkedvezményt sikerül elérni! De így is, kezdő munkával nem megvetendő eredmény ily rövid idő alatt, ily nehéz viszonyok közt, mikor a távolabbi országokban való szállítás még a kezdet kezdetén van, és az eddigi vásárló közönség nagy részt Románia és Magyarország lakosaiból rekrutálódott” (Bethlen 1932: 33).

Viszonylag jól belelátunk a sepsiszentgyörgyi református nőszövetség népművészet-irányító és pártoló tevékenységébe, elsősorban amiatt, hogy Kernné Bibó Erzsébet területi nőszövetségi elnöksége levelezésének egy

része fennmaradt a Székely Nemzeti Múzeum irattárában.⁷ Ebből látható, hogy az itteni nőszövetség programszerűen meghatározta, milyen feladatokat vállal fel: „A mai idők szükségessé tették, s szent kötelességünknek érezzük, hogy a székely népművészet minden felkutatható emlékét kiássuk, előhozzuk, igazi eredetiségüket tisztázzuk és azok fennmaradásáról, megőrzéséről történelmi hűséggel gondoskodjunk. Azonkívül pedig e népművészeti dolgok közül azokat, melyek olcsóbb és jobb, tehát gazdaságosabb anyagul szolgálnak az idegenből bekerült, közhasználatban lévő dolgoknál, azokat szaporítsuk, fejlesszük, tökéletesítsük, s a gyakorlati életbe mennél szélesebb körbe bevezessük és használjuk. Ilyen volna első sorban a székely szőttes és ruha, kézimunka és varrottas. Kutassuk ki tehát községekben, milyen anyagokból, milyen mintájú szőttesekből s milyen viselettel készítették háromszéki őseink ruháikat? Milyen kézimunkákkal, szőttesekkel, varrottasokkal öltöztették lakásaikat?”⁸ A Kernné Bibó Erzsébet levelezéséből kitetszik, hogy a szervező nőszövetség tanácsokért felkereste a székelyudvarhelyi Haáz Rezsőt, a Kovásznán tevékenykedő Roediger Lajost, de körlevélben kérték fel a nőszövetségek asszonytagjait, hogy fogják vállaltóra a régi ládafiákat, a helységeik öregasszonyait. Együttműködésre szólították fel a keresztúri Gyárfás Pálnét, a csíkszeredai Pál Gábornét és Hirsch Hugónét, a kolozsvári Huszár Pálnét, Erdély megannyi híres népművelőjét, de a kevésbé ismerteket is. Nagyajtán Dezső Miklós gyógyszerészt kéri fel: „tudva azt, hogy milyen élénk érdeklődéssel és hozzáértéssel foglalkozik a népművészet és népipar kérdéseivel, nagyon kérem, hogy legyen segítségünkre a háromszéki szoba berendezésénél és a háromszéki népviseletben felvonuló tömeg összegyűjtésénél, megszervezésénél.”⁹ A nőszövetség tagjainak szétküldött levelek és a visszaérkező válaszlevelek alapján tudjuk a szervezésben tevékenyen résztvevő személyek nevét is.¹⁰

⁷ Az iratanyag feldolgozása folyamatban van, és egy majdani tanulmány keretét képezi. Így itt csupán vázlatosan ismertetjük a nőszövetségi irányítói szerepkör szempontjából fontosabb adatokat.

⁸ Jegyzőkönyv a Rikánbeliuli Kommunitás Nőszövetségeinek 1933. Február 13-án tartott gyűléséről. SZNM Irattára, Kernné Bibó Erzsébet hagyaték.

⁹ SZNM Irattára, Kernné Bibó Erzsébet hagyaték, 1933. július 12-i levél.

¹⁰ Dálnok: Veress Borbála, Darkó Marika. Gidófalva: Ureczky Józsefné. Hidvég: Lőrinczy Árpádné. Uzon: Barabás Ferencné. Bodola: Benke Irma. Papolc: ? Irma. Sepsiszentgyörgy: Farkas Károlyné, Csutak Vilmosné. Zabola: Bedő Béla ref lelkész, Bedő Béláné nőszövetségi ügyvezető elnök. Páva: Vajna Györgyné, Fikker Ferenc ref lelkész. Angyalos: Imréné Kóvér Erzsébet. SZNM Irattára, Kernné Bibó Erzsébet hagyaték.

1933-ban a helyi sajtó is számos cikkben számolt be a Rikán belüli közösség négy egyházmegyéjének közös vállalkozásáról, amelynek célja a valós népviselet variációinak felgyűjtése, reprodukálása és egy nagyméretű felvonuláson való bemutatása volt. „Pár hónap óta a vármegyének hol ebből, hol abból a községből egy-egy székely nénike, vagy maga a tiszteletes asszony állított be a helyi ref nőszövetség elnökéhez, és a hóna alatt hozott csomagból ódon molyrágta ruhadarabokat, vagy frissen készült szőtteket teregetett elő, miközben szapora terepere indult meg afelől, hogy milyen színű, szabásu vizikét, vagy mejrevalót viselt hát a nagymamánk nagyanyja és hogy milyen mintájú szőttes kerekedett ki a télen az ükunoka osztovátáján”¹¹

A szőttesmozgalomba bekapcsolódó háromszéki lelkészek, nőszövetségek nem pusztán a népviseletek hiteles feltárását végezték el, helyenként konfliktusokat szítottak az egymással ütköző elképzelések. Orbaiszék falvaiban például a régi viseletek mellett egy reprezentatív célokat szolgáló, fehérhímezésű szőtestípust kezdtek a papok és nőszövetségi tagok terjeszteni, ezt az egyházi ünnepeken akarták használni. A népviselet hiteles felújítását célzó nőszövetségi elnökség drasztikusan közbelépett, szakember véleményét kérte ki, ezzel próbálta a viseletek „elfajulását” megakadályozni.

Székelykeresztúron a szakirodalom a szőttesmozgalom megindítását a Jótékony Nőegyletnek köti, ám annak jelentősebb kibontakozása, népszerűsítése már egyértelműen az egyházi mozgalmakhoz kapcsolódott. Amint azt egy összegzésből megtudhatjuk, „Dr. Gyárfás Pálné és Tolvay Tiborné a református, Tóth Ferencné és Fazekas Vilma a katolikus, Ütő Lajosné az unitárius leányok és asszonyok között az 1931. évben fejtettek ki nagyobb tevékenységet a székely viselet általánosításáért” (Orbán 1943: 108). Az *Iffjú Erdély* című folyóirat által kiadott színezett népviseletes képeslap-sorozat terjesztését úgyszintén a székelykeresztúri református nőszövetség vállalta magára, a székelyföldi nőszövetségek tőlük rendelhették meg a vidéküket érintő viselettípust.¹² Keresztúr környékén számos viseletpa-

¹¹ Lásd *Székely Nép*. LI. (14) 1933. április 2.

¹² A *Székelység* cikkből értesülhetünk arról, hogy a teljes sorozat a lövétei, muzsnai, agyagfalvi, szolokmai, iklódi, parajdi, marosszéki, udvarhelyi, gyergyói, homoródalmási, felsőrákosi női ruhák színezett rajzát tartalmazta, és hogy ennek forgalmazását a székelykeresztúri református nőszövetség vállalta magára. Lásd: A székely ruha. *Székelység*. II. (7–8) 1932. július–augusztus, 75–76.

rádé valósult meg 1931-ben: június 24-én a homoródalmási barlangnál az Orbán Balázs emléktábla-avató ünnepe „több mint 2000 főből álló népviseletet hordó testvérünk színes keretével” vált valós látványossággá, augusztus 2-án pedig Petőfi halálának évfordulóján a kevés magyarsággal rendelkező Fehéregyházát és Segesvárt özönlötte el a népviseletes tömeg. Szeptemberben a székelyudvarhelyi római katolikus országos naggyűlés utáni körmenet, októberben a református nőszövetség megyei gyűlése nyújtott alkalmat a viseletes felvonulásoknak.¹³

A harmincas évek második felének nacionalista társadalma gátat szabott a magyar identitási töltettel rendelkező szőttesmozgalom továbbterjedésének, majd a szelep kiengedésével, a negyvenes évek „kicsi magyar világában” az egyre kevésbé irányított szőttesmozgalom valódi tömegmozgalommá nőtt. A korabeli fotók, képeslapok jelzik számunkra, hogy a bevonuló magyar csapatokat székely szőttesekbe öltözött asszonyok és lányok ezrei várták. E mozgalom nyomán részben átalakult a korábban eléggé egységesnek mondható székely népviselet: a lokális identitás túltengése miatt minden település görcsösen el akart különülni a szomszéd helységtől, így a viselet variálódása a külső irányítás hatására kilépett a természetes medréből. Ugyanakkor a használatban lévő ruhák sorozatából egy-egy specifikusnak vélt darabot kiemelték és ünnepi „székelyruhává” léptettek elő, a többi viseletet pedig mellőzték, míg az teljesen kikopta a tudatból (Gazda–Haáz 1998: 25).

Az egyházak és nőszövetségek háziipari tanfolyamok szervezésével is irányították, befolyásolták a népi kultúra alakulási folyamatát. E tanfolyamok története nem eléggé kutatott, így csupán pár esetben ismerhetjük az irányítás irányvonalait. Az 1920-as évek székelyszentkirályi – már említett – csipkeverő tanfolyamon kívül egy 1942-es kolozsvári unitárius leány-népfőiskolában például Székelyföld 30 falujából 32 lány vett részt, akiket finn példák alapján nem csupán a háztartásvezetési ismeretekre, hanem szabás-varrásra, szövésre, kukoricaháncs dísz tárgyak készítésére is oktattak. Az itt tanult ismeretek egy-egy falu életében új háziipari ágak meghonosodásához járultak hozzá, például Siménfalván a kukoricaháncs feldolgozását újabb tanfolyamok szervezésével vitték a köztudatba a kolozsvári tanfolyamon résztvevő lányok (Zsakó 2008: 442). A csíksomlyói

¹³ Lásd *Székelység*. II. (1), 1932. január 5–6.

Kalot népfőiskolák keretében 1942–1943-ban Szervatiusz Jenő szobrász formálta a székely fiúk faragókészségét, bizonyára az ő tevékenysége is hozzájárult a síkból kitörő, domborúbb faragások elterjedéséhez.¹⁴

Tanulmányom korántsem merítette ki az egyházak és az ezek keretében működő nőszövetségek népművészetirányító és -szervező tevékenységének áttekintését. Céлом az volt, hogy néhány példa segítségével láttassam: népi kultúra és magaskultúra egymástól nem választhatók el, állandó érintkezési pontok, átjárások vannak e rétegek között. Az „alászálló műveltségi javak” és a „felemelkedések” bonyolult szövevényrendszere egyre gyakrabban tereli a figyelmünket arra, hogy a kultúrát érdemesebb összetett rendszerként értelmeznünk, amelyben a különböző elemek eredetének megragadása csupán a kutatói absztrakció szempontjából érdekes.¹⁵ Kultúrakutatásunk egyre változó terminus technikusai (folklorizmus, folklorizáció stb) egy-egy pillanatra lemerevítik és a kutatói palettára kivetítik e szövevényes rendszer egy-egy elemét, ám a sajátos értelmezések és szakkifejezések látszatai mögül mindegyre vissza kell térnünk az egyes elemek végtelen variálódásának sokszor ijesztően hosszú sorához.

A bemutatott példák mégis szükségesek: azt jelzik, hogy az egyházak keretében tevékenykedő értelmiség a népi kultúra kutatását nem pusztán tudásszomjából, nem csak önművelési igényből végezte. A népművészet sem pusztán a sajátos esztétikuma miatt vált fontossá, hanem szélesebb reprezentációs szerepet nyert. Az önmaga számára dolgozó ember prototípusa már nem volt izgalmas: a szerepek újraértelmezésével e sajátos művészetet egy közösség megnyilvánulási formájaként értelmezték. A tárgyalgatási folyamat átdimenzionálásával egyidejűleg a különböző identitások egymásra tevődését figyelhetjük meg: az egyházi közösségek saját legitimitásukat nem pusztán a felekezeti identitás tudatosításával, hanem az etnikai összetartó szerepük felértékelésével igyekeztek növelni. A népművészethez való kötődés tehát olyan eszközzé vált, amely az értelmiség öndefiniálása, saját helyének kijelölése szempontjából is fontossá vált.

E népművészet-irányító és -felújító mozgalmak tehát nem pusztán revival jelenségek voltak. Kultúrák és reprezentációk sokoldalú összefonódását kell látnunk bennük.

¹⁴ Lásd http://hu.wikipedia.org/wiki/Csiksomlyói_KALOT_Székely_Népfőiskola.

¹⁵ A népi kultúra és a populáris kultúra korok szerint változó elméleteiről lásd Hofer 1994.

Szakirodalom

BUZOGÁNY Áron

1879 Titkári jelentés. A Székely mivelődési és közzgazdasági egyesület szept. 8-án 1878. Maros-Vásárhelyen tartott közgyűlésén előadva Buzogány Áron egyll. titkár által. In: Uő (szerk.): *A Székely Mivelődési és Közzgazdasági Egyesület harmadik évkönyve 1878-ra*. M. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 15–21.

DEMETER Éva

2006 Adalékok az árapataki varrottas történetéhez. In: Boér Hunor (szerk.): *Acta (Siculica) 2006/3. A Székely Nemzeti Múzeum és a Délkeleti Intézet Évkönyve*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 35–42.

2007 Adalékok az árapataki varrottas történetéhez 2. In: Barti Levente et al. (szerk.): *Acta Siculica 2007. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 623–632.

DÓCZINÉ BERDE Amál

1931 Hol kapcsolódik életünkbe a népművészet? *Keresztény Magvető* 63. (6) 277–283.

FERENCZ Gyárfás

1940 Pereg az orsó, csattog a szövőszék. *Székely Nép*. LVIII. (december 24.) 11.

FORRÓ Albert

2008 Lánynevelés és -védelem a két világháború közötti Székelyföldön. *Örökségünk* 2. (2) Forrás: www.oroksegunk.ro/ii-evf-2008/2-szam/historia/lanynevel-es--vedelem-a-ket-vilaghaboru-kozotti-szekelyfoldon.html

FÜLÖP Hajnalka

2012 A székely festékes szőnyeg és a csíki háziipar története. In: Fülöp Hajnalka – Lackner Mónika – Landgráf Katalin – Lovay Zsuzsanna – Szulovszky János – Wessely Anna: *Nők, szőnyegek, háziipar. Kiállítási katalógus*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2012, 132–167.

GAZDA Klára – HAÁZ Sándor

1998 *Székelyek ünneplőben. Színek és formák a székelyföldi népviseletben*. Planétás Kiadó, Budapest.

HOFER Tamás

1994 Népi kultúra, populáris kultúra. Fogalomtörténeti megjegyzések. In: KISBÁN Eszter (szerk.): *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 233–247.

KÖRÖSFŐI K. Aladár

1913 A népművészetről. *Magyar Iparművészet* 16. (9) 351–355.

MIKÓ Imre

1941 *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918 december 1-től 1940 augusztus 30-ig.* Stúdium Kiadó, Budapest.

ORBÁN János

1943 *Székelykeresztúr története.* Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt, Kolozsvár

PÁLFI Csaba

1969–1970 A Gyöngyösbokréta története. *Tánc tudományi tanulmányok* 1969–70. 115–161.

PÉTER László

1922 Raffaj Domokosné szül. Torboszlói Bereczky Póli (1846–1920. dec. 31). *Keresztény Magvető.* 28. (1) 42–44.

SULYOK István

1930 Az erdélyi magyarság társadalmi szervezete. In: Sulyok István – Fritz László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929.* Juventus Kiadás, Kolozsvár, 118–159.

SZŐCS GAZDA Enikő

2002 A székelyföldi szőttesmozgalom és a Székely Nemzeti Múzeum. In: BOÉR Hunor – WOLF Tamás (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára.* Második rész. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 203–214.

VÁMSZER Géza

1976 Néprajzi vonatkozású mozgalmak Csíkban a két háború közötti években. In: Kós Károly (szerk.): *Népismereti dolgozatok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 41–46.

WALTER Ilona

1995 A Megszentelő Szeretet szolgálatában. A Szociális testvérek Társasága Romániai Kerületének munkatörténete a szerzetesrendek működésének betiltásáig. Szakdolgozat a gyulafehérvári Hittantudományi Főiskola Hittanárképző Tagozatán. www.sssromania.ro/docs/Tortenet1.pdf (Letöltés: 2013 június.)

ZSAKÓ Erzsébet

1992 Az unitárius nőmozgalom kialakulása és a női eszmény fejlődése. *Keresztény Magvető.* 98. (1) 31–39.

2008 Egy régi „magvetés” nyomában. *Keresztény Magvető* 114. (3) 437–447.

(n. n.)

1901 Székelyföldi iparkiállítás Marosvásárhelyt. In: *Székely Egyesületi Képes Naptár és Évkönyv az 1901-ik közönséges évre*. Franklin Társulat, Budapest.

Date despre rolul organizațiilor bisericesti în activitatea de influențare și formare a artei populare (1880–1945)

Educația feminină și mișcările de emancipare au devenit în activitatea organizațiilor bisericesti modalități de asistență socială. Biserica unitariană, reformată și romano-catolică din Ținutul Secuiesc au avut un rol important în răspândirea lucrului de mână femeiesc, prin organizarea acestor activități au încercat să ofere muncă familiilor sărace. Aceste mișcări au influențat formarea unor centre importante de lucru de mână: datorită bisericii unitariene s-a format centrul de țesătură Secuieni, biserica reformată a stat în spatele dezvoltării cusăturii din Aluniș-Mureș și a răspândirii portului popular din Secuime, iar biserica romano-catolică a dat naștere dantelei din Sâncrai. Lucrarea se ocupă cu analizarea etnografică a acestei activități bisericesti.

Concerning the influence of churches, women's associations on the process of promoting traditional arts and crafts between 1880-1945 in Szeklerland

The problem of emancipation and educating women in the union of the church was in close relation with social consciousness. The Unitarian, Reformed and Catholic churches were all concerned about the promotion of women's handy work, so this way they could provide the poor families with a minimal income. Thanks to this movement quite a few unions of cottage industry were formed in the Szekler area, which led to the successful trade of handy work. The Unitarian started the folk-weave of Secuieni, the Reformed supported the embroidery business of Aluniș-Mureș and promoted the mass-renewal of traditional folk costumes, while the Roman Catholics were accountable for the success of the Sâncrai lace. This paper studies how these artefacts were promoted and traded during this period.

P. Buzogány Árpád

A népművészet határán

Induljunk ki abból az alaphelyzetből, hogy a körülöttünk levő valóság, a világ szüntelen változik, alakul, módosul. Nem a mi tisztünk, hogy ezeket a változásokat rövid időszakokban vizsgálva eldöntsük: fejlődésről avagy visszafejlődésről, pozitív vagy negatív irányba ható erőkről, folyamatokról van-e szó. Ám véleményünk, észrevételünk van erről, és azt alkalomadtán meg is fogalmazzuk.

Vidékünk, Udvarhelyszék, a Székelyudvarhely vonzáskörébe tartozó több mint 120 település egyik olyan élettér a magyar nyelvterületen, ahol a hagyományos paraszti gazdálkodást manapság is folytatják, a hagyományos népi mesterségek képviselői dolgoznak és piacra viszik termékeiket. Bár meg kell jegyeznünk, hogy homogén társadalomról, közösségről nem beszélhetünk még ilyen szempontból sem, a legkisebb falu esetében sem, ugyanis az életmód és a javak megtermelésének módja szinte évről évre változik. A kézműves munkát mindinkább gépesítik, egyre kevesebben élnek meg a hagyományos gazdálkodásból, vagy akarnak ebből élni, sőt a városi életmódot választók számaránya egyre nagyobb. Akár párhuzamos világoknak is nevezhetjük az egykori, régi és a mai, korszerű életstílus egymásmellettségét.

A környezetünkben nagyon kicserélődtek a tárgyak is, ha magunkat a fél vagy másfél évszázaddal korábban élt emberekhez próbálnánk hasonlítani. Ez részben természetszerű, ugyanis az életforma, életmód és a termelési mód megváltozása miatt nagyon sok, egykor általánosan használt tárgyunkra nincsen már szükség, és nem csupán az orsó, szövőszék tartozik ide, hanem pl. a kádak, csebrek, a házi szőttes textíliák, a szőrkefe, a szita is már. Másrészt azt is észre kell vennünk, hogy az újabb háztartási meg munkagépek elterjedése általánossá válik, legtöbb háztartásban hűtőszekrény, automata mosógép, mikrohullámú sütő is kényelmesebbé teszi a mindennapokat, hogy a villamos kávéórlőről, a mixerekről, gáztűzhelyről ne is beszéljünk.

A mozsár és kávédaráló majdhogynem házimúzeumi tárgy. A nagyszülők használati tárgyait – ha már nem is őrződtek meg használati eszközként, vagy nem funkcionálisak a ma embere szemében – dísz tárgyként mégis láthatjuk helyenként.

Az utóbbi évtizedekben, főleg 1990 után elsősorban a paraszti gazdálkodás, a polgári kisvárosok mestereinek termelési módja változott. A gyári, nagyüzemi termékek olcsóságuknál fogva szorítják ki ma is a piacról a mívesebben megmunkált tárgyakat. Éppen a gyári termelésnek tulajdonítható, hogy a tárgyak anyaga is megváltozott: a szita nem lószórból, hanem műanyagból vagy drótból készül, bádogkerettel, a nagyobb tárolóedények – kádak, csebrek, túrótartók, ételhordó edények – szintén műanyagból... Műanyag világnak mondják a falusi mesterek korunkat, és a megnevezés lényegében éppen arra utal, hogy a természetes anyagokat kiszorította a műanyag. Csak példaként sorolhatjuk: tekenő, teaszűrő, alsónemű és ruhane-mű, lábbeli, evőeszköz, függöny és törülköző, kefe, olló is műanyagból van.

A vásárlót nem csupán csábítják, hogy minél többet vásároljon, hanem egyenesen fogyasztónak nevezik... Olcsón és sokat fogyasszon, ez a lényeg. Mintha teljesen mindegy lenne, hogy hol, milyen környezetben élünk, életterünkben milyen tárgyak kapnak helyet. De ez a magatartás azért sem feltűnő sokaknak, mert legtöbbször nem megrendelnek egy munkát, egy tárgy elkészítését, hanem arra szorúlnak, fanyalodnak, hogy az üzletekben, a piacokon fellelhető olcsó és gyenge minőségű tucatáruból válasszanak. Az azonos korosztályú gyerekek és felnőttek hasonló stílusú ruhákban járnak százszámra, a lakásokban ugyanazok az olcsó tárgyak: evőeszközök, edények, törülközők, szőnyegek láthatók, a mosogatószer-től a fogkrémig ugyanazokat az árukat használják. Akárcsak a nyolcvanas években, ám most részben az olcsóságuk, másrészt az egyének igénytelen-sége vagy divatkövetése miatt.

Ebben az egyforma arcúra gyúró dömpingben persze nem mindenki leli örömét. Nem csupán az igényesség, hanem az egyéniség egészséges megnyilvánulása is oda vezet, hogy az emberek – a multik szerint a fogyasztók – szeretnék egyénekként élni mindennapjaikat. Ezért arra törekednek, hogy legyen más a ruhájuk, fülbevalójuk, a konyhájuk és a kistáskájuk, birtokoljanak néhány olyan tárgyat – és a sor a jó fogású konyhakéstől a falra akasztott festményig terjed –, amelyek az otthonosság érzetét keltik egyszerűen azért, mert megtetszenek, mert jól megtervezettek, mert tetszetős kivitelezésűek, mert nem műanyagból vannak.

Tömören úgy fogalmazhatunk: új helyzetben a tárgyak készítése is megváltozott, meg a mi viszonyulásunk is hozzájuk. Most minket elsősorban nem a tucateberré alacsonyított többség által használt gyári tömegcikknek érdekelnek, hanem azok a megoldások, amelyek eltérnek a nagy átlagtól, amelyekben megragadható az egyediségre, minőségre törekvés, illetve a népművészettel való kapcsolat.

Amit megtiltanak, azt megtenni valami ellenállhatatlan vonzást érzünk. Amire kényszerítenek, az ellen megmagyarázhatatlan ellenszenv, tiltakozás alakulhat ki bennünk. Talán ez is magyarázat lehet az előbb elhangzottakra, de sokkal inkább munkál ez esetben egy más hatás: van egy bűvös kör, ahová belépni jó, mert neveltetésünk, a környezetünkben megtapasztaltak alapján oda tartozunk. A valahová tartozás tudatáról, az önazonosságról van szó, amit idegen szóval identitásként emlegetünk, és ami nem csupán egy nyelvi, nemzeti közösséghez tartozást jelent, hanem az egészséges népi, a jó értelemben vett nemzeti jelleg, arculat, értékek iránti érdeklődést, azok kedvelését jelzi, egy másik szinten az azokkal való azonosulást is mutatja. Ez kifejeződik gondolatainkban, szavainkban, megmutatkozhat azonban döntéseinkben, a környezetünk berendezésében is, vagyis tárgyiasul is, nem csupán a nyelvi közlés szintjén érhető tetten.

Az erre való törekvés különféle módon nyilvánulhat meg, és a következőkben azokat a megoldásokat tekintjük át, amelyek a hagyományosan értett népművészetet is érintik. Mit lehet látni, megtapasztalni?

1. Felújítás: hagyományos mesterségeket úznek, küssé másképp, más körülmények között

1990-től kezdve a rendszerváltozás lehetőségei sorát nyitotta meg. Vállalkozni lehetett, és az üzleti tevékenységeknek az addigótól merőben eltérő jogi háttérrel, törvényes kereteket kellett teremteni. A kismesterségek képviselőit évtizedekig nem engedték szabadon kereskedni áruikkal, ez a helyzet azonban egyszerre megváltozott. Lehetővé vált, hogy valamely szakma ismeretében termelővé váljon bárki. Mint ahogy régebb, nagy lendülettel folyt a munka a kis műhelyekben, és készültek az olyan termékek, amelyekre megvolt a kereslet: faedények, téglák és cserép, textíliák, népviseletünkhöz tartozó ruhadarabok, szalmakalapok, lóhámok, nadrágszíjak, vesszőből font kosarak, vert csipke, zsendely, festett bútor stb.

A munkafolyamat legtöbb helyen a hagyományosan ismert, régi volt, ám a mesterek igyekeztek megkönnyíteni saját munkájukat a már megvásárolható kiegészítőkkel. Villanymotort, fűrő- és marógépet vásároltak, a kézi faragás helyett esztergával, gyalugéppel munkálták meg a fát, géppel vágták ki az anyagot. A nyersanyag beszerzése nem volt könnyű, és ma sem mondható zökkenőmentesnek bizonyos szakmákban, tehát rászorultak a gyárilag, nagyüzemi módon előállított deszkára, bőrre, ugyanakkor a régebb házilag előállított festékanyagok helyett szintetikus alapanyagút kezdtek használni, mert jórészt csak olyant forgalmaztak a kereskedelemben.

Mindezek következményeként az általuk előállított és piacra vitt termék anyaga volt elsősorban más. Új modelleket láttak, és könyvekből, tévéfilmekből merítettek ötleteket, illetve a régiók nagyobb vásáraiba eljutva – akár az anyaországba, meg azon túlra is – átvették a nekik tetsző vagy eladható új formákat is.

Ez az út biztosíthatja a mester megélhetését, ésszerűen hasznosítva a rendelkezésre álló nyersanyagot, energiaforrásokat, munkaeszközöket, a kiegészítőket. A munkafolyamatot mindez módosította, de a piacra vihető termék funkcionalitása megfelelő, bizonyos helyi jelleget képvisel az áru – formában, színben, anyagban stb.

2. A mesterség hagyományos módon való gyakorlása, tudatos hagyományőrzés, kézművesség

A népi mesterek esetében a helyi jelleg előnybe részesítése általában tudatos, bár nem riadnak vissza az újtól sem – udvarhelyszéki vonatkozásban pl. a nemezelés, gyöngyfűzés is nagyon népszerű lett. Azok, akik népművészeknek tartják magukat – elhatárolva a helyi jellegzetességet továbbvivő mesterembertől –, igyekeztek visszatérni azokhoz a szakmai fogásokhoz, amelyek korábban ismertek voltak: természetes anyagokat használnak, a munkafolyamat gépesítését kizárják, és szakmájukon belül tájékozottak arról, hogy a régióban az általuk készített termékek milyen helyi jellegzetességekkel bírtak, ezt szempontként kezelik.

A csaknem teljesen kézműves termék előállítása jóval több időt vesz igénybe, mint gyári tucatáru társa, és éppen emiatt képvisel a vásárló szemében nagyobb értéket: hisszük, hogy jobb minőségű. Az sem mellékes,

hogy a vásár, netán megrendelés során személyes kapcsolat jön létre a mester és termékének vásárlója között, aminek haszna pl. az áru megóvására vonatkozó tanács, illetve egyfajta bizalom kialakulása is a két fél között. Ennek az a hozadéka, hogy a legjobb reklám az elégedett vásárló ajánlása mások irányában.

Tudatos hagyományörzés jellemzi ezeket a mestereket: példaként állíthatjuk a szakma más művelői elé, munkáik a funkcionalitás és a díszítőművészet megfelelő arányát példázhatják. Az ily módon termelő mester sok esetben nem is tud eleget tenni a rendeléseknek. Többeknek a szakmában és a vidéken, netán határokon túl is neve van, kézjeggyel jegyzi a munkáit (ld. korondi keramikusok), és hivatásként éli meg a szakmával való foglalkozást. Az ilyen módon előállított termékek tetszetősek, egyediek, azonban drágák, nem mindenki engedi meg magának, hogy megvásárolja. Többségét dísz tárgynak veszik meg, dísz tárgy lett már a szalmakalap, taplótáska, a csontnyelű zsebkés, a szalmafonatból varrt lábasalávaló stb.

Előállítói szerint ebből nem lehet megélni mindenkinek. Vásárokba kell járni, hogy termékeiket értékesíthessék, ez azonban a szélesebb körben való ismertté tételüket is elősegíti.

3. Eltávolodás a népművészettől vagy közeledés feléje

Számos olyan terméket láthatunk vidékünkön, de általában más piacokon is, amelyeket egyértelműen nem sorolhatunk a kézművesek kínálta népművészeti tárgyak körébe, ám formájuk, motívumviláguk, színeik vagy más jellemzőik arról árulkodnak, hogy készítőik ismerik azt a tárgyi világot, amely népünké, ezé a vidéké vagy az összmagyarság közös kincse. Részint olyan tárgyakról van szó, amelyek az említett motívumkincsre, formavilágra tudatosan hivatkoznak, azt használják fel.

Alkotóik olyan emberek, kézművesek vagy művészek, akik belekóstolva az önállóan alkotás szabadságába, nem elégedtek meg azzal, hogy – néha szolgai módon – ugyanazt és ugyanúgy készítsék, hanem kísérletező kedvük és teremtő képzeletük határait tágítva önálló, addig nem létező valami mást hoznak létre.

Más részük pedig nincsen kapcsolatban a népművészettel, csupán egy-egy formai megoldás, díszítőelem alkalmazása révén történik utalás arra. A piacokat elárasztó legközönségesebb giccstől a művészeti, iparművésze-

ti alkotásokig mindent fellelhetünk ebben a mesterségesen elkülönített csoportban.

A népművészeti jelleggel is bíró tárgyak alkotása, termelése, általában az előállítás eleve megszabja az illető tárgy értékét, ugyanis az a kérdés: egyedi alkotásról van-e szó, vagy milliószámra gyártott tucatárut kínálnak nekünk?

Azonban nem ez az egyetlen fokmérő. Nem kell különösebben bizonyítani, hogy a sok-sok órai munkát igénylő, palackba zárt, gyufaszálakból összerakott hajó, épület népművészeti szempontból nem értékesebb, mint a legegyszerűbb fakanál, cseréppipa vagy vesszőkosár. Amikor azonban gyárilag, sorozatgyártással állítják elő, nyilván az eredményt nem sorolhatjuk a népművészeti termék fogalmkörébe.

Az iparművészet az utóbbi évszázad során szívesen alkalmazta a népművészetből átvett vagy abból ihletődött megoldásokat, hogy csak olyan ismertebb példákra hivatkozzunk, mint a Zsolnai porcelángyár műhelye, a marosvásárhelyi Kultúrpalota külső és belső díszítése, vagy említhetnénk a magyar Parlament, a budapesti Iparművészeti Múzeum, a jelenlegi Néprajzi Múzeum épületeit is. A jelenleg alkotók közül is számos példára lehet hivatkozni. Jakab Csaba farkaslaki születésű építész faluja és a vidék hagyományait állandó stílusjegyként használja, a korondi származású, a magyar fővárosban élő Józsa Judit agyagszobrai pedig inkább témájuknál, mint formai megoldásuknál fogva kapcsolhatók Korondhoz.

Az iparművészet és népművészet szerencsés ötvözésére a sokból egyetlen példát hoznék, a korondi Józsa László keramikus munkásságát. A negyvenes éveiben járó mester készíti a hagyományosnak nevezett korondi edényeket is, műhelyében meg raktárában ebből látni a legtöbbet, hiszen a család megélhetését ez biztosítja. Emellett azonban olyan, az iparművészet körébe sorolható munkákat készít, amelyek csak egy korondi gyökerű alkotó képzeletében fogalmazódhattak meg. Különös alakú vázái, edényei mintha azt feszegetnék, mit bír meg az agyag? Anélkül, hogy a kiegészítés során tönkremennének a munkái. Egyedi tárgyak, két egyforma nincsen, és nem is lehet köztük.

Nagyobb érdeklődést keltettek sajátos falitányérvai. A tetszetős, első-sorban mértani mintás, mázazott alkotásokon kezdetben olyan színeket használt, amelyek a hagyományos termékeken nem jelennek meg. Az utóbbi pár évben pedig a nyers agyagtányérokra miniatűr mintákat rajzol és apró szerszámokkal, néhol tű hegyével dolgozza ki, az edény síkját fe-

hérre festve általa csipkemintának nevezett díszítést alakít ki. A mértani, teljesen szimmetrikus minták közepébe képzőművészt dicsérő állat- vagy emberábrázolásokat helyez, de absztrakttal is próbálkozik. Ezek a nagy méretű, egy méter átmérőt közelítő tányérok némelyikére körbefutó sávban az egykori falusi életre jellemző jeleneteket mintáztok.

A hagyományos falitányér felületére a helyi jellegűtől egészen eltérő mintákat helyez. Újíttok a technikát illetően is: nem a szokásos mázazást vagy a felületbe vésést alkalmazta, hanem más mázazást, tányérjain festés helyett vésett mintákat látunk.

A másik véglet a piacokon mindenütt fellelhető giccses tömegáru. A hagyomány és újítás kettősségében azonban sok furcsa megoldást láthatunk, és az is érthető, hogy a népművészeti elemeket: motívumokat, formai megoldásokat stb. felhasználó alkotások jó része azért hasznosítja – szándékosan – ezeket, hogy eladhatóbbá tegye az árut. A piac viszonyainak, a kereslet és kínálat ismeretében sokan hasznosítják a népművészeti elemeket, megoldásokat olyan esetekben is, amikor már első látásra is nyilvánvaló: ez csupán külsőség, nem érinti a lényegét. Magyarán: nincsen sok köze a népművészethez.

Említsük először az olcsóbb megoldásokat! Nem új keletű a dísztárgyak készítése. Olyan tárgyakról van szó, amelyek lényegében semmilyen funkciót nem töltenek be, egyrészt emléktárgyak: funkcionális tárgynak álcázva, ám használati értékük csekély, majd hogyanem jelképes: faragott sétatálcák, annak használható fokosok, hamu- és szalvétatartók, fali tányérok az üdülőhely nevével, esetleg képi ábrázolásával, városkulcsok különböző méretben, persze műanyagból stb. Itt kell megemlítenünk a népviseletbe öltöztetett babákat is, amelyeket nem csupán különböző méretben állítják elő, hanem láthatunk műanyagból öntött babákat, amelyeken a ruhát csupán festik. Hasonlóan elriasztó példákat még sorolhatunk: műanyag szálból font szalmakalap, faragott gömböket utánzó műanyag olvasó (rózsafüzér), vert csipke ugyancsak műanyagból stb.

Ugyanez a stratégia más, tőlünk földrajzilag távoli helyeken is gyümölcsözteszhető. A görög tengerpart, a kis szigetek üzletei tele vannak olyan kerámiatárgyakkal, amelyek törött oszlopfőket, évezredekkel korábbi edénytípusokat utánóznak – nem is kerámiából, hanem valami könnyű anyagból, a turisták örömére, persze nem is olcsón. Műanyag szentképeket, a formai tobzódás mértékét nem ismerő kagylókreációkat szinte bárhol lehet látni. A turistaforgalom szempontjából kiemelt helyeket szinte

elárasztják az ilyen jellegű áruk. Korond, Tamási sírhelye Farkaslakán, vagy a Gyilkos-tó, a prágai Aranymívesek utcája, Curtea de Argeșen a fedelmi sírokat őrző kolostor csak néhány kiragadott példa.

Ha az előállítás technikai oldalát vizsgáljuk, a keleti, elsősorban Kínából meg Indiából származó áruk tömege példázza az eredeti termék látszatát keltő tucatáru sikerességét: a kőből faragott elefántról, más szoborról csak a szakértő, vagy hozzáértő állapíthatja meg, hogy műkőből gyártják – a kőport ragasztóval kavarják és a masszát formába préselik. Ugyanez a helyzet a csonttárgyakkal is. A kerámia, a gipsz festésével is elérhetik azt a látszatot, hogy kőből, netán márványból készült tárgyakat látunk, amit kézzel munkáltak meg.

A giccs a legáltalánosabban ismert meghatározások szerint olyan termék, alkotás, amely eleve kiszolgálja az elvárásokat, piaci igényeket, sőt elébük megy. Ha a népművészet oldaláról nézzük, nem túlzás ilyen értelemben giccsesnek, giccsnek minősíteni azokat az emléktárgyakat, amelyeket a helyi népművészet köntösébe bujtatva eleve úgy terveznek meg, úgy formálnak meg, hogy – hangsúlyozom: bár nem azok –, az érték, a kézzel megmunkált és helyi jelleget hordozó tárgy illúzióját keltsék a vásárlóban.

Mivel a határok átjárhatósága nagyban megnőtt, az anyagi lehetőségek és az életforma átalakulása lehetővé teszi egyre több embernek a meszebb vidékek meglátogatását, onnan pedig az arra a helyre emlékeztető tárgyi emléket hoznak magukkal. Tehát a folyamatosság biztosított, a termelést meg növelni kell, hiszen valós igényt szolgál ki.

Ide sorolhatjuk az új funkciókat betöltő tárgyakat, amelyek megtervezése, előállítása, gyártása részben hasznosítja a kézműves hagyományokat, másrészt viszont fényévnvi távolságra kerültek az eredeti lényegtől, ilyen pl. a szalmából font harang, a hűtőmágnesek változatos sorai, Drakula és Lenin különböző méretben, a csíksomlyói Szűz Mária-szobor akciósan stb.

A korábban komolynak, tekintélyesnek vagy éppen szentnek számító jelképek használata egészen elprofanizálódik, és nyilvánvaló, hogy ezeket a gyártók és fogyasztók is tudatosan használják... Ám éppen a sorozatgyártás ténye, az eltörpült vagy erősen felnagyított méretek (csíkszentgyörgyi, újabban varsági rekord méretű székely kapuk a települések bejáratánál), a hamissá tett anyaguk is jelzik, hogy ez nem népművészet: ipar- vagy díszítőművészet, annak is sokszor a legalja. Kérdés, hogy ez miben szolgálja

a hagyományőrzést, a népi tudás átadását, továbbéltetését? Nyilvánvaló, hogy ezek a torzítások éppen ellene „dolgoznak”.

A vásárlót, fogyasztót azonban megtévesztheti a népi (vagy éppen valási) motívumok felhasználása, melyeket szinte gátlástalanul és nyaklónélkül használnak fel új vagy más, művészetinek tetsző, annak mutatott tartalom kifejezéséhez.

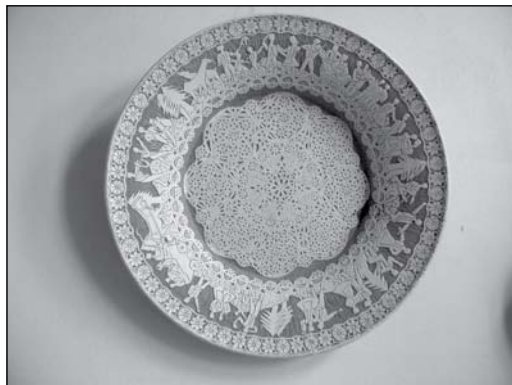
Limitele artei populare

Zona Odorheiului – în trecut scaunul Odorhei – are peste 120 de localități rurale, în care se regăsesc gospodăriile tradiționale populare, iar meșterii populari produc, în mod regulat, diferite bunuri, care apar pe piețele locale. Cu această ocazie, prezentăm schemele, tendințele strategice, cu particularități locale, care s-au conturat în ultimii 20 de ani privind producerea obiectelor, realizarea produselor de artă populară. Schimbările, din acest punct de vedere, se pot caracteriza și prin folosirea mai accentuată a simbolurilor, motivelor cu caracter popular și a celor cu caracter religios. Este tipic și faptul ca aceste simboluri devin profanizate.

The Limits of Folk Art

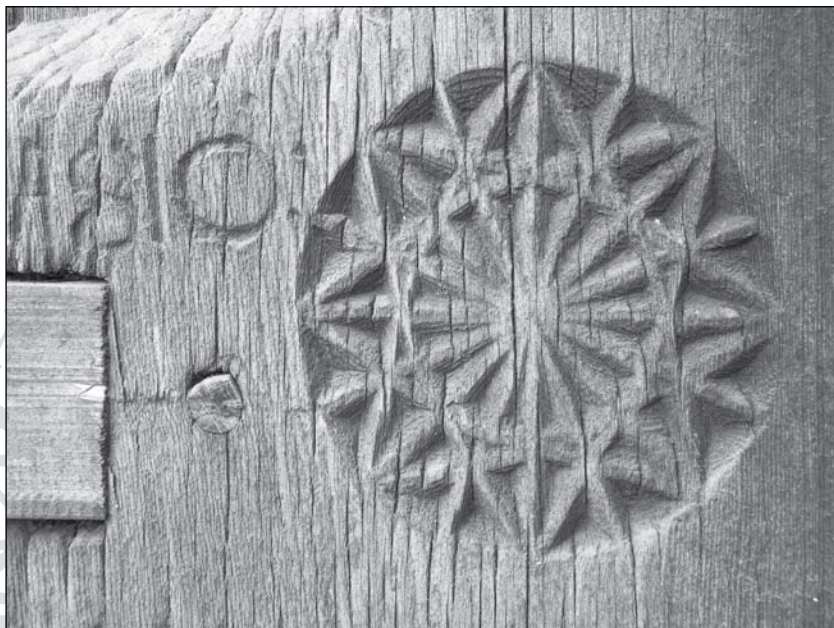
The region of Odorheiu Secuiesc, respectively the historical Odorhei county, with its more than 120 settlements, represents such an entity of the Hungarian language area, where traditional farming is still in practice, where traditional craftsmen are still making their products, bringing them to markets and fairs. In the present paper the author outlines the major trends, the strategical tendencies, the local specificities, which could have been seen in the last one and a half or two decades in the production of artefacts. The changes are also characterized by the fact that the buyer is misled by the use of folkloristic or religious motifs, thus these symbols have become profane.

Képek

1–3. Józsa László korondi keramikus falitányérjai

4. Csűrkapurészlet 1810-ből, a székelykeresztúri Molnár István Múzeum udvarán

5. Korondi népművészeti bolt ajánlata

Simon Krisztián

**Amatőr együttesek táncházzal való viszonya.
A debreceni és kolozsvári kérdőíves felmérések
összehasonlító vizsgálata**

„A táncházmozgalom egy olyan élet felé viszi az emberiséget, ami most már Japántól Kaliforniáig végigjártam, személyesen tudom, hogy független attól, hogy milyen nemzetiségű, milyen korú, vagy milyen vallású, vagy milyen bőrszínű. Jó csinálni. Elmész egy táncházba, mosolygós emberek vannak. Na, most temetésre is jöhetsz. Mert azt is muzsikáljuk. Teljes, komplett élet.”
Halmos Béla. 2013. május 17.

A tanulmányt Halmos Béla bácsi emlékének ajánlom

Bevezető

Az amatőr néptáncegyüttesek tevékenysége kezdettől fogva összefonódott az 1970-es évek táncházmozgalmával, gondoljunk csak az első táncházra, amely a négy budapesti táncegyüttes kezdeményezésének hatására indult el. Míg a romániai magyar és magyarországi néptáncmozgalom szoros kölcsönhatásban állt egymással, addig a táncházaik eltérő politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális környezetben fejlődtek ki.

Erdélyben a hagyományos paraszti életforma felbomlása csak az 1970-es években gyorsult föl (Halmos 2006: 9), így a táncházak közönsége, aktív szereplői még abból a kulturális közegből érkezhettek, amelyben jelen volt az a hagyományosnak vélt paraszti kultúra, amelyet a táncházmozgalom

képviselt. Későbbi hatásként jelentkezett a diktatórikus tiltás, illetve el-lehetetlenítés korszaka, amely csak az 1990-es évektől változhatott meg, amikor a szervezési feladatokat a különböző ifjúsági szervezetek, alapítványok vették át (Könczei 2012a: 143) Velük a táncgyüttesek építettek ki állandó kapcsolatot, amely így a táncművelés fejlődésének egyik alappillére is volt (Szabó 2006: 169).

Debrecen e társadalmi kulturális közeg tekintetében eltérő. Az itteni táncosok, táncházások – Kolozsvárral ellentétben – nagyobb részt már nem találkozhattak a hagyományos paraszti kultúrával, a táncgyüttesekben lévő szakemberek, tánc- és néprajzkutatók, koreográfusok, népzene-szek mutathatták be azokat a hagyományos kulturális elemeket, amelyeket később a táncházakban megjelentek.

Napjainkban a táncházak egyik aktív, befogadó és résztvevő közönségének az amatőr gyüttesek, egyesületek tekinthetőek, a laikusok és az önképző jellegű közművelődési körök mellett (Csonka-Takács–Havay 2011: 17). A romániai néptánc- és népzenei mozgalomban – a magyarországitól eltérően – két meggyökeresedett nemzeti ideológia vív harcot egymással egy olyan zenei és táncművelés birtokjogáért, amelyen valójában három etnikai csoport osztozik (Quigley 2012: 82):

1. A román többség, akik nemzeti ideológiája intézményesült állami támogatást élvez;
2. Magyar kisebbség, akik nemzeti ideológiája Magyarországra és annak intézményeire támaszkodik
3. A marginalizált helyzetben lévő cigány/roma kisebbség, amelynek épp csak születőben van a nemzettudata és ideológiája, s ehhez jelenleg keresik a zenei és táncbeli megjelenítést, s az ehhez szükséges intézményi kereteket.

A lényeg tehát az intézményi érvényesülés, amely mind az anyagi forrásokat, mind pedig a néptáncok oktatásának körülményeit biztosítani képesek. Az ehhez szükséges ismeretanyagot pedig az intézményesült amatőr néptáncgyüttesek képesek legmegfelelőbben átadni. Maga a tánc¹ változó, komplex jelenség, amely a folklórra jellemző szinkretizmusban (táncos mozgás, zene, szöveg, játék, dráma, akrobatika egységben) jelenik meg (Felföldi 2011: 227). Ezt felhasználva sikerült mégis a táncművelésnek

¹ Magyar és kelet-európai táncművelés.

olyan „táncos köznyelvet” (a fogalmat lásd: Felföldi 2011: 226) létrehozni, amely a világ bármely részén képes ebben a formában megjeleni, ilyen formán az erdélyi és magyarországi táncházakban, táncsoportokban is. Fontosnak vélem ezért, hogy a táncházak alapjául szolgáló néptáncegyüttesek tagjainak részvételét, a táncházak rendezéséhez való hozzájárulását, hozzáállását mérjük, illetve összevethessük azokat a szempontokat, amelyek alakítják a nagyvárosok amatőr együtteseinek táncházazás önképét.

Tanulmányomban két – nagy múltú táncházazás – megyeszékhely, Debrecen és Kolozsvár táncos alkalmait vizsgálom azok néptáncegyütteseinek keresztül. Vizsgálatom alapjául a 2012 januárjában Debrecenben, és 2013 februárjában Kolozsváron elvégzett kérdőíves felméréseim és megfigyeléseim szolgálnak.

Adatfelmérés

Debrecenben öt – Debreceni Népi Együttes, Forgórózsa, Főnix, Hajdú és Hortobágy Néptáncegyüttes – Kolozsváron három amatőr együttes működik: Ördögtérge, Szarkaláb és Zurboló Néptáncegyüttes.

A véletlenszerű mintavétel során a táncegyüttesek táncpróbáin – egy eset kivételével² – Debrecenben 102 fővel, Kolozsváron 56 fővel sikerült kitölteni a kérdőívet, amely egyaránt tartalmazott nyitott és zárt kérdéseket, illetve az attribútumok mérési szintjén nominális és ordinális változókat.

Szociológiai szempontok

Az eltérő földrajzi helyzetből adódóan jelentős az eltérés az állampolgárság attribútumában.³ Az erdélyi mintában szereplő személyekből 25 fő magyar állampolgárságú (44%), közülük 21 személy kettős állampolgár (magyar–román), és ismerünk még egy finn–román kettős állampolgárt. Egyébként a teljes mintában szereplők 92%-a román állampolgárságú.

² A kolozsvári Szarkaláb táncegyüttes e-mailen keresztül kapta meg a kérdőíveket, az adatfelmérés időpontjában nem voltak próbák.

³ Itt nem kívánok a fent említett okból kifolyólag összehasonlításon alapuló tényeket megállapítani.

Nemzetiséget nézve az alapsokaság 89%-a a magyar etnikumhoz sorolta magát. Érdekeség, hogy a finn–román állampolgárságú személy a magyar nemzetiséghez sorolta magát, illetve nem elhanyagolható tény az sem, hogy a román nemzetiségűek is majd 11%-ban⁴ reprezentálva vannak. Ez azért is meglepő, mivel a román színpadi táncművészet megmaradt a volt szocialista országokra jellemző stilizált, balett-technikát alkalmazó módszernél (Könczei 2012b: 94), a táncok improvizatív jellegének hiányából adódóan pedig a román táncegyüttesek tagjai nem szívesen (vagy egyáltalán nem) vesznek részt aktívan a táncházmozgalomban. Ezért valószínűsíthető, hogy több román nemzetiségű táncos is inkább a „magyar” modellnél marad, amely már több évtizede túlnőtt a Mojszejev-stílusú román színpadi táncstíluson.⁵

Kor tekintetében⁶ a kolozsváriak esetében a 18–24 évesek dominálnak 61%-kal, a debreceniek esetében ez az arány csaknem 70%, majd őket követik a 25–34 éves korosztály, Debrecenben 19,5%, Kolozsváron 32%. A sort a 18 éven aluliak zárják 6%-kal (Debrecen) és 5%-kal (Kolozsvár).

<i>Kor</i>	<i>Kolozsvár (%)</i>	<i>Debrecen (%)</i>
18 alatt	5	6
18–24	61	69,5
25–34	32	19,5
35–44	0	4
45–54	2	1
55–64	0	0
65 felett	0	0

1. táblázat. *Kormegoszlás*

Nagy eltérés nem tapasztalható, mindkét városban a 18 és 24 év közé eső személyek dominálnak. Ennek oka egyrészt, hogy mind Debrecenben, mind

⁴ Ide sorolva a vegyes etnikumhoz tartozó egyént is.

⁵ Lásd bővebben: Könczei 1999: 4–5.

⁶ Kor, nem, családi állapot, felekezeti hovatartozás, foglalkozás tekintetében mind Kolozsváron, mind Debrecenben egységes attribútumokat adtam meg a válaszlehetőségek között (az iskolai végzettségre vonatkozó kérdés során a magyarországitól eltérő elnevezések miatt változtatni kellett több válaszlehetőségen: elemi iskola, középiskolai megnevezések). A válaszlehetőségek többsége a Központi Statisztikai Hivatal 2011-es népszámlálási kritériumai alapján készült.

Kolozsváron erős a befolyása az egyetemeknek, így megállapítható, hogy ez az a korosztály, amely az egyetemisták csoportját erősíti. Sokan közülük nem a lakhelyükön tanulnak, és azok is szeretnék folytatni néptáncos tevékenységüket. Másrészt ez a korosztály engedheti meg magának a táncegyüttesi elfoglaltságot, amely a próbákra való eljárás, fellépésekre való készülődés sok időt igényel. Elfoglaltabbak a 25–34 évesek (családalapítás, munkahely stb.), nem jut annyi idő az együttesi kötöttségekre, így számuk is csekélyebb.

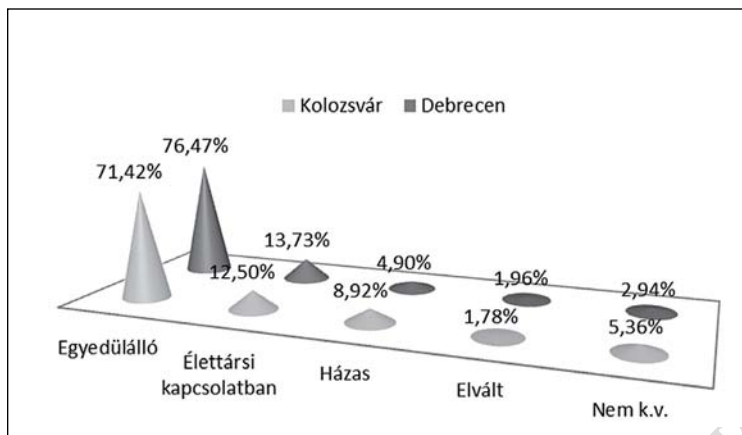
Nemek arányát tekintve mind Kolozsváron, mind Debrecenben nőuralom mutatható ki (70–60%).

A kolozsvári táncegyüttes tagok családi állapotánál az egyedülállók vezetnek 71%-kal, majd őket követik az élettársi kapcsolatban lévők (12%) és a házások (8%). Debrecenben is hasonló arányokat tapasztalunk, a még meg nem házasodottak köre jelentős, 76%, az élettársi kapcsolatban lévők 13,6%-kal a másodikak, majd a sort a házások (5%) és az elváltak zárják (2%). A nem válaszolók (nem kíván válaszolni) aránya 3% volt.

A debreceni vizsgálatom során látható volt, az egyedülállók között a 18 és 24 éves kor közé eső személyek dominálnak (91%), őket követik a 18 év alattiak és a 25–34 évesek 8–1%-kal. Kolozsváron ez az arány az egyedülállók tekintetében: 18 éves kor alatt 7,5%, 18–24 évesek 70%, a 25 és 34 év közé esők 22,5%.

A házaskategóriában Debrecenben csak a 25–34 (60%) és a 35–44 (40%) éves korosztály képviselteti magát. Kolozsváron megjelenik a 18–24 éves korosztály is, (mindössze 1 fő), a 25–34 évesek 60%-kal, 45–54 év közé esők 20%-kal zárják a sort. Magas az egyedülállók mellett az élettársi viszonyt folytatók aránya mindkét városban. Kolozsváron ebbe a kategóriába a megkérdezettek 12%-a tartozik bele, amelyből 71,5% a 25–34 év közé esők aránya, a maradék 28,5% a 18–24 éves korosztály. Debrecenben az arány ennél magasabb, 13,7% körül mozog az élettársi kapcsolatban lévők aránya, akiknek 43%-a 25 és 34 éves kor közé tehető, 35%-a 18–24 éves korosztály, és a 45–54 közé esők száma mindössze egy fő volt (7%). Figyelemre méltó adat, hogy ugyanebben a kategóriában a 18 éves kor alattiak is megjelennek (2 személy), amely azért érdekes, mivel a hivatalos, bejegyzett élettársi viszonyt csak a 18. életévüket betöltött személyek kezdeményezhetik.⁷

⁷ A kérdések során nem törekedtem kideríteni, hogy a válaszadók bejegyzett élettársi viszonyt folytatnak, avagy sem. Mivel azonban a továbbiakban kiderül, hogy mindketten tanulók (egyikük már dolgozik is), így nagy eséllyel kijelenthető, hogy csupán a párkapcsolatban státuszt értették e változó alatt.

1. ábra. Megoszlás családi állapot szerint (%)

Iskolai végzettség szerint Koložsváron az érettségivel rendelkezők és egyetemi végzettségűek azonos arányban vannak (43–43%), majd őket a szakközépiskolások (érettségi+szakmai képesítés) 5%-kal, az általános iskolai és doktori végzettségűek szintén azonos 3–3%-kal, illetve a szakiskolai végzettségűek 2%-kal követik. Nagy eltérés mutatható ki az általános iskolai végzettségnél, Debrecenben 18%, míg Koložsváron csak 3%. Magasabb viszont az erdélyi nagyvárosban az érettségivel rendelkezők, a szakközépiskolai és egyetemi végzettségűek aránya.

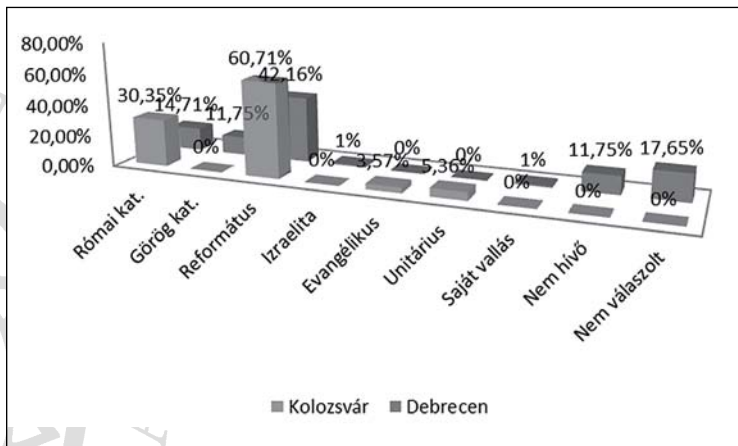
Vallást tekintve mindkét esetben a reformátusok dominálnak. Nagy eltérés, hogy míg az erdélyi nagyvárosban nem volt eset arra, hogy ne jelöljön ki magának felekezetet a mintában szereplő egyén, addig a debreceni felmérés során ez az arány majd 12%, ugyanannyi, mint a görög katolikusok aránya. 2004-es adat alapján⁸ ez az arány 16,2% volt táncosok körében, amely országos adatnak minősíthető.

A görög katolikusok Debrecentől eltérően egyáltalán nincsenek jelen, amelynek, mint tudjuk, egyháztörténeti okai vannak. A római katolikusok 14,7%-ban képviseltetik magukat, amely arány Koložsváron már

⁸ Az Országos Táncszövetség és Kirakodóvásáron mért adat. Forrás: Fábri-Füleki 2006:59.

valamivel több 30%, ahol további protestáns felekezetek is megmutatkoznak (unitárius 5%, evangélikus 3,5%), amelyek viszont Debrecenben nem találhatóak.⁹

Nem mérhető a kérdőív segítségével a vallásosság aktivitása (pl.: valóságos, de a maga módján; meg lett ugyan kereszttelve, de nem gyakorolja; nem lett ugyan megkeresztelve, de hívő stb.), ezek csak empirikusan vizsgálható információk.

2. ábra. Vallási megoszlás Debrecenben (2012) és Kolozsváron (2013)

Foglalkozás szerint mindkét város esetében magas a tanulók aránya, ebben Debrecen jár élen 69%-kal, Kolozsvár pedig 57%-kal követi (a felsőoktatásban tanulók dominálnak). Köztük találunk olyanokat, akik tanulmányaik mellett dolgoznak is (mindkét városban 6–6 fő). Őket követik az alkalmazotti jogviszonyban állók. Debrecen (29,4%) ebben a viszonylatban megelőzi Kolozsvár, ahol a válaszadók 44,6%-a dolgozik alkalmazottként.

⁹ Az egyházi aspektus során nem kívánom a különböző felekezetek – elsősorban erdélyi – táji és történeti tagolódását érinteni.

Táncgyüttesek és táncházak

A kolozsvári kutatás során – a debrecenihez hasonlóan – a legalább havi rendszerességgel megtartott táncházak és a városi amatőr együttes tagjai közti viszonyrendszert térképeztem fel (a tagok táncházakban való részvételük gyakoriságát, szervezési tevékenységüket, táncgyüttesükről való információikat).

Arra a kérdésre, hogy *Volt-e már táncházban?* egybehangzóan igennel feleltek a megkérdezettek. Nem volt ennyire heterogén viszont az egyéb hagyományörző tevékenységre vonatkozó válaszok csoportja, ugyanis az összesen 158 fős mintában (Debrecen és Kolozsvár együtt) szereplő személyek csupán 22%-a foglalkozik valamilyen egyéb (nem néptánc) hagyományos ténykedéssel (kézművesség, hangszeres népzene stb.).

Fontos felvetése volt kutatásomnak, hogy a rendszeres táncház látogatás függ-e a táncgyüttesekben eltöltött évek számától. Arra a kérdésre, hogy *Hány éve táncol együttesében?* három lehetséges változót adtam meg.¹⁰ Az *egy vagy kevesebb éve* attribútumnak jelentése, hogy frissen került az együttesbe, a *2–5 év* azokra vonatkozik, akik nem feltétlenül az adott településen laktak, olyan diákok (középiskolások, egyetemisták/főiskolások), akik az oktatási intézmény befejezése után elhagyják a várost, így a táncscsoportot is (hasonló helyzet a Debrecenben megrendezett táncházak kapcsán, ahol több szórakozási alkalom megszervezése csak az egyetemi tanulmányok idejére esik/esett). A *6 vagy több éves* együttesben eltöltött idő pedig a már huzamosabb ideje tagsággal rendelkezőket hivatott feltérképezni, tehát a háttérben már nem feltétlenül csak a felsőoktatási intézmény, vagy egyéb ideiglenes szempont (munkahely, családi ok stb.) játszik szerepet. A válaszok a következőképp alakultak:

<i>Együttesben eltöltött évek száma</i>	<i>Debrecen</i>	<i>Kolozsvár</i>
1 vagy kevesebb év	5,9%	16%
2–5 év	15,7%	25%
6 vagy több év	78,4	59%

3. táblázat. *Együttesben eltöltött évek száma*

¹⁰ Az együttesek haladó csoportjait kérdeztem, így az 1 év vagy a 2–5 éves részvétel nem azonos a táncsal való foglalatosság tényleges idejével (természetesen található erre kivételt, de kutatásomban erre nagyon csekély mértékben volt példa, 1-1 fő maximum).

A táblázat jól mutatja, hogy a debreceniek jó része már több mint 6 éve részt vesz együttesének életében, ez az arány Kolozsváron csak 59%, azonban ez is a többséget alkotja. Nagyobb az arány Kolozsváron a két és öt év közé eső aktivitásban (25%), mint a debreceniek esetében. A sort végül azok zárják, akik az együttesben egy éve, vagy annál kevesebb ideje táncolnak. (A későbbiekben ehhez a kérdéskörhöz még visszatérünk.)

A táncházak látogatásának rendszerességére helyeztem a következő 3 kérdésben a hangsúlyt. Kivétel nélkül mindenki részt vett már legalább egyszer tánc házi alkalmon, de ez nem jelenti azt, hogy folyamatosan el is járnak.

A vizsgálat során megalkotott rendszeresség definíció (havonta legalább egy alkalommal eljár) alapján tettem fel a következő három kérdést.

A *Mikor volt utoljára tánc házban?* kérdésre meghatározott attribútumok álltak a válaszadók rendelkezésére. A debreceniek nagy többsége egy vagy több hónapja jelent meg utoljára tánc házas alkalmon (53%), míg ez az arány Kolozsváron csak 35%, itt ugyanis megkérdezettek 41%-a a „pár napja” választ jelölte, míg Debrecenben csupán ez az arány 17% volt. Azok aránya, akik utoljára 1-2 hete vettek részt tánc házi alkalmon a magyarországi nagyvárosban 23,5%, a romániai nagyvárosban pedig 20% volt. Rendkívül kevesen jelölték a *több mint egy éve* opciót, Debrecenben összesen 6 fő (6%), míg Kolozsváron erre nem volt példa.

A *Rendszeresen jár-e?* kérdésre a debreceni táncosok majd 56%-a válaszolt igennel, és a fennmaradó 44% nemmel. Hasonlóan alakult az arány Kolozsváron is, az igenek és nemek aránya 60–35% volt, és további 5% nem válaszolt.

Az utolsó, rendszerességre vonatkozó kérdésre (*Milyen rendszerességgel jár el?*) a válaszok a következőképp alakultak:

	<i>Debrecen</i>	<i>Kolozsvár</i>
Évente 1-2 alkalommal	21,5%	9%
Havonta minimum egyszer	61%	48%
Hetente minimum egyszer	12%	34%
Nem válaszolt	5%	7%

4. táblázat. Látogatás rendszeressége

A táblázat alapján látható, hogy mindkét városban a legnagyobb arányt a havi rendszeresség jellemzi (Debrecenben 61%, Kolozsváron 48%). Hentente viszont a kolozsvári táncosok közül többen járnak el (34%), mint a debreceniek (12%), ahol az évente 1-2 alkalmi látogatás aránya magasabb (21,5%), mint az erdélyi nagyváros esetében (9%).

Az utóbbi három kérdéssel tehát a táncházak látogatásának gyakoriságát mértem. A kérdőíveken ugyan feltüntettem, hogy mit jelent a rendszeresség a vizsgálatban, azonban a kérdésekre adott válaszok során több megközelítésmód is megjelent: egyrészt figyelemre méltó, hogy nagy többségük a havi, illetve heti látogatást tekintette a gyakoriság mérvadójának. Debrecenben a gyakran látogatók közül a havi 68%, a heti rendszeresség 21%-ban volt jelen, míg Kolozsváron ez az arány 38% és 56% volt. Másik szembetűnő jelenség, hogy a debreceniek közül a rendszeresen táncházba járók majd 9%-a gondolja úgy, hogy az évi 1-2 alkalom is rendszeresnek minősül. Ez az ún. „táncházazás” személyek önreprezentációjaként jelenhet meg, amelynek segítségével önmagukat is a kollektív táncházi légkör résztvevőiként határozzák meg, bizonyítva, hogy ők is aktív részesei ennek a kultúrának, esetükben is a táncházazás önreprezentativitás úgy funkcionál, mint a kultúra folyamatosságának és újratermelésének egyik fontos eszköze (Könczei 2009: 19).

Érdekes azonban azokat a személyeket is megfigyelni, akik nem tartják magukat rendszeres táncház látogatóknak. A debreceni vizsgálat során a nem rendszeresen járók válaszainak száma 45 volt, Kolozsváron 13 fő. Ezek közül egyöntetűen jellemző, hogy a heti táncházazást gyakorinak vélik, viszont a havi rendszeresség nem feltétlenül jelenti számukra a táncházi aktivitást. Míg Debrecenben a 45 főből 22 fő állította (48%), hogy nem vesz részt gyakran, „csak” havonta minimum egyszer, addig Kolozsváron a 20 főből 13 állította ugyanezt (65%). Ezen válaszok oka egyrészt, hogy mindkét városban a táncosok rendelkezésére áll több táncalkalom is havonta, azonban ezek a válaszadók úgy gondolják, hogy mivel nem vesznek részt mindegyiken hetente, ezért nem tartják magukat aktív táncházazásoknak, azaz az alkalmak gyakoriságához való viszonyítás határozza meg aktivitásukat. Ehhez kapcsolódó további lehetséges ok az egyes személyek más, aktív táncházazásokkal való összehasonlítása, azokkal, akik esetleg szinte minden táncházban részt vesznek.

A vizsgálat során feltettem a *Mikor volt utoljára táncházban?* kontroll kérdést. A Debrecenben rendszeresen táncházba járók közül (meglepő

módon) a legtöbben több mint egy hónapja nem voltak táncházban (38,5%), őket követik az utoljára 1-2 hete (33%) és pár napja (26%) táncházban részt vevők. Kolozsváron a legtöbben pár napja vettek részt tánc házi alkalmon utoljára (62%), őket követik az 1-2 hete (20,5%) és a pár hónapja (17%) részt vevők. E kérdés során több befolyásoló tényező is felmerül (családi okok, táncházak hiánya, ünnepek stb.), mindezek mellett viszont figyelemre méltó, hogy a debreceniek majd 40%-a nem jelent meg több mint egy hónapja semmilyen tánc házi alkalmon, annak ellenére, hogy rendszeres tánc házásoknak tekintik magukat.

E kérdéskört megfordítva is találhatunk érdekes válaszokat. Kolozsváron a magukat nem aktív tánc házasként feltüntetettek 20%-ban állították mégis, hogy csupán 1-2 hete nem jelentek meg tánc házban, a debreceniek esetében 11%-uk állította ugyanezt. Ennek oka valószínűleg a már korábban említett konklúzióra vezethető vissza, amely a másik személlyel való összehasonlítást, vagy a városok több alkalmának kihagyását¹¹ célozza. Megállapítható tehát hogy a táncos alkalmakon való folyamatos jelenlét megítélése relatív.

Azt egyébként, hogy miért nem járnak az érintett személyek tánc házba, legtöbbször a korlátozott mozgástérrel (családi okok), társak hiányával (*nincs kívül menni* válasz) magyarázták.

E kérdéskörnél maradván vizsgáltam, hogy mennyire függ a tánc házba járás a tánc együttesekben eltöltött évek számától. Debrecenben a tánc együttesben egy vagy annál kevesebb évet eltöltött személyek 66%-uk (6 személyből négyen) képviselik saját csoportjukat a rendszeres tánc házások között, Kolozsváron ez az arány ennél magasabb, 88% (9 főből 8 aktívnek véli magát). A következő, 2–5 évet eltöltöttek aránya Debrecenben 81% (16-ból 13 személy), Kolozsváron valamivel kevesebb, 78,5%. Teljesen más képet kapunk azonban a tánc együttesekben 6 vagy annál több évet eltöltött személyek kapcsán. A cívisvárosban ugyanis az arány pontosan 50%, hasonlóan a „kincses” város 45%-ához. Kézenfekvő választ az életkor, családi státusz, foglalkozás vizsgálata során kaphatnánk, azonban minden ide vonatkozó aspektus (kor, nem, lakhely) tekintetében teljesen heterogén képet mutatkozik. E kérdéskör mélyrehatóbb vizsgálatához az empirikus adatfelvétel (interjú) szükséges.

¹¹ Havonta nem feltétlenül vesznek részt minden tánc házás eseményen, de a havi rendszerességű látogatás mégis jellemző.

A táncházba járás gyakorisága után annak körülményeire kérdeztem rá. Először is, hogy *Kikkel jár el leggyakrabban?* Itt több válaszlehetőség is adott volt. Mindkét esetben a legtöbben barátaikkal, illetve a táncegyüttesben lévő társaikkal járnak el leggyakrabban, de itt átfedések is felfedezhetők. (Debrecenben 57-en válaszolták, hogy barátaikkal, 70-en pedig a táncos társaikkal járnak el, Kolozsváron 31 személy jelölte barátját/barátaikat, és 41 fő a táncos társait.)

Az *Eljár-e más települések táncházaiba?* kérdéssel arra kerestem a választ, hogy mennyire jellemző a két város táncosainak kirajzása más városok táncházaiba. A debreceni megkérdezettek közül 52 fő (51%) állította, hogy máshová is eljár. Érdekesség, hogy e kérdés alapján azt feltételezhetjük, hogy „fanatikusokkal” van dolgunk, akik mindenhová képesek elmenni a táncház kedvéért. Ha megnézzük e személyek táncházban való részvételének gyakoriságát, láthatjuk, hogy közülük csak 30 fő jár el rendszeresen, (megjegyezném, hogy közülük 3-an évi 1-2 alkalmi „rendszerességgel” vannak jelen) míg Kolozsváron 34-en járnak át más településekre is (22-en járnak gyakran).

Itt nem volt célom a további települések táncházai gyakoriságát mérni (rendszeres vagy egyéb ünnepek, különleges alkalmak táncházai), csupán a táncosok egyéb rendezvényekre való kirajzását kívántam vizsgálni, amely így tovább árnyalhatja az együttes tagok és táncházak viszonyulását.

Ezt követően arra kértem a kérdőívet kitöltő személyeket, hogy nevezék meg pontosan az általuk látogatott rendszeres alkalmakat.¹²

Táncalkalmak

Kolozsváron a táncegyüttesek leggyakrabban 3 rendszeres táncházi alkalmat említettek: a Heltai folkkocsmát, a Zurboló Táncegyüttes, illetve a Bulgakov nevű szórakozóhely táncalkalmait.

A Heltai folkkocsmának az 1991-ben alakult Heltai Gáspár Könyvtári Alapítvány ad helyet Kolozsváron, ahol a Szarkaláb Néptáncegyüttes is működik, így a heti rendszerességű táncalkalom egyben össze is fonódik

¹² A debreceni adatok a Táncudományi Tanulmányok 2014/1. számában elérhetőek „A debreceni amatőr néptáncegyüttesek táncházakban való részvétele” címmel (megjelenés alatt).

az együttes tevékenységi körével.¹³ A vizsgált időperiódusban (2012. október – 2013. február) keddi napokon volt megtartva, a hétfői Bulgakov táncházakat követve, amelyet az Ördögtérnye Néptáncegyüttes oktatói szervezték szintén heti, kétheti rendszerességgel, elsődleges közönsége pedig az együttes táncosai voltak. A harmadik táncos alkalom, a Bogács – Zurboló Néptáncegyüttes táncházai a kutatás időpontjában nem kerültek megrendezésre, így jelen tanulmányban annak vizsgálatára nem vállalkozhatok.

A leggyakrabban említett táncos alkalom a Heltai folkkocsamája volt, a megkérdezettek 80%-a mondta azt, hogy eljár ide, majd a sort a Bulgakov táncházai zárták (51%-ban vannak jelen), illetve ezek mellett alkalmi táncházakat is említettek az együttesek tagjai (Erdélyi Táncháztalálkozó, Zurboló Táncfórum).

	Bulgakov	Heltai
Ördögtérnye	87% (20/23 fő)	82% (19/23 fő)
Szarkaláb	21% (3/14 fő)	93% (13/14 fő)
Zurboló	26% (5/19 fő)	68% (13/19 fő)

5. táblázat. Táncházak látogatottsága táncegyüttesek alapján

A táblázat alapján kitűnik, hogy az együttesek közül az Ördögtérnye bizonyul a legaktívabbnak, mindkét táncos alkalom látogatottsága az együttes táncosainak számához viszonyítva 80% felett van, még a Heltai alkalmainak részvételének aránya is magas, közel annyi, mint a saját együttesük oktatói által szervezett Bulgakové (ahová kivétel nélkül mindenki rendszeresen eljár).

A Szarkaláb Táncegyüttes a rendelkezésre álló adatok alapján a Heltait részesíti előnyben, míg a Bulgakovban nagyon kis számban vesznek részt, hasonlóan a Zurboló Táncegyütteshez, akik csak 26%-ban jelennek meg az együttes többi tagjához képest, a Heltai látogatottságának aránya azonban az ő esetükben is meghaladja a 68%-ot. Az együttes korábban szervezett rendszeres táncházakat, azonban ezek jelenleg szünetelnek. A

¹³ <http://etnotour.ro/> Letöltve: 2013. április 11.

kérdőívek elemzése során azonban jelenleg is aktív táncházakként tűntek fel.

Nem csak a Zurboló táncosai jelölték a hozzájuk köthető táncházakat, a Szarkaláb és az Ördögtérge együttesekből is 2-3 fő tüntette fel válaszként.

Szervezési tevékenységek

A következő kérdéskör a táncházak szervezésének körülményeit, illetve a táncosok azzal kapcsolatos információit hivatott feltérképezni.

1. *Részt vesz-e táncházak szervezésében?* kérdésemre a válaszadók 30%-a felelt igennel, a többiek nem vesznek részt szervezésekben.
2. *Kikkel szervez?* – A válasz minden esetben nyilvánvalóan a táncegyüttesben lévő társak voltak, emellett még a család és barátok is szerepeltek 1-1 említéssel.
3. Az azonban, hogy nem vesznek részt szervezésben a tagok, még nem jelenti azt, hogy ne lennének olyan egyesületnek tagjai, amely táncházak szervezésével is foglalkozik. Erre irányuló kérdésemre 26-an felelték, hogy efféle szervezetnek tagjai, viszont egyesületi tagsággal rendelkező személyeknek csak 38%-a mondta, hogy részt is vesz táncos alkalmak rendezésében. Többen egyébként saját táncsoportjuk egyesületét említették, amely nem jelenti azt, hogy hivatalosan is tagsággal rendelkeznek, de a táncegyütteshez tartozás érzése jelentheti a hivatalos tagság választát. A legtöbben a Bogánccs – Zurboló Egyesületet nevesítették (13 fő), majd azt követte az Ördögtérge (6 fő), a Szarkaláb Kulturális Egyesület (4fő) és végül a Heltai Gáspár Könyvtári Alapítvány (1 fő).

Ezekhez kapcsolódó kérdés volt, hogy táncegyüttesük szervez-e rendszeres táncházakat, erre 38 fő válaszolt igennel. Érdekes, hogy közülük csupán csak az Ördögtérgehez volt köthető rendszeres táncház megszervezése, a Szarkaláb Néptáncegyüttes tagjai viszont a szervezeti és tagsági átfedések miatt jelölhette válaszként. Ilyen átfedésekre Debrecenben is találunk példát, ahol a Hajdú Táncegyüttes és a Hétmérföldes Kulturális Egyesület között tagsági átfedés tapasztalható (ti. a Hétmérföldes szervezi a rendszerese alkalmakat). Emellett megfigyelhető volt, hogy a Forgórózsa Néptáncegyüttes tagjai csak azokba a táncházakba járnak el, ahol

vezetőjük érintett, a Sugalló Zenekar moldvai táncházaiban. Ezek mellett azonban a két leglátogatottabb táncház, a Hétmérföldes és a Madaras – a Forgórózsa kivételével – reprezentálva van a többi együttes által (60% és 40% körüli értékek alapján).

Kitértem arra is, hogy a táncgyüttes tagok hogyan látják táncpedagógusai hozzáállását a táncmuzikához. Arra, hogy oktatóik eljárnak-e táncmuzikába, szinte egyöntetűen igennel válaszoltak (91%), hasonlóan Debrecenhez (88%). Eltérő a két városban viszont a tanárok táncmuzikára való lelkesítése. Míg Kolozsváron a táncosok 87,5%-a gondolta úgy, hogy buzdítják őket, addig Debrecenben több mint 10%-kal kevesebben állították ugyanezt (76%). Ez az eltérés nem jelentős, azonban a debreceni példánál maradva fontos lenne empirikus kutatással mérni, hogy miért gondolja a megkérdezettek majd egynegyed része az ellenkezőt.

Egyéb, nem rendszeres táncmuzikákra mindkét városban találunk példát a válaszok alapján, amelyek legtöbbször a táncgyüttesek jubileumi műsorához, illetve jeles napokhoz kapcsolódnak.

Egyöntetű válasz volt jellemző arra a kérdésre is, hogy a szervezett táncmuzikák mennyire nyitottak más, nem együttesi tagok számára is. A kolozsvári és debreceni táncosok 93%-a mondta, hogy bárki elmehet alkalmakra.

Az utolsó kérdés a táncmuzikák profitorientáltságára vonatkozott. A debreceni táncosok 68%-a mondta, hogy táncgyüttesük a szervezés kapcsán nem törekszik bevételi forrásra, 16%-uk pedig csak a felmerülő anyagi költségek fedezésével indokolta igen válaszát, és csak 4%-uk állította, hogy bevételre kíván együttesük szert tenni. Kolozsváron 66%-uk mondta, hogy nem ilyen formában kíván további bevételhez jutni együttesük, 14%-uk csak a költségek fedezésével indokolta válaszát, de a nem tudom kategóriába tartozók aránya is magas, 16% volt.

Összegzés

Amint azt már a bevezetőben is említettem, több kérdéskör összehasonlítása nem lehetett releváns az eltérő földrajzi, politikai tényezők miatt, de ezektől eltekintve a táncosoktól nyert további információk alkalmasak voltak a két nagyváros táncgyütteseinek és táncmuzikáinak viszonyának vizsgálatára. Ugyan a kérdőíves adatfelvétel nem bizonyulhat minden

aspektusban elegendőnek, további empirikus vizsgálatokat igényelnek a mélyrehatóbb adatok feltérképezése érdekében, megfelelőnek bizonyulhatnak viszont olyan kérdésfelvetésekre, amelyek empirikus kutatás során nem merülhetnének fel.

Fő céloom volt a kutatás során az eltérő földrajzi helyzetben lévő táncegyüttesek és a város táncházaival való viszonyának összehasonlítása, és a táncegyüttesi táncházas önkép megismerése.

A kvantitatív adatfelvétel során több hasonlóság jelentkezik a társadalmi jellemzők vizsgálata során. A táncegyüttes tagok nemzetisége, kora, neme, családi állapota, iskolázottsága, foglalkozása hasonló arányokat mutat, eltérés a felekezeti hovatartozás, illetve földrajzi okokból eredően az állampolgárság tekintetében fedezhetőek fel. E társadalmi jellemzők hasonlósága is alá tudja támasztani a két város összehasonlíthatóságának relevanciáját.

Táncházas aktivitás alapján mind Debrecenben, mind Kolozsváron látható, hogy a rendszeresség a táncos alkalmak során egyéni meglátásoktól, viszonyítási pontoktól függ. Voltak olyanok, akik szerint a rendszerességnek nem feltétele egy-egy alkalmon való megjelenés. Ezek során a fontosság az volt, hogy ugyan lehet, hogy nem a kérdőívben megállapított „rendszeres” fogalom alapján értelmezik a táncházba járást (évente egyszer-kétszer járnak táncházba), viszont a táncházas önreprezentáció ugyanúgy megnyilvánul náluk, mint a heti vagy havi rendszerességgel eljáróknál. Ez a fajta önkép a relatív folytonosságra hívja fel a figyelmet. A relativitás vonatkozik mind az alkalmakon való megjelenések gyakoriságára, a szervezéshez kapcsolható tevékenységek sokszínűségére.

Összességében megállapítható, hogy az amatőr együttesek befolyása a táncházak szervezésére, látogatottságára – mind a kérdőívek, mind tapasztalataim alapján – Kolozsváron számottevőbb, mint a civis városban.

Debrecenben a táncházi alkalmak lebonyolítása sokkal inkább kulturális egyesületekhez, népzenei együttesekhez köthető, a néptáncegyüttesek táncosai nem feltétlenül választják a táncházak által kínált szórakozási formát – eltekintve egy-egy esettől. Kolozsváron viszont inkább a táncegyüttesekre jellemző a kezdeményezés, így mind látogatottság, mind szervezési készségben megelőzi Debrecent. Az eltérés oka legfőképp az intézményi struktúrákban lelhető fel. Magyarországon a civil szférán keresztül nagyobb anyagi támogatást *élvezhet* a mozgalom (egyesületi, alapítványi formákban), mint Kolozsváron, ahol a kisebbségben lévő magyar

nemzetiség nagyságrendekkel kevesebb anyagi hozzájárulást élvez az adott ország részéről – esetleges anyagi többletet csak az anyaországi, határon átnyúló pályázati támogatások jelenthetnek. Emiatt a táncgyüttesek saját táncosaikra számíthatnak, amelyből az az előny származik, hogy a tagok kiveszik a szervezési munkákból is a részüket, jelenlétükkel pedig gazdagítják a táncművészetet. Ezzel ellentétben, Debrecenben a táncgyüttesek – a Hajdú Táncgyüttes kivételével – nem foglalkoznak rendszeres táncművészet szervezésével,¹⁴ az adott népzenei együttesek, kulturális egyesületek megszervezik helyettük, anyagi támogatást igyekeznek azokhoz szerezni pályázati úton.

A két nagyvárosban mért adatok és következtetések alapján megállapítható, hogy a táncművészet a kezdetektől számítva napjainkig megőrizte az alulról szerveződő képességét, elterjedésének és közkedveltségének kulcsa, a táncművészekhez kapcsolódó ismeretanyag átadásának feltétele legfőképp az amatőr együttesek munkájának köszönhető, amely ilyen formán biztosítani tudja a táncművészet „utánpótlását.”

Szakirodalom

CSONKA-TAKÁCS Eszter – HAVAY Viktória (szerk.)

2011 *A táncművészet mint a szellemi kulturális örökség átörökítésének hatékony modellje. Felterjesztési anyag és dokumentáció az UNESCO szellemi kulturális örökség megőrzését célzó legjobb gyakorlatok regiszterébe.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Szentendre.

FELFÖLDI László

2011 Gondolatok a táncművészet örökségvédeleméről. In: Bassa Lia (szerk.): *Tanulmányok az örökségmenedzsmentről 2. Kulturális örökségek kezelése.* Információs Társadalomért Alapítvány, Budapest, 225–235.

HALMOS Béla

2006 A táncművészetéről. In: Sándor Ildikó (szerk.): *A betonon is kinő a fű. Tanulmányok a táncművészetéről.* Hagyományok Háza, Budapest, 7–22.

¹⁴ Az említett debreceni Hajdú Táncgyüttes esetében szintén fellelhető a civil szféra befolyása (Hétmérföldes Kulturális Egyesület)

- HALMOS Béla – HOPPÁL Mihály – HALÁK Emese (szerk.)
2012 *„Meg kell a búzának érni.” A magyar táncházmozgalom 40 éve.*
Európai Folklór Intézet, Budapest.
- KÖNCZEI Ádám – KÖNCZEI Csongor
2004 *Táncház. Írások az erdélyi táncház vonzásoköréből.* (Kriza Könyvek, 24.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- KÖNCZEI Csilla
2009 *Kulturális identitás, rítus és reprezentáció a Brassó megyei Háromfaluban. A borica.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- KÖNCZEI Csongor
1999 A kolozsvári civilszervezetek mulatsága – esettanulmány a kolozsvári „multikulturális” táncházról. *Művelődés* LII. (5) 4–5.
- 2012a A 35 éves erdélyi táncház rövid történeti áttekintése. In: Halmos Béla – Hoppál Mihály – Halák Emese (szerk.): *„Meg kell a búzának érni.” A magyar táncházmozgalom 40 éve.* Európai Folklór Intézet, Budapest, 139–144.
- 2012b Művészeti szakoktatás, avagy műkedvelő hagyományőrzés? Helyzetkép a romániai magyar iskolai néptáncoktatásról. In: Bolvári-Takács Gábor (szerk.) *A hagyományos táncművelés metamorfózisa a 20. században. Tudományos szimpózium a Magyar Táncművészeti Főiskolán: 2010. június 11–12.* Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 81–96.
- QUIGLEY, Colin
2012 Táncház revival és a vonós zenekarok muzsikája Közép-Erdélyben. In: Halmos Béla – Hoppál Mihály – Halák Emese (szerk.): *„Meg kell a búzának érni.” A magyar táncházmozgalom 40 éve.* Európai Folklór Intézet, Budapest, 82–87.
- SZABÓ Zoltán
2006 „Elindultam hosszú útra...” Egy társadalmi csoport utazásai a 20. század utolsó három évtizedében. In: Sándor Ildikó (szerk.): *A betonon is kinő a fű. Tanulmányok a táncházmozgalomról.* Hagyományok Háza, Budapest, 161–182.

Relațiile dintre ansambluri de amatori și casele de dans popular. O analiză comparată a chestionarelor din Debrecen și Cluj

Cercetarea prin aplicarea chestionarelor a fost efectuată în ianuarie 2012 la Debrecen, respectiv în februarie 2013 la Cluj, iar întrebarea primordială a fost, în ce măsură apar similarități și diferențe în două orașe atât de diferite din punct de vedere topografic, lingvistic și cultural, în ceea ce privește frecventarea, organizarea și reprezentarea caselor de dans popular. Autorul a analizat trei problematici: caracteristici sociologice, organizarea caselor de dans, respectiv frecventarea acestora. Cercetarea a fost realizată cu participarea a cinci ansambluri de dans popular amator din Debrecen (Debreceni Népi Együttes, Forgórózsa, Főnix, Hajdú és Hortobágy Néptáncegyüttes), respectiv trei din Cluj (Ördögtérge, Szarkaláb și Zurboló). Obiectivul principal a fost o măsurătoare a imaginii despre sine a mișcării de amatori și a membrilor acestor ansambluri, respectiv identificarea acelor aspecte, care prezintă diferențe majore în cazul celor două orașe.

Relationship between Amateur Folkdance Groups and Dance-houses. Comparative Research of Surveys Conducted in the Cases of Debrecen and Cluj

The cities mentioned in the title above are situated in dissimilar topographic settings, variant majority of language and culture. The main question of this research, carried out in January 2012 in Debrecen and in February 2013 in Cluj, was the similarities and differences in dance-houses in these two cities, in aspects of attendance, organising, and self-representation. I forwarded 3 question groups: social attributes, visiting and organising dance-houses. During my research, I worked with 8 folkdance groups: 5 from Debrecen (Folkgroup of Debrecen, Forgórózsa, Főnix, Hajdú and Hortobágy Folkdance Group) and 3 from Cluj (Ördögtérge, Szarkaláb and Zurboló Folkdance Group). My aim was assessing, based on the data provided from the surveys, the self-representation of dance-houses, through the amateur folkdance movement and members of amateur folkdance groups. I was researching substantive variances of attributes in the dance-house movement of Cluj and Debrecen.

Vajda András

A Maros megyei tájházak, falumúzeumok és néprajzi gyűjtemények jelenkori használata¹

Romániában a 20. század második felében egy elég intenzív, többnyire helyi kezdeményezésen alapuló néprajzi gyűjtőhullám indult meg, melynek nyomán számos tájház, néprajzi-helytörténeti gyűjtemény és tájszoba jött létre a megyei/városi múzeumok, helyi önkormányzatok, iskolák vagy művelődési otthonok és a történelmi egyházak védőszárnya alatt. Az 1989-es rendszerváltást követő időszakban pedig újabb múzeumalapítási hullámoknak lehettünk tanúi. Ezzel párhuzamosan pedig több szakmai szervezet (Krizsa János Néprajzi Társaság, Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont) rendezett a falumúzeumokkal kapcsolatos szakmai tanácskozásokat, fórumokat.

A Maros megyei helyi kezdeményezések mindenféle szakmai támogatás és ellenőrzés nélkül valósultak meg. Ez nemcsak azt eredményezte, hogy a létrejött gyűjtemények minőség szempontjából nagyon változatosra sikeredtek, hanem azt is, hogy napjainkig nem rendelkezünk megbízható adatokkal ezek számát, állapotát, tárgyállományát, jogi státusát és helyi használatát illetően.

Jelen tanulmány a Maros megyei magyarok által lakott településeken létrejött falumúzeumokat és helytörténeti gyűjteményeket mutatja be, átfogó képet nyújtva a falusi környezetben működő múzeumok, gyűjtemények jelenlegi állapotáról, valamint a gyűjtemények kistérségi szintű eloszlásáról. Emellett a helyi múzeumok és gyűjtemények működéséről és a helyi társadalomra tett hatásáról közöl adatokat, végső soron a 20. századi romániai falusi környezetben élő magyar lakosság múltához és hagyo-

¹ A jelen tanulmány alapjául szolgáló kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Domus Programja támogatta.

mányaihoz való viszonyát, önreprezentációs és identifikációs technikáit teszi láthatóvá, mentalitástörténetéhez szolgáltat adatokat.

A fentiek figyelembe vételével az elemzés során a népi kultúra tárgyainak és az ezeknek helyet adó helyi gyűjteményeknek a létmódjára, helyi használatára figyelek. Azt vizsgálom, hogy ezek az intézmények milyen szerepet játszanak a helyi örökség ápolásában, valamint az örökségalkotás folyamatában. Hogyan válnak a helyi örökségipar részévé és a kulturális örökség emlékhelyeivé/emlékházaivá. Milyen (meg)emlékezési rítusokat hoznak létre, illetve melyekben vesznek részt. A gyűjtemények létrejöttének folyamata, a gyűjtemények szerkezete, valamint a gyűjtemények státuszának meghatározása mellett azok funkcióira és használatukra, valamint a használók habitusaira helyezem a hangsúlyt. Újrafogalmazva a kérdést, azt vizsgálom, hogy milyen képet őriznek a Maros megyei magyarság népi kultúrájáról a falumúzeumok és helytörténeti gyűjtemények, és ennek mi a szerepe a helyi közösségépítés folyamatában?

Elméleti keret

1. Hermann Bausinger mondja azt, hogy a *horizont elmozdulása/felbomlása* következtében kerül sor a tér újraértékesítésére, a helyek felfedezésére. Ez a folyamat hozta magával a szülőföld mai fogalmának elterjedését és szülőföld fogalmát tartalommal telítő szimbólumok kialakulását is. A szerző azt hangsúlyozza, hogy a manapság megrendezett számtalan helyi évforduló már létrejöttével is visszautal a helyi történelemre (Bausinger 1995: 81–83). Ezeket az eljárásokat, melyek a helyi történelem és hagyományok lehorgonyzásra szolgálnak Pierre Nora az *emlékezés helyei* fogalmával írja le. Létrejöttüket azzal indokolja, hogy az emlékezetnek nincs már valódi közege (Nora 2010: 13). Jan Assmann az emlékezet térbeli és időbeli kötöttségei mellett annak konkrét mivoltára hívja fel a figyelmet. „Az eszméknek érzékelhető alakot kell ölteniük – mondja – ahhoz, hogy bebocsátást nyerjenek az emlékezetbe.” Erre használja az *emlékezés alakzatai* fogalmát (Assmann 1999: 38–39). A horizontok határolta tér leírásához Arjun Appadurai a lokalitás fogalmát használja, aki szerint „a lokalitás mindenek előtt kapcsolatokat és kontextusokat, és nem fokozatokat vagy térbeliséget jelent. Összetett fenomenológiai minőség, melyet a társadalmi közvetlenség érzete, az

interaktivitás technológiái, és a viszonylagossá vált kontextusok közti kapcsolatsor hoz létre.” (Appadurai 2001: 3).

A tér, a térelemek, a tárgyak és tárgyi rendszerek lokalizálódásának egyik lehetséges módja, hogy a fizikai tér – a lokális közösségek életterének – kitüntetett pontjain közös megegyezés és kollektív interpretáció eredményeként jelentéssel telített csomópontok, emlékpontok szerveződnek (Tóth G. 2009: 9). Ilyen csomópont a település textúráján belül a múzeum is. A tárgyaknak ugyanis kitüntetett hely kell ahhoz, hogy az emlékezés asszociációs médiumaiként működni tudjanak (uo.).

2. Az örökség-paradigma megjelenése Kelet-közép Európában az Európai Unióhoz való csatlakozáshoz kapcsolható, de a fogalom az 1970-es évektől egyre jelentősebb mind a tudományos, mind a politikai diskurzusokban.² Ez összefüggésben áll azzal a kulturális fordulattal bekövetkezett léptékváltással, mely során a kisközösség is legitim kutatási kategóriává vált (a társadalom, mint képzelt közösség mellett), és ezek is elkezdték kidogozni saját örökségüket. Így válik a falumúzeum az örökségképzés részévé, a múlttal való együttélés tudatosításának jelzőjévé. A helyi közösség, miközben megalkotja a múltat, annak maradványaiban magára ismer. Ezáltal a 20. századi jövőorientáltságot az autentikus múlt maradványait még őrző jelen kultusza, a *prezentizmus* váltotta fel (I. Hartog 2006). Ez a helyi kultúra értékeit őrző falumúzeumokat egy tágabb kontextusba helyezi. Olyan örökségtermékként látatja, mely szükséges az ember valahová tartozás-érzésének fenntartásához, hiszen – mint Löwenthal mondja – az örökség élteti a közösséget, a ma embere elvont eszméket az örökség nyelvén képes kifejezni, életbe tartani, megélni és továbbadni (I. Husz 2006). A múzeum ugyanakkor egyfajta „színpadként” háttérrel szolgált az azoknak a cselekvéseknek, eseményeknek, melyek fontos szerepet töltenek be az örökség- és identitásképzés folyamatban.

3. A múzeumok a racionalizmusba vetett hiten alapulnak, az embernek azon vélt/vágyott képességén, hogy megszerezni tudja az őt körülvevő és a belőle fakadó jelenségeket és tárgyakat, és ezzel mintegy uralja a világot (Ebli 2009: 13). Emellett a múzeumalapítási/-bővítési tevékenység során a válogatás az archaizálás és az idealizálás szándékával párosul (I. Fejős

² A témához, a teljesség igénye nélkül lásd György–Kis–Monok 2005, Fejős 2005: 41–48, Fekete 2005: 101–116, Husz 2006: 61–67, Paládi-Kovács 2004: 1–11, Sonkoly 2005: 16–22, 2009: 199–209, Frazon 2010/file.

2003: 123). A múzeumi megőrzés révén – írja Gazda Klára – a tárgyak metamorfózison mennek át: eredeti eszközfunkciójukat elveszítik, és helyette múzeumi formációs folyamatok tárgyaivá válnak [...]. Jelfüncióik átalakulva élnek tovább [...]. Az önmaguk pusztá fizikai mivoltából is értelmezhető jelentéseik továbbélnek, az eredeti kontextusból származók elvesznek, az új információkból eredők hozzáadódnak (Gazda 2008: 17).

Tájházak és néprajzi gyűjtemények Maros megyében

A kutatás első szakaszában 35 településről 39 falumúzeumot sikerült adatlolni. Továbbá 4 olyan esetet (Szentgerice, Héderfája /2/ és Erdőszentgyörgy) is rögzítettem, ahol a helyi elit részéről létezik a múzeumalapítás intenciója.

A kutatás során azonosított múzeumok/gyűjtemények megoszlása néprajzi tájegységenként a következő képet mutatja: 6 múzeum (Andrássy telep, Csittszentiván, Marossárpatak, Mezőpanit, Mezőfele és Vajdaszentivány) a Mezőségről származik. A Maros mentéről 6 gyűjteményről tudunk: Marosvécs (2), Magyaró, Marosjára, Nagyernye és Sáromberke. A Nyárad mentéről 11 (Backamadaras, Geges, Jobbágytelke /2/, Kisadorján, Mikháza, Nyárádszentbenedek, Nyárádszentimre, Nyárádszentsimon, Székelybó és Vadasd), a Kükküllő vidékéről pedig 12 (Dicsőszentmárton, Fehéregyháza, Havadtó, Kibéd, Kiskend, Kükküllődombó, Kükküllőpócsfalva, Magyarózd, Magyarsáros /2/, Makfalva és Székelyvécke) múzeumról van tudomásunk. Emellett itt kell megemlítenünk, hogy Marosvásárhelyen, az 1 Számú Általános Iskolában Asztalos Enikő alapított az 1970-es években néprajzi szakkört, melynek keretében 7 megye 91 településéről összesen 430 tárgyból álló iskolai néprajzi gyűjteményt létesített.

A kiállítás témáját figyelembe vevő tipológiai osztályozás szerint a múzeumok között három irodalmi emlékház is található. Ezek a fehéregyházi Petőfi Sándor Emlékház, a magyarózdai Horváth István emlékház és a marosvécsi Kemény János emlékszoba. A többi pedig különböző épületekben található, alapvetően néprajzi jellegű kisebb-nagyobb múzeum vagy néprajzi gyűjtemény.

A Ludas mellett található Andrássy telepen először az 1970-es évek elején, Szekeres Adél történelem szakos tanárnő kezdeményezte az első faluszoba kialakítását. 1972-ben alakított a diákok számára történelem

szakkört, melynek keretében néprajzi gyűjtést is szervezet, igyekezett megismertetni a diákokkal a falusi életmódot és lakáskultúrát. A szakkörbe járó diákok által összegyűjtött tárgyak csekély számát a hozzájuk rendelt információk alapossága ellensúlyozta. A gyűjtemény használati eszközöket nem tartalmazott, ezek ugyanis ebben az időszakban még használatban voltak. Miután Szekeres Adélt áthelyezték az 1990-es tanévtől a Marosludasi 1. Számú Általános Iskolába az Andrassy telepen létrehozott tárlat is elkallódott (Tóth 2012: 19–21).

Újabb múzeumalapításra 2008-ban került sor a telepen. Ekkor Kali Tünde református segédlelkész, aki magyar–néprajz szakos diplomával is rendelkezik, az *idősek vasárnapja* alkalmával arra kérte a híveket, hogy hozzák el régi, nagyszüleiiktől rájuk maradt tárgyaikat, hogy ebből kiállítást rendezzenek be a templom tanácstermében. A kiállítás sikerén felbuzdulva döntött úgy a lelkész házaspár, hogy falumúzeumot hoznak létre. Több, a tárgyak gyűjtésére vonatkozó felhívás követte egymást, illetve ezzel párhuzamosan lépéseket tettek az időközben megszűnt iskola termékének megszerzése érdekében.

A múzeum berendezésekor arra törekedtek, hogy tematikus sarkokat alakítsanak ki: a szövéshez és fonáshoz tartozó eszközöknek, a tisztálkodáshoz tartozó kellékeknek, de a katonaéletnek is külön sarkot szenteltek. A vetett ágy mellett, a központi részen pedig az asztal és mögötte a felnyitható padláda lett elhelyezve. A múzeum átadására a magyar napok alkalmával került sor (Tóth 2012: 21–22, Nánán 2012: 33–35).

A Mezőpanithoz tartozó Csittszentivánon Székely Erzsébet iskolaigazgató rendezett be didaktikai céllal néprajz kiállítást az iskola két üresen álló teremében. Mezőfelében pedig Fekete Gyula rendelkezik egy néprajzi tárgyakat tartalmazó magángyűjteménnyel, melyet a településre látogatók számára is megmutat.

A Maros jobb partján, Marosvásárhelytől mintegy 16 kilométerre fekvő Marossárpatakon hosszas tervezgetés után jött létre néprajzi múzeum helyi értelmiségiek összefogásával. A gyűjtést és a múzeum berendezést Berekméri Edmond tanító, Mózes Sándor magyartanár és Módi Attila mérnök (akkor még egyetemista) végezte. A gyűjtés során szekérrel járták a falu utcáit, így gyűjtötték össze a faluból a tárgyakat. Az összegyűjtött anyagot rendszereztek és lenolajjal lekenve állították ki. A gyűjtemény számára a helyi tanács a település központjában egy 19. század végén épült házban biztosított helyet. Az avatóünnepségre 2007 szeptemberé-

ben került sor, melyen több mint 200 személy vett részt. Beszédet mondott Barabás László tanár, néprajzkutató, valamint Berekméri Edmond az alapítók részéről. A kiállított tárgyak között a vidéki élet szinte összes kellékével találkozunk a látogató: a szilvaíz-kavarótól a leventepuskáig, a szövéshez-fonáshoz szükséges eszközöktől a kovács-, kádár- és asztalos-mesterség régiségszámba menő darabjaiig szinte minden megtalálható. Emellett régi fényképek, családi iratok is kerültek a néprajzi múzeumba, közöttük egy 1893-ból származó leszerelő levél.

A tisztaszoba berendezését egy közel 100 éves bútor díszíti, de sikerült megszerezni néhány bútordarabot, amely egykor a Teleki-kastélyban volt elhelyezve. Itt látható kiállítva a marossárpataki férfi- és női viselet, számos varrottas, szöttes és háztartási eszköz. A múzeumról a megyei napilapokban is készült beszámoló, a település újságában pedig több írás is született a múzeumról. A település honlapja szintén tartalmaz pár soros leírást és 17 fényképet róla.³

A táncairól híres és évtizedes múltra visszatekintő tánctáboráról híres Vajdaszentiványon Nagy Erika iskolaigazgató irányításával rendeztek be a diákok által a faluban végzett gyűjtés nyomán összegyűlt tárgyakból néprajzi múzeumot 2000-ben, a barokk stílusban épült Zichy kastély oldalszárnyának két helyiségében. A belső teremben 20. század elejét idéző szobát rendeztek be, ahol a csaknem százéves bölcső mellett kanapé, asztal, székek és szövőszék is található. Emellett konyhasarok kályháival, tálással és edényekkel. Ugyanakkor láthatók még itt különböző kézimunkák, varrottasok is. A külső, kis teremben a kender megmunkálására szolgáló különböző szerszámok vannak kiállítva: tiló, gereben, héhel, fonógép, csörlő, tekerő. A múzeumban, az asztalokon sok régi, az egykori nép- és katonaviseletet megörökítő fénykép, valamint néhány régi könyv (pl. Biblia 1930-ból) van kiállítva. A vajdaszentiványi múzeumról a megyei sajtóban több tudósítás is készült és egyes útikalauzokban is megjelenik.

Marosvécsen egyszerre két múzeum is található. A báró Kemény János emlékház 2005-ben, a III. Helikoni Leszármazottak Találkozója alkalmából nyitotta meg kapuit. A kiállítás a vár közelében, a családnak vissza-szolgáltatott épületben található. A kiállított Kemény hagyaték mellett a helikonista írókhoz kapcsolódó emléanyag is itt kapott helyet. A refor-

³ <http://marossarpatok.mindenkilapja.hu/gallery/19796853/renderimages/17292306/neprajzi-muzeum>

mátus egyház a falu egyik legrégebbi épületébe, az 1930-ban épült egykori kántori lakásban hozott létre tájházat. A régi bútordarabok mellett edények és egyéb háztartási és háztáji eszköz, varrottasok, régi fényképek kerültek kiállításra az egyházközség hívei által felújított ház két termében. A tájháznak sajátos hangulatot ad, hogy a tájházban helyi népviseletbe öltöztetett, ember nagyságú szalmabábok is ki vannak állítva, az élő múzeum hatását keltve.

Ugyanakkor itt kell megemlítenünk, hogy a Kemény család által viszszaadott malomban a család egy malomipari múzeumot szeretett volna létrehozni, ez a terv azonban nem valósulhatott meg.

A magyarói tájházat 2012-ben Kocsis Zoltán vállalkozó és felesége, Brigitta hozta létre. A tájház a régi falusi házakra jellemző jellegzetes szobabelsőket mutatja be. Emellett a házaspár felvásárolta a faluból a padlásokon porosodott régi tárgyakat, a földművelés és állattartás eszközeit, a régi viseletdarabokat. A tájház létrehozása a faluturizmus fellendítését célzó beruházás részét képezte, a család ugyanis panziót működtet a településen, és a tájház az ennek helyet adó telken található régi parasztházba került berendezésre.

A Marosvásárhelyi 1. Számú Általános Iskolában Asztalos Enikő magyar szakos tanárnő és amatőr néprajzkutató az 1970-es években alakított néprajzi szakkört, melynek keretében az ország 7 megyéjének 91 településéről 430 tárgyból álló iskolai néprajzi múzeumot hozott létre (Asztalos 1998: 10). A gyűjteményt jegyzi a tájházak kérdésével foglalkozó Kriza János Néprajzi Társaság 1999/3–4. értesítője (42. old.), jelenlegi helyzetéről azonban nem sikerült adatokat szerezni.

Erdőcsinádon Lukács Szilamér, református lelképásztor 2000-ban rendezett be néprajzi múzeumot. Nagyvernyében a helyi iskola pedagógusai gyűjtöttek össze az 1970-es években néprajzi tárgyakat és állították ki az iskola egyik termében. Az iskola többrendbeli felújítása során azonban a gyűjtemény elkallódott.

A Sáromberki Néprajzi-Falutörténeti Múzeum a faluközpontban, a református templom mellett található egykori felekezeti iskola és tanítói lakás két termében kapott helyet, melyet 1824-ben, atyai meghagyásra Teleki Ferenc építtetett a közösség számára. A múzeum 2003. augusztus 30-án nyitotta meg kapuit, az épület felújítását, valamint a kiállítás létrehozását az Illyés Közalapítvány támogatta. A múzeum tárlata a sáromberki református egyház gyülekezeti termében 2001 októberében megrendezett

helytörténeti kiállításához szervezett gyűjtés alkalmával előkerült tárgyakból jött létre. Ezt az anyagot 2003-ban, a múzeum létrehozásakor újabb tárgyakkal gazdagították. A múzeum anyaga az elmúlt években folyamatosan gyarapodott, elsősorban a település lakosainak adományai révén.

A múzeum Sáromberke hagyományos népi kultúrájának tárgyi emlékeit mutatja be. Az épület keleti oldalán található tornácban a gazdasági élethez kapcsolódó tárgyak sorakoznak. Az első, kisebbik teremben kaptak helyet az egyház és az iskola történetével, valamint a Teleki családdal kapcsolatos tárgyak, dokumentumok és korabeli fényképek. A második, nagyobbik teremben kerültek elhelyezésre a település hagyományos (népi) kultúrájának tárgyi emlékei. A kendermegmunkálás és a szövésfonás eszközei mellett néhány, az egykori lakásbelsőket díszítő textília, olajlenyomat, korabeli cserépedény, a népi kultúra írásos emlékei és a két világháború tárgyi anyaga vannak kiállítva. A kiállítást számos korabeli fénykép teszi hangulatosabbá, hitelesebbé. A múzeumról említést tesz néhány turistaoldal, útikalauz, tájház kataszter, illetve az erdélyi tájházakról szóló tanulmányokban is szerepel. Emellett a helyi ifjúsági egyesület honlapja részletes leírást is közzétesz róla. Nem véletlen tehát, hogy a múzeumot a helyi és a környékbeli iskolások mellett turisták is gyakran látogatják. A múzeumról a megyei lapok több alkalommal is készítettek riportot, beszámolót.

Marosjárában 1962-ben alapított néprajzi múzeumot a Víz László kúrián Nagy Zoltán iskolaigazgató. A ház mára már nem létezik, a kommunizmus utolsó éveiben dúló épületbontás áldozatává vált, és vele együtt a gyűjtemény is. Az alig néhány évig működő falumúzeumban érmék, cserépkannák és -korsók, cséphadaró és egyéb munkaeszközök kaptak helyet. 2004-ben, az első falutalálkozó alkalmával Szabó Mária-Magdolna néprajzi kiállítást szervezett, ahol az ízlésesen berendezett teremben a legrégebbi tárgy egy 1848-ból származó virágos váza volt. De volt a kiállításban 1856-ban készült süteményes tányér, 1893-beli menyasszonyi ruha és vállkendő, 1930-ból származó elsőbálozó ruhája, 1900-ban varrt fehér abrosz, 1890-ből származó szövőszék, 1906-ból való fonógép, 1910-ben készült fateknő, kenderéhelők, csörlők, motolla, korsók, kannák, asztalosszerszámok és gyalu is. A kiállítást a szervező férje dédszüleinek 1890-ban épült házába szeretné beköltöztetni és azt múzeummal alakítani.

A backamadarasi múzeumot az 1990-es évek elején Albert Buzási József tanár hozta létre helyi gyűjtésből. A Nyárad mente leggazdagabb

gyűjteménye, ahol a gazdasági és háztartási eszközök mellett a két világháborút megjárt helyi férfiak tárgyi emlékei, a családi fényképek, levelek, régi pénzérmekek szintén megtalálhatók. A gyűjteménynek az iskola egyik terme, a volt moziterem ad otthont. A múzeumot a helyi iskola és óvoda gyermekei gyakran látogatják, itt ismerkedve a múlt tárgyaival. A múzeum körül kézműves táborokat, tevékenységeket és néprajzi vetélkedőket is szerveznek. A múzeum szerepel az erdélyi turizmust népszerűsítő online és írott útikalauzokban, emellett fenntartói két szerényebb szórólapot is készítettek róla az elmúlt években. A múzeumból, valamint a benne zajló tevékenységről a megyei sajtó több alkalommal is cikkezett.

Gegesen László János nyugdíjas magyar szakos tanár hozott létre az elmúlt év során a helyi iskola egyik termében néprajzi múzeumot. A múzeum ünnepélyes átadására ez évben, az egyházközösség által szervezett falutalálkozó alkalmával kerül majd sor.

Jobbágytelkén a 2000-es években két múzeumot is létrehozta. Az egyiket 2005-ben a katolikus egyház által visszacapott egykori rendelőintézet négy termében rendezték be. A gyűjtemény a helyi viseletdarabok, a falusi gazdálkodás és háztartás eszközei mellett olyan „érdekességeket is tartalmaz, mint egy, az 1848-as forradalom és szabadságharc idejéből származó lőfegyver, vagy a második világháború alatt, a frontról hazaküldött csipketerítőt imitáló levél. A gyűjtemény ugyanakkor jelentős számú régi (18–19. századból való) könyvet és egy kisebb pénzgyűjteményt is tartalmaz. A másik múzeumot a 2008-ban bejegyzett Jobbágytelki Kulturális Egyesület hozta létre az ország határain túl is ismert Balla Antal⁴ (Anti bácsi) emlékére. A Balla Anti házában berendezett tájházat 2009. június 21-én nyitottak meg ünnepélyes keretek között. A település központjában található oldaltornácós ház őrzi a Felső-Nyárad építészeti sajátosságait, bár a telek elején még Balla Antal által felállított, zöldre festett székelykapu nem jellemző a vidékre. A berendezés a 20. század közepét követően meghonosodott falusi lakáskultúrát jeleníti meg. Az eredeti berendezések és Balla Antal egyéb személyes tárgyai mellett a településről és Jobbágytelki Népi Együttesről készült archív felvételek tekinthetők meg.

⁴ Balla Antal 1926. június 16-án született Jobbágytelkén, 1945-től a Jobbágytelki Népi Együttes megalapítója és vezetője volt, aki nagy hangsúlyt fektetett a helyi hagyományok ápolására. Gyermekei nem lévén maga rendelkezett úgy, hogy házat múzeumi célokra használja fel a falu kulturális egyesülete.

A múzeumnak önálló honlapja van. Emellett a megyei sajtó is több alkalommal cikkezett róla. Néhány kulturális és turisztikai érdekeltségű internetes portálon szintén említik.

Kisadorjánban a *Focus Eco Center* működtet *Környezetvédelmi Információs és Fejlesztési Központot* az egykori iskola épületében, ahol a résztvevők a hagyományos kultúra környezetbarát tárgyi emlékeivel is megismerkedhetnek.

Mikházán a helyi tanács kezdeményezésére és a megyei hatóságok támogatásával jött létre 2009-ben a Nyárad mente egyik sajátos kulturális intézménye, a *Mikházi Csúrszínház*, melynek Szélyes Ferenc színész lett az elnöke. A csúrszínház körül nyaranta szervezett megszervezett kulturális programok részeként néprajzi kiállításra is sor került,⁵ s a szervezőknek tervezik egy néprajzi múzeum létrehozását is a falu központjában található és az egyház tulajdonát képező 20. század elejéről származó parasztházban. A múzeum a többszöri próbálkozás ellenére sem jött létre, a Csúrszínházról alig néhány háznyira viszont Szélyes Sándor rímfaragó, népdalénekes (meghalt Marosvásárhelyen 2006-ban) házát 2012-ben a család emlékházzá alakította át. Emellett a településen egy jelentősebb magángyűjtemény is található, ez azonban a nagyközönség számára nem hozzáférhető.

Nyárádszentbenedeken a településen működő kulturális egyesület 2002-ben megvásárolta a 19. században Toldalagi Zsigmond által, barokkos–klasszicista stílusban építtetett Toldalagi kastélyt. Ebben az épületben kapott helyet a szintén az egyesület által kezdeményezett gyűjtés során összegyűlt tárgyakat bemutató néprajzi múzeum is.

Nyárádszentimrén pedig Pollart Kelemen Margit hozott létre néprajzi múzeumot. A kiállítás a nyárádszentimrei hagyományos népviseletet, a szövés-fonás és egyéb hagyományos tevékenységek eszközeit, régi bútor-darabokat, szötteket és varrottásokat mutatja be, de emellett a kommunizmus korabeli iskolai életet is kiállítja. A kiállítás a hagyományos élet egy-egy mozzanatát beöltöztetett bábok segítségével szemlélteti.

Nyárádszentsimonban a Milvus Csoport Madártani és Természetvédelmi Egyesület, külföldi partnerszervezeteivel közösen 2006 folyamán

⁵ Mivel a településről a sajtóban közzétett felhívások ellenére sem gyűlt össze megfelelő számú és minőségű tárgy, a kiállítást az elmúlt években a Kallós Zoltán gyűjteményéből rendezték meg.

létesített egy nemzetközi pályázat keretében „élő” tájházat, ahol a hagyományos élet tárgyai mellett azok használati módjával is megismerkedhet az ide látogató. A tájház nagy udvarral rendelkezik: a ház mögötti területen található a szín, ahol régi mezőgazdasági eszközöket tárolnak, mellette a gazdasági udvar, bekerített kifutókban a vidék hagyományos állatfajtái és helyes tartásmódjuk látható. Felépítették a disznópaját, a mag- és takarmánytárolót, az istállót, tiszteletben tartva az építkezési hagyományokat. A mezőgazdasági eszközöket és az állatokat a környékbeli gazdák adományozták. A tájház az épület két szobájában, valamint a nyári konyhában a vidék parasztházainak lakáskultúráját, hagyományos használati eszközeit, kismesterségeit és népviseletét mutatja be. A múzeumnak otthont adó épület a vidékre jellemző hagyományos tornácós vályogház. A tájház a nyári időszakban kézműves foglalkozásoknak, termékbemutatóknak és hagyományörző táboroknak ad otthont.

Székelybőben – ahol mindössze 57 lakóház van, és ebből is csak 41-et laknak – a kultúrotthonban hozott létre néprajzi kiállítást a 2004-ben alapított Székelybőért Egyesület, mely a megmaradás és a hagyományörzés céljával alakult. A múzeumot 2008-ban, a falu első írásos említésének 675-ik évfordulójára rendezett ünnepség alkalmával nyitotta meg, azokból a tárgyakból, melyeket az év elején intézett felhívás nyomán a település lakói az egyesületnek adományoztak. A gyűjtés és a kiállítás megtervezésében a helybeliek Asztalos Enikő amatőr néprajzkutató segítségével támaszkodtak.

Vadasdon 2000-ben, a harmadik alkalommal megszervezett falutalálkozó alkalmával nyitottak meg néprajzi múzeumot, melyet az elemi iskola egyik üres termében helyezték el. A múzeumban a használaton kívül rekedt konyhai és gazdasági eszközöket, szőtteseket, fényképeket, a faluval, annak múltjával, családjával kapcsolatos iratokat tartalmaz. A múzeum szervezői: Labancz Gyula református lelkész és Székely Ferenc amatőr néprajzkutató.

Dicsőszentmártonban a Kis-Küküllő Alapítvány által az egykori zsinagóga épületében működtetett *Magyar Közösségi Házban*, a kihalófélben lévő mesterségeket, a kommunista iskolára emlékeztető sarkot és a népművészet tárgyi emlékeit bemutató kiállítás is található, emellett az épületben a hazatérő zsidók számára berendezett imasorok is található.

A Fehéregyházi Petőfi-múzeumot Haller Louise grófnő alapította 1897-ben. 1916-ban Petőfi-ereklyéit elmenekítették a román hadsereg elől. 1918-ban a

múzeumot megszüntették, 1940 és 1944 között az ünneplést is tiltották. 1945. július 29-én pedig nagyszabású ünnepségek csúcspontjaként nyitották meg ismét, melyen a román kormány tagjai is képviseltették magukat. 1990-től a Petőfi Sándor Művelődési Egyesületet működteti, mely a Petőfi-kultusz ápolása érdekében jött létre. A rusztikus stílusban épült emlékház három termében a korszakot bemutató és a költő életével kapcsolatos tárgyakat és dokumentumokat, valamint a fehéregyházi csata makettje látható (l. Máthé, 1999: 119, 175).

Hármasfaluban Madaras Sándor idegsebész vásárolt meg egy hagyományos parasztházat. A megye minden tájáról gyűjtött hatalmas néprajzi gyűjteményének egyik része itt van elhelyezve. A gyűjtemény nem kiállítás céljával készült, de az anyagból több székelyföldi múzeum rendezett időszakos kiállítást.

Havadtón Donáth István helyi vállalkozó és tanítónő feleség kezdeményezésére, dr. Kinda István, havadtói származású néprajzkutató, muzeológus irányításával rendeztek be néprajzi múzeumot 2010-ben az iskola egyik üresen álló termében. A gyűjtemény nagyobb részét 34 helybéli személy adományozta a múzeumnak, további tíz személy pedig meghatározatlan időre kölcsönözött tárgyakat a múzeumnak. A hagyományos paraszti kultúra tárgyai mellett (népviselet, a paraszti konyha és szobabelső berendezései, a gyapjúfeldolgozás eszközei, a kelengyés láda, kávas kasza, kacor, sok korabeli fénykép stb.), a múzeumban találunk iskolatörténeti (iskolai naplók, egykori iskolai csengettyű stb.) és hadtörténeti anyagot is.⁶ Emellett a múzeum a havadtói születésű Metz Albertnek, a marosvásárhelyi zeneiskola és a filharmónia alapítójának is emléket állít.

Az 1999-ben alapított kibédi tájház a falu híres szülöttjének, a zenetudós és néprajzkutató Seprődi János nevét viseli. A tájház a helyi népi kultúra mellett a falu másik híres szülöttjének, a népdalénekes Madaras Gábornak is emléket állít az egyik szobában.

Kiskenden Rűsz Fogarasi Károly, a helyi EMKE elnöke és híres versmondó feleségével 1995-ben alapított néprajzi múzeumot az egykori tanítói lakásban. A múzeumalapítást az a felismerés serkentette, hogy a hagyományos világ tárgyai elképesztő gyorsasággal kopnak ki a használatból és tűnnek el a faluból a műkincskereskedőknek köszönhetően. Ezt a folyamatot szerette volna megállítani/ellensúlyozni a házaspár. A gyűj-

⁶ A kiállítás egyik érdekessége éppen egy, a II. világháborúban harcolt havadtói ezredről készült fényképalbum.

temény régi kendi bútorokat (szalmazsákos ágyat szőrlepedővel, bölcst, sifonért, üveges szekrényt, asztalt, széket, karos padot és fali tékát) népi szötteseket, konyhai eszközöket (pl. egy százéves, fából készült lakodalmi pityókatörő) és a gondosan megőrzött népviseleti darabokat tartalmaz). A múzeum mellett a – szintén a házaspár által alapított – népkönyvtár is itt működik. A látogatók nagy része iskolásokból áll, akiket tanáraik egy-egy magyar irodalomóra alkalmából hoznak el a múzeumba.

Küküllődombón 2005-ben hozott létre saját költségén falumúzeumot a Magyarországon élő Finta József az Alszeg egyik hagyományos parasztházában, melyet nagyszüleitől örökölt. A cseréptető, szoba-konyhás, kőboltozatú pinceteres épület 1890 körül épült. A múzeum alapítója a felújítás során megőrizte a ház eredeti formáját, színeit, a szobák mennyezetgerendázatát, egy eltűnt kor varázsát idézte vissza. A tájházban kiállított néprajzi tárgyak jelentős részét a helyi lakosok adományozták a múzeum számára.

A Dicsőszentmártontól kilenc kilométerre lévő Küküllőpócsfalván 2001-ben rendezett be tájházat Doszlopi Lidia Naomi marosvásárhelyi vállalkozó. A múzeumnak helyet adó ház 1869-ben épült, hagyományos elő- és oldaltornácós talpas vályogház, belül kazettás famennyezettel, három egymás után következő helységgel (tisztaszoba, konyha, hátsóház). A házat kizárólag régi bútorokkal rendezték be. A tisztaszoba berendezése a vetett ágy szalmazsákkal, korabeli ruhásszekrényvel és bölcsoval. A konyhában található a hálópad, a tásas, a kredenc, a háromfiókos kaszten, valamint a hagyományos fali téka, ahol a Bibliát és a pálinkát tartották. A hátsóházban található a sütökemence, a kredenc és a vizespad (Doszlopi 2013: 48).

Magyarózdron 1991-ben avatták fel a Horváth István emlékházat, mely a költő lánya, Horváth Arany, áldozatos munkájának köszönhetően megmaradt eredeti formájában, így nem csak az írónak állít emléket, hanem a kornak és egy társadalmi osztálynak is, hűen tükrözve, hogy milyen volt a korabeli parasztházak berendezése.

Magyarsároson 1999-ben alapított múzeumot Nagy Endre lelkipásztor az unitárius templom mögött található egykori kántorlakás épületében. 2006-ban Tóth Katalin tanítónő és Kozma Erika tiszteletes asszony asszonytársaival a múzeum anyagát felújította a múzeum pedig felvette a falu szülöttjének, Bandi Dezsőnek nevét. A gyűjtemény hagyományos bútorokat, szötteseket, edényeket, ládákat, népviseleti darabokat és régi könyveket is tartalmaz.

Makfalván Dózsa Dániel marosszéki alkirálybíró és országgyűlési képvisel udvarházában található tekintélyes néprajzi gyűjtemény mely ma Fülöp Dénes tanár nevét viseli. A múzeumot 1972-ben Fülöp Dénes alapította. Alapításakor az egyik szobában a névadónak állított emléket a közösség, a másikban a makfalvi fazekasság múltbeli emlékei kerültek bemutatásra. A község központjában található Dósa kúriát a múzeum két évvel később kapta meg, ahol a megyei szervek segítségével a négy szobában 5 részleget rendeztek be: kerámia részleg, háztartási felszerelések, mezőgazdasági szerszámok, népművészek alkotásai és egy állandó képtár. A múzeum tárgyállománya az 1989-es rendszerváltást követően is tovább gyarapodott, ami azt jelzi, hogy a falubeliek megbecsülik, magukénak érzik azt. A múzeum több turisztikai útvonalakat népszerűsítő internetes oldalon fel van tüntetve, a község honlapján pedig részletes leírás olvasható róla.

Székelyvéckén a Marosvásárhelyen élő Fekete Pál képzőművész vásárolt meg és varázsolt újjá egy régi parasztházat, melyben néprajzi múzeumot rendezett be. A múzeum udvara az elmúlt években több a hagyományápolás és az épített örökség megóvásának fontosságát hangsúlyozó kulturális rendezvénynek adott otthont.

Emellett az elmúlt évtizedben néhány olyan múzeumalapítási terv is született, melyeket még nem sikerült megvalósítani. Szentgericén Szócs Mihály falugondnok, a backamadarasi példán felbuzdulva szeretne falumúzeumot és könyvtárat alapítani a helyi művelődési házba. Héderfáján az egykori Barabási kastélyban szeretne borpincét és falumúzeumot létesíteni az a magyarországi vállalkozó, aki a kastély romos épületét megvásárolta. A református lelkész pedig a kántori lakásban szeretne falumúzeumot alapítani. Mezőbodonban és Bárdoson jövőre készül a helyi tanács néprajzi múzeumot alapítani, Erdőszentgyörgyön pedig a Rédhely kastélyban szeretnének emlékszobát és falumúzeumot berendezni a felújítást követően.⁷

⁷ 1. <http://www.hhrf.org/nepujtag/12feb/12nuo217t.htm>

A gyűjtemények típusai

Az általunk azonosított gyűjtemények közül négy gyűjtemény esetében (Jobbágytelke, Marosvécs, Magyaró és Nyárádszentsimon) használják a *tájház* elnevezést, emellett további négy gyűjtemény (Kibéd, Küküllőpócsfalva, Küküllődombó és Székelyvécke) szintén tájház jelleggel bír. Ezek kivétel nélkül újabb alapítású gyűjtemények, a 2000-es évek táján, vagy azt követően jöttek létre. A gyűjtemények egy másik jelentős része *falumúzeum*, azaz olyan létesítmény, mely néprajzi és helytörténeti anyagot egyaránt tartalmaz. Ezek legtöbb esetben nem egykori parasztházban, hanem funkciótalanra vált egyházi (tanítói vagy kántori lakás) vagy iskolai épületekben esetleg alapítványi pénzen vásárolt egyéb épületben (udvarház, kúria) működnek.

A felkutatott múzeumok között három *irodalmi emlékház* található (Horváth István–Magyarózd, Kemény János–Marosvécs, Petőfi Sándor–Fehéregyháza), emellett emlékházat szenteltek Széllyes Sándor népdalénekesnek (Mikháza) és Balla Antal népnevelőnek (Jobbágytelke), illetve emlékszobát rendeztek be Madaras Gábor (Kibéd) emlékére.

Főleg az 1960-as évek végétől több településen alapítottak az iskolák mellett – didaktikai céllal – *néprajzi szobát*. Így Andrásytelepen Szekeres Adél 1972-ben, mely 1992-ig működött, Nagyernyében és Sáromberkén (itt a művelődési házban), melyek az 1960-as években alakultak, de az 1980-as évekre a gyűjteményeket már teljesen széthordták, Marosvásárhelyen Asztalos Enikő az 1. Számú Általános Iskolában, melyről az utolsó adatok 1999-ből vannak, valamint Gegesen, ahol 2012-ben jött létre hasonló jellegű gyűjtemény.

Az általam azonosított múzeumok elég jelentős része magánkezdeményezés, ám ez a legtöbb esetben egyházi, iskolai, községi vagy valamilyen alapítványi támogatást élvez. Néhány esetben azonban ezek a kezdeményezések minden külső támogatás nélkül jönnek létre, működnek. Ezek egy része látogatható, és a fentebb jelzett típusok valamelyikébe (legtöbbjük a tájházak közé) is besorolható. Ilyen a magyarói, a küküllőpócsfalvi, küküllődombói és székelyvéckei gyűjtemény. Alapítóik között vállalkozókat, építészeket és képzőművészeket találunk. A *magángyűjtemények* egy másik része szintén látogatható, ezek a tulajdonos lakóházának vagy a portához tartozó melléképületek egy-két szobájára szorítkoznak. Ilyen a mikházi, a nyárádszentimrei vagy a mezőfelei gyűjtemény. És végül szá-

molnunk kell néhány olyan magángyűjteménnyel is, mely ugyan nem látogatható, de darabjaiból már több alkalommal szerveztek kiállításokat különböző székelyföldi múzeumokban. Ezek közül a legimpozánsabb Madaras Sándor idegsebész gyűjteménye.

A gyűjtemények egy kis része *élő múzeum*,⁸ ami arra utal, hogy a múzeum falain belül rendszeresen hagyományőrző tevékenységek zajlanak. A Milvus csoport által Nyárádszentsimonon működtetett tájház esetén ez még azt is jelenti, hogy a tárgyak mellett a hagyományos gazdálkodás állatait és helyes tartásuk módját is bemutatják.

Alapítók és intézmények

A falusi környezetben alapított múzeumok elsősorban a helyi értelmiségiek kezdeményezésére jöttek létre. Az általam összeírt múzeumok és néprajzi gyűjtemények esetében 10 esetben tanítók, tanárok, 6 esetben lelkészek, három–három esetben orvosok és vállalkozók, 2 esetben néprajzkutatók voltak az alapítók között. Emellett előfordul az alapítók között színész, építészmérnök, koreográfus, népnevelő, falufelölős és környezetvédelmi szakember is. Emellett több esetben alapítványi vagy egyesületi kezdeményezéssel is számolhatunk.

A gyűjtemények 8 esetben az iskola egy-egy termében, 7 esetben egyházi tulajdonban lévő épületben, 2 esetben a művelődési otthonban, 2 esetben a tanács tulajdonát képező épületben, 7 esetben alapítványi/ egyesületi tulajdonban lévő épületben, 7 esetben pedig magántulajdonban lévő parasztházban vagy annak egy részében vannak elhelyezve.

A múzeumalapítások korszakai Maros megyében

Maros megyében három nagyobb múzeumalapítási hullám látszik körvonalazódni: az első az 1960-as évek végétől az 1989-es rendszerváltási tart és főleg az említett korszak első évtizede számít aktív időszaknak. Ebből a korszakból az adatbázisunkban 5 múzeum található. Az 1960-as évek

⁸ Az intézményt működtetők által használt, émikus fogalom.

végétől kezdődően a helyi tanítók és tanárok sorra hoztak létre kisebb-nagyobb néprajzi gyűjteményeket az iskolák és a művelődési házak egy-egy üresen álló termében. Ezeknek a gyűjteményeknek az anyaga azonban mára a legtöbb helyen megsemmisült, vagy pedig elfekvőben van. Ennek ellenére ezek a jobbára iskolamúzeumoknak számító korai kezdeményezések jelentős mértékben meghatározták az 1989-es rendszerváltozást követő évek múzeumalapítási törekvéseit. A második az 1990-es éveket foglalja magában, ebből az időszakból szintén 5 múzeumot azonosítottunk. Végül a harmadik korszak a 2000-es évvel veszi kezdetét. Ebben a periódusban mintegy 20 múzeum létesült. Az 1989-es rendszerváltást követő időszakban a múzeumalapításokra a helyi közösség által szervezett nagy közösségi események (falutalálkozó, búcsú stb.) alkalmával került sor. Néhány esetben nem sikerült találni a múzeum alapításának időpontjára vonatkozó információt.

Minták, modellek, impulzusok

Az 1950-es évek közepén hozták létre országszerte a *Népi Alkotások Háza* néven ismert intézményhálózatot, melynek feladata a hagyományos kultúra megőrzése és éltetése mellett annak felügyelete volt. Ugyancsak ebben az időszakban jött létre az az országos rendezvényhálózat (*Megéneklünk Románia*), melyben az egyes településeken működő hagyományőrző csoportok, amatőr színjátszó társulatok, kórusok stb. egymással versenyre kelve hirdették szűkebb hazájuk hagyományait. Az első gyűjtemények végső soron ezeknek a rendezvényeknek a kelléktárát képezték, ezek bővültek ki és alakultak át néprajzi gyűjteményekké, melyeknek a művelődési otthon valamelyik terme adott otthont.

Az iskolai önképzőkörök hálózata az úgynevezett *olvasás* időszakában (a magyarországi és főleg a prágai eseményeket követően) bontakozott ki. Ezeken az önképzőkörökön számos irodalom és történelem szakos tanár tartott a népi kultúrával kapcsolatos előadásokat és diákjait népművészeti alkotások gyűjtésére serkentette. Az egyes gyűjtések során összegyűlt anyagot aztán iskolai múzeummá alakították.

Ezek a gyűjtemények kis számban éltek túl kezdeményezőiket és maradtak ránk a 21. században, viszont vitathatatlan, hogy a közösség emlé-

kezetében megmaradtak, és ezek képezték az első impulzust az 1989-es változásokat követően elindult újabb múzeumalapítási törekvésekhez.

1989-et követően, főleg miután a magyarországi tévétársaságok adása- it is sugárzó kábeltévé-szolgáltatás Románia falvaiban is elterjedt, felerősödött a hagyományápolás eszméjének a média által közvetített hatása. Az egyes hagyományörző műsorokban bemutatott kezdeményezések (jó példák) az erdélyi (maroszeiki) hagyományápoló tevékenységekre is serkentően hatottak. Szintén impulzív hatása volt a szomszédos vagy azonos kistérséghez tartozó települések múzeumalapító kezdeményezései, melyek szintén a média közvetítésével terjedtek.

A 21. században ezeknek a törekvéseknek a háttérben turisztikai és gazdasági szempontok is meghúzódnak. Nem véletlen, hogy a frissen alapított tájházakat elsősorban vállalkozók hozták létre. A különböző (agro) turisztikai pályázati kiírásokat népszerűsítő anyagok hatására azonban nemcsak a vállalkozói réteg, hanem a helyi önkormányzat, és az értelmi-ségi réteg is egyre gyakrabban kapcsolja össze a múzeumalapítás és a turizmus fejlesztésének gondolatát.

És végül: a rendszerváltást követő időszakban egy-egy faluünnepség alkalmával gyakran rendeztek időszakos kiállításokat a helyi hagyományos kultúra emléktárgyaiból. A kiállítások alkalmával összegyűlt társaság nagy száma, valamint fogadtatásuk néhány esetben arra sarkallta a helyi elitet, hogy ezt állandó gyűjtemény formájába a nagyközönség számára folyamatosan elérhetővé tegye.

Használat: kontextus és funkció

Ezek a múzeumok alapvetően három szándék mentén jöttek létre és kerültek használatba. Ezek az oktatás szándéka, a turizmus fellendítése, azaz gazdasági szándék, a harmadik pedig – ami szerintem a legfontosabb – az identitás megerősítésének, a helyi történelem megszerkesztésének és felmutatásának a szándéka. Ennek megfelelően a múzeumok alapítására is rendszerint olyan gazdasági–kulturális szerkezetek és személyek köré szerveződnek, akik e három szándék megvalósulása érdekében munkálkodnak.

Átadásukra/megnyitásukra olyan körülmények között kerül sor, amikor az illető település amúgy is valamilyen történelmi fordulópontot ünnepe. Használatukra ezt követően is elsősorban ünnepek (falunap, búcsú,

fesztivál, tánc tábor, különböző találkozók) alkalmával válik intenzívebbé. Vajdaszentiványon vagy Jobbágyfalván például az elmúlt évtizedben évente tánc táborot szerveznek, melynek alkalmával a táborba érkezők szervezett csoportokban látogatják meg a településen található múzeumokat. Marossárpatakon az évente szervezett falunapok, a huszárball és a nótaestek alkalmával is ellátogatnak a résztvevők a múzeumba. Ekkor nemcsak a településre érkező idegenek, vagy a településről elszármazott személyek tekintik meg a kiállításokat, hanem azok is, akik a településen élnek, és a gyűjteményt már ezt megelőzően is látták, a kiállítást ismerik. Éppen ezért ezt a fajta múzeumlátogatási habitust olyan rítusként értelmezhetjük, melynek keretében az egyén találkozik saját és ősei múltjával. Ez a találkozás nemcsak identitástudatát, de a haladásba, és a jövőbe vetett hitét is megerősíti.

Több múzeumban kerül sor évi rendszerességgel kézműves alkotótáborok, mesemondó versenyek és egyéb hagyományápoló rendezvények szervezésére. Ezekben az esetekben a múzeum egyfajta színpadként, háttérként szolgál az itt zajló események számára, kontextualizálja és kanalizálja ezeknek a cselekvéseknek a jelentését. Más esetben ezek a múzeumok a művelődési házak szerepét veszik át, ahol a fent említett eseménytípusok mellett könyvbemutatókra, ismeretterjesztő előadásokra, képzésekre is sor kerül.

A legtöbb falumúzeumot legrendszeresebben a helyi és a környékbeli iskolák diákjai látogatják. Az iskolai oktatás keretében mind az általános iskolában, mind a középiskolában a hagyományos népi kultúrával kapcsolatos fogalmak és ismeretek elsajátítását előírja az oktatási szabályzat. Sőt, az elmúlt évtized során sikerült elérni, hogy a népi kultúra a magyarságtörténet mellett bekerült a szabadon választható tantárgyak sorába. Ezért a tanárok jelentős része igyekszik, hogy évente legalább egy alkalommal elvigye a tanulókat a településen található, vagy a hozzá legközelebb eső néprajzi múzeumba. Sőt, a nagyobb elismerésnek örvendő falumúzeumokat még a városi iskolák diákja is rendszeresen meglátogatják. Ebben a kontextusban a múzeum az emlékezés és még inkább a megismerés és az (újra)tanulás tereként működik.

Végül a látogatók egy másik része turista, aki leggyakrabban szervezett, csoportos kirándulás keretében kerül kapcsolatba útja során egy vagy több falumúzeummal, de akadnak olyanok is, akik a véletlennek köszönhetően látogatják meg az egyik vagy másik ilyen gyűjteményt. Ez

egyik oldalon a gazdasági tevékenységek diverzifikálódásának, a helyi gazdaság fellendülésének vélt vagy valós lehetőségét jelenti, a másik oldalon viszont, a turisták szempontjából a nosztalgia és az egzotikum megtapasztalásának lehetőségét jelenti. A helytörténeti múzeum – mondja Ebli Gábor – a turisták kedvenc célpontja ahol a nemzeti pátosz és a veretes egyetemes történelem nyomasztó súlya nélkül tehet a látogató időutazást egy-egy szűkebb közösség, a mindennapi emberek világába (Ebli 2009: 38.).

A fentebb említett szándékoknak megfelelően a helyi néprajzi gyűjtemények önmegjelenítő és kommunikációs stratégiái is jelentős eltéréseket mutatnak. Azoknak a múzeumoknak a vezetői- alapítói, melyek a múzeumokat a helyi identitás sarokköveinek tekintik, magukat pedig egyfajta messiási szerepet tulajdonítanak arra törekednek, hogy az általuk működtetett múzeumokról a lehető leggyakrabban jelenjenek meg tudósítások a helyi és a megyei napi sajtóban vagy az online médiában. Néhány esetben addig mennek, hogy a múzeumnak saját honlapot is létrehoznak, ilyen például a jobbágytelki Balla Antal tájház esete. Azok viszont, amelyek a helyi identitás építése mellett a vidéki turizmus fellendítését is célul tűzik ki maguk elé, arra is gondot fordítanak, hogy az általuk alapított/működtetett múzeumok a turisták számára készült honlapokon és útikalauzokban is jelen legyen.

A szakmai szempontok érvényesítése terén azonban a legtöbb múzeum komoly hiányosságokat mutat. Az egyik legszembetűnőbb a gyűjtemények leltárának szinte teljes hiánya. Még azok a múzeumok is (pl. Backamadaras, Marossárpatak), melyek rendelkeznek a tárgyak egyfajta lajstromával, csupán a tárgyak nevének és számának, ritkábban a tulajdonos nevének rögzítésére korlátozódnak. Ez a hiányosság végső soron a gyűjtési technikákból is adódik. A gyűjtések legtöbb esetben úgy zajlottak, ahogy erről a vajdaszentiványi múzeum egyik alapítója, Nagy Erika mesélte: *amikor hazaköltöztem Vajdaszentiványra, kértek, segítsek egy, az alsó iskolában létesítendő néprajzi kiállítás berendezésében. Szekérre ülve jártuk a falut. Kértük, gyűjtöttük a különböző bútordarabokat, kézimunkákat, régi edényeket, szövőeszközöket. Egyesek firtatták ugyan, miért van rájuk szükség, de megnyugtattuk őket, hogy visszaadjuk... Akadt közöttük olyan is, aki a múzeumnak adományozta a tárgyakat. Mondván, itt jobb helyen vannak, mint otthon a padláson.* Vagyis a gyűjtések rövid idő alatt nagy mennyiségű tárgyat halmoztak fel, ami nem tette lehetővé, hogy a gyűjtéssel párhuzamosan a leltározás is a

megfelelő ütemben haladjon. Másrészt meg egy következő problémára is rámutat: a gyűjtés során nem érvényesült a szelekció elve. Minden, amit a múzeumnak adományoztak be is került a múzeumba, ezért a kiállítások túlszűfoltta váltak, a legtöbb esetben inkább raktárra (látványraktár) emlékeztetnek. Ez a technika ugyanakkor rányomta a bélyegét a kiállítások tematikájára is. Ugyanis egyes tárgytipusok – mint például a szövés-fonás eszközei aránytalanul nagyobb számban jelennek meg a kiállításokban, míg mások szinte teljesen hiányoznak. A presztízzsel rendelkező régi bútorok vagy mázas cserépedények például elenyésző számban fordulnak elő. A kiállítás-technikák terén egy másik sajátosság is szembeötlő: ezek a múzeumok minimális segédlettel dolgoznak. A kiállításokban szinte alig fordulnak elő tárlók vagy szöveges útmutatók, saját készítésű bábokat viszont már többen alkalmaznak.

A múzeumok nem rendelkeznek önálló személyzettel, ezért nyitva tartásuk is rendszertelen, főleg felkérésre nyitják ki a látogatók előtt.

Összegzés

Míg korábban ezek az intézmények összegyűjtötték és tárolták, őrizték a múlt emlékeit, addig az utóbbi időben egyre inkább a használat kerül előtérbe: a közösség használatba veszi a múzeumokat, a múzeum a nyilvános tér kiemelt pontjává válik, szakralizálódik. Olyan helyet jelent, ahol a múlt kultivációjának bizonyos mentalitásformái válnak láthatóvá.

Ilyen értelemben a falumúzeum a maga fizikai jelenlétével a múlt tudatos használatának, birtokbavételének, illetve a múlttal való együttélés tudatosításának legszembetűnőbb köztéri jele lesz, mely a helyi identitás alakításában vállalnak szerepet. A múzeum falai között kiállított tárgyak nem csupán egy letűnt korszak porosodó tárgyi emlékeit jelenti, hanem a haladásba, a jobb jövőbe vett hit fenntartásának és kommunikálásának tárgyi kellékei is egyben. Nemcsak az van beléjük kódolva, hogy honnan jöttünk (ez tompítja a gyökértelesség-érzetet), hanem az is, hogy mit hagytunk magunk mögött. Ez utóbbi viszont a jelen perspektívájából egyre inkább a fejlődés dinamikáját teszi láthatóvá.

A falumúzeum létrehozása végső soron a hagyományörzés egyik jelenkori formájaként értelmezhető, mely abban különbözik a többi hagyományörző tevékenységtől, hogy míg az utóbbiak az időhöz, egy-egy

eseményhez (fesztivál), addig ez előbbi a térhez kapcsolódik szorosabban. Míg az utóbbiak szállíthatóak, elvihetők a település határain túlra is, ennek elsősorban a település terén belül képzelhető el használatba vétele.

Mivel azok az öltözködésbeli, gazdálkodásbeli, háztartásbeli stb. hagyományok, melyeket ezek a múzeumok a használati tárgyakon keresztül megmutatnak már nem élnek, múzeumi megjelenítésük végző soron a helyi hagyományok örökségesítésének eszközévé válnak, ahol az organikus hagyományok helyett azok organizált változata tekinthető meg.

Ezek a múzeumok elsősorban a helyi közösség felé fordulnak, helyi igények hozták létre az helyi igényeket elégítenek ki. Területként olyan megemlékezési szertartások helyeivé válnak, ahol a nemzeti és regionális identitás kommunikálására valamint a közösség összetartozásának szimbolikus megerősítésére kerül sor. Egyfajta *poszt-múzeum*oknak kell őket tekintenünk, melyek esetében a tárgyak használata fontosabb a kiállítási- és gyűjtési technikák szakszerűségénél.

A múzeumok nemcsak a helyi kultúra szekularizált templomai/szentélyei,⁹ hanem maguk is előszeretettel húzódnak a templomok, szakrális központok közvetlen közelébe, a szent térbe, a központba. Ugyanakkor a múzeumok többsége egy-egy intézmény védőszárnya alatt működnek, ezért nem csoda, ha ezek ideológiájából át is vesznek egy-egy keveset.

A múzeum az emlékek tárháza, emlékezési alakzat. Kérdés tehát, hogy kié ez az emlék? Ki emlékezik meg és kiről hogyan emlékezik meg? Mivel ezek a múzeumok túlnyomó részt a helyi értelmiségi törekvései és elképzelései mentén jönnek létre, legalább annyira szólnak arról, hogy miként látja a népi kultúrát a helyi értelmiségi, mint arról, hogy milyen volt egy-egy település életvilága a 19. század végétől a 20. század ötvenes éveikig. Másrészt viszont a múzeumok már önmagukban is 100 évvel ezelőtt felállított szempontok szerint szűrik a népi kultúráról alkotott képüket (Ebli 2009: 18.). Ugyanakkor a kiállításokat más szempontok is korlátozzák. A múzeumokba ugyanis az kerül be, ami az illető településen még megtalálható, és amitől hajlandóak a közösség tagjai megválni. Azaz a kiállítás anyaga egy bizonyos értékhatár alatt lévő kulturális javakat tud megmutatni, illetve azokat, melyek még a közelmúltig valamilyen fokú használatban voltak. Ezzel is magyarázható, hogy a kenderfeldolgozás és

⁹ Ez azt jelenti, hogy a tárgyak felől az őrző szentély, a közönség részére pedig a programok helyszíne lett a múzeum (Ebli 2009: 52–53).

a szövés-fonás eszközei nagyobb számban található meg, mint a többi hagyományos termelőeszközök (pl. faeke, cséphadaró stb.).

És akkor záró gondolatként egy utolsó kérdés: mit nem képes megőrizni ez a fajta múzeum? A falusi munka nehéz voltát, valamint azt a küzdelmet és szenvedést, amit a parasztság a létfenntartásért folytatott. A kiállított tárgyak valamint a tiszta takaros lakásbelső nemcsak nosztalgiát ébreszt, de el is fedi az élet nehézségeit. A fiatal generációk, akiket tanítók, tanáraik visznek el egy-egy ilyen létesítményt meglátogatni éppen attól az élménytől vannak elzárva, valójában azért viszonyulnak ambivalens módon ezekhez a gyűjteményekhez, mert – korukból adódóan – nem fűzi őket nosztalgia az itt látható tárgyakhoz, viszont nem is tudják átérezni az autentikus falusi életet. Pedig a múzeum kollektív pszichoterápia eszköze lehet: egy közösség szembenézési kísérlete a lakosság fájó sorsával mely csoportterápiás élményt biztosít (Ebli 2009: 268–270).

Szakirodalom

APPADURAI, Arjun

2001 A lokalitás teremtése. *Regio* 12. (3) 3–31.

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

ASZTALOS Enikő

1998 *Szép szivárvány koszorúzza az eget. Népelet Székelykakasdon*, Státus Kiadó, Csíkszereda

BAUSINGER, Hermann

1995 *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris–Századvég Kiadó, Budapest

DOSZLOP Lidia Naomi

2013 Kis-Küküllő menti Hagyományörző Ház. In: Bereczki Ibolya (szerk.): *Erdélyi tájházak és néprajzi gyűjtemények*. Magyarországi Tájházak Szövetsége–Krizsa János Néprajzi Társaság, Noszvaj, 48–49.

EBLI Gábor

2009 *Antropológizált múzeum*. Typotex Kiadó, Budapest

FEJŐS Zoltán

2003 *Tárgy-fordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest

2005 Néprajz, antropológia – kulturális örökség és az emlékezet kategóriái.
Iskolakultúra. (3) 41–48.

FEKETE Ilona

2005 Műemlékvédelem és örökség Magyarországon: intézménytörténet,
perspektívák, vélemények. *Világosság* XLVI. (6) 101–116.

FRAZON Zsófia

2010 Szellemi kulturális örökségünk: miről gondoljuk, hogy az, és mi-
ről nem? *Magyar Múzeumok*. http://www.magyarmuzeumok.hu/tema/144_szellemi_kulturalis_oroksegunk_mirol_gondoljuk_hogy_az_es_mirol_nem (utolsó ellenőrzés: 2013. január 15.)

GAZDA Klára

2008 *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány*. Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár

GYÖRGY Péter – KISS Barbara – MONOK István (szerk.)

2005 *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. Akadémiai Kiadó, Budapest

HARTOG Francois

2006 *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat*. L Harmattan–Atelier, Budapest

HUSZ Mária

2006 A kulturális örökség társadalmi dimenziói. *Tudás menedzsment* VII. (2) 61–67.

MÁTHÉ Attila

1999 *Fehéregyháza története*. Petöfi Sándor Művelődési Egyesület, Fehéregyháza

NÁZNÁN Anna

2012 Muzeul satului Roșiori. *Tradiții Mureșene*. Revistă anuală de etnografie și patrimoniu cultural. 33–35.

NORA, Pierre

2010 *Emlékezet és történelem között*. Napvilág Kiadó, Budapest

OTTO, Lene – PEDERSEN, Lykke

2004 Összegyűjteni önmagunkat. Élettörténetek és az emlékezés tárgyai. In: Fejős Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer. Fordításgyűjtemény*. (Madok füzetek, 2.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 28–39.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

2004 A nemzeti kulturális örökség fogalma, tárgya. Örökség, hagyomány, néprajz. *Honismeret* XXXII. (2) 1–11.

SONKOLY Gábor

2005 Örökség és történelem: az emlékezet technikái. *Iskolakultúra*. (3) 16–22.

2009 Léptékváltás a kulturális örökség kezelésében. *Tabula* 12. (2) 199–209.

TOTH G. Péter

2009 Helytörténet – lokális történet és „emlékgép”. A helytörténeti múzeum mint a lokális emlékezet helye. *Néprajzi Értesítő* XC. 9–37.

TÓTH Mária Orsolya

2012 Falumúzeum. Andrásytelep kettős próbálkozásáról. *Művelődés* LXV. (12) 13–22.

Folosirea contemporană a caselor muzee, muzeelor și colecțiilor sătești din județul Mureș

Articolul încearcă să prezinte muzeele sătești și colecțiile istorice locale în localitățile locuite majoritar de maghiari din județul Mureș, oferind o imagine cuprinzătoare despre distribuția acestor muzee pe microregiuni și despre condiția actuală a acestora. Totodată, prezintă informații despre influența lor asupra comunității și nu în ultimul rând despre relația populației maghiare din mediul rural cu trecutul și tradițiile sale, tehnicile de autoreprezentare și identificare, cu date despre istoria mentalității. Avem astfel în vizor atât obiectele culturii populare și colecțiile care-i găzduiesc, cât și folosirea locală a acestora. Analizăm modul în care aceste instituții participă în păstrarea moștenirii locale și în teaurizarea acestuia. Cum devin parte a industriei patrimonizării și locuri de depozitare a memoriei și a moștenirii culturale. Ce alte forme de rituri comemorative creează, sau la care participă. Pe lângă descrierea proceselor de înființare, a structurii colecțiilor, definirea statusului colecțiilor, vom contura funcțiile, modul de utilizare și habitusurile utilizatorilor. Adică, analizăm imaginea ce este păstrată despre cultura populară a comunității maghiare din județul Mureș prin aceste muzee sătești și colecții etnografice, precum și ce rol au aceste colecții în procesul de construire a comunității locale.

Contemporary Uses of Home Museums, Local Museums and Ethnographic Collections in Mureş County

The study presents the home museums, local museums and ethnographic collections established in Mureş County, especially in the regions populated by the Hungarian ethnic group, offering a comprehensive image about the status of museums and collections functioning in the rural areas, and about the micro regional distribution of these museums. Moreover, it informs about the functioning of local museums and collections and about their influences on local society, in the long run offers information about the relations between Hungarian people – living in rural Romania in the 20th century – and their traditions, self-representative and identification techniques and presents their history of mentality. Through the analysis I've tried to observe the mood and the local usage of objects from popular culture, and local collections which store them. I've studied how these institutions played a role in preserving and creating local heritage. How they become the part of local heritage-industry and memorial houses of cultural heritage. What kind of commemorative rites they generate or participate in. Besides the process of formation, the structure and status of the collections, I've watched the functions and usage of collections and the different habits of their users. It is as much as saying that what kind of picture is presented about the culture of Hungarians of Mureş County through the local museums and collections, and what is the role of them in the process of community building.

Képek

1. Kibéd (Forrás: <http://madarasvendeghaz.hu/Pages/Kibedrol.html>)

2. Andrásy telep (Náznán Anna felvétele)

3. Magyaró (Náznán Anna felvétele)

4. Magyaró (Náznán Anna felvétele)

5. Magyaró (Náznán Anna felvétele)

6. Marosvécs (Náznán Anna felvétele)

7. Marosvécs (Náznán Anna felvétele)

8. Balla Antal emlékház – Jobbágyfalva (Vajda András felvétele)

9. Sáromberke (Vajda András felvétele)

10. Sáromberke (Vajda András felvétele)

11. Marossárpatak (Vajda András felvétele)

12. Marossárpatak (Vajda András felvétele)

14. Backamadaras (Kiss Zsuzsanna felvétele)

15. Térkép (Készítette: Vajda Mária)

Tekei Erika

A lokális kultúra reprezentációja és egy néprajzi kiadvány recepciója Magyarvistában

Tanulmányomban egyén és közösség identitását, társadalmi reprezentálását szolgáló narratívumok útját követem nyomon az egymást váltó és egymásra torlódó kommunikációs technológiák tükrében, történetek útját a hagyományos hallgatóságtól az agroturizmusig, a szóbeliségtől az „e-hagyományig”, a nyilvános beszéd általi társadalmi valóság megkonstruálását. Arra keresem a választ, hogy a különböző kommunikációs technológiák egymásra halmozódása, a különböző regiszterek váltogatása hogyan alakítja, szervezi a kulturális örökség szerkezetét, jelentéseit, a hagyományhoz való viszonyulást a helyi közösségben, a hagyományt használó, őrző, kutató és áruba bocsátó egyének és csoportok viszonyát.

Források, értelmezési keret és módszer

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen az 1990-es évek óta folynak a Magyar Nyelv és Kultúra, illetve a 2002-ben önállósult Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéken (jelenleg Magyar Néprajz és Antropológia Intézet) belül olyan kutatások, amelyek az emberi életpályákat, élettörténeteket vizsgálják, ezeken keresztül pedig tulajdonképpen a 20. századi, 21. század eleji erdélyi társadalmat. A doktori iskola oktatói és hallgatói 2007-ben indították az *Emberek és kontextusok* című sorozatot, amely forrásközlésre is vállalkozik. A sorozatban eddig nyolc kötet¹ jelent

¹ 2008 András Erzsi Erdei: *Kedvemre való, hogy meséljek*. Sajtó alá rendezte: Ambrus Judit. (Emberek és kontextusok, 1.) Marosvásárhely, Mentor Kiadó; 2008 Berekméri István Andrásé: *Minden poklokon keresztül*. Sajtó alá rendezte Vajda András. (Emberek

meg, a sorozatszerkesztők Keszeg Vilmos és Szikszai Mária. A kötetek a forrásközlő résszel kezdődnek, ezt követi a szaktanulmány, majd a mellékletek. Az adatközlők kézírását, kézzel írott szövegeik szkennelt változatát, hanganyagokat, képmellékleteket stb. tartalmazó CD- vagy DVD-melléklet egészíti ki a nyomtatott szövegeket.

A forrásközlő kiadványsorozat első kötete egy magyarvistai autodidakta népi specialista, András Erzs Erdi önéletrajzát és költeményeit tartalmazza. A sajtó alá rendező Ambrus Judit az írásnak a mindennapi életben betöltött szerepét vizsgálta. A néprajzkutató célja az autobiográfiai szöveg társadalmi, kulturális kontextusainak feltárása volt, és az elsősorban rituális kontextusban felhasznált egyéb szövegek² funkciói, társadalmi hatásmechanizmusuk. Kiadói szerkesztőként, a marosvásárhelyi Mentor Kiadó néprajzi kiadványainak felelős szerkesztőjeként olvastam először a kéziratot, kerültem kapcsolatba a néprajzkutatóval, az adatközlővel és a magyarvistai narratívumokkal. András Erzs Erdeivel személyesen a könyvbemutatók és különböző kulturális rendezvények kapcsán találkoztam. Céлом a könyvterjesztés, a kötetnek különböző célközönséghez való eljuttatása volt, a későbbiekben pedig az érdekelt leginkább, hogy milyen társadalomformáló szerepük van vagy lehet e narratívumoknak – *ment-e a könyv által a világ elébb?*

Tanulmányomban a néprajzi kiadvány helyi recepciójának a nyilvánosság előtt vállalt szeptét követem nyomon, a könyv „karrierjét” a helyi közösségben, az írásban, elektronikus formában is rögzítettet. Forrásaim

és kontextusok, 2.) Marosvásárhely, Mentor Kiadó; 2009 Bálint Dezső – Kovács Pirooska – Balázi Dénes: *Lámpások voltunk...* Sajtó alá rendezte Ozsváth Imola. (Emberek és kontextusok, 3.) Marosvásárhely, Mentor Kiadó; 2010 Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (szerk.): *A beteg ember. Betegségek, betegek és gyógyítók.* (Emberek és kontextusok, 4.) Marosvásárhely, Mentor Kiadó; 2010 Kiss Dániel: *Minden gyümölcse életemnek...* Sajtó alá rendezte: Bajkó Árpád. (Emberek és kontextusok, 5.) Marosvásárhely, Mentor Kiadó; 2012 Keszeg Vilmos: *Történetek és történetmondás Detrehemtelepen.* (Emberek és kontextusok, 6.) Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület; 2012 Nagy Julianna: *Miért nem lehettem költő?* Sajtó alá rendezte: Ozsváth Imola. (Emberek és kontextusok, 7.) Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület; 2012 *Rontók, gyógyítók, áldozatok. Történetek és élettörténetek.* Sajtó alá rendezte: Keszeg Vilmos. (Emberek és kontextusok, 8.) Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.

² Például menyasszonyi búcsúztatókat és köszöntőket, násznagyi köszöntőket, halotti búcsúztatókat, iskolai búcsúztatókat, konfirmációs ünnepségre verseket írt rendelésre.

A néprajzi kiadvány helyi recepciójának értelmezési kereteként a történetileg egymásra torlódó kommunikációs technológiák – szóbeliség, írásbeliség, könyvnyomtatás, elektronikus kommunikáció – pozitívumait és negatívumait,⁷ a kulturális örökség fogalmának kibővülését és az így bekövetkező léptékváltást,⁸ valamint a folklorizmust⁹ és a generációt¹⁰ mint társadalomtudományi fogalmakat emelném ki.

⁷ 1998-ban jelent meg magyarul a Nyíri Kristóf és Szécsi Gábor által szerkesztett tanulmánykötet: *Szóbeliség és írásbeliség. A Kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*, mely válogatást nyújt a szóbeliség–írásbeliség paradigma kialakulását meghatározó írásokból, Friedrich Nietzsche, Walter J. Ong, Eric A. Havelock, Jack Goody, Brian Stock és Michael Heim tanulmányai olvashatóak a kötetben. A könyv egy olyan kutatási program eredményeként született, mely új filozófiatörténeti paradigma kidolgozására tesz kísérletet, mely paradigma – Nyíri Kristóf bevezetője szerint – a filozófia fogalmi feszültségeit „a történetileg egymásra torlódó kommunikációs technológiák – szóbeliség, írásbeliség, könyvnyomtatás, elektronikus kommunikáció – között fellépő diszharmóniákból eredezteti” (Nyíri–Szécsi 1998: 16).

⁸ A kulturális örökség fogalmának kibővülése a közösségi részvételt, a helyi léptéket erősíti. A kulturális örökség lényege politikai, gazdasági vagy társadalmi változások által veszélyeztetett kulturális javak regisztrálása és megőrzése, egy közösség kultúrájának, identitásának megtartását szolgálja (Sonkoly 2009: 199–210). „Ahhoz a váltáshoz hasonlóan tehát, amikor a történetírás a dinasztiai és a keresztény monarchiák történetéről áttért a nép és a nemzet történetéhez, most a kollektív emlékezet e formájának egy újabb tágulását figyelhetjük meg: a helyi örökség története is idekerül.” (Erdősi–Sonkoly 2004: 12)

⁹ *A folklorizmus* egy olyan kommunikációs folyamat – „amelynek révén a népi kultúra egy eleme, elemcsoportja az eredetitől eltérő, idegen környezetbe kerül, és maga a folyamat önmagán túlmutató, másodlagos (társadalmi, esztétikai, politikai stb.) jelentéssel bír”. (Bíró 1987: 31) Az új kontextusban a folklórelem jelentése megváltozik tehát. Bíró Zoltán a folklorizmusjelenségeket illetően négy alaptípust különböztet meg: a tudományos, a reprezentációs, a mindennapi és a művészi folklorizmust (Bíró 1987: 33–43). Mondanivalóm szempontjából az első két típust tartom relevánsnak. *A tudományos folklorizmus* arra a folyamatra utal, melynek során, a kutatómunka eredményeként, az adatrögzítés, a feldolgozás és tudományos kiadványban való publikálás révén a folklórelemet kiemeljük saját kontextusából, áthelyezzük egy, a tudományos diszciplína elvárásainak, módszereinek, ismeretelméleti és tudománytörténeti előfeltevéseinek megfelelő környezetbe. *A reprezentációs folklorizmus* fogalmát Bíró Zoltán abban az értelemben használja, annak a folyamatnak a megnevezésére, amikor a népi kultúra kiválasztott és előtérbe helyezett elemei mintegy kiállítási tárgyként vagy áruként, a piac, az eladhatóság, a különböző ízlésszférák kritériumainak megfelelően kerülnek új, idegen környezetbe.

¹⁰ „[...] egyének bizonyos halmaza specifikus gondolkodásmódot, tapasztalatot és cselekvési repertoárt sajátít el és birtokol, ami tendenciaszerűen határolja körül a nemzedékhez tartozók halmazát, akiket összeköt a generációs egység. A nemzedék ilyenformán nem valamely statisztikailag (kvantitatív módon) körülhatárolható csoport, hanem a közös identitásban gyökerező, szubjektív alapon álló csoport.” (Gyáni 2008: 11)

Diskurzuselemző megközelítés

A kötet recepcióját a diskurzusok aktorainak perspektívájából próbálom megközelíteni. A tárgyképzés, referenciál szintjén az a kérdésem, hogy miről és milyen kontextusban beszélnek? A kijelentésváltozatok szintjén pedig az, hogy kik beszélnek, milyen intézményes helyeken és mi a pozíciójuk?

A nyomtatásban megjelent könyvről nyilvánosan először Kolozsváron, szakmai közönség, néprajzkutatók, egyetemi oktatók, diákok, és a sajtó, a média képviselői előtt beszélnek. Nem csak ez az egyetlen kötet kerül bemutatásra, ezzel a rendezvénnyel ünnepli a kéziratot könyv formában megjelentető Mentor Kiadó fennállásának 15. évfordulóját és az ez idő alatt megjelenő néprajzi kiadványok szerzőit, valamint előadóként szerepelnek a két legújabb kötet szerzői és adatközlői is. A másik bemutatásra kerülő kötet Magyar Zoltán: *Tetűbőr belezna* című könyve, mely alcíme szerint ördögösfüzesi népmeséket és egyéb történeteket tartalmaz. A marosvásárhelyi rendezvény nagyközönségnek szól, kevésbé a néprajztudományt képviselőknél. A két rendezvényen Keszeg Vilmos egyetemi tanár, a kolozsvári Magyar Néprajz és Antropológia Intézet akkori vezetője, a doktori iskola irányítója, a könyvsorozat kezdeményezője és sorozatszerkesztője, Ambrus Judit néprajzkutató, akkoriban a doktori iskola hallgatója, a könyv sajtó alá rendezője és András Erzs Erdi, az autodidakta író, népdalénekes és mesélő beszélgetnek a könyvről, tartanak ismertető jellegű előadást.

Keszeg Vilmos a néprajztudomány elméleti kérdéseiről beszél, a kultúra kutatásáról, az írásantropológiáról, az oralitásban élő, a kézzel írott, a nyomtatásban megjelent és elektronikus formában tárolt szövegekről, e különböző regiszterek által nyújtott lehetőségekről, az *Emberék és kontextusok* sorozat céljáról – „a kultúrát visszavezetni abba a társadalmi közegbe, amelyben a természetes helye van ennek a kultúrának”, merthogy „a kultúra egy objektuma, legyen az szöveg, legyen az tárgy, csak egyetlenegy közegben, egyetlenegy horizontban érhető meg, abban a horizontban, amelyben használják. Tehát akkor, amikor ez a sorozat ebben a megnevezésében ezt a szót vállalta fel, hogy kontextusok, akkor erre vállalkozik, hogy a kultúrát visszavezesse abba a közegbe, amelyben benne él.”

Ambrus Judit az András Erzs Erdiével való találkozásáról és saját kutatásáról beszél, az írás szerepéről szerzőtársa és adatközlője életében, a kézzel írott füzetek nyomtatott és elektronikus formában való megjelenésének

az egyéni és közösségi identitás építésében betöltendő szerepéről. A néprajzkutatók diskurzusa az etnográfiai/antropológiai gondolkodást tükrözi.¹¹

András Erzsí Erdei a szövegekhez való viszonyáról beszél, arról, hogy kezdetben mesélő volt, történetei orálisból írott formába transzformálódásáról, ennek okairól, a rendelésre írott versekről, majd titokzatos értelmiségi látogatójáról, aki tehetségét dicsérte, és íróvá formálta őt. Miközben arról beszél, hogy milyen szerepet töltött, tölt be az írás az életében, újra hallgatóságnak mesél, saját életútjának egyes szakaszaihoz vagy a szűkebb-tágabb rokonsághoz, a faluközösség tagjaihoz kapcsolódó biográfiai narratívumok, anekdotikus történetek szövődnek. A nyomtatásban megjelent, DVD-melléklettel közzé tett könyvet a kolozsvári és marosvásárhelyi könyvbemutató alkalmával vehette kézbe először. Nagyon büszke volt rá, teljes mértékben saját alkotásának érezte. Egy évvel később, amikor a kálotszentkirályi tánc-táborba menet arról kérdeztem, hogy az Ambrus Judit tanulmányát olvasta-e a könyvben, azt válaszolta, hogy: *Hát abbul is olvastam, de nem sokat, mer nem nagyon vot időm reája. Mer, tetszik tudni, annyin jönnek most is hozzám, nincs az a hét, hogy Magyarországról vagy még Amerikából is, vagy még mindenfelől, hogy ne keressik Erdei Erzsí nénit. Jönnek hozzám, hogy a könyvet hunnat vegyik meg, a CD-t hunnat vegyik meg. Akkor énekeljek nekik, mindenkinek annyit kell hogy énekeljek! Veszik fel filmre, lemezre. Akkor magyarazzak nekik a könyvről. Szájtátva hallgatják, úgy szeretik. Nagyon szeretik hallgatni. Nagyon sajnálják, mikor már jár le az idő, hogy el kell hogy menjenek. Mer még aszonta egy ember, hogy: „Erzsí néni, magát elhallgatnuk reggeltől estig s estétől reggelig, olyan érdekeseket mond!” Kiválogattam mindig, ami esetleg érdekesebb.*

A helyi közösségben, Magyarvistában nem került sor könyvbemutatóra, ám a kötet megjelenését követő esztendőben, 2009 júliusában, a Magyarvistai Napok alkalmával András Erzsí Erdei Magyarorbó¹² köz-

¹¹ A társadalomtudomány e területén született szövegek megformálását illetően James Clifford szerint az etnográfiai szöveg legalább hatféle módon meghatározott: kontextuálisan, retorikailag, intézményileg, műfajilag, politikailag és történetileg (Clifford–Marcus 1986: 6) Az Olaf Zenker és Karsten Kumoll által szerkesztett *Beyond Writing Culture. Current Intersections of Epistemologies and Representational Practices* tanulmányai, a reprezentáció kortárs problémáival foglalkozó írások episztemológiai problémákra hívják fel a figyelmet.

¹² Magyarorbó (románul Gárbău) községközpont Kolozs Megyében. Beosztott falvai: Magyarvista, Magyaránadas, Solyomtelke és Türe.

ség polgármesterétől díjat, dicsérő oklevelet és pénzjutalmat kapott. A dicsérő oklevél szerint: „Gorbó község polgármestere dicsérő elismerésben részesíti András Erzsí Erdei magyarvistai lakost, ki írásai, alkotásai által Magyarvista nevét élteti határon innen és túl, hagyományairól mesél, dalait éneкли, mint »Élő Nótafa«”. A faluközösség minden tagjának véleménye természetesen nem egyezik a nyilvános beszéd által megkonstruált társadalmi valósággal. Pierre Bourdieu szerint az azonos térbe zárt személyek – pl. iskola, lakónegyed, iroda – más nézőpontból látják a világot, de mivel a helyzet miatt változtatni rajta nem tudnak („misère de position”), konfliktus nem áll elő (Bourdieu 1993: 13–17). Egyeseknek a nyilvános beszédben nem, inkább a privát szférában hangoztatott véleménye szerint: *Hát van sok, aki nagyon szereti, meg is vette, aki egy kicsit műveltebb, okosabb meg rokon, meg mit tudom én, mi. Van sok, aki meg elítél, hogy: „Ó, a semmikkel foglalkozik! Ó, kinek van ideje olvasni!”*, „*Van is a falusi embernek ideje, hogy olvasson!*” – derül ki az András Erzsí Erdeivel készített interjúból. Kérdésemre, hogy kik vették meg a faluban a könyvet, beszélgetőtársam válasza: *Vettek a faluból is nagyon sokan, de van sok, hogy nem is érdekli őket. Aztán az ifjúságot kivált. Egyáltalán nem érdekli. Inkább az idősebbek, s aki egy kicsit komolyabb, műveltebb ember.* Az egyazon időben együtt élő generációk értékpreferenciái eltérőek lehetnek: *Máma, a mai ifjúság nem csinál semmit. Csak ott ni a diszkóba, egy rongyos szoknyával mennek, ott füttyög a rongy rajtik, künn a pópik, künn a derekik, osztán mennek, s bűnak el ide, s bűnak el oda, s táncolnak az asztalon, s menjek neked, ne menjek, a fekete szemednek, asztat tudják, nem érdekli őket egy szíp népdal se, egy szíp rígi dolog se, semmi.* – fogalmazza meg András Erzsí Erdei idő- és értékszembesítő véleményét a témával kapcsolatban. A könyvek bármely társadalmi milióbe eljuthatnak, és el is jutnak, olyan olvasókhöz, akiknek társadalmi helyzete és kultúrája meglehetősen eltér egymástól. Mint Keszeg Vilmos írja, az etnográfiai irodalom csak elvéve reflektált a néprajzi munkák helyi recepciójára (Keszeg 2005: 315–340), arra, hogy hogyan lesz olvasmánná egy lokális-regionális közösségről készült reprezentáció az illető közösségben, hogyan szembesül a személyes narratívumok keretébe foglalt helyi hagyományokkal, saját hagyományaival.

A 2009-ben sorra kerülő kalotaszentkirályi könyvbemutatón András Erzsí Erdei kézzel írott szövegeket olvasott fel (és énekelte) a nyomtatásban megjelent könyvéből. Kézzel írta tele ugyanis a címnegyedet, utóbb költött

vagy a kötetből véletlenül kimaradt versekkel¹³. A szövegeket illusztráció vagy dallam is kiegészíti. Könyves szakember számára a címnegyedív – a könyv első négy oldala, a szennycímoldal, a sorozatcímoldal, a címoldal és a copyrightoldal – hagyománytiszteletből vagy esztétikai okokból a főszöveget megelőző járulékos részek semmilyen körülmények között el nem hagyható része. Erzsi néni számára furcsa módon fehéren maradt, hibás oldalaknak tűnhettek, melyeket írással, rajzzal lehet csak helyrehozni. Családtagjainak ajándékozott a könyvből (*Fiamnak, lányomnak, unokáimnak, menyemnek, tesvéremnek, nagynénémnek...*), és mindannyiuknak teleírta/rajzolta a címnegyedet, sőt idegeneknek is, bárkinek, aki megvásárolta és dedikáltatta vele a könyvét.

A magyarvistai narratívumokat a turizmus révén az egyik legdinamikusabb gazdasági ágazat hasznosítja, persze a reprezentációs folklorizmus, egyfajta „e-hagyomány” elemeivé válva. A kalotaszegi agroturizmus interneten is elérhető programajánlatában Erzsi néni „műsorszámként” szerepel: „Népdaléneklés, -hallgatás, -oktatás, régi történetek hallgatása Erdei Erzsébet nénivel”. Amit a Magyarvistára látogatóknak látni/hallani kell – részletek a programból: a magyarvistai templom meglátogatása és 700 éves történetének meghallgatása, falunézés gyalog vagy szekérral, a vistai kőbánya és a kőfaragó műhely meglátogatása, gyöngyfűzés és tisztaszoba megtekintése, népviseletbe öltözés, fényképezés, pajtálátogatás bivalytejkóstolással és közös vacsora – a vendégeket Erdei Erzsébet néni szórakoztatja eredeti vistai népdalok éneklésével, régi történetekkel.¹⁴

Következtetések

A néprajzi kiadvány helyi recepciója kapcsán elmondható, hogy Erdélyben egyes olvasói és kiadói közegekben egy-egy folklórgyűjteménytől ma is elvárják, hogy segítséget nyújtson az erdélyi magyarság identitásának megőrzésében. Vannak szövegek, amelyeket az idősebb generáció képviselői szerint a szóbeli hagyományból írásban és elektronikus formában is meg szá-

¹³ A megjelent könyv címnegyedébe kézzel írt szöveg e dolgozat II. számú mellékleteként olvasható.

¹⁴ Lásd http://www.vistatur.ro/foto/img_600/3napos.jpg (Utolsó letöltés ideje: 2013. május 14.)

bad, sőt meg kell őrizni, át kell adni a következő generációknak, mert közösségformáló és megtartó erejük van, és vannak történetek, amelyek a megbé-kelés, a harmonikusabb jövő érdekében szóbeliségben maradhatnak, majd akár feledésbe is merülhetnek. Olyan erdélyi falvakban, ahol nem is olyan rég még a Biblia volt az egyetlen könyv egy-egy házban, miért szeretnének a szóbeli hagyományból kulturális örökséggé nyilvánítani narratívumokat egy adott közösség tagjai? Egyrészt azért, mert félnek, hogy a hagyomány folytonossága megszakad, a fiatalabb generáció már nem hajlandó önként átvenni, és globalizálódó világunkban társadalmilag pozicionált egyének segítségével, tekintélyére van hozzá szükség – akik Erdélyben leggyakrabban szintén ismerői és használói még e hagyománynak. Másrészt a még organikus hagyományt örökségesítenék ily módon – gyakran kényszerből –, anyagi erőforrások (pályázatok, agroturizmus stb.) megszerzése érdekében.

András Erzsí Erdeit, a különleges készségekkel és képességekkel rendelkező asszonyt az íráshoz, fogalmazáshoz való érzéke, szerepszerűen végzett írói tevékenysége és énekhangja korábban is szűkebb közösségének specialistájává avatták, ám az újabb kommunikációs technológiák (verseinek, dalainak könyvben és DVD-n való megjelenése, az elektronikus kommunikáció, az internet) és a különböző intézmények (egyetem, könyvkiadó, tánc táborok stb.), társadalmilag pozicionált egyének (néprajzkutatók, polgármester, könyves szakemberek stb.) segítségével tovább erősítették kiváltságos helyzetét.

A néprajzi könyvkiadás nem semleges médium, érzékeny szociális recepciója van. Véleményem szerint a kommunikációs technológiák egyidejűségével, egymásra torlódásával magyarázhatóak társadalmi konfliktusok is, de ennek az egyidejűségnek ugyanúgy vannak pozitívumai is, mint negatívumai. Az identitás megőrzésében adott esetben segítséget jelenthet ez a szimultaneizmus, és nem csak konfliktusok forrása lehet. Ugyanakkor a saját közegéből kiszakított textusnak újabb és újabb kontextusban más-más konnotatív jelentése lehet, a narratívumokat¹⁵ nem csak a tudományos és reprezentációs folklorizmussá válás veszélye fenyegetheti, hanem a manipuláció eszközévé, a politikai diskurzus részévé is válhatnak.

¹⁵ András Erzsí Erdei élettörténetének felütésére gondolok például, az Erdeiek ősről szóló „eredetmondára”. (András–Ambrus 2008: 9)

Szakirodalom

ANDRÁS Erzsi Erdei

2008 *Kedvemre való, hogy meséljek*. Sajtó alá rendezte Ambrus Judit. (Emberek és kontextusok, 1.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

BÁLINT Dezső – KOVÁCS Piroska – BALÁZSI Dénes

2009 *Lámpások voltunk...* Sajtó alá rendezte Ozsváth Imola. (Emberek és kontextusok, 3.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

BEREKMÉRI István Andrásé

2008 *Minden poklokon keresztül*. Sajtó alá rendezte Vajda András. (Emberek és kontextusok, 2.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

BÍRÓ Zoltán

1987 Egy új szempont esélyei. In: Bíró Zoltán – Gagy József – Péntek János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 26–48.

BÍRÓ Zoltán – GAGYI József – PÉNTEK János (szerk.)

1987 *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

BOURDIEU, Pierre

1993 *L'espace des points de vue*. In: Uő et alii: *La misère du monde*. Édition du Seuil. Paris, 13–17.

CLIFFORD, James – MARCUS, George E. (eds.)

1986 *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press, Berkeley.

CZÉGÉNYI Dóra – KESZEG Vilmos

2010 *A beteg ember. Betegségek, betegek és gyógyítók*. (Emberek és kontextusok, 4.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

ERDŐSI Péter – SONKOLY Gábor (szerk.)

2004 *A kulturális örökség*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

FOUCAULT, Michel

1991 A diskurzus rendje. *Holmi* III. (7) 868–889.

GLÓZER Rita

2007 A diskurzuselemzés a társadalomtudományokban. In: FEISCHMIDT Margit – KOVÁCS Éva (szerk.): *Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban*. Digitális tankönyv. PTE–BTK Kommunikációs Tanszék, Budapest–Debrecen. [PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék anyaga]

http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index.php?option=com_tanelem&task=all&id_tananyag=53 (Utolsó letöltés ideje: 2013. május 14.)

GYÁNI Gábor – LÁ CZAY Magdolna (szerk.)

2008 *Generációk a történelemben. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2007 évi konferenciájának kötete.* Hajnal István Kör-Társadalomtörténeti Egyesület–A Nyíregyházi Főiskola Gazdaság- és Társadalomtudományi Kara, Nyíregyháza.

HÁ LA József

2006 *Kalataszeg vázolata. Régi írások és képek Kalotaszegről.* Gyűjtötte, válogatta, összeállította és a jegyzeteket írta Há la József. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

KESZEG Vilmos

2005 Az etnográfiai leírás mint olvasmány a helyi társadalomban. In: Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklor és irodalom.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 315–340.

2012 *Történetek és történetmondás Detrehemtelepen.* (Emberek és kontextusok, 6.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

KESZEG Vilmos (s.a.r.)

2012 *Rontók, gyógyítók, áldozatok. Történetek és élettörténetek.* (Emberek és kontextusok, 8.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

KISS Dániel

2010 *Minden gyümölcse életemnek...* Sajtó alá rendezte Bajkó Árpád. (Emberek és kontextusok, 5.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

MAGYAR Zoltán

2007 *Tetűbőr belezna. Ördögösfüzesi népmesék és egyéb történetek.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

NAGY Julianna

2012 *Miért nem lehettem költő?* Sajtó alá rendezte Ozsváth Imola. (Emberek és kontextusok, 7.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

NYÍRI Kristóf – SZÉCSI Gábor

1998 *Szóbeliség és írásbeliség. A Kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig.* Áron Kiadó, Budapest.

SONKOLY Gábor

2009 Léptékváltás a kulturális örökség kezelésében. *Tabula* 12. (2) 199–210.

TÖTSZEGI Tekla

2009 *A mérái viselet változása a 20. században.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

ZENKER, Olaf – KUMOLL, Karsten

2010 *Beyond Writing Culture. Current Intersections of Epistemologies and Representational Practices.* Berghahn Books, New York–Oxford.

Mellékletek

I. Könyvbemutató – 2008. február 23., Marosvásárhely, Kultúrpalota nagyterme

Keszeg Vilmos: Tegnap este volt abban az élményben részem, hogy én magam is kezembe vehettem ezt az új könyvet. Néhány hónapja a számítógépemben, pedig néhány hónapja a számítógépemben megvolt ez a szöveg. Mindannyian bizonyára ismerik ezt az élményt, hogy ott van egy hosszú szöveg a számítógépünkben, és pergetni lehet, és úgy szétfolyik a szöveg, és akkor, amikor nyomtatott formában ugyanazt a szöveget meglátjuk, hogy akkor formája van, hogy akkor színe van, hogy akkor az oldalaknak egy szerkezete van, egy tükre van, hogy mennyire más ez a fajta szöveg. Vagy mondjam azt, hogy valójában itt az az igazán élményszerű, amikor az egyéni olvasásra szánt, számítógéppel írt szöveg könyvvé változik, és két ember közötti kapcsolatnak a része lesz, hogy én átadom ezt a könyvet valakinek. Egy másik szempontból is élmény számomra ennek a kötetnek a megjelenése. A Mentor Kiadó ezzel a kötettel tulajdonképpen már a mesterjelölteknek a megjelenítését, közönséghez, munkájuk közönséghez való eljuttatását is felvállalta. A Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéken néhány éve működik hungarológiai doktori iskola. Ezen belül pedig néprajz tárgyból is doktori disszertáció írható. Most már egynéhányan, mintegy 10-en vannak ebben a doktori iskolában, és egy ilyen doktori szemináriumon beszélgetve vetődött fel az az ötlet a doktoranduszok részéről, hogy a disszertáció megírása előtt egy forrásközlésre vállalkozzék mindannyiuk, azaz módszeresen hozzáférhetővé tegyenek egy-egy forrást arról a területről, mely területen a disszertációjuk elkészül. A sorozat tehát ezzel a kötettel indul. A sorozatnak az a címe, hogy *Emberek és kontextusok*. Igen, ennek a mi doktori iskolánknak is az a meggyőződése, hogy a kultúrát hosszú időn keresztül egy hamis indítatásból vizsgálták. Akkor, amikor a kultúrának a kollektív jellegét hangsúlyozták, akkor valójában az emberektől megmenteni akarták a kultúrát, az emberektől kimenteni akarták a kultúrát, azaz mintha a kultúrának ez lenne a vég-ső formája, és a kultúrának nem az lenne a természetes életformája, amikor emberek fejében van, amikor az emberi kommunikációt vizsgáljuk. Tehát ez a sorozat arra vállalkozik, hogy azt mutassa fel, hogy a kultúra hogyan él az emberek között. Hogy milyen szerepet tölt be annak az embernek az életében, aki ezt a kultúrát ismeri, aki ezzel a kultúrával él. Hogyha valaki mesemondó, akkor ez a mesemondás az életét mennyire tölti ki. Milyen rendszerességgel mesél, mennyi ideig mondja a mesét. Hogyha valaki mesemondó, akkor ezáltal a közösségben milyen tekintélyre tesz szert, milyen presztízsre, milyen tekintélyre tesz szert. Tehát így kívánjuk a kultúrát visszavezetni abba a társadalmi közegbe, amelyben a természetes helye van ennek a kultúrának. Másodszor a kultúrakutatás ott is tévedett, amikor ilyen formában jelentette meg a kultúrát, azaz környezetéről leválasztotta. Most már nagyon nyilvánvaló az, hogy a kultúra egy objektuma, legyen az szöveg, legyen az tárgy, csak egyetlenegy közegben, egyetlenegy horizontban érthető meg, abban a horizontban, amelyben használják. Tehát akkor, amikor ez a sorozat ebben a

megnevezésében ezt a szót vállalta fel, hogy *kontextusok*, akkor erre vállalkozik, hogy a kultúrát visszavezesse abba a közegbe, amelyben benne él. Úgyhogy nagy öröm számomra az, hogy most már ennek a doktori iskolának a hallgatói kezdtek el könyvet írni, és hogy ennek a vállalkozásnak ez az első darabja. A szerző Ambrus Judit, aki Magyarországról jött néhány évre ebbe a doktori iskolába tanulni. Ő egy magyarvistai szerzőnek, szintén itt ül mellettem, András Erzsí Erdeinek a gazdag életművének könyvben való megjelentetésére, a kontextusba való visszavezetésére, kontextusban való értelmezésére vállalkozott. Az a kérdés, amelyet Ambrus Judit felvet és amelyen töpreng ebben a kötetben az, hogy mivel magyarázható az, hogy egy 1931-ben született – még nem ez a fontos kérdés, hanem – egy hét osztályt végzett asszony arra vállalkozik, hogy írjon. Ambrus Judit azt mondja, hogy András Erzsí Erdeinek az életében fordulópontot jelent az, amikor tollat vesz a kezébe, megérzi az írásnak az ízét, az örömét, és attól kezdve napjainkig a ceruza a kezéből nem esett ki. 36 teleírt füzetet, hát foglalt össze, dolgozott fel Ambrus Judit ebben a kötetben. Ez az európai antropológiai kutatásoknak egy új területe. Ez a kutatás arra kérdez rá, hogy az eredetileg az elit, az értelmiségi számára kitalált írás, az évszázadokon keresztül csupán az értelmiségi által használt írás a 19. századtól kezdve hogyan válik – idézőjelben mondom, mert kicsit durva szó – „közönységessé”. Hogyan kerül be annyira a környezetünkbe, hogy mindenütt ott van? Hogyan válik annyira részévé az életünknek, hogy felébredésünktől kezdve a lefekvésünkig állandóan része az életünknek az írás, illetve hogy hogyan vállal fel olyan funkciókat, minthogy a személyes élményeknek a megfogalmazása, a nagyon privát kapcsolatoknak a lebonyolítása? Tehát erre mondják azt, hogy az írás hétköznapivá vált. A kötetet nem mutatom be. Remélem, hogy kíváncsiak arra, hogy miről szól ez a kötet. A Mentor azért jelentette meg a könyvet, hogy a könyvet elolvasva erre a kérdésre választ kapjanak. Inkább azt a lehetőséget használom ki, hogy a két szerző ül itt, mellettem. Ambrus Juditnak teszem fel azt a kérdést, hogy milyen élmény volt számára András Erzsí Erdeivel találkozni? Hogy milyen élmény volt számára ezzel a kérdéssel szembesülni, hogy miért ír egy 7 osztályt végzett asszony? Illetve hát akkor András Erzsí Erdei is itt ül mellettünk, és akkor ő meg azt mondja el, vagy igazán ő mondja el, hogy miért kezdett el írni, hogy mennyit ír, és hogy vajon mit szól a férje, és mit szól a szomszédasszonya ahhoz, hogy a munkára fordítható drága időt ő írásra fordítja? Úgyhogy átadom a szót az illetékeseknek.

Ambrus Judit: Köszönöm szépen! Hogy megpróbáljak válaszolni erre a kérdésre, amit a tanár úr hozzám intézett, hogy milyen élmény volt az András Erzsí Erdeivel való találkozás. Ebben a találkozásban már az első pillanattól kezdve nagyon fontos szerepet, nagyon nagy hangsúlyt kapott az, hogy ő ír. Az ő életében nyilvánvaló volt, hogy ez fontos szerepet tölt be, és ő erről nagyon sokat beszélt is, illetve [...] Tehát már az első találkozásunk során ő elmondta, hogy megírta az életének a történetét, illetve azt, hogy ebben a faluban, Magyarvistában, ahol ő lakik, ami egyébként egy Kolozsvár melletti, kalotaszegi település, szokás a temetések során halotti búcsúztatóknak a felolvasása, illetve a lakodalmak során menyaszsonyi köszöntőnek a felolvasása, és hogy az ő falujában több évtizeden keresztül ő

volt az, aki ezeket a köszöntőket és búcsúztatókat írta, és hát amikor az idős korát elérte, akkor úgy gondolta, hogy a saját életének a történetét is papírra veti. És hát azt is megfogalmazta, hogy hát mennyire vágyik arra, hogy ezt az élettörténetet, ami egyébként nem csak a saját életének az eseményeit foglalja magába, hanem a szűkebb-tágabb családjának, illetve a falubelijeit, a faluban élőknek a különféle történeteit is, tehát hogy mennyire szeretné azt, hogy ez másokhoz is eljusson, és hogy mások is elolvashassák és megismerhessék, egyrészt az ő életét, másrészt a, azt a közösséget, azt a falut, ahol ő él, és hát én nagyon örülök annak, hogy végül is ebből tényleg lehetett egy kötet, és hát köszönöm egyrészt a tanszéknek, hogy gondoltak erre a kéziratra, másrészt a kiadónak, hogy lehetővé tették ennek a kéziratnak a megjelenését! És hát nagyon nagy szeretettel ajánlom mindenkinek a figyelmébe!

András Erzsébet Erdei: Én is köszönöm!

Ambrus Judit: És hát át is adom akkor a mikrofont.

András Erzsébet Erdei: Hát mit mondjak? Nagyon sokan jöttek hozzám külföldiek is, hogy énekeljek nekik, meséljek nekik. Egyszer jött egy újságíró, s azt mondta, hogy: „Maga az az Erdei Erzsébet néni?” Mondom, igen, én vagyok. „Maga az a falu költője?” Én vagyok a pénzköltő, mondom. Aszongya, hogy: „Nem, nem! Aztart nem tudja mindenki megköltöni, amit maga mondják – aszongya –, hogy költött! Lenne szíves megmutatni nekem egy füzetit?” Hát persze, hogy megmutattam. Volt egy nagy füzetem, olyan nagy drótos, mit tudom én, hány száz lapos füzet, mind teli volt írva, még az én menyasszonyi köszöntőm is abba volt benne, még a leányom is abba volt benne. Odaadtam, belenézett, elolvasta. Aszongya, hogy: „Hány osztálya van, Erzsébet néni?” Mondom, hogy hét. „Hát – aszongya – kár, hogy Vistába szívja a levegőt! Ha hét osztállyal ilyen tudománnyal rendelkezik – aszongya –, legyen szíves – aszongya –, adja ide ezt a füzetet, hogy vigyem el az igazgatónak, hogy lássa meg, aszongya, hogy egy hét osztályos falusi asszony mire képes.” Nagyon szívesen, mondom, adom drága, csak hozzák vissza. „Hát hogyné hoznók!” – aszongya. Odaadtam a drága nagy füzetemet, hát persze, hogy akkor bémutatkozott, amikor bėjött, de hát ki a franc gondolta, hogy nem hozza vissza a füzetemet! Nem tudom a nevit! Sohase, és nem kaptam vissza a füzetemet, soha, még máig is mindig nála van. S akkor ő osztán indított éngemet s beszélt rá, hogy: „Írjan, Erzsébet néni! – aszongya. – Magának muszáj írni – aszongya –, mer maga nagyon tehetséges.” Már amikor elvégeztem a hét osztályt, akkor eljött a tanító édesapámhoz, s azt mondta, hogy: „Gergely, a maga lánya tehetséges gyereket, tovább kell adni tanulni!” Abba az időbe nálunk nem tanult senki se. Drága vót a tanítatás, és szegények vótak, s aztán aszongya, hogy: „Tanítatni kell – aszongya –, mert lehet belőle egy híres költő, vagy lehet belőle egy világhírű operanő.” Hát elkezdtem a sírást. „Hát te meg mit pityeregsz?” – azt mondja az igazgató nekem. Mondom, azért doktor úr, vagy igazgató úr, mer én úgy filek a virtú! Azt képzeltem, hogy küld operálni a kórházba. [a közönség nevet] „Te buta, aszongya, nem hallottál te óperaéneket sohase!” Honnat halljak, amikor rádió is alig vót a faluba, egy-kettő-három gazdának ha létezett olyan kis Pionér rádiója. Nekünk is volt, az én apám csinált egy kis kagylós rádiót, olyan fülhallgatóst,

de csak lehetett hallani, hogy a fülére tötte. Aszmongya az én apám, hogy: „Hát, igazgató úr – aszongya –, nekem nincs pénzem arra, hogy én taníttassam – aszongya. – Örvendek, hogyha kenyeret tudok adni a szájikba, drága a taníttatás! Van gereblye, villa, sarló, s minden, kapa, aszmongya, s aztán dógozzon.” Na úgyhogy elment az igazgató úr, aszmongya: „Nagyon sajnálom!” S akkor én világíletembe úgy szerettem táncolni, dúdolni, múlatni, szerepelni, sokat szerepeltünk. Kallós Zoltán abba az időbe, hogy én nőttem, ott vót a mi falunkba, vagy hat esztendőig vót kistanító. Völlünk szórakozott, minket tanított, foglalkozott vélünk, nagyon jól telt. Vót egy kultúrfelelős Erzsikénk, az olyan kedves vót, az mindig hozta ki a buszt innet Kolozsvárról, felőttöttünk nagy cifrán, pillangóson, selyembojtoson, jöttünk be a színházba, hogy lássuk a szíp színházat, János Vitézt, s mikor milyen szíp színdarab volt. S onnat, a színházbul elmentünk felvonulásra. A kommunista világba mindig hoztak bé a felvonulásra minket. Felvonulásrul elhoztak a nagyszínházba, nem is tudom, melyik színházba, ilyen szíp nagy színpadon táncoltunk. Otthon még nem is tudtuk otthonrul, hogy mit fogunk táncolni, csak itt tudtuk meg. Hát én Kallós Zoltánnal táncoltam, nagyon szeretett vélem táncolni, aszonta, hogy én vagyok a legkönnyebb lábú leján, aszmongya, vélem szeretne táncolni. Na jó. Eljöttünk, együtt táncoltunk a színpadon. Hát, mikor reánk került a sor, Kallós Zoltán ott elül forgatott éngemet kegyetlenül, hajigált egyik keziről a másikkra, fordított erre, fordított arra, én fordultam, tapsoltak, döngettek, fityűltek, sípoltak, mindent csináltak, kírtek vissza, kétszer-háromszor kírtek vissza, nem akartak lehagyni a színpadrul. El nem kípzelttem, hát nálunknál vannak jobb táncuk is, kik jobban táncoltak, s nem tapsolták úgy meg, mint minket. Hogy létezik ez? De csak kírtek vissza, csak fordultunk tovább, hajigált Kallós ide-oda, forgatott. Na eecer osztán lekerültünk a színpadrul, s aszongya nekem egy nagysága, úgy a nézőtérre lementünk, osztán jöttek a többik, mer nagyon sok falubul vótak táncosok. Aszmongya nekem egy nagysága: „Jaj, drága, maguk hova válók?” Mondom, hogy magyarvistaiak, nagy büszkén, ékesen. Hogy hát milyen jó sikerünk vót, hogy megtapsoltak. S aszongya: „Hát, ne haragudjon, aszongya, de maguk olyat mutattak, amelyet még nem mutatott senki.” Hát még akkor is azt gondoltam, hogy a tánc, hogy a táncrea mondja, hát mire mondaná? „Hát maguk, aszongya, nem szoktak bugyit venni?” [a közönség nevet] „Maguknak aszongya még a púpjuk is látszott.” [a közönség nevet] Hát én úgy megszígyeltem magamat. Jaj, drága, mondom, mik nem is tudjuk, hogy mi az a bugyi. Hát abba az időbe nálunk nem létezett bugyigó. Hosszú szoknyánk vót, lenn táncoltunk, nem fenn a színpadon. Hát ki gondolt arra, ha tudtuk volna, hogy jövünk táncolni, legalább egy szűk pengvelt csináljunk oda alura. De nem tudtuk. Na mondom a leányokknak, gyertek, mert mik elszüllyedünk a földbe. Nézzetek oda, hogy hogy jártunk. Húztuk is ki a csikot azonnal onnat, ültünk fel a buszra, s mentünk haza. De osztán már a buszon úgy elfelejtettük, hogy úgy dúdoltunk, hogy löktük fel a buszt. Így jártunk a Kallós Zoltánnal. [a közönség nevet]

Keszeg Vilmos: Nem árulta el, hogy akkor mikor szokott írni, és hogy mit szólnak arra, hogy írással tölti az idejét?

András Erzsi Erdei: Hát akkor elől nem kedvelték. Azt mondták, hogy: „Nem jártál te egyetemet, mit akarsz te olyasmivel foglalkozni, amihez nem értesz? Végezd te a dolgot, falusi asszon vagy.” De én úgy magamba vöttem, úgy felkészítet az újságíró, hogy hát milyen tehetségem van, s milyen rímesen tudok verseket írni, hogy nem tudtak lebeszélni. Az uramnak se nagyon tetszett, mer erősen sok dógunk vót, sokat építkeztünk, a fiunknak, a leányunknak, itt van a kíp a könyvbe, a házik, a fiamnak is, a mi házunk is, amit kellett, hogy építsünk, nem volt kicsi dolog, mindig kellett gáterezzek. Úgyhogy nappal nem érkeztem. De íjjel, mikor a család lefeküdt, aludtak, akkor én félreggelekig. S akkor osztán a gáter mellett vagy a kapa mellett másnap ásítóztam, mer nem tudtam magam soha kipihenni. Közbe írtam a sok menyasszonyi köszöntőket, annyi menyasszony vót annak az idején, rígen, az én időmbe. Akkor az vót a szokás, hogy ha meghalt valaki, kicsinek, nagy-nak, öregnek, fiatalnak, mindenkinek búcsút kellett mondani. S akkor én mindig ki kellett menjek a temetőre s olvastam. Úgyhogy egy nagy idő múlva sok évtizedek után letiltották a papok, hogy nem szabad köszöntőt mondjanak a falusiak, mer hát azok összevissza írnek minden marhaságot, mit tudom én, mi. Mi azért tanul-tunk, hogy búcsúztassuk el a halottunkat. De viszont ők csak a Bibliából búcsúztattak, de a család elvárta volna, hogy a családrul is mondjon, és a családtagoktul is búcsúztassa. Én meg úgy írtam mindenkinek a sorsa szerint, ahogy vót a sorsa.

Keszeg Vilmos: Köszönjük szépen, akkor majd az olvasók meglátják, hogy van a könyvben.

**II. A megjelent könyv címnegyedébe
András Erzsi Erdei által kézzel írt szöveg¹⁶**

E könyvet írta András Erzsi Erdei, Magyar Vistai lakos, 77 éves.!

Irtam balladákat, köszöntő verseket,
Népdalokat, meséket, igaz történeteket.
Ki e könyvet olvassa, a jó Isten áldja meg,
Ha unalmas, nem elég jó, bocsássanak meg.
Idős napjaim panassza!
Nincs nekem már bódogságom,
Elhagyott az ifjúságom.
Ha vissza gondolók, fáj a szívem,
Utol ért az, öregségem.

Sárgás, sejmes hajam, hófehér lett,
Sima piros órcám, ily ráncos lett,
Homályos a két szemem látása,
Gyengül a, filem hallása.
Derekamba, fájás állott,
A notás, vidám kedvem, úgy elszállott,
Úgy, meggyengült már az, erős karom,
A táncos lábom, alig birom.

Gyengénn fogy már a kenyerelem,
Álmatlan már sok éjelem,
Járnak le a napok, el kell menni,
Az élettől végbucsút venni.
De hogy ájak majd az Úr elé,
Mer lelkelem nem bűn nélküli,
Járnak le a napok, el kell menni,
Az élettől végbucsút venni.

Bocsásd, meg jó Uram, minden vétkelem,
Vezess országodba engem.!
Légy hű, mind halálíg,
És elnyered az örök élet koronáját.
[Rajz]
Virúljon életed,
Mint tulipángyöngyvirág
Légy bódog egészséges,
Legalább, 100 évenn át.!

¹⁶ András Erzsi Erdei helyesírási hibáit nem javítottam.

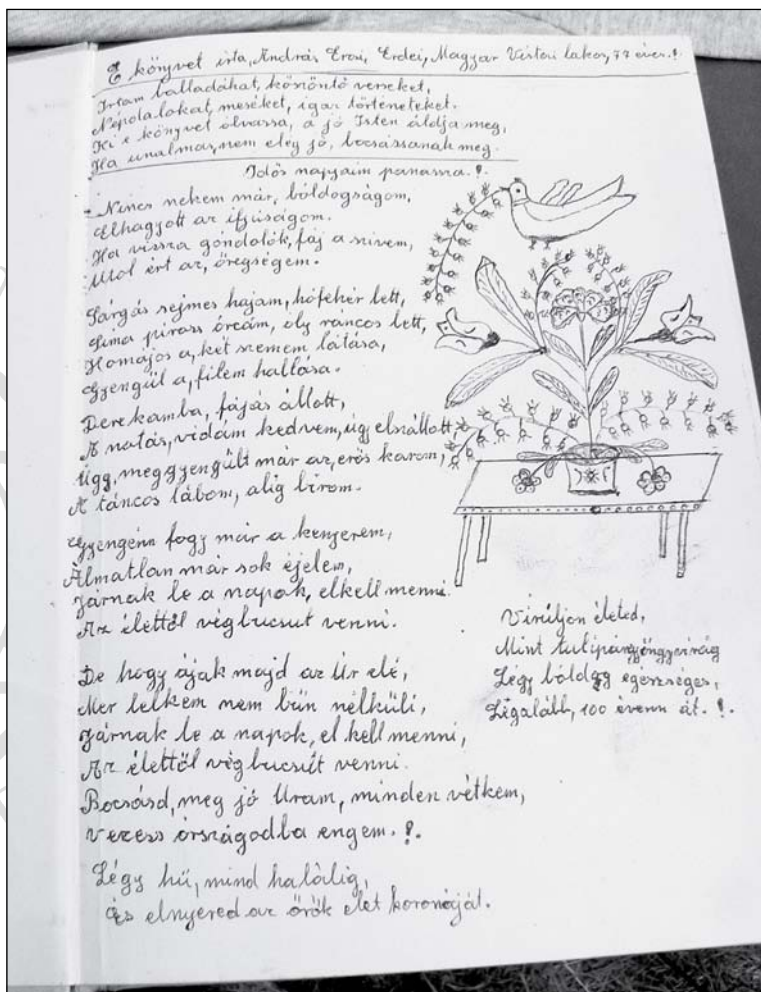
A kis malac, és a nagy disznó panassza, írta Erdei Erzsi

Szerelembe esett egyszer a nagy disznó koca anyám,
 Hogy létezhessek, besegített, a nagy disznó, kan apám.
 Az anyám hasába készültem bezárva
 Egyszer csak kipottyantott, e színes szép világra.
 Jaj hogy csodálkoztam, mit lehet itt látni,
 Csak azt nem tudtam hogy, mi fog reám várni..
 De sajnos hamar megláttam , jöttek rossz emberek,
 Megfogtak én visítotam, rogtönn kiheréltek..
 Csupa két gojóm volt, aztat is kivágták,
 Hogy ne legyek szerelmes, fojtonn azt ugatták.
 Elvótam én keseredve, úgy rőfőgött a szám,
 Én nem lehetek nemző, mint a disznó kan apám.
 Szóptam egy darabég, és szépen fejlődtem,
 Bedugtak egy pajtába, s enni adtak nekem.
 Sok minden jót adtak, menyit csak megöttem,
 Nemsokára egy nagy, kővér disznó löttem.
 Jöttek is a hús evők, hogy pálinkát igyanak,
 A gyilkosok egy nagy kést, a tokámba szúrjanak..
 Megijedve órditottam, főjt a piross vérem,
 Lehet a szép karácsonyt, én már megse érem.?.
 Tűzet ragtak reám, a gonosz emberek,
 Leégették a szőröm, hogy tiszta púrdé legyek.
 Lekaparták rólam a koszt, ojan tiszta löttem,
 Merén életembe, megnem feredhettem..
 A hátam közzepéből, egy hosszú órját vágta,
 Drottal át kötötték, s a füstre akasztottak.
 A testem szalmára úgy ki terítették.
 Minden kis porcikám, szerte széjel szedték.
 Májast kólbászt vérest töltöttek belöllem,
 Kocsonya szalona tőpörgyű jút belőlem bővenn.
 Nagy pulickát főznek, sült hússommal megrakva,
 De én jó étvágy hozzám, nem kívánok soha..
 Ez a nagy disznok, szomorú sórsa...!
 Belé kell nyugodjunk mer nekünk út az óra,
 Árnyik székbe jútunk, örök nyúgovóra.!

– Akkor itt, aszongya, van egy kis vers, aszongya, hogy:

Az emlék ojan virág,
 Mí nem hervad el soha
 A vihar nem tép széjel,
 A szél, nem hórd tova...

Gyűjzsd hát a, virágot,
 Amennyit csak lehet,
 Őrizd meg, jó szivedbe,
 Az én emlékemet.!

Reprezentarea culturii locale și recepția unei colecții etnografice la Viștea

Cercetătorul Ambrus Judit, redactorul primului volum al colecției de izvoare etnografice, *Oameni și contexte*, inițiată de catedra de Etnografie și Antropologie Maghiară a Universității Babeș–Bolyai din Cluj Napoca, studia practica de scris a unei femei autodidacte din Viștea, András Erzsi Erdei. Scopul cercetătorului era să prezinte contextul social și cultural al textului autobiografic, funcțiile și efectele sociale al textelor folosite în contexte rituale. În această lucrare prezint și analizez recepția volumului, pe baza materialelor audio și video a lansărilor de carte, a interviurilor și pe baza site-ului www.vistatur.ro (cu tema: agroturism în zona Călata). Având în vedere diferitele tehnologii informaționale și de comunicare, succesiunea și simultaneismul acestora, analizez texte narative care au ca scop reprezentarea socială al individului și a comunității, drumul acestor texte de la publicul tradițional la agroturism și „e-tradiție”. Caut răspunsul la întrebările: cum modifică, cum organizează diferitele tehnologii de comunicare, suprapunerea lor reciprocă structura și conceptul tradiției, atitudinea față de tradiție, relația dintre utilizatorii, deținătorii, cercetătorii și furnizorii tradiției.

Representation of Local Culture and Reception of a Hungarian Folklore Collection in Viștea

In the first volume of the series entitled *People and Contexts*, project of the Babeș–Bolyai University, Department of Hungarian Ethnography and Anthropology, the ethnographer Judit Ambrus examined the role of writing in the life of a self-educated writer, Erzsébet András Erdei, who lived in Viștea. The ethnographer's aim was the exploration of the socio-cultural contexts of the autobiographical text, the functions and social effects of texts used in the ritual contexts. In this study I present and analyze the reception of the folklore collection, and my sources are the material of book launches, recorded interviews and the homepage of Viștea (www.vistatur.ro). Taking into account the succession and simultaneity of the different ways of communication technologies I analyze narrative texts as social representation of the individual and community, their way from the traditional audience to agro-tourism and some kind of „e-tradition”. My questions are: how are modified and organised the concept of tradition, the attitude about tradition, the relation between users, owners, researchers and vendors of tradition by communication technologies piled into the same time.

ANUARUL
ASOCIAȚIEI
ETNOGRAFICE
KRIZA JÁNOS
NR. 21.

ISSN 1841-3021

ISBN 978-973-8439-73-3

9 789738 439733